T.C.

DİCLE ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

DİYARBAKIR HOCA AHMED (AYNİ MİNARE) CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ

Evin AKMAZ BİLGİÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MİMARLIK ANABİLİM DALI

DİYARBAKIR

Ocak - 2020

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans eğitimim süresince tezimi yönlendiren, sabır ve hoşgörüsüyle desteklerini esirgemeyen saygıdeğer hocam Doç.Dr. Fatma Meral HALİFEOĞLU'na, teknik ölçümler sırasında bana yardımcı olan arkadaşlarım Abdulaziz AKTOP, Kadri HALİFEOĞLU, Mehmet Şakir GÜLER ve kuzenim Mehmet Emin YAVUZ'a, çalışmalarımı yürütürken beni destekleyen Kurum amirim Mehriban KARAASLAN'a, arşiv taramasında yardımcı olan arkadaşlarım Emine KOCA ve Azime TİMUR'a, Osmanlıca belgelerin çevirisinde katkı sunan Araştırmacı Abdullah DEMİR'e ve mezar taşının Arapça metnini çeviren cami imamı Hasan DURUK'a, benimle aynı süreci yaşayan ve elindeki bilgileri paylaşan arkadaşlarım Mücahit POLAT ve Burcu GÖRMEZ'e, alan çalışmalarımda benimle birlikte olan kardeşim Vesile AKMAZ ile ağabeyim Mehmet Sabri AKMAZ' ve Faysal AKMAZ'a, tez hazırlama süresince görüş öneri ve yardımlarıyla yanımda olan ablam Dr. Öğr. Üyesi Elif HANAR'a ve yüksek lisans eğitimime başlamama dil eğitimi vererek katkı sunan eniştem Öğr. Gör. Zana HANAR'a, doğduğum günden bu güne daima yanımda olan, hiçbir zaman maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen annem Fatma AKMAZ ve babam Mehmet Hanifi AKMAZ'a, her türlü desteğiyle yanımda olan eşim Uzm. Dr. Emre BİLGİÇ'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

		Sayfa
TEŞEKKÜR ……...		I
İÇİNDEKİLER……		II
ÖZET……...		VIII
ABSTRACT……		X
ÇİZELGE LİSTESİ……...		XII
ŞEKİL LİSTESİ……		XIII
EK LİSTESİ……		XXIV
KISALTMA VE SİMGELER……...		XXVII
1.	**GİRİŞ……..**	1
2.	**ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR……**	7
2.1.	Diyarbakır Hakkında Genel Bilgiler……...	9
2.1.1.	Konumu ve Coğrafyası……	9
2.1.2.	Tarihçesi……..	11
2.1.3.	Sosyal Yapısı ve Demografik Dokusu…….	12
2.1.4.	Diyarbakır'ın Geleneksel Kentsel Dokusu ve Anıtsal Yapıları……...	13
3.	**MATERYAL VE METOT……...**	17
3.1.	Materyal……...	17
3.2.	Metot……	17
3.2.1.	Anadolu'da Akkoyunlu Tarihi ve Mimarisi……	19
3.2.2.	Erken Osmanlı Dönemi Ters T Planlı (Tabhaneli) Camiler ve Diyarbakır'da Yer Alan Ters T Planlı (Tabhaneli) Camiler……..	21
4.	**BULGULAR VE TARTIŞMA……**	23
4.1.	Suriçi Bölgesinde Günümüze Ulaşan Tarihi Camiler…….	23
4.1.1.	Ulu Camii……	24
4.1.2.	Bıyıklı Mehmet Paşa (Fatih Paşa) Camii……	25

4.1.3. Hüsrev Paşa Camii (Hüsreviyye Medresesi)……. 28
4.1.4. Ali Paşa Camii……... 30
4.1.5. İskender Paşa Camii…….. 31
4.1.6. Melek Ahmet Paşa Camii…….. 32
4.1.7. Nasuh Paşa Camii…….. 33
4.1.8. Kadı Mescidi……. 35
4.1.9. Şeyh Yusuf (Hemedani) Mescidi…….. 35
4.1.10. Behram Paşa Camii…… 36
4.1.11. Hazreti Süleyman (Nasiriyle) Camii……. 37
4.1.12. Hazreti Ömer Mescidi…… 39
4.1.13. Arap Şeyh Mescidi…… 39
4.1.14. Kaşık Budak Mescidi……. 40
4.1.15. Hançer Güzel Mescidi…… 41
4.1.16. Hanzade Mescidi…… 42
4.1.17. Çağal (Çağaloğlu) Mescidi…… 42
4.1.18. Rağıbiye (Defterdar) Mescidi…… 43
4.1.19. Sin Mescidi (Sinoğlu)…… 44
4.1.20. Hasırlı Mescidi……... 45
4.1.21. Hacı Muştak Mescidi……. 46
4.1.22. Salos Mescidi……. 47
4.1.23. Kozlu (Molla Bahaddin) Mescidi…….. 48
4.1.24. Diyarbakır'da Yer Alan Akkoyunlu Dönemi Camileri ve Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'nin Yeri……... 49
4.1.24.1. Şeyh Muttahar-Matar (Kasım Padişah) Camii…….. 51
4.1.24.2. Nebi Peygamber Camii…….. 52
4.1.24.3. Parlı Safa Camii……. 54
4.1.24.4. Lâle Bey (Lala Kasım) Camii…… 55

4.1.24.5. Kavas-i Sağir Mescidi…… 57
4.1.24.6. İbrahim Bey Mescidi…….. 57
4.1.24.7. Hacı Büzürk (Hacı Hüsrev) Mescidi…….. 58
4.1.24.8. Taceddin Mescidi……... 59
4.2. Yapının Tanımı ve Tarihçesi……. 60
4.3. Mimari ve Yapısal Özellikleri……... 63
4.3.1. Yapının Genel Tanımsal Analizi ve Metodoloji…… 63
4.3.2. Harim……. 65
4.3.3. Son Cemaat Yeri…… 69
4.3.4. Avlu ve Servis Mekanları…….. 70
4.3.4.1. Gasilhane…… 74
4.3.4.2. Hela Bölümü ve Depo 1…… 75
4.3.4.3. İmam Odası ve Depo 2…….. 76
4.3.5. Minare…… 77
4.3.6. Kuzey Cephesi……... 82
4.3.7. Batı Cephesi…….. 83
4.3.8. Doğu Cephesi…… 85
4.3.9. Güney Cephesi…….. 86
4.3.10. Yapım Tekniği ve Malzeme…….. 88
4.4. Rölöve Çizimleri…… 90
4.5. Diyarbakır Hoca Ahmed(Ayni Minare) Camii'nde Meydan Gelen Hasarlar… 115
4.5.1. Özgün Mimariye Aykırı Müdahaleler……... 115
4.5.1.1. Sonradan Eklenen Birim, Ayırıcı Duvarlar, Döşemeler…… 115
4.5.1.2. Eklemeler, Kapatmalar…….. 115
4.5.1.3. Çimento Esaslı Harç, Beton Uygulaması…….. 116
4.5.1.4. Taş Duvarda Boya Müdahalesi…….. 117
4.5.1.5. Taş Duvarda Çimento Esaslı Derz Uygulaması……. 119

4.5.1.6. Taş duvarda Çimento Esaslı Sıva+Boya Uygulaması……. 120
4.5.1.7. Değiştirilmiş Doğramalar…… 120
4.5.2. Zaman ve Doğa Etkisiyle Oluşan Bozulmalar…… 122
4.5.2.1. Derz Boşalmaları……. 122
4.5.2.2. Yüzeyde Erime…… 123
4.5.2.3. Taş Yüzeyde Kararma……. 124
4.5.2.4. Taş Yüzeyde Tuzlanma……... 125
4.5.2.5. Taşlarda Kırılma, Parça Kopması……... 125
4.5.2.6. Ahşap Elemanlarda Bozulmalar……. 126
4.5.2.7. Metal Elemanlarda Bozulmalar…….. 126
4.5.3. Yağmur vb. Sular ile Zeminden Gelen Nemin Etkisiyle Oluşan Bozulmalar… 126
4.5.4. Sütrüktürel Bozulmalar …….. 127
4.6. Hasar Analiz Çizimleri…… 129
4.7. Diyarbakır Hoca Ahmed (Ayni Minare) Cami'nin Diyarbakır Suriçi'nde Yer Alan Benzer Yapı Örnekleri İle Karşılaştırılması……... 141
4.7.1. Plan Düzeni Açısından Karşılaştırma……. 143
4.7.2. Cephe Düzeni Açısından Karşılaştırma…….. 146
4.7.3. Yapım Sistemi Açısından Karşılaştırma……. 147
4.8. Restitüsyon ……. 151
4.8.1. Metodoloji ve Restitüsyon İçin Kaynak Kullanımı…… 151
4.8.1.1. Yapıdaki İz ve Örneklerden Gelen Bilgiler…… 161
4.8.1.2. Yazılı, Çizili ve Sözlü Kaynaktan Gelen Bilgiler…….. 161
4.8.1.3. Karşılaştırmalı Çalışmadan Gelen Bilgiler……. 152
4.8.1.4. Mimari Gereklilik…… 152
4.8.2. Yapının Restitüsyon Çalışmasında Kaynak Kullanımı……..... 152
4.8.2.1. Harim …….. 158
4.8.2.2. Son Cemaat Yeri……. 163

4.8.2.3. Avlu…… 166
4.8.2.4. Medrese…….. 166
4.8.2.5. Minare…… 169
4.8.2.6. Hela, Abdesthane ve Gasilhane……. 171
4.8.3. Restitüsyon Projesi……. 172
4.8.4. Restitüsyon Analiz Çizimleri……. 183
4.9. Restorasyon…… 207
4.9.1. Restorasyon Yaklaşımı…….. 207
4.9.2. Yapısal Faktörler…… 207
4.9.3. Çevresel Faktörler…….. 208
4.9.4. Sosyal ve Kültürel Faktörler……. 209
4.9.5. Hukuki Kabuller…… 209
4.9.6. Restorasyon Müdahaleleri……. 212
4.9.6.1. Temizlik……. 213
4.9.6.2. Sağlamlaştırma…….. 216
4.9.6.3. Tamamlama…… 218
4.9.6.4. Yeniden Yapım…….. 219
4.9.6.5. Yenileme…… 221
4.9.6.6. İşlevlendirme……. 222
4.9.6.7. Çağdaş Mekanik Sistemler…… 223
4.10. Restorasyon Projesi……... 224
4.10.1. Restorasyon Analiz Çizimleri…… 235
5. SONUÇ VE ÖNERİLER…… 247
5.1. Sosyal Açıdan Öneriler……. 248
5.2. Mimari Açıdan Öneriler……. 249
6. KAYNAKLAR……. 251
EKLER…….. 255

ÖZGEÇMİŞ…… 289

ÖZET

DİYARBAKIR HOCA AHMED (AYNİ MİNARE) CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Evin AKMAZ BİLGİÇ

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI

2019

Diyarbakır, eski adıyla Diyârbekir ya da Amid kentinin ne zaman kurulduğuna ilişkin kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak İç Kale'deki Amida (Virantepe) Höyük'te yapılan araştırmalarda M.Ö. 3. binlerde bölgeye hakim olan Hurriler'e ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Ele geçen bu kalıntılar, Diyarbakır kentinin M.Ö. 3. binlerden günümüze kadar şehir merkezinin değişmeden yerleşim gördüğünü kanıtlamaktadır. Ayrıca tarih boyunca bulunduğu coğrafi konumdan dolayı, doğu-batı ve kuzey-güney kervan yollarının kesiştiği noktada yer alması kenti önemli bir merkez haline getirmiştir. Geçmişten günümüze, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan Diyarbakır kenti, çok sayıda kültürel dokunun bir arada var olabildiği birçok toplumu bünyesinde barındırmıştır.

Diyarbakır tarihi kent mimarisi içerisinde dini yapılar önemli bir yere sahiptir. Farklı inançların ibadet mekânları olarak inşa edilen çok sayıda yapıyı kent dokusu içinde bir arada görmek mümkündür. Dini mimarinin ana yapıtlarından olan, İslamiyet inancının yayılma ve ibadetlerin gerçekleştirilme mekânı olarak gelişmiş cami ve mescit yapıları Diyarbakır'da önemli bir yer tutar. Diyarbakır Suriçi yerleşiminde günümüze ulaşan 14 adet cami ve 18 adet mescit mevcuttur.

Diyarbakır kentinin Araplar tarafından fethedilmesi sonrasında kentteki cami ve mescitlerin çoğu Osmanlı döneminde inşa edilmiştir. Kentte inşa edilen ve günümüze ulaşan 32 adet cami ve mescidin 9'u Akkoyunlu Dönemi eseridir. Çalışma konusu olan Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii bunlardan birini oluşturmaktadır. Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii, Akkoyunlular'ın Diyarbakır kentinin yönetiminde bulundukları dönemde inşa ettikleri cami ve mescitler arasında plan tipi açısından en karakteristik olanıdır.

Önemli bir anıtsal dini mimari örneği olan Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii, Diyarbakır Suriçi bölgesi, Alipaşa Mahallesi'nde yer almaktadır. Akkoyunlu Dönemi eseri olan cami plan düzeni açısından Erken Osmanlı Dönemi Tabhaneli (Ters T Planlı) yapıları ile benzerlik göstermektedir.

Bu çalışmada; Diyarbakır Hoca Ahmed (Ayni Minare) Cami'nin koruma ve restorasyon önerisi konu edilmektedir. Yapının ölçüm ve fotoğraflamalarla mevcut durumu belgelenmiş, rölöve çizimleri hazırlanmıştır. Zaman içerisinde yapıda meydana gelen hasar ve değişimler tespit edilerek, analizleri düzenlenmiştir. Benzer yapılarla plan, cephe ve yapım sistemi açısından karşılaştırmalı çalışmalar yapılmıştır. Yapılan karşılaştırmalı çalışmalar, yapıya yönelik arşiv çalışmaları ve rölöve çizimleri doğrultusunda dört dönem restitüsyon analizihazırlanarak restitüsyon projesi oluşturulmuştur. Hazırlanan rölöve ve restitüsyon projesi

dikkate alınarak yapının korunmasına yönelik bilimsel koruma yöntemleri ile müdahale kararları geliştirilmiş ve restorasyon projesi hazırlanmıştır.

Korunması gerekli taşınmaz bir kültür varlığı olarak Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'nde sürdürülebilir bir koruma sağlanmalıdır. Bu bakımdan kamuya açık ve sürekli hizmet veren bir yapı olarak Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'nin özgün işleviyle devam etmesi, korunarak yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması için bu çalışmanın yol gösterici olması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ayni Minare Camii, Diyarbakır, Hoca Ahmed, koruma, restorasyon.

ABSTRACT

DİYARBAKIR HOCA AHMED (AYNİ MİNARET) MOSQUE RESTORATION RECOMMENDATION

MSc THESIS

Evin AKMAZ BİLGİÇ

DICLE UNIVERSITY
SCIENCES INSTITUTE
DEPARTMENT OF ARCHITECTURE

2019

Tehere is no certain data about the exact date when Diyarbakir province, which was also name das Diyarbekir or Amid, was established. However, during the excavations made in the region of Ic Kale, Amida (Virantepe) Tumulus, the remnants from the Hurris who ruled the region during 3rd millennium B.C. According to the findings held from here, the city centre of Diyarbakir province has been the same place since then. Besides, because it is on the intersection ways of caravans travelling from south to north and east to west, it became an important trade centre in the region. Diyarbakir has been the house many different civilizations and cultures living together since its existence.

Religious structures have an important place in the historical city architecture of Diyarbakır. It is possible to see many buildings that were built as places of worship of different faiths within the city. As the main works of religious architecture, the developed mosque and masjid structures served as the places of spreading of the faith of Islam and worshipping take an important place in Diyarbakır. There are 14 mosques and 18 masjids in Diyarbakır Suriçi settlement.

After the conquest of Diyarbakir by the Arabs, most of the mosques and masjids in the city were built during the Ottoman period. 9 of the 32 mosques and masjids built in the city and surviving today are Akkoyunlu Period monuments. Hoca Ahmed (Ayni Minare) Mosque, which is the subject of the study, is one of them. The Hoca Ahmed (Ayni Minaret) Mosque is the most characteristic of the plan type among the mosques and masjids built by Akkoyunlu State in the period they were in the administration of the city of Diyarbakır.

An important example of monumental religious architecture, the Hoca Ahmed (Ayni Minaret) Mosque is located in the Alipaşa neighborhood of Suriçi, Diyarbakır. The mosque, which is a work of Akkoyunlu Period, is similar to the Early Ottoman Period Tabhaneli (Reverse T Plan) structures.

In this study; The conservation and restoration proposal of Diyarbakır Hoca Ahmed (Ayni Minare) Mosque is discussed. The current status of the building was documented with measurements and photographs, and survey drawings were prepared. Damages and changes in the structure over time have been identified and analyzed. Comparative studies have been conducted with similar structures in terms of plan, façade and construction system. After the comparative studies, archival studies and survey drawings for the structure were completed, a four-term restitution analysis was prepared and a restitution project was created. By taking the survey and restitution project prepared into consideration, scientific protection methods and

intervention decisions were developed for the protection of the structure and then the restoration project was prepared.

As an immovable cultural asset that must be protected, sustainable protection should be provided in the Hoca Ahmed (Ayni Minaret) Mosque. In this respect, as a structure open to the public and providing continuous service, it is aimed that this study will be guiding for the continuation of Hoca Ahmed (Ayni Minaret) Mosque with its original function, preserving it and keeping it alive and also transferring it to future generations.

Keywords: Ayni Minaret Mosque, Diyarbakır, Hoca Ahmed, conservation, restoration.

ÇİZELGE LİSTESİ

Çizelge No		Sayfa
Çizelge 4.1.	Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii ile benzerlik gösteren yapıların yapısal analizi	149

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil No		Sayfa
Şekil 2.1.	Diyarbakır ili ve ilçelerini gösteren harita	10
Şekil 2.2.	Diyarbakır Suriçi bölgesini gösteren 2017 yılına ait hava fotoğrafı	10
Şekil 2.3.	Diyarbakır Surlarının görünüşü	13
Şekil 3.1.	Hoca Ahmed Camii ve çevresinde ölçüm cihazının kurulduğu noktalar	18
Şekil 3.2.	Akkoyunlular-1390	21
Şekil 3.3.	Akkoyunlular-1490	21
Şekil 3.4.	Tabhaneli Camilerde mekân dağılımı	22
Şekil 4.1.	Diyarbakır Suriçi planında tarihi camilerin yerleşimi	24
Şekil 4.2.	Ulucami planı	25
Şekil 4.3.	Ulucami	26
Şekil 4.4.	Fatih Paşa Camii planı	27
Şekil 4.5.	Fatih Paşa Camii	28
Şekil 4.6.	Hüsrev Paşa Camii planı	29
Şekil 4.7.	Hüsrev Paşa Camii	29
Şekil 4.8.	Ali Paşa Camii planı	31
Şekil 4.9.	Ali Paşa Camii	31
Şekil 4.10.	İskender Paşa Camii planı	32
Şekil 4.11.	İskender Paşa Camii	32
Şekil 4.12.	Melek Ahmet Paşa Camii planı	33
Şekil 4.13.	Melek Ahmet Paşa Camii	33
Şekil 4.14.	Nasuh Paşa Camii planı	34
Şekil 4.15.	Nasuh Paşa Camii	34
Şekil 4.16.	Kadı Mescidi planı	35
Şekil 4.17.	Kadı Mescidi sokaktan görünüm	35

Şekil 4.18.	Şeyh Yusuf Mescidi planı	36
Şekil 4.19.	Şeyh Yusuf Mescidi	36
Şekil 4.20.	Behram Paşa Camii planı	20
Şekil 4.21.	Behram Paşa Camii	20
Şekil 4.22.	Hazreti Süleyman Camii planı	38
Şekil 4.23.	Hazreti Süleyman Camii	38
Şekil 4.24.	Hazreti Ömer Camii planı	39
Şekil 4.25.	Hazreti Ömer Camii	39
Şekil 4.26.	Arap Şeyh Mescidi planı	40
Şekil 4.27.	Arap Şeyh Mescidi	40
Şekil 4.28.	Kaşık Budak Mescidi planı	41
Şekil 4.29.	Kaşık Budak Mescidi	41
Şekil 4.30.	Hançer Güzel Mescidi Planı	41
Şekil 4.31.	Hançer Güzel Mescidi	41
Şekil 4.32.	Hanzade Mescidi planı	42
Şekil 4.33.	Hanzade Mescidi	42
Şekil 4.34.	Cağaloğlu Mescidi planı	43
Şekil 4.35.	Cağaloğlu Mescidi	43
Şekil 4.36.	Rağıbiye Mescidi planı	44
Şekil 4.37.	Rağıbiye Mescidi	44
Şekil 4.38.	Sin Mescidi planı	45
Şekil 4.39.	Sin Mescidi	45
Şekil 4.40.	Hasırlı Mescidi planı	46
Şekil 4.41.	Hasırlı Mescidi	46
Şekil 4.42.	Hacı Mıştak Mescidi planı	47
Şekil 4.43.	Hacı Mıştak Mescidi	47
Şekil 4.44.	Salos Mescidi planı	47

Şekil 4.45.	Salos Mescidi	47
Şekil 4.46.	Kozlu Mescidi planı	48
Şekil 4.47.	Kozlu Mescidi	48
Şekil 4.48.	Diyarbakır Suriçi planında Akkoyunlu Dönemi'ne ait tarihi camilerin yerleşimi	49
Şekil 4.49.	Şeyh Muttahar Camii planı	52
Şekil 4.50.	Şeyh Muttahar Camii	52
Şekil 4.51.	Nebi Peygamber Camii planı	54
Şekil 4.52.	Nebi Peygamber Camii	54
Şekil 4.53.	Parlı Safa Camii planı	55
Şekil 4.54.	Parlı Safa Camii	55
Şekil 4.55.	Lâle Bey Camii planı	56
Şekil 4.56.	Lâle Bey Camii	56
Şekil 4.57.	Kavas-ı Sağir Mescidi Planı	57
Şekil 4.58.	Kavas-ı Sağir Mescidi	57
Şekil 4.59.	İbrahim Bey Mescidi planı	58
Şekil 4.60.	İbrahim Bey Mescidi	58
Şekil 4.61.	Hacı Büzürk Mescidi planı	59
Şekil 4.62.	Hacı Büzürk Mescidi	59
Şekil 4.63.	Taceddin Mescidi planı	60
Şekil 4.64.	Taceddin Mescidi	60
Şekil 4.65.	Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'nin Suriçi yerleşim planında yeri	61
Şekil 4.66.	Caminin Minareden Görünüşü	61
Şekil 4.67.	Güney Cephesi	63
Şekil 4.68.	Doğu cephesi ve doğu girişi	63
Şekil 4.69.	Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii zemin kat planı	65
Şekil 4.70.	Harimin doğu-batı doğrultusunda görünümü	68

Şekil 4.71.	Harim güney bölümü	68
Şekil 4.72.	Son cemaat yeri avluya bakan cephe	70
Şekil 4.73.	Son cemaat yeri iç mekân görünümü	70
Şekil 4.74.	Avlunun cami damından görünümü	71
Şekil 4.75.	Avlu batı kanadı	71
Şekil 4.76.	Avlu doğu kanadı ve doğu giriş kapısı	71
Şekil 4.77.	Kuzey avlu duvarı ve şadırvan	71
Şekil 4.78.	Avlu güney kanadında yer alan son cemaat yeri	72
Şekil 4.79.	Avlunun yükseltilen kuzey duvarı	72
Şekil 4.80.	Son cemaat yerinin avluya bakan cephesinde yer alan kitabe 5 ve çizimi	72
Şekil 4.81.	Harimin doğu cephe duvarında yer alan Kitabe1 ve çizimi	72
Şekil 4.82.	Harimin doğu cephe duvarında yer alan Kitabe 2 ve çizimi	73
Şekil 4.83.	Harimin doğu cephe duvarında yer alan Kitabe 3 ve çizimi	73
Şekil 4.84.	Harimin doğu cephe duvarında yer alan Kitabe 4 ve çizimi	73
Şekil 4.85.	Harimin doğu cephe duvarında yer alan Kitabe 6	73
Şekil 4.86.	Avlu kuzey giriş kapısının doğusunda yer alan mezar	74
Şekil 4.87.	Avlunun doğu kanadında yer alan gasilhane	75
Şekil 4.88.	Gasilhane kuzey cephe duvarı	75
Şekil 4.89.	Gasilhanenin iç mekân görünümü ve bingi taşları	75
Şekil 4.90.	Gasilhane giriş kapısı ve tepe penceresi	75
Şekil 4.91.	Hela girişi cephesi	75
Şekil 4.92.	Hela bölümleri	75
Şekil 4.93.	Depo 1-Kapatılan eyvan kemeri	76
Şekil 4.94.	Hela bölümü	76
Şekil 4.95.	Minare vaziyet planı	78
Şekil 4.96.	Minare petek planı	78
Şekil 4.97.	Minare gövde planı	78
Şekil 4.98.	Minare gövde planı	78

Şekil 4.99.	Minare-batı cephe	79
Şekil 4.100.	Minare-doğu ve güney cephe	79
Şekil 4.101.	Minare-kuzey cephe	79
Şekil 4.102.	Minare-güney cephe	79
Şekil 4.103.	Minare kaidesi ve papucu	80
Şekil 4.104.	Şerefe zemin döşemesi	81
Şekil 4.105.	Şerefe alttan görünüm	81
Şekil 4.106.	Şerefe cephe görünümü	81
Şekil 4.107.	Petek zemin döşemesi	82
Şekil 4.108.	Peteğin iç görünümü	82
Şekil 4.109.	Minarenin-helezonik taş merdiven	82
Şekil 4.110.	Minare giriş kapısı	82
Şekil 4.111.	Kuzey cephesinin genel görünüşü	83
Şekil 4.112.	Batı cephe	85
Şekil 4.113.	Batı cephede yükseltilen zemin	85
Şekil 4.114.	Batı cephe-yükselen avlu döşemesi	85
Şekil 4.115.	Batı cephe son cemaat duvarı ve komşu	85
Şekil 4.116.	Güney cephe görünümü	87
Şekil 4.117.	Vaziyet planı rölöve çizimi	91
Şekil 4.118.	Zemin kat planı rölöve çizimi	92
Şekil 4.119.	B-B kesiti rölöve çizimi	93
Şekil 4.120.	A-A kesiti rölöve çizimi	94
Şekil 4.121.	C-C kesiti rölöve çizimi	94
Şekil 4.122.	D-D kesiti rölöve çizimi	95
Şekil 4.123.	E-E kesiti rölöve çizimi	95
Şekil 4.124.	F-F kesiti rölöve çizimi	96
Şekil 4.125.	G-G kesiti rölöve çizimi	96
Şekil 4.126.	Güney cephesi rölöve çizimi	97
Şekil 4.127.	Doğu cephesi rölöve çizimi	98
Şekil 4.128.	Kuzey cephesi rölöve çizimi	99
Şekil 4.129.	Minare plan ve kesitleri rölöve çizimi	100

Şekil 4.130.	Detaylar rölöve çizimi	101
Şekil 4.131.	Vaziyet planı malzeme analizi	105
Şekil 4.132.	Zemin kat planı malzeme analizi	106
Şekil 4.133.	B-B kesiti malzeme analizi	107
Şekil 4.134.	A-A kesiti malzeme analizi	108
Şekil 4.135.	C-C kesiti malzeme analizi	108
Şekil 4.136.	D-D kesiti malzeme analizi	109
Şekil 4.137.	E-E kesiti malzeme analizi	109
Şekil 4.138.	F-F kesiti malzeme analizi	110
Şekil 4.139.	G-G kesiti malzeme analizi	110
Şekil 4.140.	Güney cephesi malzeme analizi	111
Şekil 4.141.	Doğu cephesi malzeme analizi	112
Şekil 4.142.	Kuzey cephesi malzeme analizi	113
Şekil 4.143.	Minare plan ve kesitleri malzeme analizi	114
Şekil 4.144.	Son Cemaat Yerinin camekanla kapatılan cephesi	116
Şekil 4.145.	Özgün boyutu taş duvar ile küçültülen harim penceresi	116
Şekil 4.146.	Son cemaat yeri seki kaplaması	117
Şekil 4.147.	Son Cemaat Yeri zemin döşemesi	117
Şekil 4.148.	İmam odası ve gasilhane zemin döşemesi	117
Şekil 4.149.	Harim zemin döşemesi	117
Şekil 4.150.	Avlunun doğu bölümünün döşemesi	117
Şekil 4.151.	Harim bölmü beton şap ile kaplı dam yüzey	117
Şekil 4.152.	Harim güney bölümünde yer alan boyanmış kemer yüzeyi ve pencereler	118
Şekil 4.153.	Son Cemaat Yerinde yer alan boyanmış sütun ve kemer	119
Şekil 4.154.	Cami Doğu giriş kapısı ve oyanmış kemer taşları	119
Şekil 4.155.	Güney cephe çimento esaslı derz uygulaması	119
Şekil 4.156.	Batı cephesinde çimento esaslı derz uygulaması	119
Şekil 4.157.	Minare peteğinin sıvalı bölümünde çimento esaslı sıva ve boya	120
Şekil 4.158.	Cami doğu girişi ahşap kapı doğraması	121
Şekil 4.159.	Harim güney bölümü özgün pencere doğraması	121

Şekil 4.160.	Cami doğu giriş kapısı mevcut metal doğraması	121
Şekil 4.161.	Harim güney bölümü mevcut pencere doğraması	121
Şekil 4.162.	Güney cephede derz boşalmaları	122
Şekil 4.163.	Minare cephesinde derzlerde meydana gelen boşalmalar ve taşlarda kırılma	123
Şekil 4.164.	Güney cephede taş yüzeyde erime	124
Şekil 4.165.	Minare cephesinde taş yüzeyde erime	124
Şekil 4.166.	Minare taş basamaklarında, çekirdeğinde, kapı çerçevesinde ve papucunda erime	124
Şekil 4.167.	Hela bölümü güney ve doğu cephesinde kararma (kirlenme)	125
Şekil 4.168.	Minare cephesinde tuzlanma	125
Şekil 4.169.	Harim bölümünde yer alan özgün korkuluk ve değiştirilmiş yeri	126
Şekil 4.170.	Minare şerefesinde yer alan korkuluk	126
Şekil 4.171.	Zeminden gelen nem etkisiyle doğu cephede oluşan bozulmalar	127
Şekil 4.172.	Zeminden gelen nem etkisiyle güney cephede oluşan bozulmalar	127
Şekil 4.173.	Nem etkisiyle son cemaat yeri duvarında meydana gelen bozulmalar	127
Şekil 4.174.	Harim güney cephe duvarında eksen kayması	128
Şekil 4.175.	Harim batı cephe duvarında eksen kayması	128
Şekil 4.176.	Harimde doğu bölümünde bulunan kemerde ile güney bölümünü ayıran kemerde meydana gelen strüktürel bozulmalar	129
Şekil 4.177.	Minare kuzey, güney, cephe, batı ve doğu cephe-3D lazer taramadan edinilen ortofotolar	129
Şekil 4.178.	Vaziyet planı hasar analizi	131
Şekil 4.179.	Zemin kat planı hasar analizi	132
Şekil 4.180.	B-B kesiti hasar analizi	133
Şekil 4.181.	A-A kesiti hasar analizi	134
Şekil 4.182.	C-C kesiti hasar analizi	134
Şekil 4.183.	D-D kesiti hasar analizi	135
Şekil 4.184.	E-E kesiti hasar analizi	135
Şekil 4.185.	F-F kesiti hasar analizi	136
Şekil 4.186.	G-G kesiti hasar analizi	136
Şekil 4.187.	Güney cephesi hasar analizi	137

Şekil 4.188.	Doğu cephesi hasar analizi	138
Şekil 4.189.	Kuzey cephesi hasar analizi	139
Şekil 4.190.	Minare plan ve kesitleri hasar analizi	140
Şekil 4.191.	Erken Osmanlı dönemi tabhaneli cami örnekleri	143
Şekil 4.192.	Ali Paşa Medresesi kısmi planı	145
Şekil 4.193.	Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'ne ait tapu kaydı	153
Şekil 4.194.	Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii istinsah Varakası	153
Şekil 4.195.	28/7/1947 tarihli tapu kaydında yer alan Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'ne ait kroki	154
Şekil 4.196.	28/01/1953 tarihli tesis kadastrosunda Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii	154
Şekil 4.197.	1966 yılına ait Suriçinin güney bölgesini gösteren hava fotoğrafı	156
Şekil 4.198.	1966 yılı hava fotoğrafında Hoca Ahmed Camii	156
Şekil 4199.	1939 yılına ait Suriçini gösteren hava fotoğrafı	157
Şekil 4.200.	1939 yılı hava fotoğrafında Hoca Ahmed Camii	157
Şekil 4.201.	Diyarbakır Suriçi'nin 1932'deki durumunu gösteren plan	158
Şekil 4.202.	Gabriel'in çizdiği suriçi planında Hoca Ahmed Camii'nin olduğu bölge ve çevresi	158
Şekil 4.203.	Hoca Ahmed Camii planı	159
Şekil 4.204.	Hoca Ahmed Camii planı	159
Şekil 4.205.	Cami güney cephesi ve minare	162
Şekil 4.206.	Cami güney cephesi	162
Şekil 4.207.	Minare	162
Şekil 4.208.	Güney cephesi	162
Şekil 4.209.	Son cemaat yeri	162
Şekil 4.210.	Harim güney bölümü	162
Şekil 4.211.	Doğu girişinden son cemaat yeri	165
Şekil 4.212.	Çini	165
Şekil 4.213.	Avluda yer alan mezarın baş kısmının şahidesi	165
Şekil 4.214.	Son cemaat yeri avlu cephesi ve taş duvar doku farklılıkları	167
Şekil 4.215.	Depo 2	169
Şekil 4.216.	İmam odası kuzeyi	169

Şekil 4.217.	İmam odası	169
Şekil 4.218.	Suriçi bölgesi Behram Paşa Camii ve sol tarafta Hoca Ahmed Camii Minaresi 1920'li yıllar	170
Şekil 4.219.	1928 yılı Ali Paşa Camii ve sağ tarafta Hoca Ahmed Camii Minaresi	171
Şekil 4.220.	Vaziyet planı restitüsyon projesi	173
Şekil 4.221.	Zemin kat planı restitüsyon projesi	174
Şekil 4.222.	B-B kesiti restitüsyon projesi	175
Şekil 4.223.	A-A kesiti restitüsyon projesi	176
Şekil 4.224.	C-C kesiti restitüsyon projesi	176
Şekil 4.225.	D-D kesiti restitüsyon projesi	177
Şekil 4.226.	E-E kesiti restitüsyon projesi	177
Şekil 4.227.	F-F kesiti restitüsyon projesi	178
Şekil 4.228.	G-G kesiti restitüsyon projesi	178
Şekil 4.229.	Güney cephesi restitüsyon projesi	179
Şekil 4.230.	Doğu cephesi restitüsyon projesi	180
Şekil 4.231.	Kuzey cephesi restitüsyon projesi	181
Şekil 4.232.	Vaziyet planı restitüsyon analizi (1.Dönem)	185
Şekil 4.233.	Zemin kat planı restitüsyon analizi (1.Dönem)	186
Şekil 4.234.	B-B kesiti restitüsyon analizi (1.Dönem)	187
Şekil 4.235.	F-F kesiti restitüsyon analizi (1.Dönem)	187
Şekil 4.236.	Doğu cephesi restitüsyon analizi (1.Dönem)	188
Şekil 4.237.	Güney cephesi restitüsyon analizi (1.Dönem)	188
Şekil 4.238.	Vaziyet planı restitüsyon analizi (2.Dönem)	189
Şekil 4.239.	Zemin kat planı restitüsyon analizi (2.Dönem)	190
Şekil 4.240.	B-B kesiti restitüsyon analizi (2.Dönem)	191
Şekil 4.241.	F-F kesiti restitüsyon analizi (2.Dönem)	191
Şekil 4.242.	Güney cephesi restitüsyon analizi (2.Dönem)	192
Şekil 4.243.	Doğu cephesi restitüsyon analizi (2. Dönem)	193
Şekil 4.244.	Vaziyet planı restitüsyon analizi (3. Dönem)	194
Şekil 4.245.	Zemin kat planı restitüsyon analizi (3. Dönem)	195
Şekil 4.246.	A-A kesiti restitüsyon analizi (3. Dönem)	196

Şekil 4.247. F-F kesiti restitüsyon analizi (3. Dönem) 196
Şekil 4.248. Doğu cephesi restitüsyon analizi (3. Dönem) 197
Şekil 4.249. Vaziyet planı restitüsyon analizi (4. Dönem) 198
Şekil 4.250. Zemin kat planı restitüsyon analizi (4. Dönem) 199
Şekil 4.251. B-B kesiti restitüsyon analizi(4. Dönem) 200
Şekil 4.252. A-A kesiti restitüsyon analizi (4. Dönem) 201
Şekil 4.253. C-C kesiti restitüsyon analizi (4. Dönem) 201
Şekil 4.254. D-D kesiti restitüsyon analizi (4. Dönem) 202
Şekil 4.255. E-E kesiti restitüsyon analizi (4. Dönem) 202
Şekil 4.256. F-F kesiti restitüsyon analizi (4. Dönem) 203
Şekil 4.257. G-G kesiti restitüsyon analizi (4. Dönem) 203
Şekil 4.258. Güney cephesi restitüsyon analizi (4. Dönem) 204
Şekil 4.259. Doğu cephesi restitüsyon analizi (4. Dönem) 205
Şekil 4.260. Kuzey cephesi restitüsyon analizi (4. Dönem) 206
Şekil 4.261. Vaziyet planı restorasyon projesi 225
Şekil 4.262. Zemin kat planı restorasyon projesi 226
Şekil 4.263. B-B kesiti restorasyon projesi 227
Şekil 4.264. A-A kesiti restorasyon projesi 228
Şekil 4.265. C-C kesiti restorasyon projesi 228
Şekil 4.266. D-D kesiti restorasyon projesi 229
Şekil 4.267. E-E kesiti restorasyon projesi 229
Şekil 4.268. F-F kesiti restorasyon projesi 230
Şekil 4.269. G-G kesiti restorasyon projesi 230
Şekil 4.270. Güney cephesi restorasyon projesi 231
Şekil 4.271. Doğu cephesi restorasyon projesi 232
Şekil 4.272. Kuzey cephesi restorasyon projesi 233
Şekil 4.273. Minare plan ve kesitleri restorasyon projesi 234
Şekil 4.274. Vaziyet planı restorasyon analiz çizimleri 237
Şekil 4.275. Zemin kat planı restorasyon analiz çizimleri 238
Şekil 4.276. B-B kesiti restorasyon analiz çizimleri 239
Şekil 4.277. A-A kesiti restorasyon analiz çizimleri 240

Şekil 4.278. C-C kesiti restorasyon analiz çizimleri 240
Şekil 4.279. D-D kesiti restorasyon analiz çizimleri 241
Şekil 4.280. E-E kesiti restorasyon analiz çizimleri 241
Şekil 4.281. F-F kesiti restorasyon analiz çizimleri 242
Şekil 4.282. G-G kesiti restorasyon analiz çizimleri 242
Şekil 4.283. Güney cephesi restorasyon analiz çizimleri 243
Şekil 4.284. Doğu cephesi restorasyon analiz çizimleri 244
Şekil 4.285. Kuzey cephesi restorasyon analiz çizimleri 245
Şekil 4.286. Minare plan ve kesitleri restorasyon analiz çizimleri 246

EK LİSTESİ

Ek No		Sayfa
Ek 1.	Hoca Ahmed Camii 1982 yılına ait tescil fişi	255
Ek 2.	Hoca Ahmed Camii 1982 yılına ait tescil fişi arka yüzü	256
Ek 3.	Hoca Ahmed Camii 2009 yılında hazırlanmış güncel tescil fişi	257
Ek 4.	Hoca Ahmed Camii'ne yönelik tescil kararı	258
Ek 5.	Hoc Hoca Ahmed Camii'ne yönelik tescil kararı eki liste	259
Ek 6.	Hoca Ahmed Camii'ne yönelik tescil güncelleme kararı	260
Ek 7.	Hoca Ahmed Camii'ne yönelik tescil güncelleme kararı eki liste	261
Ek 8.	Hoca Ahmed Camii'ne yönelik alınan 14.06.2010 tarih ve 3187 sayılı karar	262
Ek 9.	Vakıf Eser Fişi	263
Ek 10.	El Cezirenin Muhtasar Tarihi kitabında Hoca Ahmed Camii'ne ilişkin bölüm	264
Ek 11.	Dönemi Hoca Ahmed Camii Muhasebe kayıtları	265
Ek 12.	Osmanlı Dönemi Hoca Ahmed Camii kayıtları	266
Ek 13.	Osmanlı Dönemi Hoca Ahmed Camii muhasebe kayıtları	267
Ek 14.	Osmanlı Dönemi Hoca Ahmed Camii kayıtları	268
Ek 15.	Kavas-ı Sağir Mescidi Vakfiyesi	269
Ek 16.	Diyarbakır Suriçi bölgesine yönelik 2012 yılında hazırlanan Koruma Amaçlı İmar Planı	270
Ek 17.	Diyarbakır Suriçi bölgesine yönelik 2016 yılında revize edilen Koruma Amaçlı İmar Planı	270
Ek 18.	Şeyhoğulları Evi kuzey cephesinden görünüm	271
Ek 19.	Şeyhoğulları Evi kuzey cephesinden görünüm	271
Ek 20.	Şeyhoğulları Evi giriş bölümü ve doğu mekanı	272
Ek 21.	Şeyhoğulları Evi giriş bölümü ve doğu mekânı	272
Ek 22.	Şeyhoğulları Evi batı tabhane mekânı ve baca görünümü	373

Ek 23. Şeyhoğulları Evi batı tabhane mekânı ve Ters T Planlı mekân görünümü 373

Ek 24. Şeyhoğulları Evi iç mekânın güneyden görünümü 274

Ek 25. Ali Paşa Medresesi güney cephesi 274

Ek 26. Ali Paşa Medresesi güney cephesi 275

Ek 27. Ali Paşa Medresesi Mescit bölümü eyvan görünümü ve Mescit mihrabı 275

Ek 28. Hüsrev Paşa Camii (Hüsreviyye Medresesi) Mescit giriş cephesi 276

Ek 29. Hüsrev Paşa Camii (Hüsreviyye Medresesi) Mescit bölümü güney cephesi 276

Ek 30. Hüsrev Paşa Camii Mescit Bölümü güneyde çıka yapan yarım sekizgen planlı bölüm 277

Ek 31. Hüsrev Paşa Camii Mescit bölümü doğu batı uzantılı bölüm 277

Ek 32. Hüsrev Paşa Camii Mescit Bölümü güneyde çıka yapan yarım sekizgen planlı bölüm ve kubbe görünümü 278

Ek 33. İskender Paşa Camii harimi 278

Ek 34. Fatih Paşa Camii harim mekânı 279

Ek 35. Fatih Paşa Camii Harim Mekânında yer alan merkezi kubbe 279

Ek 36. Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii ve yakın çevresi 280

Ek 37. Arap Şeyh Mescidi, Hz. Süleyman Camii ve Hacı Mıştak Mescidi Mihrapları 280

Ek 38. Cami doğu cephesi ve Ilgaz Sokak 281

Ek 39. Cami yakın çevresinin batı kesimi 281

Ek 40. Binici Sokak ve Ilgaz Sokağın kesişimi 282

Ek 41. Cami yakın çevresinin doğu kesimi 282

Ek 42. Harim bölümü üst örtüsü 283

Ek 43. Binici Sokak ve Ilgaz Sokağın kesişiminden cami kuzey ve doğu cephesinin görünümü 283

Ek 44. Binici Sokak ve cami kuzey girişi cephesinin görünümü 284

Ek 45. Cami kuzey cephesi ve Binici Sokak 284

Ek 46. Hela Blümü ve Depo 1'in betonarme üst örtüsünün minareden görünümü 285

Ek 47. Minare 285

Ek 48. Minare kuzey cephesi 285

Ek 49. Harim güney bölümü 286

Ek 50. Harim doğu bölümünde yer alan kemer 286

Ek 51. Harim giriş kapısı ve mihrabiye 287

Ek 52. Depo 2 giriş kapısı 287

Ek 53. Depo 2 iç mekân görünümü 288

Ek 54. Cami kuzey girişi 288

Ek 55. Son cemaat yerinde bulunan bingi taşları 288

KISALTMA VE SİMGELER

ark.	: Arkadaşları
cm	: Santimetre
D.B.B.B.	: Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığı
D.Ç.Ş.M.	: Diyarbakır Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü
D.K.T.V.K.B.K.	: Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
D.K.T.V.K.B.K.M.	: Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü
D.K.V.K.B.K.	: Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
D.K.V.K.B.K.M.	: Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü
D.T.K.B.M.	: Diyarbakır Tapu ve Kadastro 7. Bölge Müdürlüğü
D.V.B.M.	: Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğü
m	: Metre
mm	: Milimetre
m^2	: Metre Kare
V.G.M.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
vb.	: Ve benzeri
yy.	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

Cem etme, toplama, toplanma, bir yere toplayıcı ya da bir araya getirici manasında üretilen cami aynı zamanda Allah'ın isimlerinden biridir. Al Cami, veya asıl haliyle al-Mascid Cami, bir beldenin içinde, cuma namazı kılınan cami demektir (Yaldız ve Aydın 2018). Mescit ise, Arapçada dik durmak, eğilmek, baş eğmek, alnını yere koymak gibi anlamlara gelen SCD (secde) kökünden bir mekân ismidir (Hasol 1998, Tuncer 2012b, Yaldız ve Aydın 2018).

Cami ve mescit arasında sadece ibadete gelenlerin sayısı ve buna bağlı olarak irilik-ufaklık farkı vardır. Her ikisinde de amaç Allah'a yönelmek için topluca namaz kılmaktır. Mescitler genellikle minaresizdirler (Tuncer 2012b).

İslam aleminin ilk mescidi, peygamberin çevresindekilerle birlikte Mekke'den Medine'ye göç ettiği sırada, Medine topraklarında ilk konakladıkları yerde olan *Kuba Mescidi*'dir. Tümüyle dinsel bir kurum olmasına rağmen, peygamberimizin İslam dinini kurma ve yayma sürecinde yönetici, kumandan gibi görevler de üstlenmesi, o günlerden itibaren cami ve mescitleri resmileştirerek bir devlet kurumu statüsüne getirmiştir (Tuncer 2012b).

Cami İslam'ın ilk döneminden itibaren yapı itibariyle toplumun ihtiyacına göre şekillenerek günümüze gelmiştir (Akın 2016). Cami ve mescitler sırası geldiğinde hanigâh ve tekke, hastane, sıbyan mektebi, kitaplık vb. işlevlerde kullanılmıştır (Tuncer 2012b).

Müslüman toplumlar, bulundukları coğrafyaların etkisi, kendilerine ait geçmişten gelen yapı sanatı, yerli ve yabancı ustalar, gelenek, kültür ve mimari anlayış çerçevesinde cami inşa ederek, cami mimarisine katkıda bulunmuşlardır. İlk yapılan cami örnekleri, daha çok ihtiyacı karşılamaya dönüktür, ancak zamanla İslamiyet'in yaygınlaşması ile birlikte, devletlerin siyasi ve ekonomik güçlerinin bir göstergesi olarak mimariye büyük ölçüde yansımıştır. Bu anlayışla büyük boyutlu cami mimarisi ortaya çıkmıştır. Bu süreçte kubbe, minare, mihrap, minber, avlu gibi elemanlar da cami mimarisinde değişmez öğeler olarak oluşmuştur (Sıramkaya ve ark. 2018).

8. yy. dan itibaren, cami mimarisinin gelişiminde, plan anlayışları, toplumlara ve ülkelere göre farklılıklar göstermekte ve bu doğrultuda sürekli bir arayış görülmektedir. Tarihsel süreç içerisinde bu farklılıklara rağmen cami, genelde geleneksel karakterini muhafaza etmiştir. Ancak cami mimarisi, 20. yüzyılla beraber modern mimarinin

gelişimiyle bir kırılma noktası yaşamış, kültürel simgelere dönüşen bu plan öğeleri farklı yorumlanmaya başlamıştır (Sıramkaya ve ark. 2018).

Camilerin yapımı ilk yıllarda idarecilerin teşviki, sonraki yıllarda da vakıflar yoluyla olmuştur. Osmanlı yönetiminde cami yapımı, halkın arzusuna bırakılmamıştı. Cami yapmak isteyen, padişahtan; mescit yapmak isteyen de kadıdan izin almak zorundaydı. Camilerin onarımı da yine izne tabiydi (Akın 2016).

Emevi, Karahanlı ve Gazneli dönemlerinde harim bölümü enine sahınlı, mihrap önü kubbeli dikdörtgen formlu bir plan düzeni uygulanırken, 8-10. yy arasında Akdeniz havzasında ana mekân, ahşap taşıyıcılı üst örtü ile şekillenmiştir. Karahanlı Döneminde ise merkezi kubbeyi taşıyan dört ayak ve kare plan şeması uygulanarak, merkezi planlı camilerin öncüsü yapılar inşa edilmiştir. Abbasiler Döneminde, Türk-İran mimarisinin de etkileri ile camiye mihrap, müezzin mahfili, maksure, kadınlar mahfili, hünkar mahfili, minare, son cemaat mahali ve şadırvan eklenmiştir. 12-13.yy. larda Selçuklu camilerinde dört eyvanlı ve kubbeli planlar oluşmuştur (Sıramkaya ve ark. 2018).

Erken Osmanlı Dönemi cami mimarisinde ilk önce tek kubbeli yapım sistemi denenerek bu tipin birçok örneği bu dönemde verilmiştir. Osmanlının erken dönemlerinde denediği ve önemli örneklerini verdiği tek kubbeli yapı anlayışının esin kaynağı Anadolu Selçukluları'nın mescitleridir. Osmanlılar bu tipi geliştirerek, anıtsal denebilecek örneklerini vermişlerdir. Devleti'nin ilk gelişme safhasında inşa edilen önemli bir yapı türü ise ***"Ters T***', ***"Kanatlı"***, ***"Çok işlevli"*** veya ***"Zaviyeli Camiler"*** olarak adlandırılan yapılardır (Demiriz 2019). Bu camiler kaynaklarda ***"Ters T Planlı"*** ya da ***"Tabhaneli Camiler"*** olarak da sıkça karşımıza çıkmaktadır. Türk mimarisinin ilk dönemlerine uzanan ***"dört eyvanlı avlu"*** plan düzeni, tabhaneli camilerde plan düzeninin çıkış noktası olarak kabul edilir (Kuran1964, Uysal 1997).

Erken Osmanlı mimarisinde rastladığımız cami tipi çok kubbeli ***"Ulu cami"***dir. Bu plan tipi Selçuklu döneminde rastlanan ahşap direkli camilerden gelişmiş bir formdur ve bu cami tipinin önemli örnekleri bu dönemde inşa edilmiştir. 16. yüzyılın sonlarına kadar süren Osmanlı mimari sanatının Klasik Dönemi'nde ise büyük külliyeler ön plana çıkmakta olup, bu dönemde çokça tekrarlanan bu yapı tipinin örnekleri Erken Osmanlı Dönemi'nde de inşa edilmiş olmasına karşın bu dönemde kent planlamasına olan katkıları daha fazladır. Bu dönem Mimar Sinan ile bütünleşmiş ve onun eserleriyle, Osmanlı sanat anlayışının zirveye ulaştığı dönemdir (Demiriz 2019).

Geç Dönem Osmanlı Sanatı'nda 17. yüzyılda Klasik Dönem'in etkilerinin hala sürdüğü ancak bu dönemde merkezinde cami olan külliyelerin yerini merkezinde medrese olan külliyelerin aldığı görülür. 18. yüzyılda ise Osmanlı sanatında Batı etkisi ile Barok, Rokoko gibi üsluplar camilerde mimariden çok süsleme ön plana çıkar. 19. yüzyılda Osmanlı sanatında üslup karmaşası görülür. Bu dönemde Barok, Rokoko ve Klasik Dönem üsluplarının bir arada kullanıldığı yapılara rastlanır, ancak bu dönemdeki camilerin ortak özelliği ferah ve çok aydınlık bir mekân özelliği taşımasıdır. Bundan sonra gelişen Ulusal Mimarlık Akımı'nda yapılarda çini süslemeye ağırlık verilmiştir. Ulusal mimarlık akımı, Cumhuriyet döneminde de bir süre devam etmiş ve yerini uluslararası betonarme mimariye bırakmıştır (Demiriz 2019).

Diyarbakır Karacadağ'dan doğuya doğru uzanan az eğimli alanın son sınırında yer alır (Tuncer 1996). Şehrin doğusunu sınırlayan ve Dicle yatağından yüz metre kadar yükseklikte yer alan Fiskaya isimli sarp kayalığın İçkale kesiminin, kentin ilk yerleşim yerini oluşturduğu düşünülmektedir (Şekil 2.2.). Diyarbakır kenti, geçmişten günümüze, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yaparak çok sayıda kültürel dokunun bir arada var olabildiği birçok toplumu bünyesinde barındırmıştır (Beysanoğlu 1998). Günümüzde tahrip olmuş haliyle bile geleneksel bir kent dokusu sunan Diyarbakır Suriçi bölgesinin geçmişte bir kale kent olarak önemli bir merkez olduğu anlaşılmaktadır. Suriçi yerleşimi kuruluşundan itibaren kent tarihine kazandırdığı yapılarla birlikte sivil ve anıtsal mimarlık örneği olan yapılar sürekli bir bozulma ve yok oluşa maruz kalmıştır. Bu yok oluş kimi zaman insan eliyle, kimi zaman bakımsızlık ve sahipsizlikle, kimi zaman da çeşitli zaman dilimlerinde kentte meydana gelen depremler, çıkan yangınlar ve toplumsal olaylarla oluşmuştur. Suriçi Koruma Amaçlı İmar Planı, 1939 yılı hava fotoğrafı ve kente ait eski fotoğraflar incelendiğinde kentte geçmişte var olan birçok anıtsal ve sivil mimarlık örneği yapıda yaşanan kaybın ne derece büyük olduğu anlaşılmaktadır.

Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri 2015 Temmuz ayı itibariyle UNESCO Dünya Mirası listesinde yer almıştır. Diyarbakır'da Suriçi bölgesi, Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (D.K.T.V.K.B.K.)'nun 29/09/1988 tarih ve 38 sayılı kararı ile Kentsel Sit Alanı olarak ilan edilmiş ve D.K.T.V.K.B.K. nun 9/11/1990 tarih ve 609 sayılı kararı ile bölgeye yönelik hazırlanan ilk koruma amaçlı imar planı uygun görülmüş ve 22 yıl bu plan çerçevesinde koruma ve uygulama

çalışmaları yapılmıştır. 2009 ve 2010 yıllarında mevcut planın yetersiz görülmesi ile kapsamlı bir kültür envanteri çalışması yapılması sonrasında tescilli yapıların sayısı artmış var, olan tescilli yapıların durumu gözden geçirilerek güncellenmiştir. Bu çalışma sonrasında Suriçi bölgesine yönelik hazırlanan koruma amaçlı imar planı ve plan açıklama raporu Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (D.K.V.K.B.K.)'nun 20.01.2012 tarih ve 244 sayılı ile 19/06/2012 tarih ve 565 sayılı kararları uygun görülerek yürürlüğe girmiş (Ek 15), 19/12/2016 tarih ve 4407 sayılı karar ile Suriçi koruma amaçlı imar planı revize edilmiştir (Ek 10). Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü (D.K.V.K.B.K.M.)'nün 2019 Aralık ayı verilerine göre çok sayıda ve farklı işlevde yapı türünün bir arada bulunduğu Diyarbakır Suriçi Kentsel Sit Alanı içerisinde 153 adet anıtsal, 473 adet sivil mimarlık örneği olmak üzere toplamda 626 tescilli yapı yer almaktadır(D.K.V.K.B.K.M. Arşivi). Anıtsal yapı statüsünde, Diyarbakır Kalesi, Amida Höyüğü, Camiler, Kiliseler, Türbeler, Medreseler, Hamamlar, Çeşmeler, Köprüler, Değirmenler, Hanlar, Havra, Hazire, Dink, Saray, Dabakhane, Muvakkithane vb. yapılarda yer almaktadır. Sivil mimarlık örneği olarak konut, köşk, kabaltı ve mimari kalıntı gibi yapılar yer almaktadır.

Anadolu'daki tabhaneli camiler 14. ile 16. yüzyıllar arasında inşa edilmiş çok fonksiyonlu yapılardır (Eyice 1962, Acar 2011). Erken Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarındaki siyasi amaçlara hizmet eden bu yapılar, Doğu Anadolu aynı siyasi ortamı taşımadığından ve Osmanlı'nın ilk devir genişleme alanı dışında olduğundan bu bölgede yaygın olarak görülmemekle beraber bazı örneklerine rastlanmaktadır. Bu yapı tipinin Diyarbakır'daki ilk örneklerinden biri Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'dir (Sözen 1971). Tabhaneli camilerin örneği olduğu düşünülen Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii, bir Akkoyunlu Dönemi eseri olması, Erken Osmanlı Dönemi'ne ait yapı tipinin Diyarbakır'daki nadir yansımalarından biri olarak yaklaşık 521 yıldır yaşayan ve tarihi dokusunu günümüze taşıyabilmiş önemli bir anıtsal yapıdır. Günümüzde şahısların mülkiyetinde olan cami, yapılan araştırmalarda, yaklaşık 400 yıl boyunca, mülhak[1] vakıf olan; *Hoca Ahmed Mescidi Vakfı* veya zamanla değişen ismiyle *Hoca Ahmed Camii Vakfı* mülkiyetinde olduğu (Yakuboğlu ve ark., 2013) daha sonra Evkaf

[1] 5737 sayılı Vakıflar Kanununda Mülhak Vakıf; Mülga 743 sayılı Türk Kanunu Medenisinin yürürlük tarihinden önce kurulmuş ve yönetimi vakfedenlerin soyundan gelenlere şart edilmiş vakıfları tanımlamak için kullanılır.

Dairesi tarafından satıldığı ve şahısların eline geçtiği anlaşılır (Bulduk). Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'nin, şahısların mülkiyetinde, kamulaştırılmamış bir yapı olarak herhangi bir vakıf veya kamu kurumu mülkiyetinde olmaması, yapının esaslı onarımının aksatılması ve devlet yatırım programlarında yer almamasına neden olmaktadır. Teknik açıdan doğru ve kapsamlı bir restorasyon uygulamasını sağlayacak ekonomik desteğin olamayışı, yapıdaki sorunların denetimden uzak kişisel kararlarla, doğru olmayan yöntem ve malzemelerle giderilme çalışmalarını elverişli hale getirmiştir. Yapılan müdahaleler çoğunlukla tahrip edici tamir niteliğinde uygulamalar olmuştur. Yapıya yönelik herhangi bir onarım projesi hazırlanmadan hatta kimi zaman ilgili kurumların bilgisi dışında uygulamaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle yapının son cemaat yeri, hela, imam odası ve depo mekânlarında yapılan betonarme üst örtü ve avludaki niteliksiz şadırvanın varlığı ile özgün döşeme ve duvar yüzeylerindeki çeşitli müdahaleler yapının özgün mimari dokusunda bozulmalara yol açmıştır.

Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'nin konu edildiği bu çalışmada, yukarıda belirtilen nedenlerle, korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı niteliği taşıyan anıtsal yapının, bilimsel bir yöntemle rölöve çizimlerini elde etmek, geçirdiği dönemlere ilişkin araştırma yaparak restitüsyon projesini hazırlamak, yapının korunarak gelecek kuşaklara sahip olduğu tarih, mimari ve sosyal değerlerle taşınmasını sağlayacak bilimsel ve doğru müdahale kararları ile restorasyon önerisini geliştirmek amaçlanmıştır.

Yapıya yönelik ilk ve kapsamlı bu çalışmanın bilimsel veriler ışığında hazırlanması, günümüzde ve gelecekte kurumlara ve mülk sahiplerine bir rehber niteliğinde sunulması hedeflenmektedir.

Çalışmanın 2. bölümünde Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'yi konu alan çalışmalar ve daha önce yapılmış benzer çalışmalar incelenerek faydalanılacak kaynaklar belirlenerek Diyarbakır hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın 3. bölümde çalışmanın ana materyalini oluşturan Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'nde çalışmanın dayanağını oluşturan diğer materyaller belirlenerek bu materyalleri doğru yöntemlerle çalışmanın amacına ulaştıracak metotlar izlenmiştir. Yapının Akkoyunlu Dönemi yapıtı olması ve Erken Osmanlı Dönemi Tabhaneli camiler ile benzerlik göstermesi nedeniyle, Akkoyunlu tarihi ve sanat anlayışı ile Erken Osmanlı Dönemi Ters T Planlı Camileri (Tabhaneli) incelenerek çalışmanın materyalini oluşturan Ters T Planlı (Tabhaneli) yapılar tespit edilmiştir.

Çalışmanın 4. bölümde, çalışma konusunun cami olması nedeniyle Diyarbakır Suriçi bölgesinde yer alan bütün cami ve mescitler, restitüsyon çalışmasının sağlıklı yapılabilmesi için incelenmiş, Akkoyunlu dönemi eseri olanlar ayrıca değerlendirilerek Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'nin bu camiler içerisindeki yeri araştırılmıştır. Daha sonra yapının tarihçesi hakkında bilgiler verilmiş, mimari ve yapısal özellikleri yapının bölümlerini oluşturan harim, son cemaat yeri, avlu ve servis mekânları ile minare olarak dört başlık altında verilmiştir. Bu bölümde yapının belgeleme çalışması yapılarak rölöve çizimleri çıkarılmış, yapıda meydana gelen hasar ve sorunlar tespit edilerek, hasar ve malzeme analizleri çizilmiştir.

4. Bölümde belgeleme çalışmasının bilimsel yollarla ve doğru tekniklerle yapılması sonrasında restitüsyon çalışmasının ana dayanağını oluşturan Diyarbakır Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'nin Diyarbakır Suriçi'nde yer alan benzer yapı örnekleri ile karşılaştırılması yapılmıştır. Elde edilen kaynakların ve yapının kendisinden gelen bilgilerin yardımı ile yapının geçirmiş olduğu dönemler ve özgün mimari yapısı ile yapıda meydana gelen değişimlerin tespiti yapılmış, restitüsyon analizleri dört dönem olarak belirginleştirilmiştir.

Yine bu bölümde, yapısal, çevresel, sosyal faktörler ile hukuki kabuller göz önünde bulundurularak doğru ilke ve yöntemlerle müdahale kararları belirlenerek restorasyon projesi yapılmıştır.

Son olarak çalışmanın 5. bölümünde, yapılan araştırmalar, begeleme çalışmaları, restitüsyon analizleri ve restorasyon önerileri ile varılan sonuçlar değerlendirilip yapının korunması ve taşıdığı değerlerle geleceğe aktarılması için sosyal ve mimari açıdan önerilerde bulunulmuştur.

2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

"Diyarbakır Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii Restorasyon Önerisi" başlıklı çalışmanın ilk adımını literatür araştırması oluşturmaktadır. Bu araştırmayla birçok kitap, tez ve makale incelenmiştir. Bu kaynaklardan Diyarbakır tarihi için, İhsan Işık'ın *"Diyarbakır Ansiklopedisi",* Sevket Beysanoğlu'nun *"Anıtları ve Kitabeleri ile Diybarbakır Tarihi"* adlı kitabı, Halil Değertekin'in 1. BütünYönleriyle Diyarbakır Sempozyumu için hazırladığı, "*Dünden Bugüne Diyarbakır ve Diyarbakır Surlarının Onarımı"* adlı makalesi, İlhan Palalı'nın *"XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır"* adlı doktora tezi, Elif Hanar'ın *"Diyarbakır Müzesindeki Cam Kaplar"* adlı doktora tezi, Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun ve Nevin Soyukaya tarafından hazırlanan "*Körtik Tepe"* adlı kitap*,* Tuba Ökse'nin *"Amida Höyük Bulguları ve Tarihi Belgeler Işığında Eski Çağlarda Diyarbakır"* adlı bildirisi, Hendrik Boeschoten ve Martin Van Bruinessen, *"Evliya Çelebi Diyarbekir'de"* adlı kitabı ve Orhan Cezmi Tuncer'in *"Diyarbakır Surları"* adlı kitabından faydalanılmıştır. Kent dokusu ve anıtsal yapıları incelenirken, Orhan Cezmi Tuncer'in "*Diyarbakır Sur İçi Anıtları İle Köşkler Ve Bağ Evleri", "Diyarbakır Kiliseleri",* Vedat Güldoğan'ın "*Diyarbakır Tarihi"* adlı kitabından yararlanılmıştır.

Cami ve mescitlerin tarihsel geçmişi ve Diyarbakır camileri üzerine araştırma yapılırken başta Orhan Cezmi Tuncer'in "*Diyarbakır Camileri Mukarnas, Geometri, Orantı" adlı kitabı olmak üzere,* İbrahim Yılmazçelik'in *"XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır 1790-1840"* adlı kitabı, Metin Sözen'in *"Diyarbakır'da Türk Mimarisi"* ve *"Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi"* adlı kitapları, Şevket Beysanoğlu'nun "*Bütün Cepheleriyle Diyarbakır"* adlı kitabı, yine Orhan Cezmi Tuncer'in "*Diyarbakır Sur İçi Anıtları İle Köşkler Ve Bağ Evleri"* adlı kitabı, *Fatma* Meral Halifeoğlu'nun Diyarbakır Valiliği tarafından yayımlanan "Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır" kitabı için hazırladığı *"Diyabakır Suriçi'nde Yer Alan Mescitler"* adlı makalesi, Süheyla Büyükşahin Sıramkaya, Esra Yaldız ve Dicle Aydın'ın Uluslararası Cami Sempozyumu (Kültürel açıdan) için hazırladığı *"21.yy Cami Mimarisinde Estetik Arayışın Mekânsal ve Biçemsel Analizi"* adlı bildirisi Murat Arda Uğurlu, Sultan Erdemli Günaslan ve Abdulhalim Karaşin tarafından hazırlan "*Dört Ayaklı Minare'nin Modellenmesi ve Yapısal Analizi*", Evren Daşdağ'ın "*Diyarbakır Melek Ahmet Paşa*

Camii Çinileri", Fatma Meral Halifeoğlu, Cavit Cesur ve Ahmet Güleç'in 2017. "*Diyarbakır Ulu Camii Hanefiler Bölümünde Yer Alan Minber Kapısını Koruma Çalışmaları",* Ahmet Akın'ın *"Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme"* adlı makaleler ve Doğan Hasol'un *"Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü"* yol gösterici olmuştur.

Erken Osmanlı Dönemi camileri üzerine araştırmalar yapılmış bu kapsamda, Ali Oman Uysal'ın "*Zaviyeli Camilerde Minare Problemi" adlı kitabı,* Aptullah Kuran'ın *"İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami"* adlı kitabı, Semavi Eyice'nin *"İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesi Zâviyeler ve Zâviyeli-Camiler"* adlı kitabı ve Türkan Acar'ın *"Anadolu Türk Mimarisinde Tabhaneli Camiler"* adlı doktora tezi incelenmiştir. Akkoyunlu tarihi ve mimari üzerine yapılan araştırmalarda, Metin Sözen'in *"Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi"* adlı kitabı, Belkıs Doğan ve Aziz Doğanay'ın *"Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletlerinde Mimarî ve Sanat Üslûbu Üzerine Bir Değerlendirme"* adlı makale incelenmiştir.

Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'ne ilişkin yapılan araştırmalarda yukarıda adı geçen bazı kaynaklarla birlikte Baheddin Yediyıldız ve Kerstin Tomanendal'ın *"Osmanlı'dan Cumhuriye'te Diyarbakır"* adlı kitabı, Abdulgani Bulduk'un "*El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*" adlı kitabı, Mehdi İlhan'ın *"XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehrinin Nüfusu ve Vakıfları:1518 ve 1540 Tarihli Tapu Tahrir Defterlerinden Notlar"* adlı makalesi, Albert Gabriel'in *"Voyages Archeologiques Dans La Turquie Oriantale"* adlı kitabı, Kenan Yakuboğlu, Mehmet Salih Erpolat ve Mustafa Sarıbıyık'ın *"Osmanlı Belgelerinde Diyarbakır"* adlı kitabı, Ahmet Zeki İzgöer editörlüğünde hazırlanan *"Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri" kitabı,* Alpay Bizbirlik'in *"16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar"* adlı doktora tezi ve Bülent Nuri Klavuz'un *"Güneydoğu Anadolu Bölgesi Minareleri"* adlı doktora tezi önemli bilgiler sunmuştur.

Restorasyon yöntemleri ve değerlendirmeler için öncelikli olarak Zeynep Ahunbay'ın *"Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon"* adlı kitabı, Selçuk Şener'in *"Orhan Bingöl'e 67. Yaş Armağanı"* kitabı için hazırladığı *"Arkeolojik Alanda Yapı Malzemelerinin Korunması: Temel Yaklaşımlar, Yöntem Ve Uygulama Biçimleri"* adlı kitabı, Yasemin Sarıkaya Levent'in *"Tarihi Çevre Koruma Mevzuatına Genel Bir*

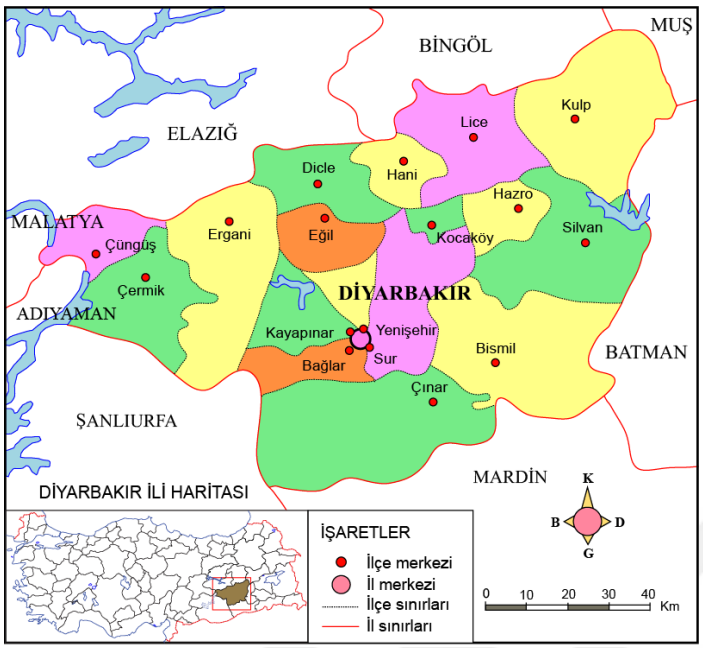
Bakış", Uğur Hasbay ve Sibel Hattab'ın *"Doğal Taşlardaki Bozunma (Ayrışma) Türleri ve Nedenleri",* Hasan Ünver, Ruşen Yamaçlı ve Leyla Tokman'ın *"Mimari Tasarımda Restorasyon ve Ulaşılabilirlik: Akreditasyon İhtiyacı" adlı makaleler,* Nursen Işık'ın *"Geleneksel Yığma Yapılarda Taşıyıcı Sistem Hasarları Ve Nedenlerinin Tespiti İle Güçlendirme Ve Tamamlayıcı Müdahale Önerileri; Diyarbakır; Suriçi Örneği"* adlı doktora tezi ile İbrahim Öz'ün *"Diyarbakır Mar Petyum Keldani Kilisesi Restorasyon Önerisi"* adlı yüksek lisans tezinden faydalanılmıştır.

Son olarak, Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii ile ilgili veri elde etmek için D.K.V.K.B.K.M., Vakıflar Genel Müdürlüğü (V.G.M.), D.V.B.M., Diyarbakır Tapu ve Kadastro 7. Bölge Müdürlüğü (D.T.K.B.M.) arşivlerinden, hava fotoğrafları için Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığı (D.B.B.B.) ile Diyarbakır Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü (D.Ç.Ş.M.) arşivlerinden faydalanılmıştır.

2.1. Diyarbakır Hakkında Genel Bilgiler

2.1.1. Konumu ve Coğrafyası

Diyarbakır kenti; Türkiye'nin Güneydoğu Bölgesinde, Anadolu Torosları'nın güneyinde, Dicle Nehri ile Güneydoğu Toroslar arasında uzanan ve Diyarbakır Havzası olarak adlandırılan geniş alanda yer almaktadır. Kentin doğusunda Batman, Muş, batısında Adıyaman, Malatya, güneyinde Mardin, Şanlıurfa, kuzeyinde Elazığ ile Bingöl illeri bulunmaktadır (Şekil 2.1.). Ayrıca Diyarbakır'ın güney kısmında orta yükseklikteki dağlardan oluşan Mardin yükseltileri, batı kısmında kuzeybatı-güney doğrultusunda uzanan Karacadağ Yükseltisi mevcuttur. Karacadağ, Diyarbakır Havzası'yla batıdaki Şanlıurfa Yaylası'nı birbirinden ayırmaktadır (Işık 2013). Karacadağ lavları üzerine kurulan Diyarbakır kenti; coğrafi konum olarak denizden 650 m Dicle Nehri'nden 100 m yüksekte, Toros Dağları'nın güneyinde yer almaktadır. Bu kentin stratejik açıdan önemli bir merkez olma özelliğine katkıda bulunan en önemli unsur, ilk çağlardan itibaren ***"Bereketli Hilal"*** olarak adlandırılan Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki Mezopotamya'nın kuzeyinde, Anadolu, Asya, Avrupa, Kafkaslar ve Akdeniz ticaret yolların kesiştiği noktada yer almasından kaynaklanmaktadır. Diyarbakır kentinin coğrafi konumundan dolayı ana ulaşım yollarının kavşağında bulunması, kenti pek çok medeniyetin izlerinin yer aldığı bir merkeze dönüştürmüştür (Beysanoğlu, 1996, Tuncer, 1996, Değertekin, 2000, Güldoğan, 2011).

Şekil 2.1. Diyarbakır ili ve ilçelerini gösteren harita (http://cografyaharita.com/turkiye_interaktif_haritalari.html-2019)

Şekil 2.2. Diyarbakır Suriçi Bölgesini gösteren 2017 yılına ait hava fotoğrafı (Hanar 2018)

2.1.2. Tarihçesi

Diyarbakır kenti, geçmişten günümüze, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yaparak çok sayıda kültürel dokunun bir arada var olabildiği birçok toplumu bünyesinde barındırmıştır. Diyarbakır kentinin ne zaman kurulduğu ile ilgili elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, kentin yönetim merkezi olarak kullanılan İç Kale'deki Amida (Virantepe) Höyük'te yapılan araştırmalarda M.Ö. 3. binlerde bölgeye hakim olan Hurriler'e ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Ele geçen bu kalıntılar, Diyarbakır kentinin M.Ö. 3. binlerden günümüze kadar şehir merkezinin değişmeden yerleşim gördüğünü ve bu kentin önemli bir merkez olduğunu kanıtlamaktadır (Beysanoğlu, 1996, Tuncer, 1996, Değertekin, 2000, Tuncer, 2002, 2012b, Ökse 2015, Hanar 2018).

Arkeolojik zenginlik açısından Diyarbakır önemli bir merkez olmuştur. Yapılan araştırmalar Paleolitik Çağ ve Epipaleolitik Çağ'a tarihlenen ilk yaşam izlerine Silvan'daki Hassuni Mağaraları, Ergani'deki Hilar Mağaraları ve Eğil'deki mağaralarda rastlanmıştır. Ayrıca Bismil'in Ağıl Köyü'nde bulanan Körtik Tepe'de, bölgenin Neolitik Dönemi ile avcı toplayıcı topluluklarının göçebe yaşamdan yerleşik köy yaşantısına geçişinin en erken evresine ait veriler saptanmıştır. Ergani'nin Sesverenpınar Köyü'nde yer alan Çayönü Tepesi'nde ise yerleşik yaşama geçisin ilk evreleri ile üretime geçişin yanı sıra farklı konut tipleri geliştirildiği yine yapılan çalışmalar ile ortaya konmuştur. Bunlara ek olarak, Dicle Nehri havzasında bulanan farklı kazı alanlarında yapılan çalışmalarda ise Neolitik Dönem'den başlayıp Demir Çağ'a kadar uzanan geniş bir zaman dilimi içinde süreklilik arz eden bir yerleşim tabakalarının varlığını kanıtlayan verilere ulaşılmıştır (Özkaya ve ark. 2013).

Diyarbakır kentine M.Ö. 3. binden itibaren Hurriler ve Mitaniler, ardından Asurlular egemen olmuştur. Asurlular'dan sonra bir dönem Urartular'ın egemenliğine giren bölge ardından İskitler, Medler, Persler, Makedonlar, Selevkoslar, Partlar, Büyük Tigran, Romalılar, Sasaniler, Bizanslılar, Araplar, Emeviler, Abbasiler, Şeyhoğulları, Hamdaniler, Büveyhoğulları, Mervaniler, Selçuklular, İnanoğulları, Nisanoğulları, Artukoğulları, Eyubiler, Anadolu Selçukluları, Mardin Artukluları, Timur, Akkoyunlular ve Osmanlılar hakim olmuştur (Beysanoğlu, 1996, Değertekin, 2000, (Tuncer, 2012a,b, Işık 2013).

2.1.3. Sosyal Yapısı ve Demografik Dokusu

İslamiyetten önceki dönemlerde, Diyarbakır ve çevresinde Şemsiler, Hıristiyanlık ve Musevilik dinlerine yaygın şekilde inanılmıştır. Çelebi; Diyarbakır halkının çoğunluğunun tüccarlardan oluştuğunu, memur asker ve sanatkârların varlığından, bunların yanı sıra halkının ise Türk, Kürt, Arap, Acem ve Ermeniler'den oluştuğundan bahsetmiştir (Bruinessen ve Boeschoten 1997). 16. yy. ortalarında kenti ziyaret eden M.D. Aramon'un kentte Ermeniler'in çoğunlukta, Türkler'in ise azınlıkta olduğundan söz etmektedir. Tavernier, 1 630 yılında sadece Hıristiyan nüfusunun 20 000 civarında olduğunu belirtmiştir (Arslan 2013). 19. yy. gezginlerinden J.S. Buckingam, kent nüfusunu 50 000 olduğunu, bunların arasında 1 000 Ermeni, 900 Katolik, 400 Süryani, 500 Rum ailenin bulunduğunu aktarmaktadır. 1870 tarihli ilk resmi yazımda; yerli kütüğe kayıtlı nüfus 21 372 kişidir; bunun 9 814'ü Müslüman, 6 853'ü Ermeni Gregoryan; 831'i Ermeni Katolik, 1 434'ü Süryani, 174'ü Süryani Katolik, 976'sı Keldani, 305'i Rum 55'i Rum Katolik, 650'si Protestan, 1 280'i Yahudiler'den oluşmaktadır. 1877 tarihli Salname nüfusu 5 645'i Hıristiyan, 5010'u Müslüman olmak üzere toplamda 10 655 olarak belirlenmiştir (Arslan 2013). Bu belgeler, kentin nüfusunun sürekli değişim halinde olduğunu göstermektedir. Bölgenin tarihte sürekli bir savaş atmosferi yaşamış olması ve salgın hastalıkların sık sık görülmesi, kent nüfus hareketlerindeki dengesizliklerin başlıca nedeni olarak görülebilir. Kent nüfus dökümünün sağlıklı bir şekilde aktarıldığı bir diğer kayıt, 16. yy. ait "Osmanlı Tahrir Defterleridir. Diyarbakır'ın, 16. yy.ın ilk yarısında, Bursa hariç, Anadolu'nun nüfus bakımından en kalabalık şehri olduğu bilinmektedir (Palalı 1999).

1568'te kentin nüfusu 32 239, Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan 1927 yılına ait nüfus sayımında 30 709, 1935'teki sayımda 34 640, 1940'taki sayımda 42 555, 1950'deki sayımda 45 053tir. 1970'teki sayımda Suriçi kentinde barınan nüfusun katları olabilecek şekilde, Diyarbakır'a yeni şehir eklenmiş ve kentin nüfusu 150 000'e olarak kayıtlara geçmiştir (Arslan 2013). Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1990 yılı nüfus sayımı, Suriçi'nde 130 000 kişinin barındığını ortaya koymuştur. Diyarbakır'da 2007 yılı nüfus sayımında 1 460 714 nüfusu ile Güneydoğu'nun büyük kentlerinden biri olduğu belirlenmiştir. Kilometrekareye düşen insan sayısı Türkiye ortalamasında 88 iken Diyarbakır'da bu sayı 95'tir. 1990-2000 döneminde yıllık nüfus artış hızı binde 21.73, Türkiye ortalaması binde 18.3 olduğu bilinmektedir. Diyarbakır il nüfusu ise 1

732 396' tür (TUİK 2018). Türkiye'de kentleşmenin hızlandığı 1950 yılından itibaren Diyarbakır'da da kentleşmenin hızlandığı gözlenmiştir. Kente yönelişin ilk önemli adımının atıldığı 1950-60 dönemlerinde Diyarbakır kent nüfusu %30.3 oranında artış göstermiş; bu büyüme düzeyi %45.7 nüfus artış oranıyla ancak 1965-70 döneminde aşılmıştır.1970-75 dönemlerinde bu oran azalarak 13.3'e düşmüştür. 1975-80 dönemlerinde yeniden %38.9'a yükselen ve 1975 yılından sonraki nüfus sayımında %26'lara inmiştir. 1980 yılında %28, 1985 yılında %22, 1990 yılında %24 olmuştur. 1997 yılındaki kent nüfus artışında %34 oranında yükseliş görülmüştür (Işık 2013).

2.1.4. Diyarbakır'ın Geleneksel Kentsel Dokusu ve Anıtsal Yapıları

Diyarbakır'da yaşayan medeniyetler; kale, sur, saray, kilise, cami, kümbet, han, kervansaray, hamam gibi çok sayıda anıtsal yapı inşa ederek kent dokusunun zenginleşmesine katkıda bulunmuşlardır. Diyarbakır kentinde var olan mimari ve kültürel zenginlik, ilk çağlardan günümüze kadar bu coğrafyada yaşayan birçok medeniyetin farklı dil, din ve etnik yapısının ortak ürünü ve kültürüdür (Değertekin, 2000, Güldoğan, 2011), (Şekil 2.3.).

D.K.V.K.B.K.M.'nün 2019 Aralık ayı verilerine göre çok sayıda ve farklı işlevde yapı türünün bir arada bulunduğu Diyarbakır Suriçi Kentsel Sit Alanı içerisinde 153 adet anıtsal, 473 adet sivil mimarlık örneği olmak üzere toplamda 626 tescilli yapı yer almaktadır (D.K.V.K.B.K.M. Arşivi). Anıtsal yapı statüsünde, Diyarbakır Kalesi, Amida Höyüğü, Camiler, Kiliseler, Türbeler, Medreseler, Hamamlar, Çeşmeler, Köprüler, Değirmenler, Hanlar, Havra, Hazire, Dink, Saray, Dabakhane, Muvakkithane vb. yapılar da yer almaktadır. Sivil mimarlık örneği olarak konut, köşk, kabaltı ve mimari kalıntı gibi yapılar yer almaktadır.

Şekil 2.3. Diyarbakır Surlarının görünüşü (2016)

Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri 2015 Temmuz ayı itibariyle UNESCO Dünya Mirası listesinde yer almıştır. Kalkan balığına benzetilen Diyarbakır surlarının kuzeydoğu köşesinde İçkale yer almaktadır (Tuncer 2012b). Gabriel dış surlarda 82, İçkale'de ise 18 burç tespiti yapmıştır (Gabriel 1940).

Kentin en önemli mimari öğesi olan surlar günümüzde de tüm ihtişamıyla ayaktadır. Çeşitli dönemlerde yapılan tahribatlarla surlarda eksilmeler yaşandıysa da günümüzde büyük çoğunluğu ayaktadır.

Havra ve kiliselere baktığımızda; D.K.V.K.B.K.M.'nün 2019 verilerine göre Suriçi yerleşimde günümüze ulaşan 11 adet kilise ile 1 adet havra mevcuttur. Dini mimarinin önemli yapıtlarından olan kiliseler Diyarbakır'da mimari zenginlik ve kültürel çeşitlilik bağlamında önemli bir yere sahiptir. Diyarbakır tarih boyunca farklı etnik kökenli toplumların bir arada yaşadığı kent olmuştur. Bu farklı etnik kökene ve inanca sahip insanların ibadetlerini gerçekleştirdikleri dini yapılar inşa edilmiştir. D.K.V.K.B.K.M.' nün 2019 yılı verilerine göre Suriçi yerleşiminde inşa edilen ve günümüze ulaşan kiliseler; 4 adet adı bilinmeyen kilise ile Süryani Kadim Meryem Ana Kilisesi, Surp Sargis Kilisesi, Protestan Kilisesi, Ermeni Katolik Kilisesi, Keldani (Kildani) Kilisesi, Ermeni Surp Giragos Kilisesi ve Saint George (Kara Papaz) Kilisesi'dir.

Diyarbakır Suriçi bölgesinde yer alan ***bedesten ve çarşılara*** bakıldığında; Diyarbakır kenti tarih boyunca Anadolu'daki yolların güzergahında kaldığından ticari açıdan önemli bir kent pozisyonunda olmuştur. Diyarbakır Osmanlı Dönemi'nde de bu önemli konumunu korumuştur. Yeni ticaret yollarının bulunması ile ipekyolu' nun eski işlerliğini kaybetmiştir. Yeni ticaret yollarının bulunması eski yolları tamamen devre dışı bırakmadığından eskisi gibi olmasa da işlevlerini sürdürmüşlerdir (Beysanoğlu 1999).

Suriçi yerleşimindeki ticaret yapıları, Gazi Caddesi güzergahında yoğun olup, iç alanlara doğru yerini daha küçük iş kollarına bırakmaktadır. Çoğunlukla satılan ürüne göre isimlendirilen ticaret alanları, kenttin bölgesel konumu nedeniyle de çok çeşitli olup, büyük ustalık ve üretkenlik ile gelişen bir alışveriş hareketliliğine sahiptir.

Diyarbakır Suriçi yerleşiminde inşa edilen ve günümüze ulaşanlar arasında 4 adet tescilli çarşı mevcuttur. Bunlar; Kuyumcular, Sipahiler, Marangozlar ve Demirciler

çarşısıdır. Aynı zamanda Hüsrev Paşa (Deliller) Hanı, Hasan Paşa Hanı, Sülüklü Han ve Çifte Han'ın zemin katlarında yer alan dükkanlar da geleneksel çarşı dokusunun bir bölümünü oluşturmaktadır.

Hamamlar Diyarbakır'da anıtsal mimari içerisinde önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmişlerdir. Dini gereklilik olarak ruhsal arınma ve vücut temizliğinin sağlandığı mekânlar olan hamamlar aynı zamanda kullanıcıların farklı ihtiyaçlarına cevap veren sosyal yapılardır. Biçimsel dizilimlerine bakıldığında, Anadolu hamamlarında soğukluk, ılıklık, sıcaklık, su deposu ve külhandan oluşan plan sıralaması Diyarbakır hamamlarında da hakimdir (Dağtekin 2017). D.K.V.K.B.K.M.' nün 2019 yılı verilerine göre Suriçi bölgesinde günümüze ulaşan 10 adet tescilli hamam bulunmaktadır. Bunlar; Cincıklı Hamamı, Deva(Deve) Hamamı, Melik Ahmet Paşa Hamamı, Küçük (Şensu) Hamamı, Kadı Hamamı, Çardaklı Hamamı, Paşa Hamamı, Vahap Ağa Hamamı, İçkale Hamamı ve Hamam olarak belirtilmiştir.

Çeşmeler Diyarbakır Suriçi bölgesinin önemli mimari öğeleri olmasının yanı sıra suyun taşıma yoluyla kullanıldığı dönemlerde kentte önemli bir yapı türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Diyarbakır Sur içi bölgesinde yer alan çeşmelerden özellikli ve süslemeli olanların yanı sıra sade bir görünüme sahip olanlar da mevcuttur. Çeşmelerin hemen hepsi kemerle örtülen bir girinti içine alınarak böylece yalağın sokakta yer kaplamaması sağlanmıştır (Tuncer 2012b). D.K.V.K.B.K.M.' nün 2019 yılı verilerine göre Suriçi bölgesinde günümüze ulaşan 36 adet tescilli çeşme bulunmaktadır.

Diyarbakır Suriçi bölgesinde günümüze ulaşan ***Hanlar*** Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen yapıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Hanların cephelerinde yer alan dükkanlara bakıldığında konaklama işlevinin yanında ticaret aksın da bir parçası olarak inşa edilmişlerdir. D.K.V.K.B.K.M.' nün 2019 yılı verilerine göre Suriçi bölgesinde günümüze ulaşan 4 adet tescilli han bulunmaktadır, ancak bunlardan biri harap durumda diğerleri ise ticari amaçlarla kullanılmaktadır. Suriçi bölgesinde bulunan hanlar; Hasan Paşa Hanı, Hüsrev Paşa (Deliller) Hanı, Sülüklü Han ve Çifte Han'dır.

Diyarbakır Suriçi bölgesinde inşa edilen ve önemli anıtsal yapılardan olan ***Medreseler*** eğitim yapıları olarak karşımıza çıkmaktadır. D.K.V.K.B.K.M.' nün 2019 yılı verilerine göre Suriçi bölgesinde günümüze ulaşan tescilli medreseler; Zinciriye

Medresesi, Mesudiye Medresesi, Muslihiddin Lari Medresesi, Meryem-i Zal Kilisesi Medresesi olmak üzere 4 adettir.

3. MATERYAL VE METOT

3.1. Materyal

Diyarbakır'da surlarla çevrili tarihi kent merkezinde yer alan anıtsal ve sivil mimari yapılar çalışma materyalini oluşturmakla beraber, Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii bu yapılar içerisinde çalışmanın ana materyalini oluşturmaktadır. Bunun yanında yapıda gerçekleştirilen rölöve ölçümleri, rölöve çizimlerinin ana materyalini oluşturmuştur. Diyarbakır Suriçi bölgesinde yer alan ve günümüze ulaşabilen 32 adet tescilli cami ve mescit mevcut olup karşılaştırma ve yapım özelliklerinin belirlenmesi açısından günümüze ulaşan cami ve mescitler ile benzer özellikleri taşıyan yapılar çalışmanın ana dayanağını oluşturmaktadır.

Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'nin mevcut durumunun belgelenmesi için kullanılan 3D lazer ölçüm cihazı, fotoğraf makinesi, lazer metre, şerit metre, su terazisi, tebeşir, kâğıt, kalem, silgi tez ajandası, vb. kırtasiye malzemeleri de aletsel materyaller olmuştur.

3.2. Metot

Diyarbakır Suriçi bölgesindeki alan çalışmaları 2017–2018 yılları arasında belirli periyotlarla yapılmıştır. İlk olarak kent bazında tescilli dini yapılar fotoğraflandırılarak gruplandırılmıştır. Bunun yanında Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'ne yönelik alan çalışmaları ise 2018-2019 yılları arasında koşullarına göre yine belirli periyotlarla devam etmiştir. Ölçüm cihazının okuyamadığı veya net ölçü veremediği bölümler lazermetre veya şeritmetre aracılığıyla ölçülmüştür. Diyarbakır Tapu ve Kadastro 7. Bölge Müdürlüğü'nden alınan Kadastral Paftası ve Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan Koruma Amaçlı İmar Planı üzerinde yapının yakın çevresi ve komşu parsellerle olan ilişkisi incelenmiştir. Yapı ileri düzey belgeleme yöntemi olan lazerli tarama (laserscanning) yöntemi ile belgelenmiştir. Ölçümler Şekil 3.1.'deki noktalarda lazerli tarama cihazının kurulmasıyla alınmıştır. Alınan ölçüm noktaları bilgisayar ortamında üç boyutlu nokta bulutu olarak birleştirilmiş ortaya çıkarılan nokta bulutu ve ortofotolar üzerinden plan kesit ve cephelerin görünüşleri çizilmiştir. Ölçüm yapılırken tespit edilen malzeme bozulmaları ve yapıda meydana gelen diğer hasarlara yönelik notlar alınarak aynı zamanda krokilere işlenmiştir. Rölöve çizimleri sayısal ortamda alınan ölçüm noktaları

bilgisayar ortamında üç boyutlu nokta bulutu olarak birleştirilmiş ortaya çıkarılan nokta bulutu ve ortofotolar üzerinden plan kesit ve cephelerin görünüşleri Autocad 2016 programı ile bilgisayara aktarılmıştır. Yapının projelendirilirken, önce vaziyet ve zemin kat planı, daha sonra dış cepheler, kesitler ve yapının bazı özgün elemanlarını gösteren detaylar çalışılmıştır. Yapılan her alan çalışması sırasında fotoğraflar ve çizimler güncellenmiştir. Ayrıca Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nde Diyarbakır Suriçi bölgesinde yer alan tarihi yapılar ve Diyarbakır kenti ile ilgili araştırmalar yapılmış, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Diyarbakır Tapu ve Kadastro 7. Bölge Müdürlüğü, Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığı gibi kurumlarda incelemelerde bulunulmuş; caminin mülkiyet sahipleri ve camide çalışan kişilerle karşılıklı görüşmeler yapılmıştır.

Şekil 3.1. Hoca Ahmed Camii ve çevresinde ölçüm cihazının kurulduğu noktalar

3.2.1. Anadolu'da Akkoyunlu Tarihi ve Mimarisi

Akkoyunlu Devleti, Oğuzlar'ın Bayındır boyundan gelen Türkmenler tarafından kurulmuştur. XIII. yüzyılın sonlarında Horasan'dan gelen Akkoyunlular, önce Azerbaycan'a, daha sonra Azerbaycan, Diyarbakır ve Elazığ arasındaki bölgeye yerleşmişlerdir. Akkoyunlu Devletinin kurucusu Tur Ali Bey'dir. Tur Ali Bey'in ölümüyle yönetime oğlu Alaaddin Bey kısa süreliğine geçer ve Musul'u Akkoyunlu idaresine dahil eder. Alaaddin Bey'den sonra kardeşi Fahreddin Kutluk Bey 1360 yılında yönetimi ele alarak Akkoyunluları güçlü bir siyasi topluluk konumuna getirmek için çabalar. Fahreddin Kutluk Bey'den sonra 1397 yılına kadar Akkoyunlular'ın yönetimini elinde tutacak olan, oğlu Ahmet Bey başa geçer. 1394 yılında Ahmet Bey Bayburt'a kadar olan bölgeyi Akkoyunlu topraklarına katar (Şekil 3.2.). Ahmet Bey'den sonra yönetime kardeşi Kara Yülük Osman Bey geçer. Kara Yülük Osman Bey, Akkoyunlular'ı güçlü bir devlet konumuna getirmek için büyük mücadeleler vermiş Akkoyunlu tarihinde önemli bir yere sahip olan liderlerindendir. 1399 yılında tüm boylarıyla Timur'un hakimiyetine, kendi isteğiyle girmiştir. 1400 yılında Timur Akkoyunlular'ın öncülüğünde Sivas, Elbistan ve Malatya'yı Osmanlılardan alarak, Malatya'yı Kara Yülük Osman Bey'in hakimiyetine vermiştir. 1401 yılında, Timur'un Suriye seferinde Akkoyunlular'ın çabalarından ötürü Diyarbakır'ı Kara Yülük Osman Bey'e Musul'u da kardeşinin oğlu Hüseyin Bey'e vermiştir. 1403 yılında Anadolu'dan ayrılan Timur, Diyarbakır ve çevresinin yönetimini Kara Yülük Osman Bey'e bırakmıştır. Kara Yülük Osman Bey'in ölümünden sonra 1435-1438 yılları arasında oğlu Ali Bey ondan sonra 1437 yılında oğlu Hamza Bey yönetime geçmiştir. 1444 yılında Hamza Bey'in ölümü ile birlikte Ali Bey'in oğlu Cihangir Mirza Bey Akkoyunlu yönetimini üstlenmiştir. 1453 yılında kardeşi Cihangir ile arasında çıkan anlaşmazlık sonrasında Diyarbakır'ı ele geçiren Uzun Hasan Akkoyunlu yönetimini ele geçirmiştir. Karakoyunlularla süren uzun mücadeleler sonucunda Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah'ın ölümüyle Akkoyunlu devletinin doğuda ilerleyişi daha kolay bir hal almıştır. Ayrıca Karakoyunluların idaresinde olan Türkmen Boylarının önemli bölümü Akkoyunlu yönetimi altına girmiştir. Uzun Hasan döneminde daha da güçlenmiş olan ordu ve genişlemiş toprak sınırlarıyla Akkoyunlular imparatorluk kurma yoluna girmiştir (Şekil 3.3.). Osmanlı Devleti, Uzun Hasan'ın Anaolu'da batıya ilerleyişini sınırlamaktadır. Akkoyunluların Osmanlı sınırlarına girmesiyle

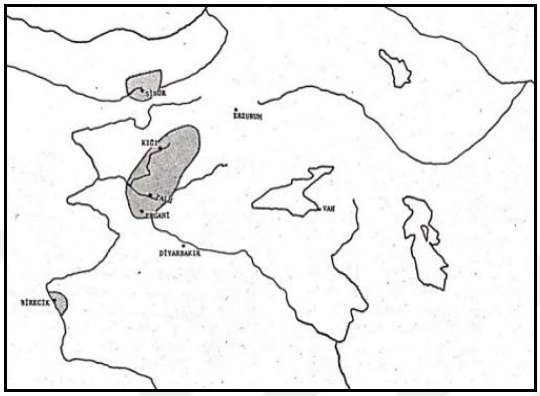
Akkoyunlular ile Osmanlı Devleti arasında çıkan Otlukbeli Savaşı sırasında hezimete uğrayan Akkoyunlular batıya doğru ilerlemekten vazgeçmiş var olan topraklarını korumakla yetinmişlerdir. Uzun Hasan 1469'da başkenti Diyarbakır'dan Tebriz'e taşımıştır (Sözen 1981).

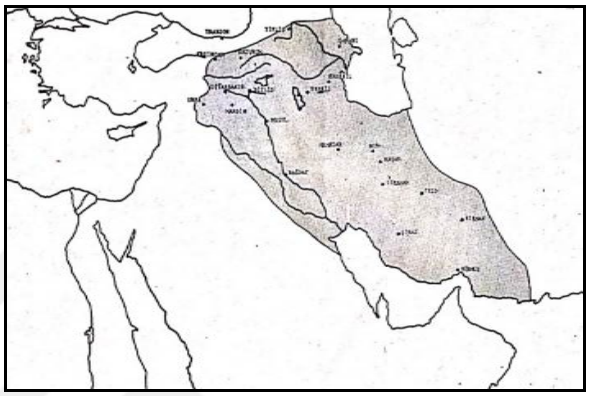
Uzun Hasan, kültür ve sanata verdiği önemle de bilinmektedir. Birçok yapıtın Türkçeye çevirisini yaptıran Uzun Hasan, 58 kişinin görevlendirildiği bir kütüphane kurmuştur. 1478 yılında Uzun Hasan'ın ölümü ile tahta oğlu Halil Bey, daha sonra ise oğlu Sultan Yakup geçmiştir. Hükümdarlığı sırasında ülkenin bayındırlığı için de uğraşan Sultan Yakup 1490 yılında ölmüştür. 1501 yılında Akkoyunlu Devleti ikiye bölünmüş Elvand Bey ülkenin batısına, Murat Bey de doğusuna hükmetmiştir. Safeviler Elvand Bey'i 1502 yılında, Murat Bey'i 1503 yılında yenilgiye uğratarak Akkoyunlu topraklarında yeni bir devlet kurmuşlardır (Sözen 1981).

Akkoyunlulara ait mimari eserler yoğunlukla Diyarbakır ve Mardin illerinde görülmektedir (Sözen 1981, Doğan ve Doğanay 2017). Aynı zamanda Bayburt, Harput, Hasankeyf, Ahlat, Çemişgezek, Erzincan, Bingöl, Urfa gibi şehirlerin merkezleri, Akkoyunlulara ait mimari eserlerin görüldüğü yerlerdir (Doğan ve Doğanay 2017). Akkoyunlu sultanları ve ileri gelenleri mimari alanda üretimin sağlanması için önemli katkılar sunmuş, bu yapıların uzun süre yaşayabilmesi için zengin gelir kaynakları sağlamışlardır. Osmanlı arşiv belgelerinde Akkoyunlu yapılarında dikkat çeken bir nokta yapıların işlevleri sık sık tekrarlanan' zaviye ve türbe', 'zaviye ve mescid', 'medrese ve zaviye' sözcükleri, yapıların birbirine yakın birkaç fonksiyonu bir arada taşıdığını göstermektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Akkoyunlu ürünü olan yapılar incelendiğinde hem Selçuklu Dönemi özelliklerine bağlılık, hem de 16. yüzyıldaki önemli gelişmelerin ilk örneklerinin ortaya konduğu görülür (Sözen 1981).

Akkoyunlu eserlerinde Diyarbakır önemli bir yere sahiptir. Diyarbakır Akkoyunlu devletinin güçlü olduğu dönemlerde başkentlik yaptığı için en ihtişamlı eserlerin inşa edildiği yerleşimdir. Akkoyunlular Uzun Hasan döneminde mimaride üsluplaşma yolunda ilerleyerek bu dönemin camilerinde plan benzerlikleri ile kare veya dikdörtgen mekânlarda merkezi kubbe çözümlemişlerdir. Tarikat yapıları olan tekke, zaviye ve mescitler, Diyarbakır'da camiler dışında Akkoyunlular döneminde inşa edilen diğer yapılardır. Akkoyunluların Mardin'de inşa ettikleri yapılar çoğunlukla zaviye-

tekke, türbe-zaviye gibi birden fazla fonksiyonu bir arada taşıyan yapılardır. Bu tür yapılar kolonizasyon görevi görmektedir. Bu tip yapıların inşasının Akkoyunlu döneminde yoğunluk kazanması Türkmen aşiretlerinin iskanı ile ilişkilidir. Akkoyunlu mimarisine genel olarak bakıldığında yerleşim yerlerinin merkezinde külliye gibi yapıların, etrafında ise tekke-zaviye gibi yapıların yapıldığı görülmektedir (Doğan ve Doğanay 2017).

Şekil 3.2. Akkoyunlular-1390 (Sözen 1981) **Şekil 3.3**. Akkoyunlular-1490 (Sözen 1981)

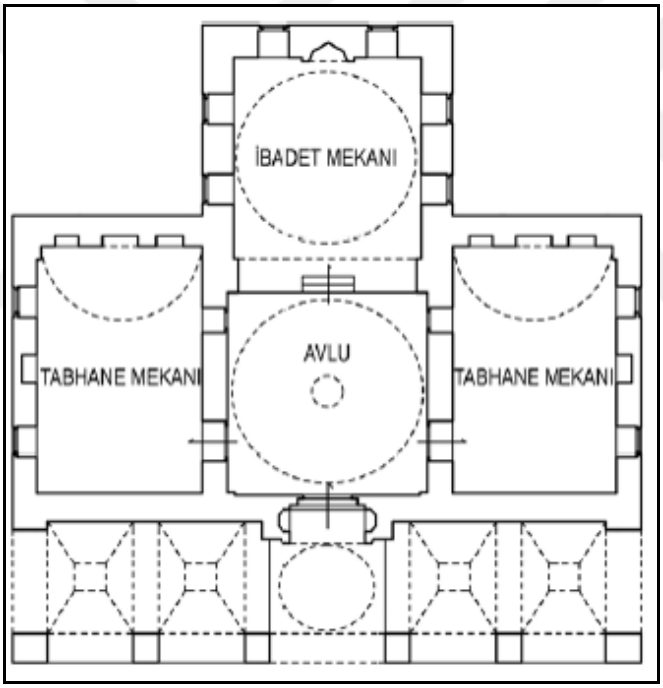
3.2.2. Erken Osmanlı Dönemi Ters T Planlı (Tabhaneli) Camiler ve Diyarbakır'da Yer Alan Ters T Planlı (Tabhaneli) Camiler

"Seyahat edenlerin bir külliyede parasız olarak kısa süreli konuk edildikleri yer. Önceleri gezici dervişlerin cami içinde barındıkları 'zaviye' adını alan odalar, sonradan camiye bitişik bölümlere dönüşmüş ve bu bölümlere **tabhane** adı verilmiştir" (Hasol 1998). Tabhane terimi, erken Osmanlı döneminde farklı işlevlere hizmet eden imaret zaviye olarak inşa edilen yapılarda, ana kütlenin iki yanında yer alan ve misafirhane olarak kullanılan mekânlara verilen isimdir (Acar 2011).

Ters T Planlı (Tabhaneli) camilerin tarihsel gelişimine bakıldığında, tabhaneli camiler, dini işlevi ile birlikte sosyal amaçlara hizmet edebilecek şekilde tasarlanmış plan tipi ile diğer camilerden ayrılmaktadır. Tabhaneli camiler, Ahilerin ve gezici dervişlerin toplantı, ibadet ve barınma gereksinimlerini karşılayacak, devlet adamlarının idari işlerini yürütülebileceği şekilde tasarlanmış zaviye-imaret yapılarıdır (Acar 2011). Anadolu'daki tabhaneli camiler XIV. ile XVI. yüzyıllar arasında inşa edilmiş (Eyice 1962, Acar 2011), çok fonksiyonlu yapılardır. Türk mimarisinin ilk dönemlerine uzanan *"dört eyvanlı avlu"* plan düzeni, tabhaneli camilerde plan düzeninin çıkış noktası olarak kabul edilir (Uysal 1997, Kuran 1964), (Şekil 3.4.). Erken Osmanlı Devri mimarisinde

yaygın olarak uygulanan bu yapılar çoğunlukla Batı Anadolu ve Balkanlarda inşa edilmiştir. Erken Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarındaki siyasi amaçlara hizmet eden bu yapılar, Doğu Anadolu aynı siyasi ortamı taşımadığından ve Osmanlının ilk devir genişleme alanı dışında olduğundan bu bölgede yaygın olarak görülmemektedir (Sözen 1971).

"*Anadolu Türk Mimarisinde Tabhaneli Camiler"* adlı doktora tezinde 64 adet tabhaneli cami tespit eden Acar (2011), Diyarbakır'da yer alan camilerden; Fatih Paşa (Bıyıklı Mehmet Paşa) Camii'ni bu grupta ele almıştır. Ancak Sözen (1971), Fatih Paşa Camii ile birlikte Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii, Hüsrev Paşa Camii, İskender Paşa Camii, Ali Paşa Medresesi dersane kısmı ve Şeyhoğulları Evi'ni bu grupta değerlendirmiştir.

Şekil 3.4. Tabhaneli Camilerde mekân dağılımı (Acar 2011)

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

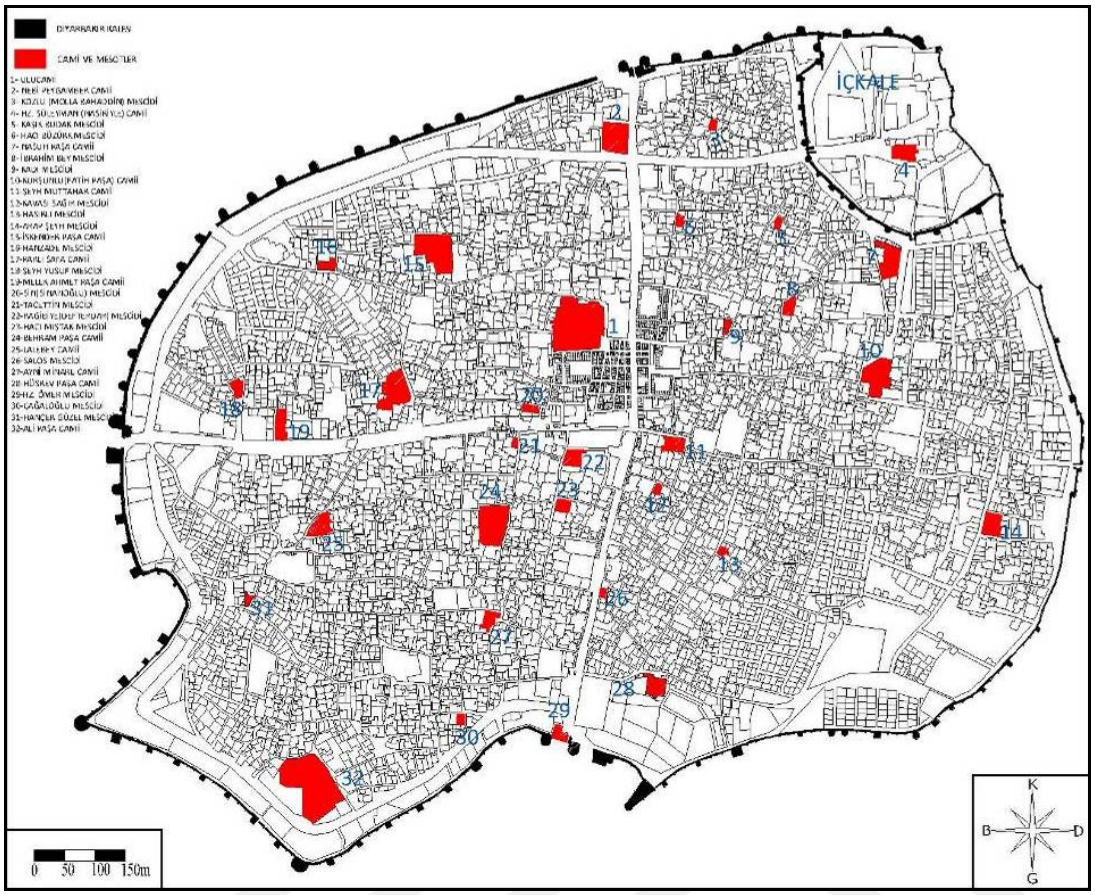
4.1. Suriçi Bölgesinde Günümüze Ulaşan Tarihi Camiler

Diyarbakır tarihi kent mimarisi içerisinde dini yapılar önemli bir yere sahiptir. Farklı inançların ibadet mekânları olarak inşa edilen çok sayıda yapıyı kent dokusu içinde bir arada görmek mümkündür. İslamiyet inancının yayılma ve ibadetlerin gerçekleştirilme mekânı olarak gelişmiş olan camiler ve mescitler, Diyarbakır mimarisinde önemli bir yer tutar. D.K.V.K.B.K.M. 2019 verilerine göre Diyarbakır Suriçi bölgesinde toplamda 32 adet tarihi cami ve mescit yer almaktadır. Bu veriler incelendiğinde hemen hepsi cami olarak belirtilmiş ancak yapılar incelendiğinde 14 adedi cami 18 adedi ise mescit tanımını karşıladığı görülmektedir (Tuncer 1012b), (Şekil 4.1.).

Suriçi bölgesi, birçok anıtsal yapı grubu gibi cami mimarisi açısından da oldukça zengindir. Bu yapılar farklı plan tipleri, süsleme, bezeme, malzeme ve yapım teknikleri ile her biri kendi içinde özel bir kimlik taşımaktadır.

Diyarbakır Suriçi bölgesinde mimari üsluplarıyla farklı medeniyetlerin izlerini yansıtan camiler farklı plan tiplerinde yapılmışlardır. Bu camiler arasında süsleme açısından çok zengin olanlarının yanı sıra oldukça sade olan camiler de mevcuttur. Diyarbakır'da inşa edilen tarihi camilerde kullanılan ana yapım malzemesi bazalt, bezemelerde kullanılan malzeme ise kalker taşıdır. Yapı duvarlarında çoğunlukla bazalt taş hakim olup, bazalt ve kalkerin ana taşıyıcı görevi gördüğü yapılar da mevcuttur. Üst örtüde ahşap kirişlerle geçilmiş düz toprak dam olanların yanı sıra tonozlu örtüye veya kubbe örtüsüne sahip olanlar da mevcuttur. Kagir örtülerde kullanılan ana yapım malzemesi çoğunlukla tuğladır.

Diyarbakır kentinin Araplar tarafından fethedilmesi sonrasında kentteki cami ve mescitlerin çoğu Osmanlı döneminde inşa edilmiştir. Kentte inşa edilen ve günümüze ulaşan 32 adet cami ve mescitlerden Ulucami'nin yapım tarihini bilmemekle beraber Ömer Şeddad Mescidi'nin İnaloğulları, Hz. Süleyman Camii'nin Nisanoğulları döneminde, geri kalan cami ve mescitlerden 9'unun Akkoyunlu Dönemi, 19'unun Osmanlı Dönemi eseri olduğu, Hançer Güzel Mescidi'nin ise 20. yüzyılın 2. yarısında yapıldığı anlaşılmaktadır.

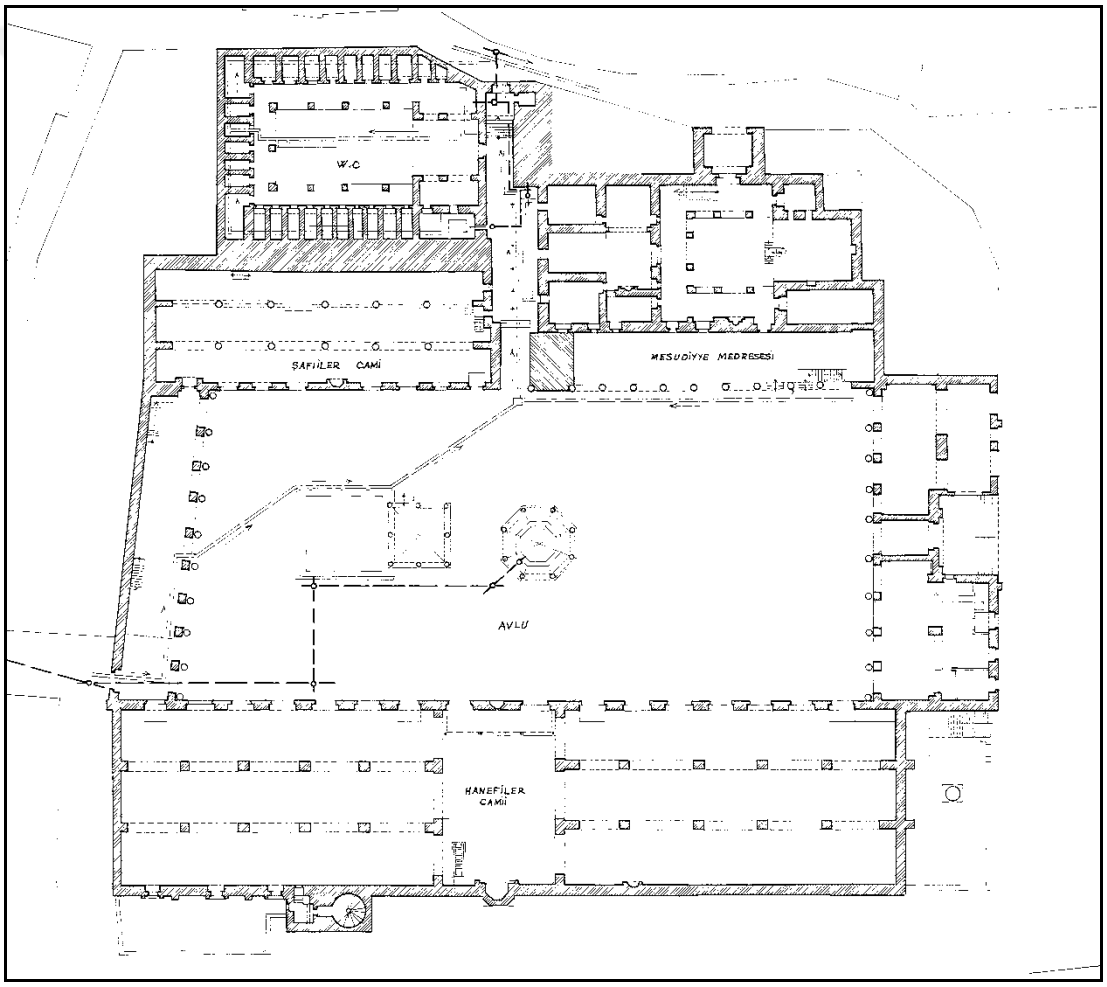
Şekil 4.1. Diyarbakır Suriçi planında tarihi camilerin yerleşimi-2019

4.1.1. Ulu Camii: Ulu Cami tarihi Suriçi bölgesinin kuzeybatı diliminde, Camiikebir Mahallesi'nde, tarihi Hasan Paşa Hanı'nın batısında, 355 ada 2-5-6-7-8-9-10-11-12-17-18 parsellerde yer almaktadır. İlk yapım tarihi bilinmemekle birlikte üzerinde farklı dönemlere ait kitabeler mevcuttur. Farklı kişiler tarafından yaptırılmış ve onartılmış olan Ulu cami uzun bir zaman içinde yeni yapıların da eklenmesiyle şekillenerek günümüzdeki halini almıştır (Sözen 1971). Günümüzde bir yapı topluluğu olan Ulu Cami, 639'da İslam aleminin eline geçtikten sonra kent merkezinde yer alan Mar Toma Kilisesi'nin camiye dönüştürülmesiyle oluşmuş bir yapıdır (Tuncer 1996), (Halifeoğlu 2017). Erken İslam dönemi eseri olan Şam Emeviye Camii ile benzer bir mimariye sahip olduğundan İslam dünyasının 5. Harem-i Şerifi olarak bilinmektedir (Halifeoğlu 2017).

Dikdörtgen forma sahip büyük avlusunun dört tarafı yapılarla çevrelenmiştir. Avluda sekizgen forma sahip şadırvan ile birkaç basamakla çıkılan namazgah, havuz ve güneş saati yer almaktadır (Şekil 4.2.). Avluyu çevreleyen yapılara baktığımızda ise güneyde Hanefîler Bölümü; kuzeyde Şafiler Bölümü, cami kuzey girişi, Mesudiye Med-

resesi, geleneksel bir konut ve helalar; batıda cami batı girişi ve Kur'an Kursu; doğuda ise Muvakkithane olarak yapıldığı söylenen kütüphane ve cami doğu girişi yer almaktadır. Yapı topluluğunun bir parçası olan Zinciriye Medresesi güneybatıda, caminin dışında yer almaktadır (Halifeoğlu 2017). Ulu cami yapı topluluğunda ana yapım malzemesinin bazalt olmasının yanısıra kalker taşı ve mermer de azımsanmayacak düzeyde kullanım alanı bulmuştur. Avlunun kuzeyinde ve batısında revaklar mevcuttur (Şekil 4.3.).

Ulu caminin güneydoğusunda bulunan kare forma sahip minaresinin, yıldırım düşmesinden sonra 1839 yılında, avluda yer alan şadırvanın da 1849 yılında yaptırıldığı camide yer alan yazıtlardan bilinmektedir (Tuncer 1996).

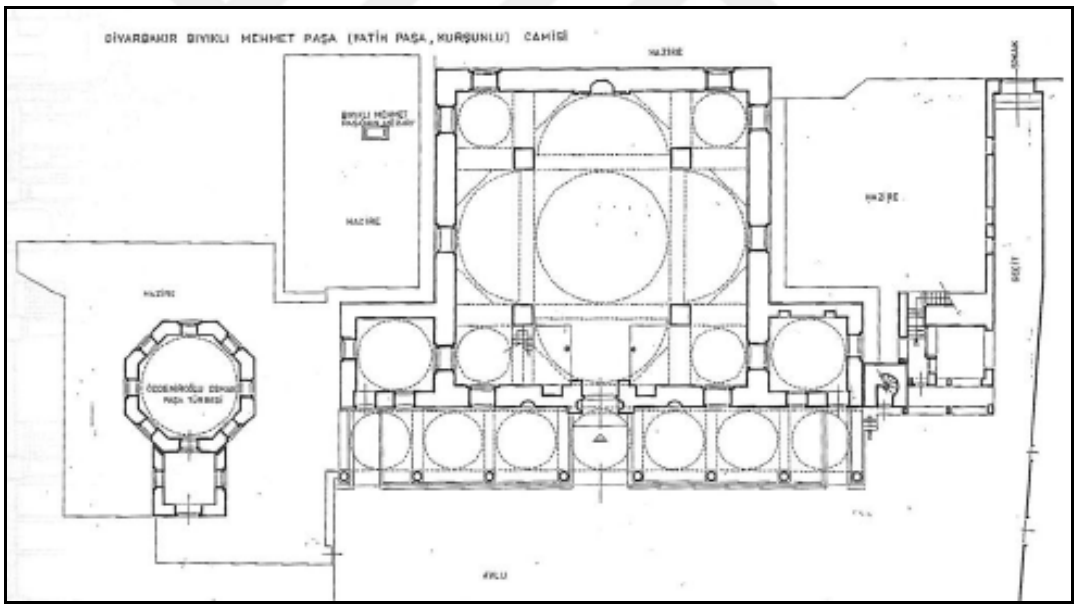
Şekil 4.2. Ulucami planı (Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğü (D.V.B.M.) Arşivi)

Şekil 4.3. Ulucami

4.1.2. Bıyıklı Mehmet Paşa (Fatih Paşa) Camii: Özdemir Mahallesi'nde, tarihi Suriçi bölgesinin kuzeydoğu diliminde, Nasuh Paşa Camii'nin güneyinde, 204 ada 1-5-6-7 parsellerde bulunmaktadır. Halk arasında Fatih Paşa Camii veya Kurşunlu Camii olarak ta tanınmaktadır. 1516-1520 m. (922-927 h.) yıllarında, Diyarbakır'ın Osmanlı idaresine girmesini sağlayan ve Diyarbakır'ın bu devirdeki ilk valisi olan Bıyıklı Mehmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Caminin mimarı belli değildir. Diyarbakır'da Osmanlı'nın yapmış olduğu ilk eserdir (Sözen 1971). Merkezde bulunan kubbe yarım kubbelere desteklenmektedir. Plan düzeni açısından ilk örneklerden olduğu düşünülmektedir (Tuncer 1966). Sekizgen planlı Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi yapının doğusunda, Şafiler mescidi ve helalar aynı avlu içinde yapının batısında yer almaktadır (Şekil 4.4.). Caminin kuzeyinde yer alan meydanda sekizgen formlu ve etrafı sütunlarla çevrili bir şadırvan mevcuttur. Caminin minaresi batısında yer alan hazire ve cami duvarı ile bitişik konumdadır. Minare kesme bazalt taş kare kaide üzerine oturan kalker taşından ve silindirik forma sahip gövde ile yükselmekte, şerefe kısmında mukarnaslı devam edip silindirik kalker taşından bir petek ve konik, kurşun kaplı bir külahla sonlanmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce 2003 yılında yapılan restorasyon çalışmasında minarenin kaide kısmına kadar söküldüğü ve yeniden yapıldığı bilinmektedir (Acar 2011). Yapıda bazalt ile kalker taşı almaşık örgüde

birlikte kullanılmıştır. 7 bölümden oluşan son cemaat kısmının her bölümü kubbe ile örtülü olup sekiz adet yalın sütun üzerine oturmaktadır. Son cemaat bölümü cephe duvarında madalyonlar yer almaktadır. Son cemaatte cami girişi portalinin doğu ve batısında olmak üzere iki adet sivri kemerli mihrabiye mevcuttur. Caminin ibadet mekânında yer alan merkezi kubbe kalem işleriyle bezeli olup dört adet paye üzerine oturmakta ve dört taraftan yarım kubbeler ile desteklenmektedir. Mukarnaslı olan cami mihrabının etrafı, taş işçiliğiyle bezemeli ters U çerçeve ile çevrelenmiştir. Bıyıklı Mehmet Paşa Camii *Tabhaneli Camiler* grubunda değerlendirilmektedir (Acar 2011). Caminin doğu ve batısında birer tabhane mekânı yer almaktadır. Tabhanelere son cemaat bölümünde yer alan basık kemerli kapılar ile ulaşım sağlanmaktadır. 2015 yılında kentte yaşanan olaylar neticesinde yapının yangın geçirmesi ve cami ve çevresindeki yapılarda ağır hasarlar meydana gelmiştir. Bu nedenle yapıya yönelik kapsamlı bir onarım 2017 yılında başlatılmış ve 2019 yılında tamamlanmıştır (Şekil 4.5.).

Şekil 4.4. Fatih Paşa Camii Planı (Tuncer 1996)

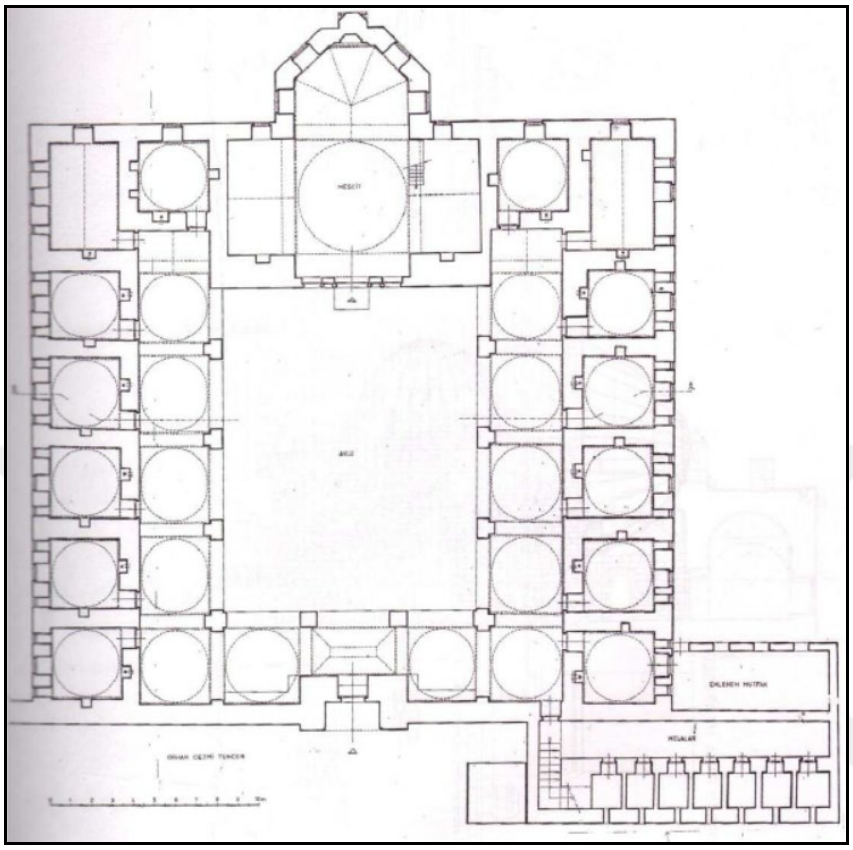

Şekil 4.5. Fatih Paşa Camii

4.1.3. Hüsrev Paşa Camii (Hüsreviyye Medresesi)

Cemalyılmaz Mahallesi'nde, tarihi Suriçi bölgesinin güneydoğu diliminde, Hüsrev Paşa Hanı'nın doğusunda, 250 ada 5 parselde bulunmaktadır. Osmanlı dönemi yapısı olan Hüsrev Paşa Camii, Diyarbakır'ın Osmanlı Dönemi valisi olan Hüsrev Paşa tarafından, 1521-1528 m. (928-935 h.) tarihleri arasında medrese olarak yapılmıştır. Medresenin güneyinde yer alan mescit zamanla cami olarak kullanıldığından, 1728 m. (1141 h.) yılında yapıya bir minare eklenmiştir. Hüsreviyye Medresesi olarak ta tanınmaktadır (Sözen 1971). Medresenin mescit kısmı ters T plan tipinde yapılmış ve mihrap önü bölümü yarım sekizgen formunda olup, ana yapıdan güneye doğru çıkmaktadır. Bu yönleriyle esasında medrese olarak yapılan yapının mescit kısmı Hoca Ahmed Camii ile benzerlik göstermektedir (Şekil 4.6.). Yapıda bazalt ile kalker taşı almaşık örgüde birlikte kullanılmıştır (Şekil.4.7.). Dikdörtgen bir avluya sahip olan yapının doğu, batı ve kuzey kısmında revaklarla çevrelenmiş, doğu ve batıda yer alan tavanı kubbe ile örtülü olan dersane kısımlarına yine tavanı kubbe ile örtülü olan revaklardan ulaşım sağlanmaktadır. Yapının güneyinde ise ters T plana sahip olan mescit yer almaktadır. Mukarnaslı olan cami mihrabının etrafı, taş işçiliğiyle bezemeli ters U çerçeve ile çevrelenmiştir. Mescidin orta kısmı kubbe ile diğer bölümler ise beşik tonoz ile örtülüdür. Camiye sonradan eklenmiş olan minare bazalt taştan inşa

edilmiş ancak minarede kullanılan süsleme bölümlerinde kalker taşı tercih edilmiştir. Mescit bölümünde duvarda çiniler mevcuttur.

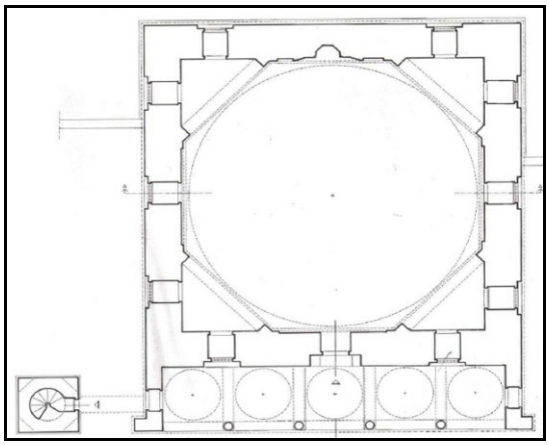
Şekil 4.6. Hüsrev Paşa Camii planı (Hüsreviyye Medresesi) Planı (Tuncer 1996)

Şekil 4.7. Hüsrev Paşa Camii (Hüsreviyye Medresesi)

4.1.4. Ali Paşa Camii: Tarihi Suriçi bölgesinin güneybatı diliminde, aynı adı taşıyan mahallede, Turistik Caddesi üzerinde, 269 ada 1 parselde bulunmaktadır. Hadım Ali Paşa Camii olarak ta bilinmektedir.

Yapı üzerinde inşa tarihine ait bir kitabe bulunmadığından Diyarbakır'ın Osmanlı idaresindeki valilerinden Hadım Ali Paşa tarafından Diyarbakır'da görev yaptığı süre zarfında, 1534-1537 m. (941-944 h.) yıllarında inşa edildiği düşünülmektedir. Tuhfetül Mi'marin'de Mimar Sinan'ın eseri olarak geçen cami, Sinan hakkındaki diğer yazmalarda bulunmamaktadır (Sözen 1971). Bir yapı topluluğu olarak bir arada bulun caminin batısında medrese doğusunda ise şafiiler bölümü yer almaktadır (Tuncer 1996), (Şekil 4.8.) 1956 yılında burada var olan bir hamamın kalıntılarını yerinde gördüğünü ancak zamanla çevredeki niteliksiz yapıların artmasıyla ortadan kalktığını belirtir. Kesme bazalt taştan yapılan yapının sekizgen kubbe kasnağında tuğla ile bazalt taş almaşık örgü düzeninde kullanıldığı, son cemaat bölümünde ise kalker taşı ve bazalt taşın almaşık örgü düzeninde kullanıldığı görülmektedir (Şekil 4.9.). Cami merkezden yükselen tek kubbe ile örtülüdür. Caminin beş bölümden oluşan son cemaat kısmı, dört adet yalın sütun ile doğu ve batıda duvarlar üzerine oturan kubbelerle örtülüdür. Caminin batısında aynı isimle anılan medresesi bulunmaktadır. Ali Paşa Medresesi doğuda beş adet batıda beş adet olmak üzere toplamda on dersaneden oluşan ve güney bölümünde yarım sekizgen formda güneye doğru çıkma yapan mescidinin de bulunduğu bir yapıdır. Medresede tuğla ve bazalt taş birlikte kullanılmıştır. Medresenin dersanelerden oluşan bölümleri mescit bölümünden daha alçak kotta kalmaktadır. Caminin doğusunda Şafiiler bölümü yer almaktadır. Şafiiler bölümünün 1769/70 m. (1183 h.) yılında inşa edildiği kapı üzerinde yer alan kitabeden anlaşılmaktadır ancak mimarı belli değildir (Sözen 1971). Minare caminin doğusunda ancak cami duvarından yaklaşık 2.5 m uzakta ayrık konumdadır. Cami minaresi Diyarbakır'ın bazı camilerinde görüldüğü üzere kesme bazalt taş kare kaide üzerine oturan kalker taşından ve silindirik forma sahip gövde ile yükselmektedir.

Şekil 4.8. Ali Paşa Camii Planı (Tuncer 1996)

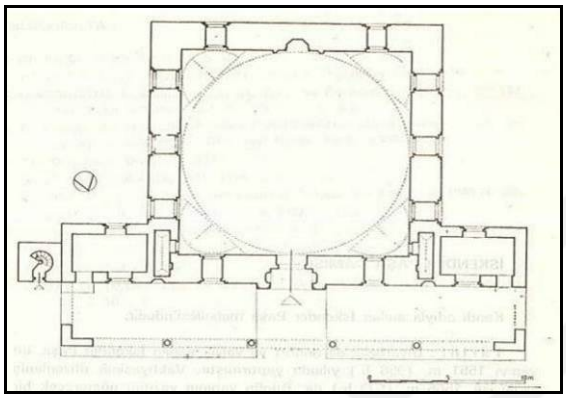
Şekil 4.9. Ali Paşa Camii

4.1.5. İskender Paşa Camii: İskender Paşa Mahallesi'nde, tarihi Suriçi bölgesinin kuzeybatı diliminde, tarihi Ulucami'nin kuzeybatısında 133 ada 4 parselde bulunmaktadır.

Beysanoğlu, m. 1554 (h. 961) yılında yapımına başlandığını ve üç yılda tamamlandığını belirtmekte, kitabesinin bulunmadığını ve vakfiyesinin h. 973 (m. 1565) tarihli söylemektedir (Beysanoğlu 1998). Sözen ise Diyarbakır'da 14 yıl valilik yapan İskender Paşa tarafından m.1551 (h. 958) yılında yaptırıldığını, Mimarı, Mimar Sinan hakkındaki yazmalardan Tuhfeül Mi'marin'de, yapının adının geçtiğini, ancak Mimar Sinan ile ilgili diğer yazmalarda geçmediğini belirtir (Sözen 1971).

Erken Osmanlı Devri yapılarıyla benzerlik gösteren İskender Paşa Camii tabhaneli yapılar grubunda değerlendirilmektedir (Sözen 1971). Merkezi ve tek kubbeli olan yapı kare planlıdır. Harimin doğu ve batısında son cemaat yerinden bağlanılan tabhane mekânları yer almaktadır (Şekil 4.10.). Mevcut durumda beş bölümlü olan son cemaat yerinin üstü betonarme ile örtülüdür. Beş bölümlü olan son cemaat yerisin kuzeye bakan beş adet sivri kemeri yalın sütünlar ve köşelerde yer alan L formunda ayaklar üzerine oturmaktadır (Şekil 4.11.). Son cemaat yerinde her iki yanda yer alan mihrabiye çokgen planlı olup mukarnaslıdır. Harimin kuzey cephesi bazalt ve kalker taşın almaşık örgüsüyle oluşturulmuştur. Sivri kemerli sağır nişler içerisinde yer alan harim pencereleri dikdörtgen formlu düz atkı taşlı olup, lento üzerinde hafifletme kemeri yer almaktadır. Harimde yer alan ve kalker taştan olan mihrap çokgen planlı, mukarnas kavsaralı, iki yanı sütunceli ve etrafı Ters U çerçeve ile bezenmiştir. Harime girişi sağlayan kapı portali son cemaat yerine doğru dikdörtgen formda çıkma yapmakta

olup, giriş aralığında doğuda ve batıda mukarnaslı nişler yer almaktadır. Portalin doğu ve batısında ikişer adet sütunce yer almaktadır. Portalde yer alan dikdörtgen formlu ahşap elemanlı kapı ile harime giriş sağlanmaktadır. Portalin iki yanında bulunan kapılar ile mahfil katına çıkış sağlanmaktadır. Caminin doğusunda kare kadeli, silindirik gövdeli bir minaresi mevcuttur. Kaide kısmı kesme bazalt taştan, gövde kısmı ise kesme kalker taşından yapılmış tek şerefeli bir minaredir. Avlunun güneydoğusunda hazire, orta bölümünde ise şadırvan yer almaktadır.

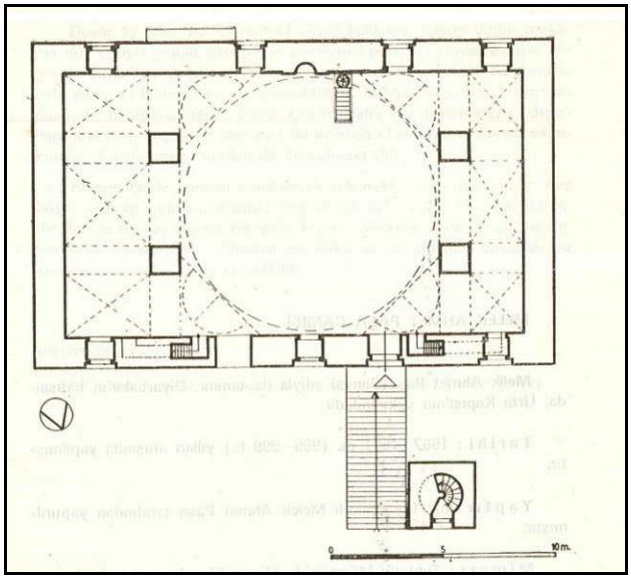
Şekil 4.10. İskender Paşa Camii Planı (Sözen 1971)

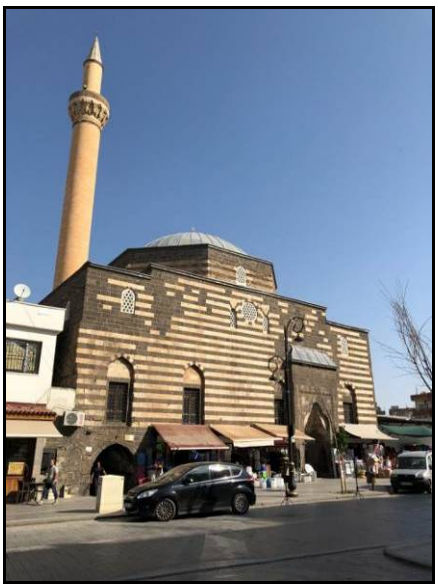

Şekil 4.11. İskender Paşa Camii (Mücahit Polat Arşivi)

4.1.6. Melek Ahmet Paşa Camii: Melikahmet Mahallesi'nde, aynı adlı cadde üzerinde, tarihi Suriçi bölgesinin kuzeybatı diliminde, Urfa Kapısı yakınında 322 ada 66-73-74-75-76 parsellerde bulunmaktadır. Bir Osmanlı dönemi eseri olan cami, 1587-1591 m. (995-999 h.) yıllarında Diyarbakırlı olan Melek Ahmet Paşa tarafından inşa edilmiştir. Tuhfetül Mi'marin'de Mimar Sinan'ın eseri olarak geçen cami, Sinan hakkındaki diğer yazmalarda bulunmamaktadır (Sözen 1971). Yapı iki katlı olması yönünden Diyarbakır'daki birçok camiden ayrılmaktadır. Caminin zemin katında; Melek Ahmet Caddesi'ne bakan cephede dükkanlar, avluya bakan cephede yazlık mescit, hücre ve batıda yer alan sokağın üzerini örten bir kabaltı ile taç kapı aracılığıyla avluya bağlanan giriş aralığı mevcuttur. Cadde kotu yükseldiğinden dükkânların zemini kaldırım kotunun altında kalmıştır. Zemin katta yer alan mekânlardan ötürü cami bölümüne avludan bazalt taş merdivenle ulaşılmaktadır (Şekil 4.12.). Melek Ahmet Camii'nde ilk dikkati çeken öğe, cami avlusuna girişi sağlayan taç kapıdır. Taç kapının köşeleri pahlı, zengerekli yıldızlı, mukarnaslı ve geometrik desenli ters U çerçeveler ile çevrelenmiştir (Şekil 4.13.). Köşelerinde sütunceler olan kapının iç kısmında yarım sekizgen planlı mihrabiyeler mevcuttur (Tuncer 1996). Yapıda bazalt ile kalker taşı

almaşık örgüde birlikte kullanılmıştır. Sekizgen olan kubbe kasnağında bu almaşık örgüye tuğla malzeme dahil edilmiştir. Cami ibadet mekânında çiniler oldukça dikkat çekicidir. Caminin mukarnaslı olan mihrabı bütünüyle çini süslemeler ile kaplıdır. Diyarbakır'da bulunan camiler içerisinde çini süslemeli mihraba sahip tek cami olma özelliğini taşımaktadır (Daşdağ 2013). Cami iç mekân duvarları, dört duvar boyunca yaklaşık 1 m yüksekliğinde çini süslemelerle kaplı olup, doğu ve batı duvarlarının bir kısmında kesintiye uğramıştır. Cami içinde yer alan çiniler büyük oranda korunmuştur. Cami içinde bir mahfil katı yer almaktadır. Doğu, batı ve kuzey cephelere dayanan mahfil katının kuzey kısmı ahşaptandır. Caminin orta bölümü dört paye üzerine oturan merkezi bir kubbe ile örtülüdür. Kubbede kalem işi süslemeler mevcuttur. Caminin minaresi kuzeybatı bölümünde camiden ayrık konumdadır. Minare kesme bazalt taş kare kaide üzerine oturan kalker taşından ve silindirik forma sahip gövde ile yükselmekte, şerefe kısmında mukarnaslı devam edip silindirik kalker taşından bir petek ve konik, kurşun kaplı bir külahla sonlanmaktadır. Minare kaidesin üst kısmında kabartmalı olan taş süslemelerin iç boşlukları gök mavisi çini parçaları ile tamamlanmıştır. Kaidenin dört duvarı boyunca devam eden bu çinilerin kısmen yerinde mevcut olmadığı görülmektedir.

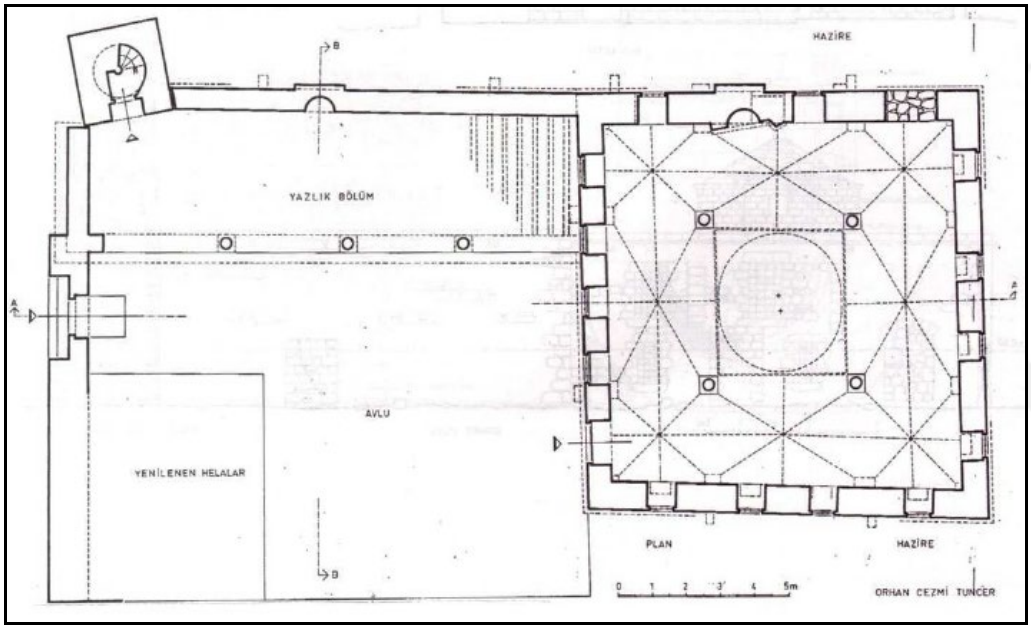

Şekil 4.12. Melek Ahmet Paşa Camii Planı (Sözen 1971) **Şekil 4.13.** Melek Ahmet Paşa Camii

4.1.7. Nasuh Paşa Camii: Özdemir Mahallesi'nde, tarihi Suriçi bölgesinde, Hz. Süleyman Camii ve İç Kale surlarının güneyinde, 178 ada 6-7 parsellerde bulunmaktadır. Osmanlı dönemi valisi Nasuh Paşa'nın Diyarbakır'da görev yaptığı süre

zarfında 1606-1611 m. (1015-1020 h.) yılarında inşa edilmiştir (Sözen 1971), (Tuncer 1996). Tuncer (1996) tarafından 1971 yılında caminin restore edildiği ve yaklaşık 140 yıldır dış tesirlere açık ve kısmen yıkık durumda olan minaresinin tamamlandığını belirtir. Cami dikdörtgen avlunun batısında yer almakta bu camide diğer bazı Diyarbakır camilerinde olduğu gibi son cemaat yeri cami cephesi boyunca enine değil camiyi dik kesen bir şekilde avlunun güney duvarına yaslanmaktadır (Şekil 4.14.). Caminin doğu duvarında kare kaideli, silindirik gövdeli kesme bazalt taşından minaresi bulunmaktadır. Cami ibadet mekânında merkezde bir kubbe yer almakta ve dört adet sütun üzerine oturmakta, diğer bölümler ise çapraz tonozlarla örtülüdür (Şekil 4.15.).

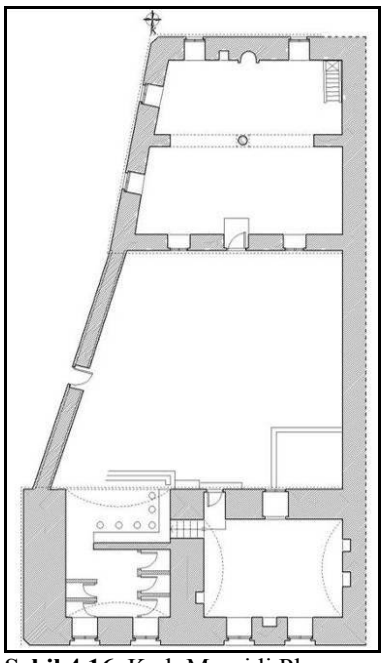

Şekil 4.14. Nasuh Paşa Camii Planı (Tuncer 1996)

Şekil 4.15. Nasuh Paşa Camii

4.1.8. Kadı Mescidi: Tarihi Suriçi bölgesinin kuzeydoğu diliminde, Dabanoğlu Mahallesi'nde, Tarihi Hasan Paşa Hanı'nın doğusunda, 165 ada 4 parselde bulunmaktadır. Beysanoğlu 1533 - 1543 yılları arasında Kadı İsmail adlı bir kişi tarafından yaptırıldığını belirtir, ancak Bizbirlik, 1533 – 1544 tarihlerini vererek kaynaklarda, *Kadı Ali Camii* olarak geçtiğini belirtir. Her ikisinden de mescidin Osmanlı Dönemi eseri olduğu her iki bilgiden de anlaşılmaktadır (Beysanoğlu 1998, Bizbirlik 1995). Harim Parselin güneyinde kalmakta, doğu ve güney yönden sokakla çevrelenmektedir. Enine iki sahnlı olan harim iki adet sivri kemerin yalın bir bazalt sütun üzerine oturmasıyla oluşmuştur (Şekil 4.16.). Son cemaat yeri olmayan mescitte basık kemerli bir kapı ile harime giriş sağlanmaktadır (Şekil 4.16.). Sokağa ve avluya bakan harim pencereleri basık kemerlidir. Günümüzde kapsamlı restorasyon çalışması tamamlanmış olan yapının harimi ahşap kirişlemeli düz dam ile örtülüdür. Avluya girişi sağlayan kapı doğuda yer alıp basık kemerlidir (Şekil 4.17.). Avlunun kuzeyinde bir oda ve eyvan yer almaktadır. Mescit bölümü tamamen kesme bazalt taştandır ancak kuzeyde kalan bu iki bölüm kesme bazalt ve kalker taşın almaşık örgüde kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Bu bölümde yer alan pencereler dikdörtgen formlu ve mukarnaslı bir girinti içinde düz atkı taşlı olarak inşa dilmiştir (Şekil 4.17.).

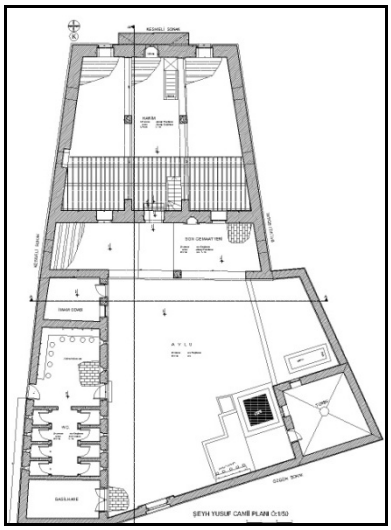
Şekil 4.16. Kadı Mescidi Planı (Halifeoğlu 2009)

Şekil 4.17. Kadı Mescidi sokaktan görünüm

4.1.9. Şeyh Yusuf (Hemedani) Mescidi: Tarihi Suriçi bölgesinin kuzeybatı diliminde, Melikahmet Mahallesi'nde, Melek Ahmet Paşa Camii'nin kuzeybatısında,

319 ada 2 parselde yer almaktadır. Tabakhane mescidi adıyla da bilinmektedir (Tuncer 2012b). Yaptıranına dair kesin bir belgenin bulunmamasıyla beraber, Tuncer 16. yy ortalarında, Sözen ise 16. yy başlarında yapıldığını belirtir (Sözen 1971, Tuncer 2012b). Bu nedenle Osmanlı Dönemi eseri olarak değerlendirilir (Halifeoğlu 2009). Üç sahnlı harim ve üç bölümlü son cemaat yerinden oluşan mescidin avlusunun doğu kanadında abdest alma yerleri, helalar ve kuzey batısında kümbet ile havuz yer almaktadır (Şekil 4.18). Mescitte kesme bazalt taş hakim olup, Şeyh Yusuf'un yattığı düşünülen dikdörtgen planlı kümbetin üstü kesme bazalt taştan piramit örtü ile örtülüdür. Son cemaat yeri iki sivri kemerin bir yalın sütun ve yanlardan L formunda duvarlar üzerine oturmasıyla oluşturulmuştur. Son cemaat yeri ve harimin üstü ahşap kirişlerle geçilmiş düz dam ile örtülüdür. Son cemaat yerinde bulunan yarım daire formlu mihrabiye kesme kalker taşından olup, iki yanında sütunceler mevcuttur. Çokgen planlı olan harim mihrabı seramik ile kaplıdır. Mihrap güney cephede dikdörtgen planlı, üstü piramidal şekilde çıkma yapmaktadır. Harimde iki sıra halinde sivri kemerler bazalt sütun üzerine oturmaktadır. Mescidin dikdörtgen formlu düz atkılı olan pencerelerin üzerinde hafifletme kemeri, ön kısımlarında ise lokmalıklı korkuluklar yer almaktadır. Tepe pencereleri basık kemerlidir (Şekil 4.19).

Şekil 4.18. Şeyh Yusuf Mescidi Planı (Halifeoğlu 2009)

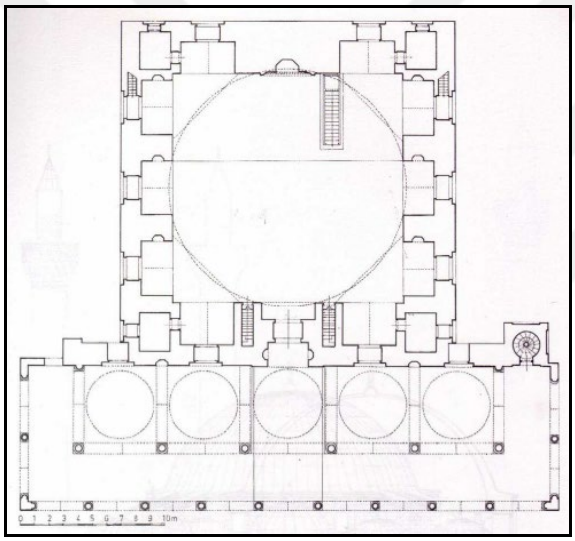
Şekil 4.19. Şeyh Yusuf Mescidi

4.1.10. Behram Paşa Camii: Ziyagökalp Mahallesi'nde, Tarihi Suriçi bölgesinin kuzeybatı diliminde, tarihi Cemil Paşa Konağı'nın kuzeyinde, 396 ada 3 parselde bulunmaktadır. Cami kapısı üzerinde yer alan kitabeye göre 1564-1572 m. (972-980 h.) yıllarında Diyarbakır'da Osmanlı döneminde 13. Vali olan Behram Paşa

tarafından inşa edilmişti (Sözen 1971). Mimar Sinan'ın eseri olduğu Tuhfetül Mi'marin'de belirtilmektedir, ancak Sinan ile ilgili başka yazmalarda geçmemiştir (Sözen 1971, Tuncer 1996).

Caminin son cemaat yeri iki sıra revaktan oluşmaktadır. Beş bölümlü ve her bölümü kubbe ile örtülü olan 1. son cemaat yerini 2. sırada, avluya akıntılı ahşap tavanlı ve sütunları 1. bölümle aynı eksende devam etmeyen son cemaat yeri takip eder (Şekil 4.20). Tuncer (1996) yapım ve kullanılan malzeme özelliklerinden dolayı 2. son cemaat revağının sonradan eklendiğini ifade eder.

Diyarbakır'da bulunan Osmanlı Devri eserleri arasında Behram Paşa Camii en ihtişamlı olan camidir (Karaca 2017), (Şekil 4.21).

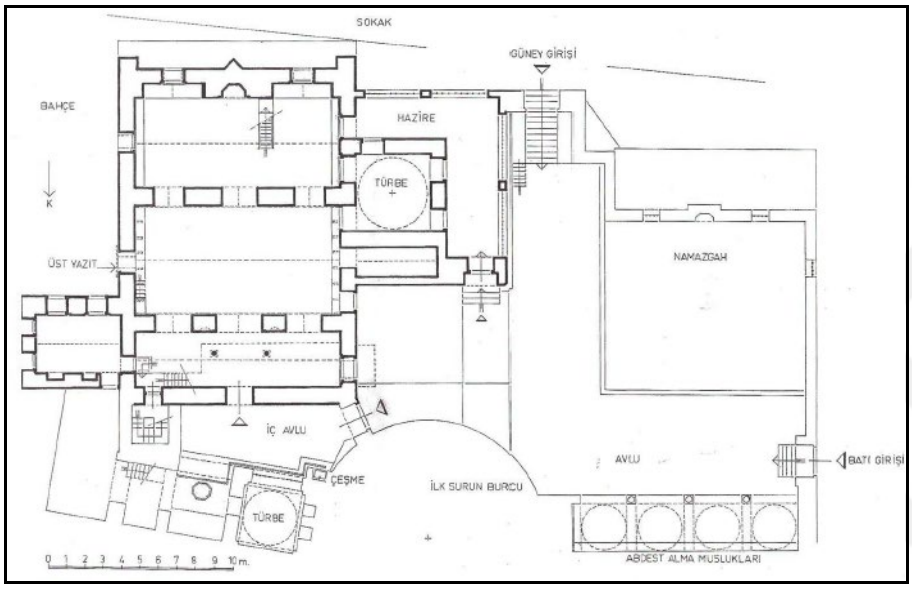

Şekil 4.20. Behram Paşa Camii Planı (Tuncer 1996) **Şekil 4.21.** Behram Paşa Camii

4.1.11. Hazreti Süleyman (Nasiriyle) Camii: Cevatpaşa Mahallesi'nde, İç Kale surlarının kapsadığı alanın güneyinde, 32 ada 31 parselde bulunmaktadır. Kale Camisi olarakta anılan caminin, Nisanoğulları döneminde 1155 yılında yapıldığı minare üzerinde bulunan yazıttan anlaşılmaktadır (Sözen 1971, Tuncer 2012b). Halit Bin Velit ile 21 kişinin hazirede mezarlarının hazirede bulunması, Diyarbakır'ın İslam dünyasına 639 yılında geçmesiyle İçkale'nin hemen bitişiğinde inşa edilmiş olmasını gösteriyor (Tuncer 2012b). Kare planlı bazalt taştan yapılan minare tek şerefeli ve silindirik peteklidir. Minare gövdesinde üç silme yer almaktadır. Avluya batıdan ve güneyden giriş sağlanmaktadır. Yapı topluluğu olan cami eğimli bir zemin üzerine oturtulmuştur. Avlunun güneyinde cami, caminin bitişiğinde batıda türbe, kuzeyde minare, doğuda

dersane, kuzeyde yine bir türbe ve avlunun güney batı köşesinde namazgah ile kuzeyinde abdest alma yeri ve caminin güneyinde helalar ile kuzeyde kalan kapalı avluda çeşme mevcuttur (Şekil 4.22.). Bazalt kesme taştan yapılan yapı topluluğunda harim enine üç sahnlıdır. Sahnları oluşturan bölümler çeşitli formlarda kemerlerin dikdörtgen ayaklar üzerine oturmaktadır. Harim üst örtüsü beşik tonozla örtülüdür. Harimde yer alan mihrap çokgen planlı ve mukarnaslı olup güney cephede üçgen formunda çıkma yapmaktadır (Şekil 4.23.).

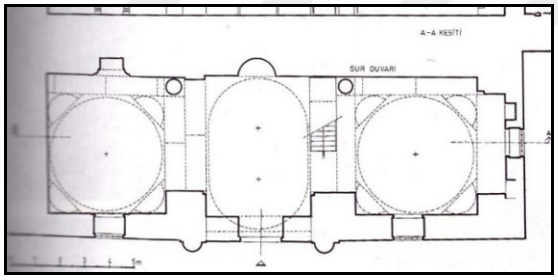

Şekil 4.22. Hazreti Süleyman Camii Planı (Tuncer 1996)

Şekil 4.23. Hazreti Süleyman Camii

4.1.12. Hazreti Ömer Mescidi: Tarihi Diyarbakır Surları'nın Mardin Kapısı kısmında surlarla bir bütün halinde inşa edilen cami Köşkle Mahallesi'nde, 573 ada 6 parselde bulunmaktadır. Mescid Şeddad olarak ta bilinen yapının, İnaloğulları tarafından 1150/1151 yılında Mardin Kapısı'nın iki girişi kapatılarak oluşturulmuştur. Bu dönemde Nisanoğulları Diyarbakır'da yönetimde ağır basmaktaydı (Sözen 1971, Tuncer 2012b). Diyarbakır Suriçi bölgesinde Hz. Süleyman Camii gibi surlarla bütünleşik olan ikinci anıttır (Tuncer 2012). Doğu batı doğrultulu enine planlı olan mescidin üç bölümden oluşan üst örtüsü doğu ve batıda tek merkezli kubbe, orta alanda ise çift merkezli kubbe ile örtülüdür (Şekil 4.24.). Doğu ve batıda yer alan kubbelere geçiş tromplarla orta alanda ise pandantiflerle sağlanmıştır. Bazalt taşın hakim olduğu mescidin giriş kapısının üst kesiminde kalker taştan yazıt yer almaktadır (Şekil 4.25). Mescit içinde taş minber yer almaktadır. Harimde yer alan mihrap yarım daire planlı, yarım daire kemerlidir.

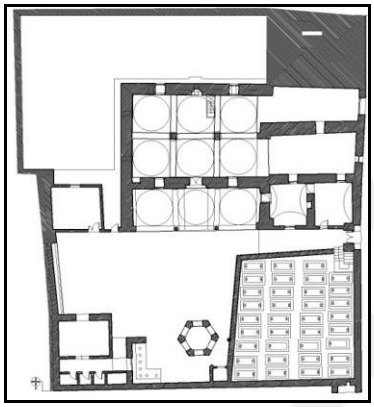
Şekil 4.24. Hazreti Ömer Camii Planı (Tuncer 1996)

Şekil 4.25. Hazreti Ömer Camii

4.1.13. Arap Şeyh Mescidi: Tarihi Suriçi bölgesinin güneydoğu diliminde, Hasırlı Mahallesi'nde, Hüsrev Paşa Camii'nin kuzeydoğusunda, 243 ada 6 parselde bulunmaktadır. 1644 m. (1054 h.) ve 1650 m. (1060 h.) tarihlerinde Diyarbakır'da birer yıl valilik yapan Kara Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilen yapının kesin yapım tarihi ve mimarı bilinmemektedir (Sözen 1971, Halifeoğlu 2009). Osmanlı Dönemi eseri olan mescidin üç bölümlü son cemaat yeri bulunmaktadır (Şekil 4.27.). Harim enine iki sahnlı dikdörtgen planlıdır(Şekil 4.26.). Yapının kuzey cephesinde batı köşede bir çeşme yer almaktadır. Mescidin kuzey ve batı yönleri sokak ile çevrelenmiştir. Yapının avlusuna giriş batı cephesinden yer alan basık kemerli kapıdan sağlanmaktadır. Avlunun

kuzeybatısında hazire, kuzeydoğu köşesinde helalar ve abdest alma yerleri, güneyinde ise bir imam odası yer almaktadır. Avluda altıgen planlı şadırvan biçiminde bir yapı mevcuttur. Harim bölümü 6, son cemaat bölümü ise 3 adet kubbe ile örtülüdür. Harimde yer alan kubbelerin oturduğu köşeleri pahlı dikdörtgen formlu iki ayak yer almaktadır. Çokgen planlı olan mihrap nişi mukarnaslıdır. Diğer mescitlere oranla alan olarak daha büyük olan Arap Şeyh Mescidi'nde kesme bazalt taş hakim olup, kalker taşı avlu giriş kapısı ve harim giriş kapısının kemerinde kullanılmıştır. 2015 yılında kentte yaşanan olaylar sonrasında ağır hasar gören yapı günümüzde onarılmış durumdadır.

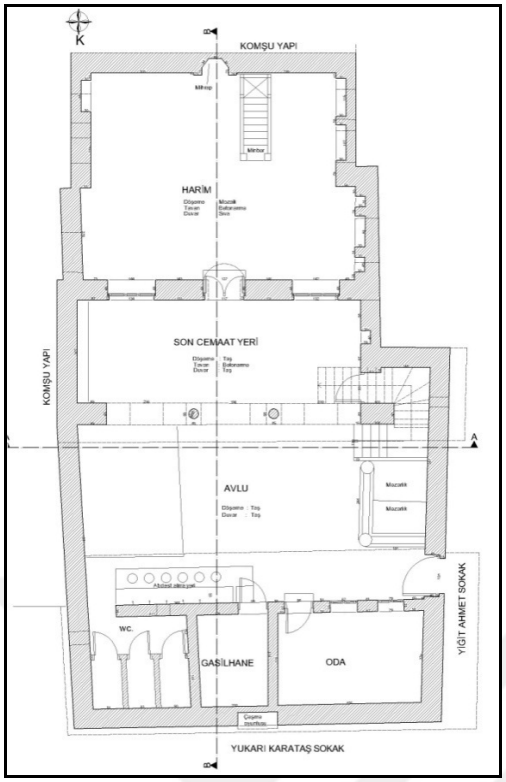

Şekil 4.26. Arap Şeyh Mescidi Planı (Halifeoğlu 2009)

Şekil 4.27. Arap Şeyh Mescidi

4.1.14. Kaşık Budak Mescidi: Tarihi Suriçi bölgesinin kuzeydoğu diliminde, Cevatpaşa Mahllesi'nde, Hasan Paşa Hanı'nın kuzeyinde, 38 ada 10 parselde bulunmaktadır. 1785 tarihli bir belgede mescidin mütevellisinin olduğunu, 1790 tarihinde mescidin işler durumda olduğunu, bu nedenle 1564 sayımında gözden kaçmadıysa 1564-1785 tarihlerde yapılmış olabileceğini Tuncer belirtmektedir (Tuncer 2012b). Bu nedenle Osmanlı Dönemi eseri olarak kabul edilir (Şekil 4.28.). Batı cephesinden giriş sağlanan yapının kuzey kanadında helalar, abdest alma yerleri, gasilhane ve imam odası yer almakta, batı cephesinde birkaç mezar güneyde ise mescit yer almaktadır. Zemin+1 kattan oluşan mescit bölümünün son cemaat yeri üç bölümlüdür. Basık üç adet kemerin iki sütun üzerine oturduğu son cemaat yerinin üst örtüsü günümüzde betonarmedir. (Şekil 4.29.) İnce yonu bazalt taşın hakim olduğu yapıda 1. kata son cemaat yerinin batısında yer alan merdiven ile çıkılmaktadır. Enine planlı olan harim ve 1. katının üst örtüsü betonarme ile yenilenmiştir. Yapının 1. katında son cemaat yerinin üstünü kaplayacak şekilde bir mahfil katı oluşturulmuştur. Kuzey avlu duvarında sokağa bakan yarım daire kemerli bir çeşme yer almaktadır.

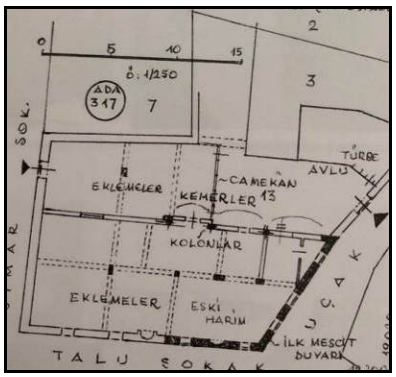

Şekil 4.28. Kaşık Budak Mescidi (Halifeoğlu 2009)

Şekil 4.29. Kaşık Budak Mescidi (D.B.B.B. Arşivi)

4.1.15. Hançer Güzel Mescidi: Lalebey Mahallesi'nde, tarihi Suriçi bölgesinin güneybatı diliminde, Meryem Ana Kilisesi'nin güneybatısında 317 ada 13 parselde bulunmaktadır. Yazıtından 1956 yılının Ramazan ayında yapıldığı okunur (Tuncer 2012-b). Basık kemerli kapı ile yapı avlusuna giriş sağlanır. Harim bölümü eklemelerle ve son cemaat yerinin harime katılmasıyla genişletilmiştir (Şekil 4.30.). Genişletilen harime yeni bir mihrap eklenmiştir. Harim bölümü üst örtüsü betonarme ile yenilenmiştir (Şekil 4.31.). Günümüzde görmüş olduğu mudahalelerle özgün yapısında büyük değişiklikler olan cami cephesinin kaba yonu bazalt taştan olduğu görülmektedir.

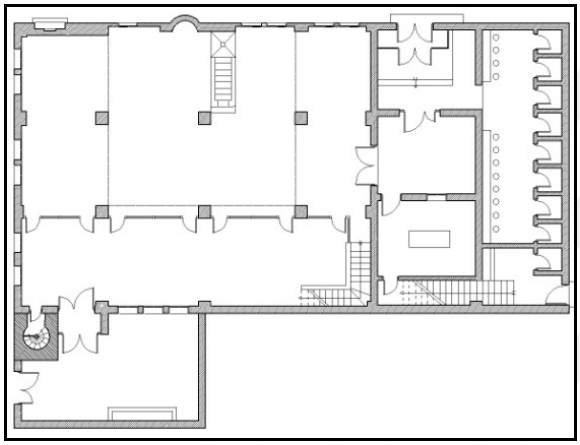

Şekil 4.30. Hançer Güzel Mescidi Planı (Tuncer 2012)

Şekil 4.31. Hançer Güzel Mescidi

4.1.16. Hanzade Mescidi: Tarihi Suriçi bölgesinin kuzeybatı diliminde, İskenderpaşa Mahallesinde, İskender Paşa Camii'nin batısında, 701 ada 11 parselde bulunmaktadır. Yapanı ve yaptıranı belli olmayan mescidin yapım tarihini Tuncer 17. yy olarak verir (Tuncer 2012b). Halifeoğlu, 1995 yılında avlu, son cemaat yeri ve harim şemasının geleneksel mescit plan akışını koruduğunu, son cemaat yerinin iki bölümlü tek sütunlu olduğunu, harimin enine iki sahndan meydana geldiğini belirtmektedir (Halifeoğlu 2009). Osmanlı Dönemi yapısı olan mescit günümüzde güney cephesinin batı köşesinde bulunan çeşmesi (Şekil 4.33.) dışında tamamen betonarme bir yapıya dönüşmüş, özgün plan ve yapısal özelliklerini yitirmiş durumdadır (Şekil 4.32.).

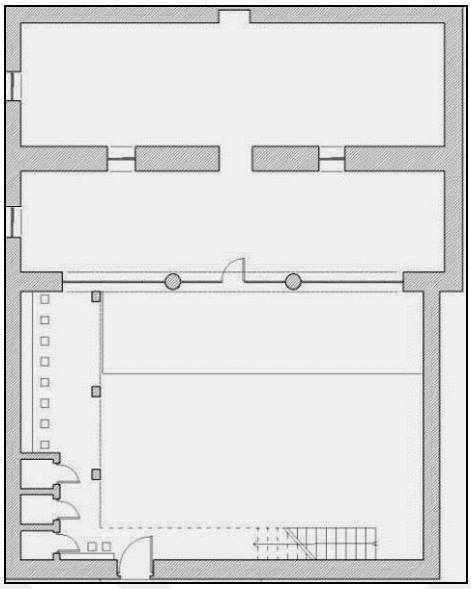
Şekil 4.32. Hanzade Mescidi Planı (Halifeoğlu 2009)

Şekil 4.33. Hanzade Mescidi

4.1.17. Çağal (Çağaloğlu) Mescidi: Tarihi Suriçi bölgesinin güneybatı diliminde, Alipaşa Mahallesi'nde, Hoca Ahmet Camii'nin güneyinde, 264 ada 3 parselde bulunmaktadır.

Çağal Mescidi'nin 16. yüzyılın 4. çeyreğinde yapıldığı tahmin edilmektedir (Tuncer 2012-b). Tek sahnlı dikdörtgen forma sahip harimin üç bölümlü son cemaat yeri mevcuttur(Şekil 4.34). Yapıya kuzeyden basık kemerli bir kapı ile giriş sağlanmaktadır. Üç adet sivri kemerin L formunda yan duvarlar ve yalın iki sütun üzerine oturduğu son cemaat yeri ahşap doğramalı camekanlar ile kapatılmıştır. Harim ve son cemaat yerinin üst örtüsü betonarme ile yenilenmiştir. Harimde yer alan mihrap yarım daire kemerli ve planlıdır. Mihrabın iki yanında sütunceler mevcuttur. Yapı bazalt taştan inşa edilmiştir. Avlunun doğu kanadında hela ve abdest alma bölümü yer almaktadır (Şekil 4.35.).

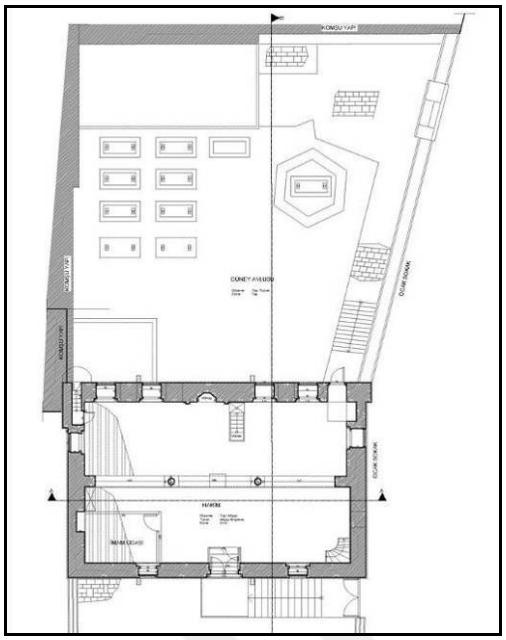
Şekil 4.34. Cağaloğlu Mescidi Planı (Halifeoğlu 2009)

Şekil 4.35. Cağaloğlu Mescidi (Halifeoğlu 2009)

4.1.18. Rağıbiye (Defterdar) Mescidi: Tarihi Suriçi bölgesinin güneybatı diliminde, Süleymannazif Mahallesi'nde, Melik Ahmet Caddesi üzerinde, 691 ada 13 parsel ile 443 ada 1 parselde bulunmaktadır.

1594 yılında Defterdar Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır (Tuncer 2012-b), (Sözen 1971). Osmanlı Dönemi eseri olan mescidin Son cemaat yeri bulunmamaktadır. Yapının harim bölümüne kuzey cephede yer alan merdiven aracılığıyla ulaşılmaktadır. Enine iki sahnlı olan harim bölümünde üç adet sivri kemer iki yalın sütun ve duvarlardan taşan ayaklar üzerine oturmaktadır (Şekil 4.36.). Harimin üst örtüsü ahşap kirişlerle geçilmiş düz damdır. Mukarnaslı olan mihrabın iki yanında sütunceler bulunmakta olup etrafı ters U çerçeve ile çevrelenmiştir. Kesme bazalt taştan inşa edilen mescidin iç mekânında pencere kemerlerinde kalker taşının kullanlmış olduğu görülmektedir. Dışarıdan basık kemerli olan harim pencereleri içten sivri kemerli ve iki yanı sütuncelidir. Harimin doğu duvarında basık kemerli kapı ile ulaşılan merdivenler aracılığıyla varılan ezan balkonu güney cephede yer almaktadır. Harimin güney bölümünün altı sokağın devam ettiği kabaltı şeklinde düzenlenmiştir. 1957 yılında Hacı Ragıp Bey tarafından onarılan mescit bu nedenle Rağıbiye adıyla anılmaktadır (Tuncer 2012b), (Şekil 4.37.).

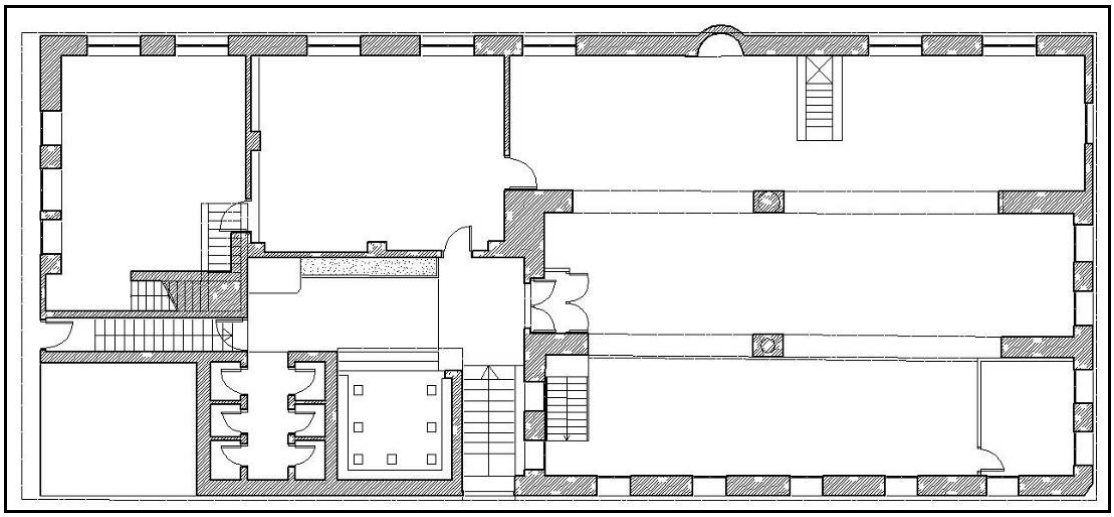

Şekil 4.36. Rağıbiye Mescidi planı (Halifeoğlu 2009)

Şekil 4.37. Rağıbiye Mescidi

4.1.19. Sin Mescidi (Sinoğlu): Tarihi Suriçi bölgesinin kuzeybatı diliminde, Ziyagökalp Mahallesi'nde, Meik Ahmet Caddesi üzerinde, 696 ada 1 parselde bulunmaktadır. 16. yüzyılın 1. yarısında yapılmıştır (Tuncer 2012b). Osmanlı Dönemi yapısıdır (Halifeoğlu 2009). Yarım daire planlı olan mihrap seramik ile kaplıdır. Gerçekte tek katlı olan mescidin kemer özengi kotuna bir döşeme yapılarak üst katı mescit bölümüne ayrılmıştır. Kesme taştan yapılmış yapının güneyinde bulunan cadde ile kuzeyinde bulunan sokak farklı kotlarda kalmaktadır. Kuzeyde bulunan basık kemerli kapı ile bir aralığa ve oradan batıda yer alan bir kapı ile mescide ulaşılmaktadır. Enine üç sahnlı olan mescit doğu batı doğrultulu iki sıra kemer dizisiyle bölümlenmiştir (Şekil 4.38). Harimde yer alan sivri kemerlerin oturduğu sütunlar alt katta yer alan dükkanların içinde kalmaktadır. Harim üst örtüsü betonarme tabliye ile örtülüdür. Giriş aralığında güneyde iki oda ve kuzeyde abdest alma yeri ile helalar yer almaktadır. Cephede simetri bu yüzden bozulmuştur. Güney cephede yer alan pencereler yarım daire kemerlidir. (Şekil 4.39.).Harimin 3. Sahnında sonradan yapılmış kadınlar mahfili yer almaktadır

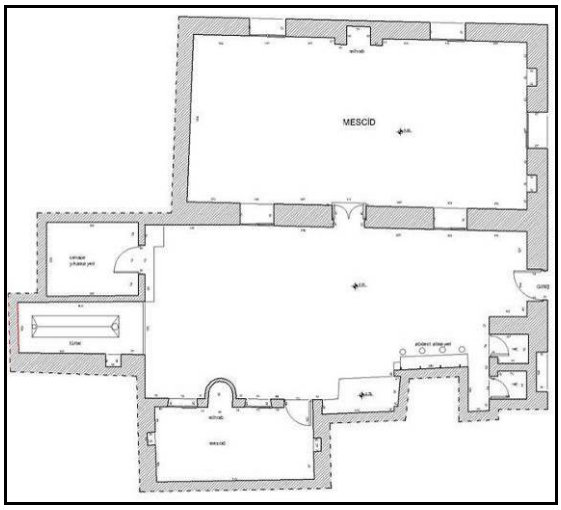

Şekil 4.38. Sin Mescidi Planı (Halifeoğlu 2009)

Şekil 4.39. Sin Mescidi

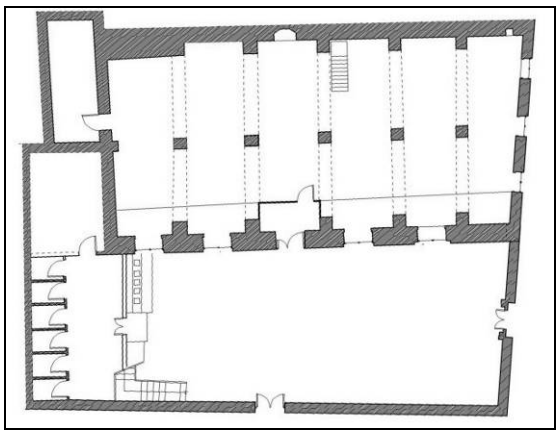
4.1.20. Hasırlı Mescidi: Tarihi Suriçi bölgesinin güneydoğu diliminde, Hasırlı Mahallesi'nde, Hüsrev Paşa Camii'nin kuzeyinde, 235 ada 19 parselde bulunmaktadır. 2015 yılında kentte yaşanan olaylar sonucunda tamamen yıkılan mescidin günümüzde rekonstrüksiyonu tamamlanmış durumdadır. 16. yüzyılın 2. yarısında yapılan Osmanlı Dönemi eseri olduğu tahmin edilmektedir (Tuncer 2012b) Tek sahnlı olan mescidin son cemaat yeri bulunmamaktadır (Şekil 4.40.). Tamamen kesme bazalt taştan yapılmış olan mescidin avlusuna giriş batı cephesinde yer alan basık kemerli kapıdan sağlanmaktadır. Mescidin batı cephesinde kuzey köşede basık kemerli bir çeşme mevcuttur (Şekil 4.41.). Harimde yer alan mihrap çokgen planlıdır.

Şekil 4.40. Hasırlı Mescidi Planı (Halifeoğlu 2009) **Şekil 4.41.** Hasırlı Mescidi

4.1.21. Hacı Muştak Mescidi: Tarihi Suriçi bölgesinin güneybatı diliminde, Süleymannazif Mahallesi'nde, Ragıbiye Camii'nin güneyinde, 438 ada 44, 1, 2 parsellerde bulunmaktadır. Tuncer, Şeyh Aziz Mahmut Urmevi olarak da tanınan mescidin yapımını 1620 ile 1630 yılları arasına tarihlendir. Urmiyeli olan Şeyh Aziz Mahmut kısa sürede ünü yayılan ilim sahibi bir zattı (Tuncer 2012b). Son cemaat yeri olmayan mescidin kuzeyde yer alan kapı ile avlusuna giriş sağlanmaktadır. Avlunun doğusunda helalar ve abdest alma yeri bulunmaktadır. Kuzeyden basık kemerli bir kapıyla ulaşılan harim enine iki sahnlıdır (Şekil 4.42). Altı adet sivri kemerin oturduğu beş adet kare formlu ayak doğu batı doğrultusunda gelişerek harimi iki sahna bölümlemiştir. Çokgen planlı olan mihrap mukarnaslıdır. Harim üst örtüsü ahşap kirişleri taklit eden betonarme tabliye ile yenilenmiştir. Mescidin doğusunda bulunan odalar Tuncer'in verdiği planda mescit alanı içine dahildir (Tuncer 2012b). Kesme bazalt taştan inşa edilen yapının kuzey cephesinde yer alan dikdörtgen formlu pencereler sivri kemerli nişler içerisinde yer almaktadır (Şekil 4.43.).

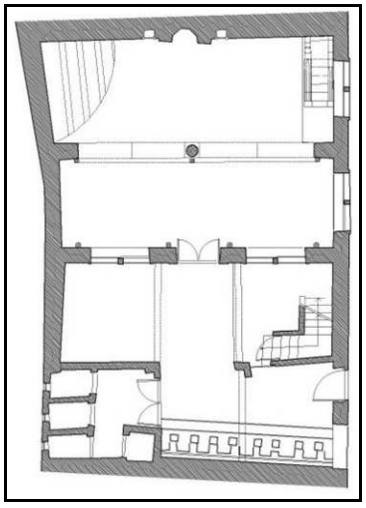

Şekil 4.42. Hacı Mıştak Mescidi planı (Halifeoğlu 2009)

Şekil 4.43. Hacı Mıştak Mescidi

4.1.22. Salos Mescidi: Tarihi Suriçi bölgesinin güneydoğu diliminde, Cemalyılmaz Mahallesi'nde, Gazi Caddesi üzerinde, Hüsrev Paşa Hanı'nın kuzeyinde, 252 ada 5 parselde bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde "Salori Mescidi" olarak geçmektedir. 16. yüzyılda inşa edilen bir Osmanlı Dönemi eseridir (Halifeoğlu 2009). (Şekil 4.44.). Ana mekân tek sütun ve yan duvarlardan taşıntı yapan ayaklar üzerine oturan iki sivri kemer ile iki sahna bölünmüştür. Batı cephede yer alan basık kemerli bir kapı ile giriş sağlanmaktadır. Harim mekânı ahşap kirişlerle geçilmiş düz dam ile örtülüdür. Avlunun kuzey kanadında helalar ve abdesthane yer almaktadır. Moloz bazalt taştan inşa edilen yapı açıklıklarının çerçevelerinde kesme taş kullanılmıştır (Şekil 4.44.).

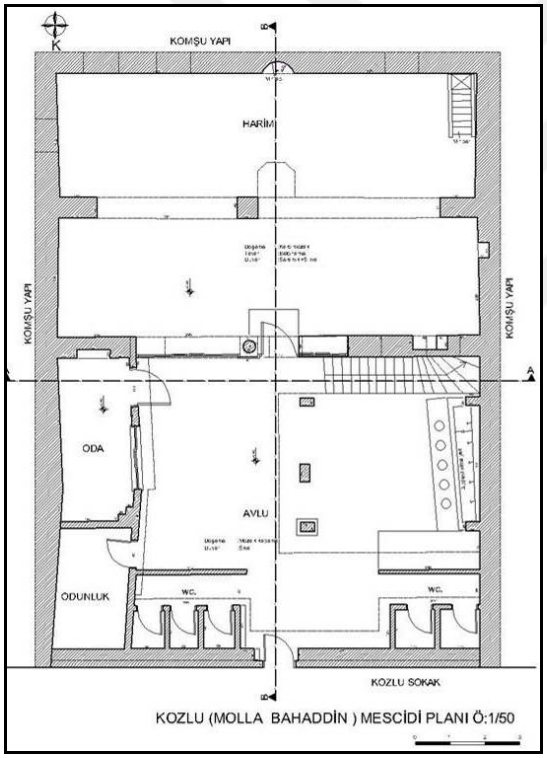

Şekil 4.44. Salos Mescidi Planı (Halifeoğlu 2009)

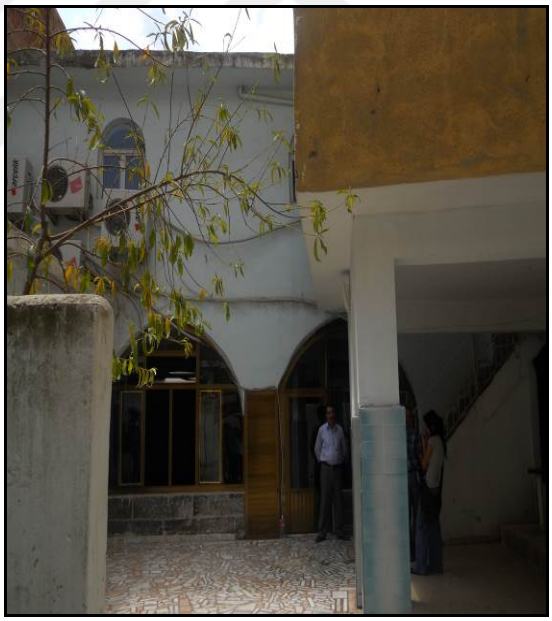

Şekil 4.45. Salos Mescidi

4.1.23. Kozlu (Molla Bahaddin) Mescidi: Tarihi Suriçi bölgesinin kuzeydoğu diliminde, Cevatpaşa Mahallesi'nde, Dağkapı Burcu'nun güneydoğusunda, 49 ada 2 parselde yer almaktadır. Mimarı ve yaptıranının belli olmadığı mescit, Osmanlı Dönemi yapısı olduğu söylenebilir (Halifeoğlu 2009). Enine dikdörtgen planlı olan harim son cemaat yerinin de katılımıyla büyütülmüştür. İki bölümlü olan son cemaat yeri yalın bir sütun üzerine oturan iki sivri kemere sahiptir (Şekil 4.46.). Harimde yer alan mihrap yarım daire planlıdır. Harim ile son cemaat yerini ayıran duvarlar kaldırılmış olup yerine üç adet betonarme kolon gelmiştir. Zemin+1 katlı olan yapının birinci katı harim içimde mahfil katını oluşturmuştur. Harim ve son cemaat yerinin üst örtüsü betonarmedir. Yapının iç ve dış mekânları tamamen sıvalı ve avlusunda yer alan eklenti kütlelerle gölgelenmiş durumdadır (Şekil 4.47.).

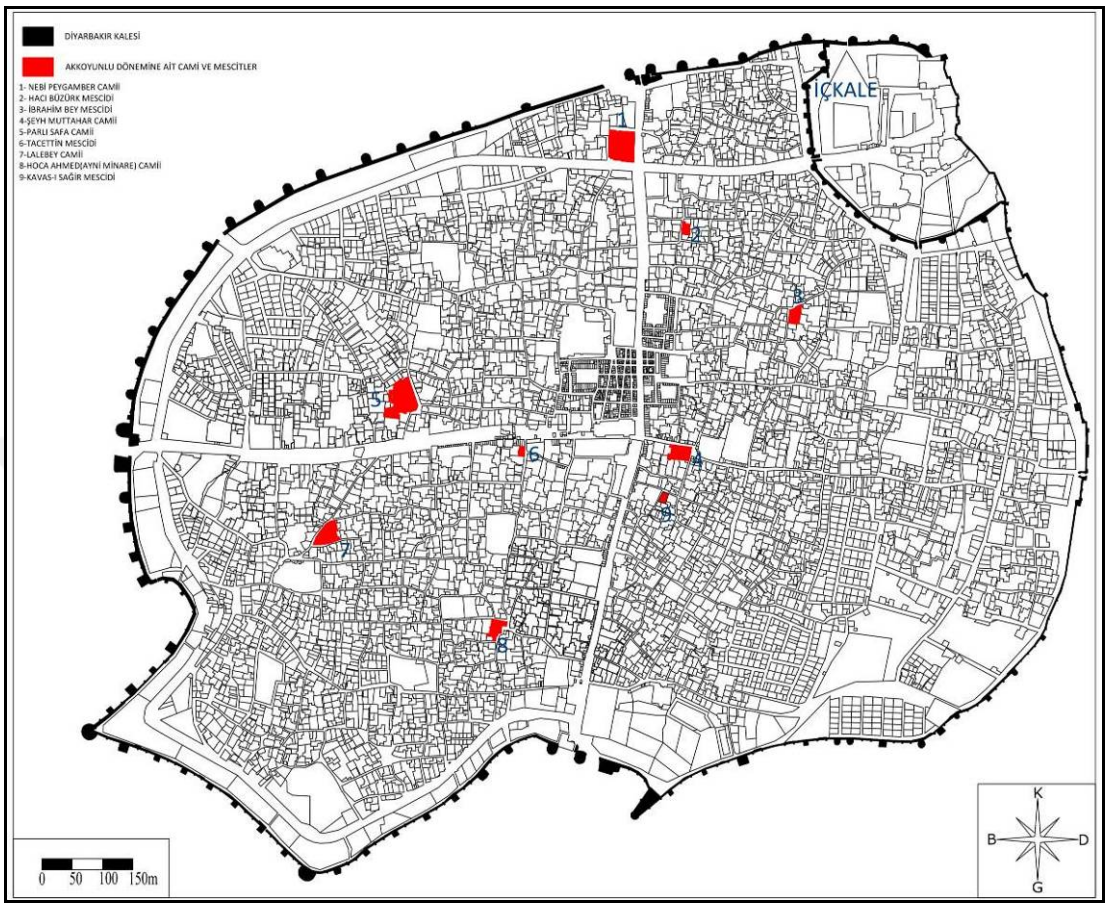

Şekil 4.46. Kozlu Mescidi Planı(Halifeoğlu 2009)

Şekil 4.47. Kozlu Mescidi (D.B.B.B. Arşivi)

4.1.24. Diyarbakır'da Yer Alan Akkoyunlu Dönemi Camileri ve Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'nin Yeri

Şekil 4.50. Diyarbakır Suriçi planında Akkoyunlu Dönemi'ne ait tarihi camilerin yerleşimi-2019

Akkoyunlu eserlerinde Diyarbakır önemli bir yere sahiptir. Diyarbakır, Akkoyunlu devletinin güçlü olduğu dönemlerde başkentlik yaptığı için kentte ihtişamlı eserler inşa edilmiştir. Akkoyunlular, Uzun Hasan döneminde mimaride üsluplaşma yolunda ilerlediklerinden bu dönemin camilerinde plan benzerlikleri görülmektedir. Özellikle kare veya dikdörtgen mekânlarda merkezi kubbe çözümleri yapmışlardır. Ancak günümüze ulaşan yapılarda üslûp birliğinin sağlanamamasını, devletin siyasi yapısı ve XIV. ve XV. yüzyılın bir arayış ve geçiş dönemi olmasına bağlamakta ve bu dönemde alışılagelmiş eski mahallî geleneklerin ve yeni uygulamaların tam olarak bütünleşememesinden kaynaklanmaktadır (Doğan ve Doğanay 2017).

Tarikat yapıları olan tekke, zaviye ve mescitler, Diyarbakır'da camiler dışında Akkoyunlular döneminde inşa edilen diğer yapılardır. Akkoyunlu mimarisine genel

olarak bakıldığında yerleşim yerlerinin merkezinde külliye gibi yapıların, etrafında ise tekke-zaviye gibi yapıların yapıldığı görülmektedir (Doğan ve Doğanay 2017).

Doğan ve Doğanay, Akkoyunlular Döneminde inşa edilen Sâfâ ve Nebî camilerinde görülen merkezî plan şemasının sonraları Diyarbakır'daki Osmanlı camilerinin gelişimini etkilediğini belirtmektedir (Doğan ve Doğanay 2017).

Akkoyunlu eserlerinde Diyarbakır önemli bir yere sahiptir. Diyarbakır, Akkoyunlu devletinin güçlü olduğu dönemlerde başkentlik yaptığı için kentte ihtişamlı eserler inşa edilmiştir. Akkoyunlular, Uzun Hasan döneminde mimaride üsluplaşma yolunda ilerlediklerinden bu dönemin camilerinde plan benzerlikleri görülmektedir. (Şekil 4.48.).

Diyarbakır'da yer alan Akkoyunlu Dönemi'nde inşa edilen ve günümüze ulaşan, Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii, Parlı Safa Camii, Lale Bey Camii, Nebi Peygamber Camii, Şeyh Muttahar-Matar (Kasım Padişah) Camii, Hacı Büzürk (Hacı Hüsrev) Mescidi, İbrahim Bey Mescidi, Taceddin Mescidi ve Kavas-ı Sağir Mescidi olmak üzere toplam 9 adet cami ve mescit mevcuttur.

Tuncer (2012), Hoca Ahmed Camii'ni mescit grubunda değerlendirmekte, Sözen (1971, 1981) ise yapıyı cami olarak anlatmıştır. Hoca Ahmed Camii'ye yönelik ulaşılan muhasebe kayıtlarında **Hoca Ahmed Camii Vakfı** ya da **Hoca Ahmed Camii Şerifi Vakfı** olarak geçmekte ve İlhan'nın (1992) 1540 tarihli tapu tahrir defterine göre caminin bağlı olduğu vakfı, ***Vakf-ı Mescid-i Havace Ahmed*** (Hoca Ahmed Mescidi Vakfı) olarak belirttiği, 1518 tarihli muhasebe kayıtlarında yine **Hoca Ahmed Mescidi Vakfı** olarak geçmektedir (Yakuboğlu ve ark. 2013). Eski belgelerde geçen vakıf bilgileri dikkate alındığında ve yapılan araştırmalar ile yapıdan gelen izler doğrultusunda oluşturulan restitüsyon projesi değerlendirildiğinde, yapının mescit olarak inşa edildiği, ilerleyen zaman içerisinde nitelikli bir dönemde özellikli bir minarenin eklenmesiyle yapının işlerliği fazla olan bir dini yapı niteliği kazanması (muhasebe kayıtlarından da anlaşılacağı üzere) ile cami statüsü kazandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada yapı cami olarak değerlendirilmiştir.

Plan kuruluşları bakımından Diyarbakır'da yer alan Akkoyunlu dönemi cami ve mescitleri ele alındığında; genelinde dikdörtgen plan formunda görülen harim, Şeyh Matar Camii'nde kare, Hoca Ahmed Camii'nde de T plan formu görülmektedir. Hoca

Ahmed Camii ters T plan formu yönünden Diyarbakır'da yer alan Akkoyunlu Dönemi cami ve mescitleri içerisinde en özgün ve benzersiz plan formunu oluşturmaktadır. Diyarbakır'da farklı dönem yapılarında bu forma rastlansa da Akkoyunlu döneminde günümüze ulaşanlar arasında Hoca Ahmed Camii tek örnektir.

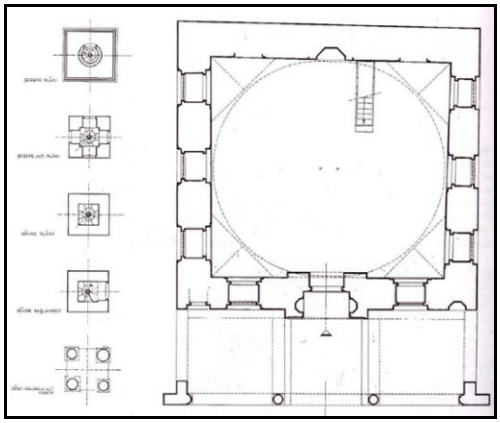
Taşıyıcı sistem açısından bakıldığında bu dönem cami ve mescitlerinde harimin üstü kubbe veya ahşap kirişlemeli düz damdır. Ancak Hoca Ahmed Camii'nde tonozdur.

Diyarbakır'da yer alan Akkoyunlu Dönemi cami ve mescitlerinin hepsinde bir avlu düzenlemesi mevcut olup, bir kısmında yapı bu avlu içinde tek yapı olarak bulunsa da (Hacı Büzürk, İbrahim Bey, Lâle Bey, Parlı Safa, Şeyh Muttahar, Kavas-ı Sağir, Taceddin) bazıları yapı topluluğu şeklinde inşa edilmiştir (Nebi Camii).

Akkoyunlu döneminde inşa edilen cami ve mescitlerde malzemenin yörede erişilebilirlik açışından kolay temin edilen, dayanım açısından uzun ömürlü ve ana yapım malzemesi olarak kullanılan bazalt taşın hakim olduğu görülmektedir. Mescit statüsünde olanlarda büyük oranda yerine göre kaba yonu veya ince yonu bazalt taşın tercih edildiği, camilerde ise estetik açıdan daha sanatsal bir görünüm oluşturması amacıyla çoğunlukla ince yonu olmak üzere bazalt ve kalker taşın birlikte almaşık düzende kullanıldığı görülmektedir. Hoca Ahmed Camii'nde ise yapının bütününde bazalt taş hakimdir. Bu dönem cami ve mescitlerinde tasarım ve çatkı bakımından yapılar sade bir görünüme sahip olsa da Parlı Safa Camii, minaresindeki bezemelerle muhteşem ve benzersiz bir görünüm sunmaktadır. Bu açıdan Parlı Safa Camii, Diyarbakır'daki Akkoyunlu Dönemi camii ve mescitleri arasında inşa edilen en özellikli cami olarak öne çıkmaktadır. Hoca Ahmed Camii ise süsleme ve bezeme açısından oldukça yalın bir görünüme sahiptir.

4.1.24.1. Şeyh Muttahar-Matar (Kasım Padişah) Camii: Tarihi suriçi bölgesinin güneydoğu diliminde, Savaş Mahallesi'nde, Yenikapı Sokak üzerinde, Keldani Kilisesi'nin batısında, 381 ada 6-7 parsellerde bulunmaktadır. Cami minaresi üzerinde yer alan kitabeden Akkoyunlu sultanı Kasım tarafından 1500 m. (906 h.) yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Kasım Padişah Camii olarak da bilinmektedir. Şeyh Muttahar'ın sahip olduğu arsa üzerinde inşa edildiğinden Şeyh Muttahar Camii olarak da isimlendirilmiştir. Ancak halk arasında çoğunlukla Şeyh

Matar olarak anılmaktadır (Sözen 1971). Dört Ayaklı Minare olarak bilinen ve camiye ait olan minaresi, inşa şekli ve mimari özelliklerinden dolayı Diyarbakır'ın simge yapıları arasında yer almaktadır. Minare ile cami aynı avlu duvarı sınırları içinde değildir. Zaman içerisinde sokağın genişletilmesiyle avlu sınırı geriye çekilerek minareyi avlu dışında bırakmıştır (Uğurlu ve ark., 2017). Dört Ayaklı Minare, dört adet bazalt taştan yalın sütun üzerine oturtulan alt kısmı boşluklu, kare gövde ile yükselen şerefe kısmında aynı formu sürdüren ve petek kısmında yine kesme bazalt taş ile silindirik formda devam eden konik kurşun kaplı bir külahla sonlanan bir biçime sahiptir (Şekil 4.50.). Minarenin ana yapım malzemesi kesme bazalt taştır ancak gövde kısmında 3 adet silme yer almakta ve silme altı bir sıra kalker taşından oluşmaktadır. Gövde kısmında tuğla malzeme kullanılmış ancak köşe noktalara kadar devam etmemektedir. Minareye batı cephede yer alan dikdörtgen formlu kapı ile minareye çıkılmaktadır. Yapıda bazalt ile kalker taşı almaşık örgüde birlikte kullanılmıştır. Caminin üç bölümlü son cemaat bölümü dört adet yalın sütun üzerine oturmaktadır ancak köşe noktalarındaki sütunlar yarım sütun olup duvar ile bütünlük göstermektedir (Şekil 4.49.). Son cemaat yerinin doğu ve batı duvarı açıktır. Son cemaat yerinde mukarnaslı bir mihrabiye yer almaktadır. Son cemaat yeri günümüzde ahşap kirişlerle örtülüdür. Cami Ali Paşa Cami'de olduğu gibi merkezden yükselen tek kubbe ile örtülüdür. Kubbe dışarıdan sekizgen kasnak üzerinde yükselmektedir.

Şekil 4.49. Şeyh Muttahar Camii Planı (Tuncer 1996)

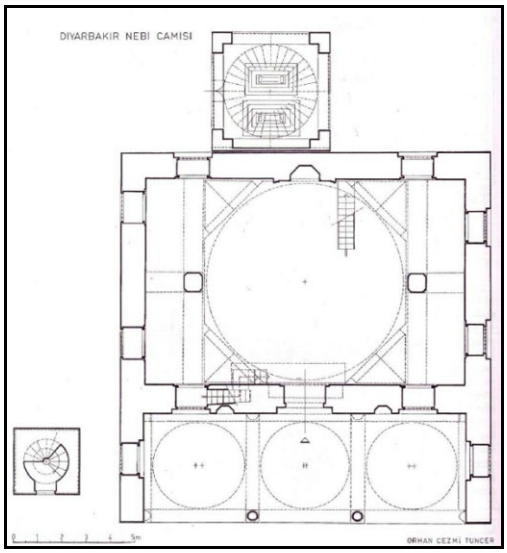

Şekil 4.50. Şeyh Muttahar Camii

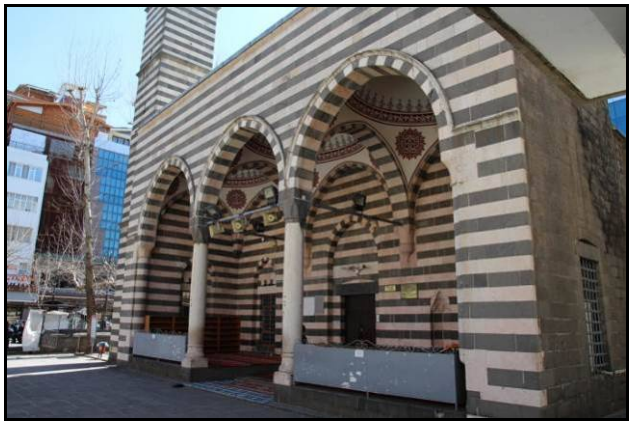
4.1.24.2. Nebi Peygamber Camii: İnönü Mahallesi'nde, tarihi Suriçi bölgesinin kuzeybatı diliminde, Gazi Caddesi üzerinde, Dağkapı Burcu'nun güneyinde, 142 ada 102-113 parsellerde bulunmaktadır.

Ana yapı 15. yüzyılından kalma bir Akkoyunlu dönemi eseridir. Minaresinin ise üzerindeki yazıttan Diyarbakırlı Kasap Hacı Hüseyin tarafından, 1530 m. (936 h.) tarihinde yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bu yazıtta sürekli olarak Hz. Peygamberden 'Kaal enNEbiyyi' diye söz edilmesi nedeniyle yapının adı Nebi veya Peygamber camisi olarak halk arasında yerleşmiş olmalıdır (Sözen 1981). Eskiden geniş bir alana yayılan topluluk bazı ek yapılarda genel görüşünü kazanıyordu. Eskiden Şafii'lere ayrılan şimdiki caminin dışında, Selçuklu mimarisi özellikleri taşıyan ikinci bir Hanefi'lere ait cami, avlusunda medresesi vardır. 1960 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğünce minaresi sökülerek yeni yerinde yeniden yapılmıştır (Sözen 1971). Yapı kesme taştan inşa edilmiştir. Yapının genelinde bazalt taş hakim olsa da son cemaat yerinin bulunduğu kuzey cephesin kalker ve bazalt taşı almaşık olarak kullanılmıştır. Üç bölümlü olan son cemaat yerinin üç adet sivri kemeri iki sütun ve L formundaki yan duvarlara bitişik olan yarım sütunlar üzerine oturmaktadır. Son cemaat yerinin yan duvarlarında birer adet dikdörtgen formlu lokmalıklı pencereler yer almaktadır. Son cemaat yerinde her iki yanda yer alan mihrabiye çokgen planlı olup mukarnaslıdır. Son cemaat yerinin üst örtüsü çift merkezli kubbeler ile örtülüdür. Dikdörtgen formlu olan minare tek şerefelidir ve bazalt ile kalker taşın almaşık örülmesiyle oluşturulmuştur. Harim iç mekân duvarlarında çiniler mevcuttur. Dikdörtgen formlu harimin merkezindeki kare alanda bir kubbe yükselmekte ve bu kubbeler yan bölümlerde yer alan kemerleri taşıyan kenarları pahlı iki ayak üzerine oturmaktadır (Şekil 4.51.). Dışardan sekizgen kasnakla yükselen kubbe piramidal formda olup kurşun ile kaplıdır. Harimde yer alan ve kalker taştan olan mihrap çokgen planlı, mukarnas kavsaralı, iki yanı sütunceli ve etrafı Ters U çerçeve ile bezenmiştir. Harim pencereleri dikdörtgen formlu ve metal lokmalıklıdır.

Akkoyunlular'ın Diyarbakır'da inşa bir yapı topluluğu olarak inşa ettikleri Nebi Camii Akkoyunlular'ın üsluplaşma yolundaki atılımlarının bir örneği olmakla birlik te günümüze ulaşan en ihtişamlı yapılarından biridir (Şekil 4.52.). Dikdörtgen mekân içerisinde merkezi kubbe çözülmeye çalışılmıştır. Akkoyunlular'ın Nebi ve Safa Camii'ndeki bu merkezi plan şeması daha sonra Osmanlı camilerine etki etmiştir(Doğan ve Doğanay 2017).

Şekil 4.51. Nebi Peygamber Camii Planı (Tuncer 1996)

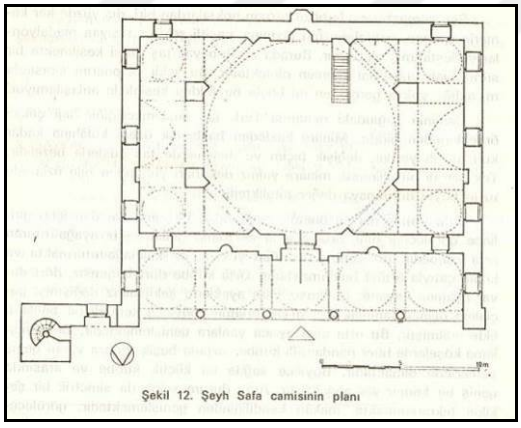
Şekil 4.52. Nebi Peygamber Camii

4.1.24.3. Parlı Safa Camii: Melikahmet Mahallesi'nde, Melekahmet Camii'nin kuzeydoğusunda, tarihi Suriçi bölgesinin kuzeybatı diliminde, 322 ada 23, 25 ve 30 parsellerde bulunmaktadır.

Sözen; "*Yapım tarihi kesin olarak belli değildir. Şah İsmail'in dedesi Şeyh İbrahim Safi'nin oğlu Şeyh Cüneyt'in isteği üzerine Uzun Hasan tarafından 15. yy ortalarında yaptırıldığı ve Şeyhe hürmeten Camius Safi'ya çevrildiği düşüncesi yaygındır. 1531 m. (938 h.) yılında Diyarbakırlı Abdurrahman oğlu Hacı Hüseyin tarafından kapısıyla revaklarının onartıldığı, giriş kapısındaki Arapça yazıttan anlaşılmaktadır. Bu durumda Uzun Hasan tarafından yaptırılmış olması ve yüzyıl kadar sonra onartılması mümkündür"* bilgisini vermektedir (Sözen 1981).

Plan düzeni ve yapım sistemi açısından aynı dönem eseri olan Nebi Camii ile benzerlikleri fazladır. Dikdörtgen formlu harimin merkezindeki kare alanda bir kubbe yükselmekte ve bu kubbeler yan bölümlerde yer alan kemerleri taşıyan dört ayak üzerine oturmaktadır (Şekil 4.53.). Dışardan sekizgen kasnakla yükselen kubbe piramidal formda olup kurşun ile kaplıdır. Harimde yer alan ve kalker taştan olan mihrap çokgen planlı, mukarnas kavsaralı, iki yanı sütunceli ve etrafı Ters U çerçeve ile bezenmiştir. İç mekânda çiniler mevcuttur. Mihrap güney cephede dışa çokgen formunda taşıntı yapmaktadır. Harimin pencereleri sivri kemerli ve yanları sütunceli sağır nişlerin içerisinde yer alan dikdörtgen formlu, düz atkı taşlı, metal lokmalıklıdır. Son cemaatteki harim pencereleri oldukça süslemelidir.

Yapı kesme taştan inşa edilmiştir. Yapının genelinde bazalt taş hakim olsa da son cemaat yerinin bulunduğu kuzey cephesinde, ve cami köşe dönüşlerinde kalker ve bazalt taşı almaşık olarak kullanılmıştır. Beş bölümlü olan son cemaat yeri beş adet sivri kemerin iki sütun yan duvarlar üzerine oturmaktadır. Son cemaat yerinde her iki yanda yer alan mihrabiye yarım daire planlı olup yarım daire kemerlidir. Son cemaat yerinin üst örtüsü kubbeler ile örtülmüştür. Son cemaat yeri duvarında dört adet madalyon yer almaktadır. Kalker taştan yapılan madalyonlardan iki tanesi dairesel diğer ikisi ise damla formundadır (Şekil 4.54.). Akkoyunlular'ın Diyarbakır'da inşa ettikeri yapılar arasında günümüze ulaşanlar incelendiğinde en ihtişamlı ve süslemeli yapının Parlı Safa Camii olduğu görülmektedir. Caminin minaresi süsleme tezyinat bakımından benzersizdir. Minarenin kaidesi bazalt kesme taşından kare formda olup çini süslemelerle son bulmaktadır. Dairesel formda olan minare gövdesi süslemeleriyle oldukça sanatsal bir görünüm sunmaktadır. Minarenin sadece kaide ve şerefe korkuluğunda bazalt kullanılmış, diğer bölümlerde süsleme açısından işlenmesi dah rahat olan kalker taşı kullanılmıştır. Tek şerefeli olan minarenin korkulukları bazalt ve kalkerin sırayla kullanılması ile oluşturulmuştur. Şerefe altlığı mukarnaslıdır.

Şekil 4.53. Parlı Safa Camii Planı (Sözen 1971)

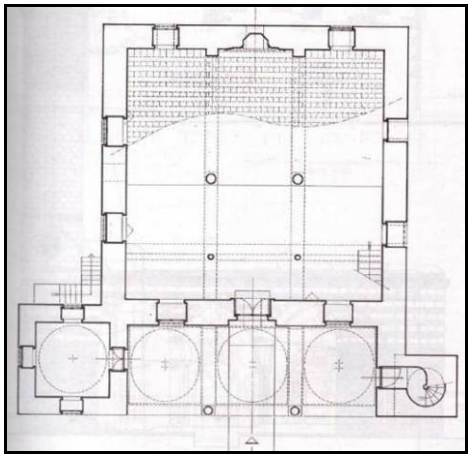

Şekil 4.54. Parlı Safa Camii

4.1.24.4. Lâle Bey (Lala Kasım) Camii: Lâlebey Mahallesi'nde, tarihi Suriçi bölgesinin güneybatı diliminde 295 ada 1,3,14,15,16,17 parsellerde bulunmaktadır.

Sözen, Kesin yapım tarihini verecek bir yazıt olmamakla beraber, mimarisine bakılarak bir tarihlendirme yapıldığında, yapının en erken XV. yüzyıl ortası, en geç XVI. yüzyılın ilk çeyreği arasında yapılmış olmasının mümkün olduğunu belirtir. (Sözen 1971). Akkoyunlu Dönemi eseri olan Lâle Bey Camii, Eğil beylerinden Lala

Kasım Bey tarafından yaptırıldığı ileri sürülmektedir (Sözen 1971, Beysanoğlu 1998). Çeşitli onarımlarla yapısı bozulan cami restorasyon çalışmasıyla özgün yapısına kavuşturulmaya çalışılmıştır. Tek kubbeli kare formunda bir plana sahip olan harimin kuzeyinde üç bölümlü son cemaat yeri yer almaktadır (Şekil 4.55). Son cemaat yerinden minareye basık kemerli bir kapı aracılığıyla çıkılmaktadır. Minare, kare kaideli silindirik formlu, tek şerefelidir. Minare kaidesinin alt kesimi kesme bazalt taştan üst kesimi bazalt ve kalker taşın almaşık örgüsüyle oluşturulmuştur. Minarenin papuç, gövde, şerefe ve petek bölümü kesme kalker taşındandır. Minare şerefesinin korkulukları ve minarenin konik külahı kesme bazalt taştandır. Şerefe altlığını bir sıra mukarnas çevrelemektedir. Avludan dört sıra basamakla son cemaat yerine varılmaktadır. Son cemaat yerinde üç adet almaşık örgülü sivri kemer iki adet yalın sütun üzerine ve yan mekânların duvarları üzerine oturmaktadır. Son cemaat yerinin de yer aldığı kuzey cephesinin alt ve orta kesimi kesme bazalt taştan, kemerlerin üzengi kotundan itibaren kesme bazalt ve kalkerin almaşık örgüde kullanılmasıyla oluşturulmuştur (Şekil 4.56.). Son cemaat yeri üst örtüsü çift merkezli kubbe ile örtülüdür. Harime giriş son cemaat yerinde orta aksta yer alan sivri kemerli niş içerisinde bulunan basık kemerli kapı ile sağlanmaktadır. Harimin pencereleri düz atkı taşlı, metal lokmalıklı olmakla beraber lento taşının üzerinde hafifletme kemeri bulunmaktadır. Tepe pencereleri ise yarım daire kemerlidir. Harimde yer alan mihrap muharnaslı ve çokgen planlıdır. Son cemaat yerinin doğusunda basık kemerli kapı ile ulaşılan kare planlı kubbe ile örtülü bir hücre yer almaktadır.

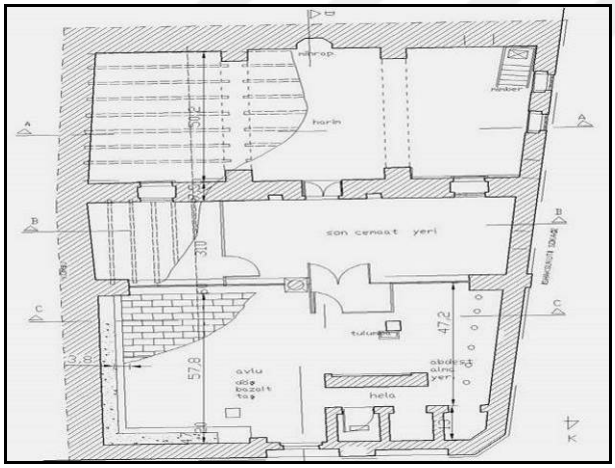
Şekil 4.55. Lâle Bey Camii Planı (Tuncer 1996)

Şekil 4.56. Lâle Bey Cami

4.1.24.5. Kavas-i Sağir Mescidi: Tarihi suriçi bölgesinin güneydoğu diliminde, Savaş Mahallesi'nde, Hasan Paşa Hanı'nın güneyinde, 395 ada 1 parselde bulunmaktadır.

"Son cemaat yerinde, çerçevelenerek duvara asılmış yazıda, yapıyı Kavas Oğlu Hacı Ahmet Bini Mehmet'in yaptırdığı, kütük kaydıyla vakfının 873/1469 yılında (Akkoyunlu) yazılıdır."(Tuncer 2012b). V.G.M. arşivinde yaptığımız araştırmada mescidin vakfiyesine Tuncer'in(2012b) verdiği bilgilerin doğrulandığı görülmüştür. Vakfiyede geçen tarih aynı şekilde h.873 tür ve bu tarih yapının Akkoyunlu Dönemi eseri olduğunu göstermektedir (Ek 15). Enine dikdörtgen planlı olan harim, dikine atılan iki sivri kemer ile üçe bölümlenmiştir (Şekil 4.57). Mihrap çokgen planlı olup, seramik ile kaplıdır. Harim üst örtüsü ahşap kirişlerle örtülü düz damdır. İki bölümlü olan son cemaat yerinin iki sivri kemeri yalın bir sütun ve L formunda yan duvarlar üzerine oturmakta olup son cemaat yerinin üst örtüsü ahşap kirişlerle örtülüdür. Yapıda kesme bazalt taş hakimdir (Şekil 4.58).

Şekil 4.57. Kavas-i Sagir Mescidi Planı (Halifeoğlu 2009)

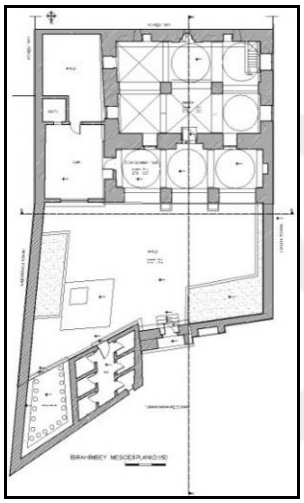

Şekil 4.58. Kavas-i Sagir Mescidi

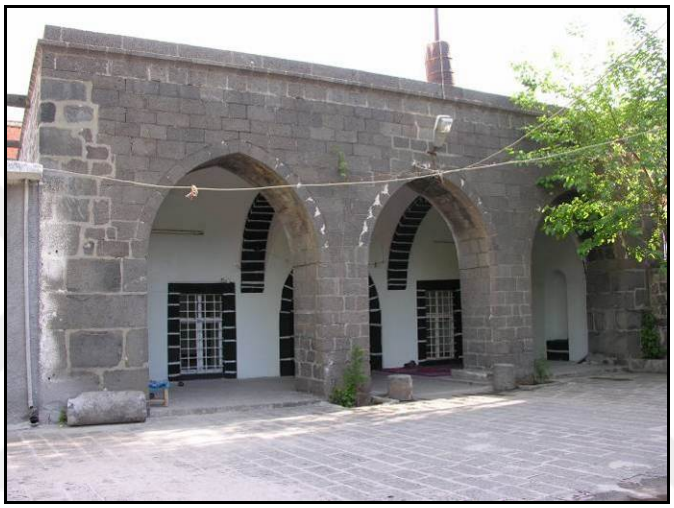
4.1.24.6. İbrahim Bey Mescidi: Tarihi suriçi bölgesinin kuzeydoğu diliminde, Dabanoğlu Mahallesi'nde, Tarihi Hasan Paşa Hanı'nın doğusunda, 160 ada 1 parselde bulunmaktadır.

Sözen, Mescidin Akkoyunlu Kasım Padişah'ın yeğeni İbrahim Bey tarafından Akkoyunlu döneminde, 15. yüzyılın sonu veya 16. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmış olduğunu belirtir (Sözen 1971). Mescit parselin güneyinde kalmakta, kuzey ve batı yönden sokakla çevrelenmektedir. Harim bölümü enine gelişen üçer gözlü iki sahnlıdır

(Şekil 4.59.). Harim bölümünde birinci sahnda batıda ve ortada yer alan bölümlerin üstü kubbe ile diğer bölümlerin üstü ise çapraz tonoz ile örtülüdür. Üst örtü harimde iki bazalt ayak üzerine oturmaktadır Kesme bazalt taşın hakim olduğu yapıda son cemaat yeri kemerlerinde cas sıva süslemelerinin kalıntıları yer almaktadır (Şekil 4.60.). Üç bölümlü olan son cemaat yeri avluya bakan üç adet sivri kemeri iki dikdörtgen bazalt taştan ayak üzerine oturmaktadır. Harime girişi sağlayan kapı sivri kemerli niş içinde yer almakta olup düz atkı taşlıdır. Dikdörtgen formlu olan harim pencerelerinin korkulukları lokmalıklıdır. Yarım daire planlı olan mihrap mermer ile kaplıdır.

Şekil 4.59. İbrahim Bey Mescidi Planı (Halifeoğlu 2009)

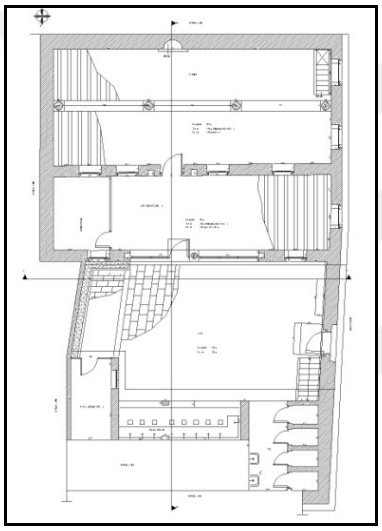
Şekil 4.60. İbrahim Bey Mescidi (D.V.B.M. Arşivi)

4.1.24.7. Hacı Büzürk (Hacı Hüsrev) Mescidi: Tarihi suriçi bölgesinin kuzeydoğu diliminde, Cevatpaşa Mahallesi'nde, Hasan Paşa Hanı'nın kuzeyinde, 45 ada 12 parselde bulunmaktadır.

Kesin yapım tarihi, yaptıranı ve mimarı belli olmayan mescit Akkoyunlu dönemi eseridir (Sözen 1971, Tuncer 1996, Tuncer 2012b).

Camin parseli güneyde, doğuda ve kuzeyde komşu yapılarla çevrelenmiştir. Özgün bazalt taş döşemesini muhafaza eden dikdörtgen formlu avlunun güneyinde harim ve son cemaat yeri, avlunun kuzeyinde abdest alma ve hela bölümü ve üzerinde eklenti birimlerden oluşan imam odası, doğusunda gasilhane bölümü yer almaktadır (Şekil 4.61.). Enine gelişen dikdörtgen planlı mescit sade bir yapıdır. Son cemaat bölümünde yer alan, doğu ve batısında ikişer adet dikdörtgen formlu pencere mevcut olan basık kemerli kapı ile harime giriş sağlanmaktadır. Harimin batı cephesinde 2 adet

son cemaat yerine bakan 4 adet dikdörtgen formlu düz atkı taşlı, metal lokmalıklı pencere yer almaktadır. Örtü sisteminde tonoz veya kubbe yerine ahşap kirişlerle örtülü düz dam tekniğinin uygulandığı mevcutta var olan ve özgün örtüyü taklit eden betonarme üst örtüden anlaşılmaktadır. Az eğimli olan çatı kurşun malzeme ile kaplıdır. Kesme bazalt taştan inşa edilen yapının harim bölümü ikisi duvara denk gelen 4 adet yalın sütun üzerine oturan 3 adet sivri kemer ile enine üç sahına bölünmüştür (Halifeoğlu 2009), (Şekil 4.62.). Yarım daire planlı ve kesme bazalt taştan yapılmış olan mihrap yarım daire kemerlidir. 2 adet sivri kemerin 1 adet yalın sütun ve L formunda yan duvarlar üzerine oturduğu son cemaat bölümünde avluya bakan iki adet dikdörtgen formlu düz atı taşlı, metal lokmalıklı pencere mevcuttur (Şekil 4.61.).

Şekil 4.61. Hacı Büzürk Mescidi Planı (Halifeoğlu 2009)

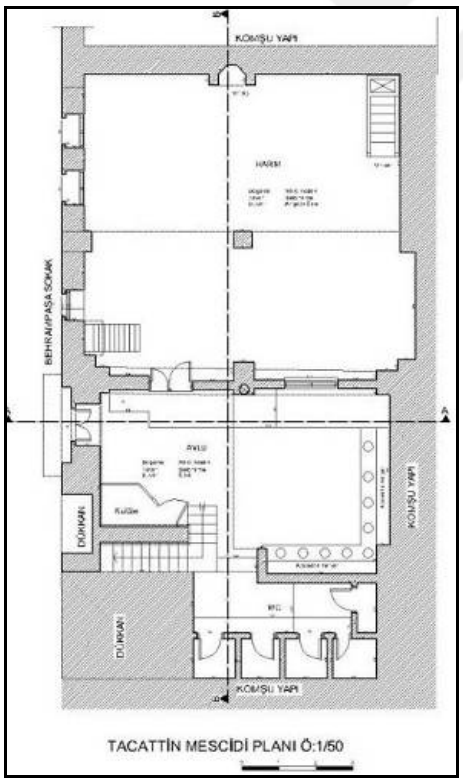

Şekil 4.62.Hacı Büzürk Mescidi Harimi

4.1.24.8. Taceddin Mescidi: Tarihi suriçi bölgesinin güneybatı diliminde, Ziyagökalp Mahallesi'nde, Tarihi Behram Paşa Camii'nin Kuzeyinde, Melik Ahmet Paşa Caddesi'nin yaklaşık 10m güneyinde 414 ada 29 parselde bulunmaktadır.

Yapım tarihi ve yaptıranı belli değildir ancak 1518 tarihli tapu tahrir defterine göre vakfın akarlarından sağlanan gelirlerin tamamının mescidin tek görevlisi olan imama harcandığı belirtilir (Bizbirlik 1995). Bunun ardından 1540 tarihli birlikte belirtilen Taceddin Mescidi bunu takip eden 1540 tarihli tapu tahrir defterine göre mescidin vakfı, ***Vakf-ı Mescid-i Tace'd-Din*** olarak verilmiştir (İlhan 1992). Bu bilgiler ışığında yapının 16. yüzyıla girildiğinde var olduğu bu nedenle 15. yy içinde mescidin kurulduğu anlaşılmaktadır (Tuncer 2012b). Akkoyunlu döneminde inşa edilmiştir (Sözen 1971, Tuncer 2012b). İki sivri kemerin tek sütun üzerine oturduğu son cemaat

yeri duvar örülerek kapatılmış ve harimin güney duvarı yıktırılarak, bu alan harim mekânına katılmıştır. Dikdörtgen planlı enine tek sahnlı olan harim üst örtüsünün ahşap kirişler üzerine oturan düz dam olduğu düşünülmektedir (Şekil 4.63.). Son cemaat yerinde mevcut durumda bir ara kat atılarak orta alanda sonradan yapılmış bir kolon ile taşınmaktadır. Mevcut durumda üst örtü betonarme döşeme ile örtülü durumda olan mescidin mihrabı mermer ile kaplıdır. Yapının avlusuna sonradan eklenmiş niteliksiz kütlelerle (abdest alma yeri ve hela bölümü) avlu, açık alan olma özelliğini kaybetmiştir. Mescitte yapılan bilinçsiz müdahalelerle özgün mimari dokusundan uzaklaşmış olsa da avlu giriş kapısı yapının en özgün öğesidir. Yapının avlusuna girişi sağlayan basık kemerli kapı, doğu cephede olup, sivri kemerli sağır niş içerisinde yer almaktadır (Şekil 4.64.). Kapı üstünde iki sıra üst üste yerleştirilen üç sıra halinde bingi taşları üzerine ortan mekânın çıkma yapan bölümünü taşımaktadır. Ana yapım malzememsinin doğu cephesinde ve son cemaat yeri sütunundan bazalt taş olduğu anlaşılmaktadır.

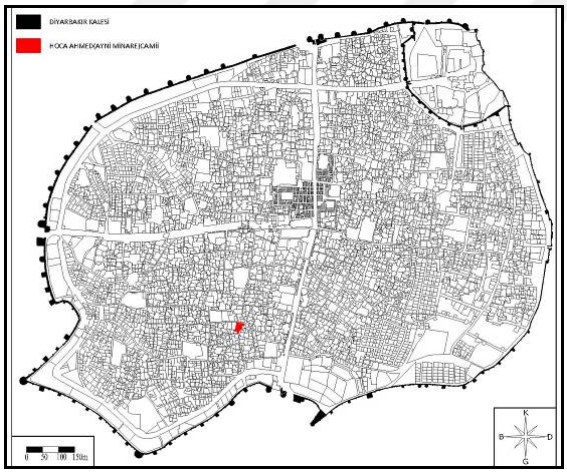
Şekil 4.63. Taceddin Mescidi Planı (Halifeoğlu 2009)

Şekil 4.64. Taceddin Mescidi

4.2.Yapının Tanımı ve Tarihçesi

Hoca Ahmed Camii Diyarbakır Suriçi bölgesinin güneybatı diliminde, Mardin Kapı'nın kuzeybatısında, Cemil Paşa Konağı'nın güneydoğusunda, Ali Paşa Mahallesi'nde yer almaktadır. Cami doğuda ve güneyde Ilgaz Sokak, kuzeyde Binici Sokak, batıda ise geleneksel bir konut ile çevrelenmiştir (Şekil 4.65.,66.). Biri doğuda ve diğeri ise kuzeyde yer alan iki girişe sahip olan yapı, günümüzde cami ana mekânı, son camaat yeri, minare, gasilhane, hela, depo ve imam odası ile bir avlu çevresinde konumlanmıştır (Şekil 4.69., Ek 36.). Herhangi bir vakfa bağlı olmayan, Nuri ONUR ve Raziya ONUR adında iki şahısın mülkiyetinde bulunan yapı, tapu kaydı olarak 258 ada, 9 parselde bulunmaktadır. Yapı üzerinde herhangi bir yapım veya onarım kitabesi bulunmamaktadır. Hoca Ahmed adında bir hayırsever tarafından yaptırılan cami, Ayni Minare Camii ismiyle de bilinmektedir (Beysanoğlu 1963, 1998, Sözen 1981). Camiye yönelik yapılan araştırmalarda ulaşılan eski belgelerde ***Namı Diğer Ayni Minare Cami-i*** kullanımı da bu ismin eski bir kullanım olduğunu desteklemektedir (V.G.M. Arşivi), (Ek 11.,12.,13.,14.).

Şekil 4.65. Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'nin Suriçi yerleşim planında yeri

Şekil 4.66. Caminin Minareden Görünüşü

Abdulgani BULDUK'un **"*El Cezire'nin Muhtasar Tarihi*"** adlı, XX. yüzyılın başlarında yazılan eserine dayanarak 1498 yılında inşa ettirildiğini belirten Yılmazçelik, caminin yaptıranından Şirazlı Hacı Ahmed olarak bahsetmektedir (Yılmazçelik 1995). Oysa aynı yapıtı incelediğimizde; "*Bu camii şerif Diyarbekir'in fethinden evvel Hacı Ahmed adlı Tebrizli bir zat tarafında yapılmıştır. Bu caminin Tebrizde hayli emlakı ve*

akarı olduğu vakıfnamesinde yazılıdır." denilmektedir[4] (Ek 10.). Yapının mimarının kim olduğu ile ilgili herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Yapının tarihlendirmesine yönelik kaynaklardan edinilen verilere bakıldığında; vakfiyesine göre Sözen Miladi olarak 1489 yılını vermektedir, ancak Beysanoğlu Hicri 904, Miladi 1498 yılını vermekte olup Yılmazçelik ise Miladi olarak 1498 yılında inşa edildiğini, Altun ise Hicri 904 Miladi 1499 tarihinde inşa edildiğini söylemektedir (Beysanoğlu 1963, 1998, Sözen 1981, Yılmazçelik 1995, Altun 2019).

Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne Vakfiye bilgisi için resmi olarak yapılan başvuruda Arapça yazılı iletilen belgenin transkripsiyonunda Hoca Ahmed Camii'ne ait Vakfiye olmadığı, Kavas-ı Sağir Mescidi'nin bağlı olduğu vakfa ait vakfiye olduğu tespit edilmiştir. İlhan, 1540 tarihli tapu tahrir defterine göre caminin bağlı olduğu vakıf, ***Vakf-ı Mescid-i Havace Ahmed*** olarak belirtmekte olup (İlhan 1992), 1518 tarihli gelir gider defterinde de aynı bilgiye ulaşılmış (Yakuboğlu ve ark. 2013). V.G.M. arşivinde yapılan araştırmalarda edinilen ve daha geç tarihlerde tutulmuş kayıtlarda ***Hoca Ahmed Cami-i Şerifi Vakfı*** bilgisine ulaşılmıştır (Ek 11.,12.,13.,14.) Bunun dışında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden edinilen Vakıf Eser Fişi'nde geçen ve vakfiyesinden olduğu belirtilen bilgide; Hicri 904 yılında (Miladi 1498) tarihinde inşa edildiği belirtilmektedir. Bu bilgilere bakıldığında Hicri 904 olarak verilen tarih esas alındığında yapının 1498 yılında inşasının yapıldığı görüşü daha baskın gelmekte ve yapının inşa tarihi olarak kabul edilmektedir. Bu tarihte Diyarbakır Akkoyunlular idaresinde olduğundan ***Hoca Ahmed Camii***'nin Akkoyunlu Döneminde inşa edilmiş bir yapı olduğu daha belirginleşmektedir (Beysanoğlu 1963, 1998, Sözen 1981, Tuncer 1996).

Hoca Ahmed Camii Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından 19.01.1980 tarih ve A/2082 sayılı karar ile Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı olarak tescillenmiş (Ek 4.,5.), Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 18.12.2009 tarih ve 2754 sayılı kararı ile tescili

[4] Abdulgani Bulduk tarafından yazılan *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi* adlı 2 bölümden oluşan tarihsiz yazmanın 2. Bölümünde yer alan ve Hoca Ahmed Camii'ni konu alan 211 ve 212 sayfalar Abdülsettar Hayati Afşar'ın özel kütüphanesinden edinilerek Bingöl Üniversitesi'nde Araştırmacı olarak görev yapan Abdullah Demir tarafından çevirisi yapılmıştır.

güncellenerek yapı grubu I. Grup Yapı olarak belirlenmiştir (D.K.V.K.B.K.M. Arşivi), (Ek 3.,6.,7.).

Şekil 4.67 Güney Cephesi

Şekil 4.68. Doğu cephesi ve doğu girişi

4.3. Mimari ve Yapısal Özellikleri

4.3.1.Yapının Genel Tanımsal Analizi ve Metodoloji

Hoca Ahmed Camii, Diyarbakır Suriçi bölgesinin güneybatı diliminde, Ali Paşa Mahallesi, Ilgaz Sokak'ta yer almaktadır. Hoca Ahmed Camii ters T plan düzeninde inşa edilmiştir (Sözen 1981, Tuncer 1996, Tomanendal ve Yediyıldız 2008), (Şekil 4.,67.,118.). Cami ana mekânı ve avlusunda yer alan servis birimleri tek katlıdır. 606 m^2 lik alana sahip tapunun 258 ada 9 nolu parselinde (D.T.K.B.M Arşivi) yer alan cami bulunduğu parselin güney bölümünde yer almaktadır (Şekil 4.6.,117.). İbadet mekânı olarak hizmet vermekte olan cami aktif olarak kullanılmaktadır. Yapının ana yapım malzemesi yörenin ana yapım malzemesi olan bazalt taşıdır. Avlulu olarak inşa edilen caminin ana girişi doğu cephesinde yer almakta ve doğrudan avluya bağlanmaktadır (Şekil 4.68.). Caminin kuzey cephesinde yer alan girişi ise nispeten doğu girişinden daha küçük ebatlarda olup doğrudan avluya açılmaktadır (Şekil 4.118.). Cami ana mekânının üstü, beşik ve çapraz tonoz birlikte kullanılarak örtülmüştür. Cami minaresi Diyarbakır'da tek olma özelliğini taşıyan sekizgen gövdeye sahiptir. Camiden bağımsız inşa edilmiş olan minare, avlunun kuzeydoğusunda yer almaktadır. Cami ibadet mekânının kuzeyinde üç adet sivri kemerin iki adet yalın sütun ve yan duvarlar üzerine oturduğu dört bölümlü, üst örtüsü değiştirilmiş son cemaat bölümü yer almaktadır. Cami avlusunun doğu kanadında doğu girişinin kuzeyinde gasilhane, kuzeydoğusunda

minare ve basık bir kemerle avludan ayrılan hela bölümü yer almaktadır. Cami avlusunun batı kanadında iki bölümlü imam odası ile depo olarak kullanılan bir mekân yer almaktadır. Avluda sonradan yapılmış olan altıgen planlı bir şadırvan ve cami kuzey girişinin doğusunda bazalt taştan bir mezar yer almaktadır (Şekil 4.69.).

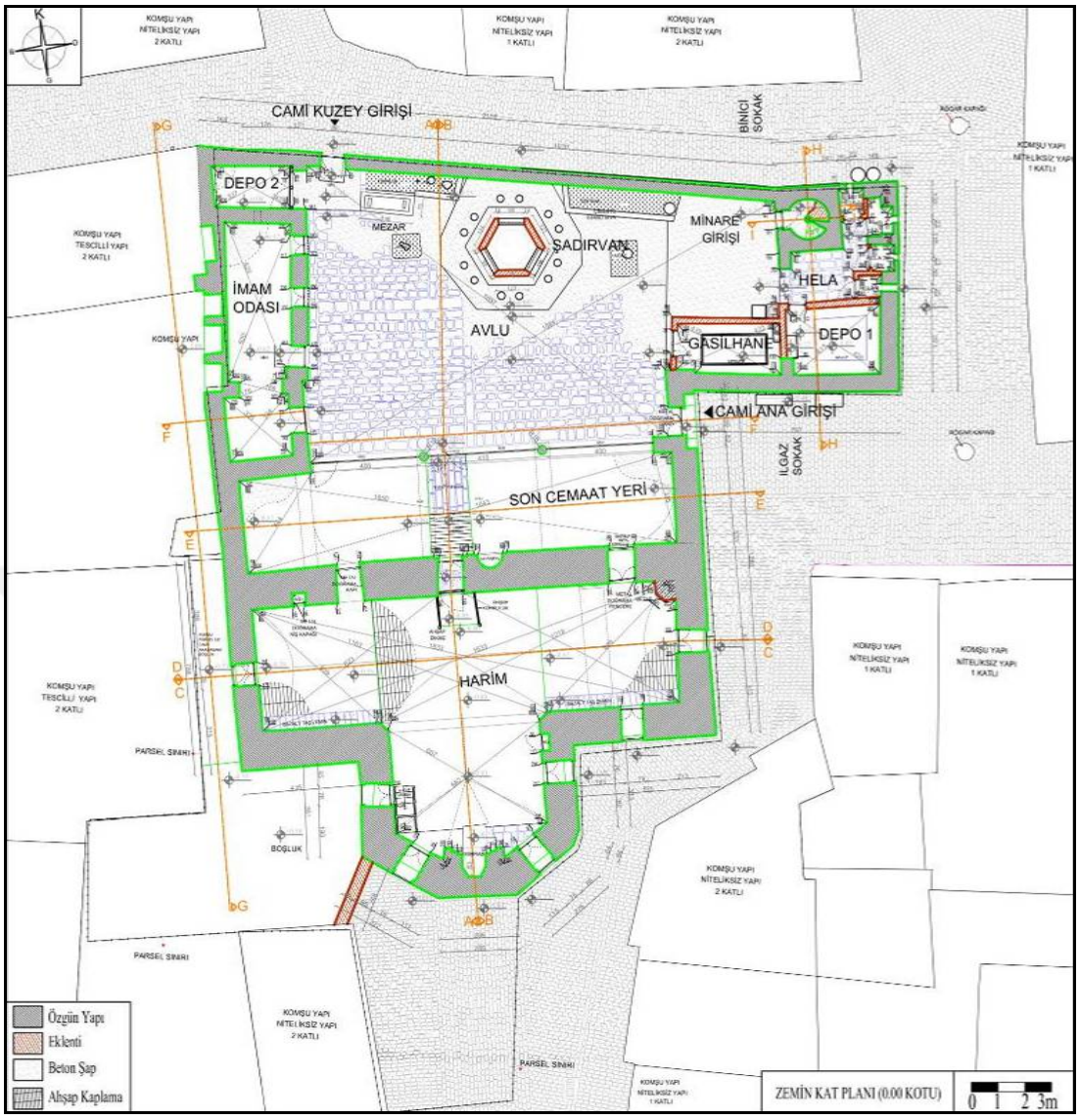
Caminin analizi genel tanımlama, dış tanımlama ve iç tanımlama olarak ayrı ele alınmıştır.

Genel tanımlama; yapının genel durumu, sokak ve çevresinde bulunan yapılarla ilişkisi, yapıda kullanılan malzeme, yapım tekniği ve strüktürel durumunu ele almaktadır.

Dış tanımlamada; Dış cepheler, avlunun kuzey, güney, doğu ve batı kanatları anlatılmıştır. Dış tanımlamada her cephe anlatılırken saat yönünde yapı elemanlarının diğer bir yapı elemanına olan uzaklığı ile kapı, pencere, kemer, sütun gibi yapı elemanlarının ölçüleri verilmiştir. Cephelerde farklı etkenlerle meydana gelen bozulmalar da değerlendirilmektedir.

İç tanımlamada; Cami ve avlusunda yer alan her bölümün sırasıyla genel tanımı yapılmaktadır. Mekân tanımlamasında, bulunan tüm mekanların duvarları saat ibresi yönünde tanıtılmıştır. Niş, pencere, kapı, dolap, kemer gibi yapı elemanlarının yeri, adedi, yapı içindeki kotu ile duvar boyutları (yüksekliği ve kalınlığı) belirtilmektedir.

Zemin tanımlamada; mekânın döşeme özgün veya kaplama malzemesi, cinsi, boyutları ve konstrüksiyonu, tavan tanımlamasında malzemesi, fiziksel durumu ve boyutu anlatılmaktadır.

Şekil 4.69. Hoca Ahmed(Ayni Minare) Camii zemin kat planı

İç Tanımlama;

4.3.2. Harim

Ters T plan düzeninde yapılmış ana ibadet mekânı olan harim bölümü, avlunun güney kanadında yer almaktadır. Erken Osmanlı Dönemi'nde yaygın olarak kullanılan tabhaneli camilerle plan kuruluşu yönünden benzerlikler göstermektedir (Sözen 1971). Harime giriş son cemaat kısmında yer alan basık kemerli, 0.88 m genişlikte, 1.83 m yükseklikte, 1.37 m derinlikte bir kapı ile sağlanmaktadır. Son cemaat kısmında tam orta aksta yer almayan harim giriş kapısı, batıya kaçmaktadır. Kapının son cemaat bölümünün doğu duvarına uzaklığı 8.03 m batı duvarına uzaklığı ise 7.12 m dir. Harim giriş kapı aralığında zemin malzemesi bazalt taş olup, buradan harime geçişte 0.04 m

yükseklikte zemini beton şapla kaplı dikdörtgen bir taşlığa varılmakta, taşlıktan ise 0.16 m yükseklikte bir basamakla -0.80 m kotundaki harim zeminine ulaşılmaktadır. Harim bölümünde güneye doğru yarım sekizgen planla çıkma yapan mihraplı bölüm ile bu bölüme dik olarak doğu batı uzantılı gelişen dikdörtgen formlu bölümü camiye ters T plan formunu kazandırmıştır (Şekil 4.70.). Harim iç alanı 99.5 m^2 dir. Dört bölüme ayrılan harimin bölümlerinden biri mihrabın yer aldığı kenarları birbirinden farklı uzunluğa sahip yarım sekizgen planla güneye doğru çıkma yapan alandır (Şekil 4.71.). İkinci bölüm orta alan olup, diğer üç bölüme geçişi sağlamaktadır. Bunun doğu ve batısında birer basamak seki ile bu alandan ayrılan iki bölüm yer almaktadır (Şekil 4.119., 122.). Harimin güneye doğru ana kütleden çıkma yapan kısmı bazalt taş sivri kemer ile doğu batı uzantılı bölümünden ayrılmakta ve bu bölümün üst örtüsü güneydeki kenarlardan gelen üçgen biçimli eğrilerle birleşen sivri beşik tonoz formunu oluşturarak kemere doğru uzanmaktadır. Harimde güney ve kuzeyde bulunan iki ana bölümü birbirinden ayıran ve 4.45 m yüksekliğe sahip olan kemer, orta alanın tavanından 0.38 m daha alçak kotta kalmakta ve zeminden 1.76 m yüksekliğe kadar pahlı bir görünüşe sahiptir (Şekil 4.121.). Harimde yer alan kemerler ve güney bölümünde yer alan pencere açıklıklarının etrafını saran çerçeveler bazalt taş olup, niteliksiz biçimde boyalıdır (Şekil 4.180.,181.).

Doğu batı uzantılı olarak gelişen bölümünün üst örtüsü basık bir beşik tonozla örtülü olup, orta alanda kemer ile birleştiği yerde yarım çapraz tonoz formunu almaktadır. Bu bölüm harime girişte varılan orta alan ile doğu ve batısında yer alan iki mekândan oluşmaktadır. Bütünsel ele alındığında; kuzey duvarı 15.76 m, doğu duvarı 4.53 m, güney duvarları ve kemer açılığı toplam 15.99 m, batı duvarı ise 4.51m uzunluktadır. Doğusunda yer alan mekân 0.17 m yükseklikte, batısında yer alan ise 0.24 m yükseklikte bir seki ile orta alandan ayrılan her iki bölümde beşik tonoz ile örtülüdür. Doğuda yer alan bölüm batıda yer alan bölümden 0.60 m daha uzundur. Doğu bölümünde güneye, doğuya ve son cemaat yerine (kuzeye) bakan pencereler mevcuttur. Bu bölümde yer alan pencerelerden kuzey duvarındaki; doğu duvarından 1.43 m uzaklıkta, yerden 0.05 m yükseklikte, 1 m genişlikte, 1.40 m derinlikte ve 1.61 m yükseklikte basık kemerlidir. Doğu duvarında yer alan, güney duvarından 1.83 m uzaklıkta, zeminden 0.03 m düşük kotta, 0.88 m genişlikte, 1.2 m derinlikte, 1.18 m yükseklikte olan dikdörtgen formlu pencerenin üzerinde 0.15 m yükseklikte bulunan

nişi pencere ile birlikte bütünleyen 1.75 m yükseklikte bir sivri kemer mevcuttur. Doğu duvarında zeminden 2.78 m yükseklikte 0.67 m genişlikte ve 1.42 m yükseklikte bir adet sivri kemerli tepe penceresi mevcuttur. Güneye bakan pencere ise zemin ile aynı kotta, doğu duvarından 1.38 m uzaklıkta, 1.28 m derinlikte, 0.81 m genişlikte, 1.35 m yükseklikte ve basık kemerlidir. Doğu bölümünde yer alan ve güneye bakan pencerenin simetriği batı bölümünde mevcut değildir (Şekil 4.68.,126.).

Harime giriş kısmında varılan orta alanın batısında kalan 4.40 m x 4.51 m boyutlarında olan bölüme 0.24 m yükseklikte bir seki ile ulaşılmaktadır. Bu bölümde beşik tonoza saplanan iki adet demir gergi çubuğu mevcuttur. Doğu bölümde yer alan ve tonozu destekleyen kemer bu bölümde mevcut değildir (Şekil 4.,120.). Zemin döşemesi doğu bölümünde olduğu gibi bölgesel olarak bazalt taş ile beton şap ve ahşap rabıtadan oluşmaktadır. Doğu duvarında yer alan kapının pencereden dönüştürüldüğü düşünülmektedir.

Batı bölümünde batı ve kuzeye (son cemaat yerine) bakan, sonradan kapıya dönüştürülmüş pencereler mevcuttur. Bu pencerelerden kuzeydeki, batı duvarından 3.22 m uzaklıkta, 1 m genişlikte, 1.41 m derinlikte ve 1.66 m yükseklikte basık kemerlidir. Kuzey duvarında yer alan sonradan açılan dörtgen formlu niş, batı duvarından 1.5 m uzaklıkta, 0.41 m genişlikte, 0.46 m derinlikte, yerden 0.78 m yükseklikte, 0.47 m yüksekliktedir. Batı duvarında yer alan, güney duvarından 1.71 m uzaklıkta, zeminden 0.1 m düşük kotta, 0.86 m genişlikte, 0.95 m derinlikte, 1.08 m yükseklikte olan dikdörtgen formlu pencere sivri kemerli bir pencere formu içinde yer almaktadır. Doğu duvarında zeminden 2.50 m yükseklikte 0.60m genişlikte ve 1.29 m yükseklikte bir adet sivri kemerli tepe penceresi mevcuttur (Şekil 4.120.).

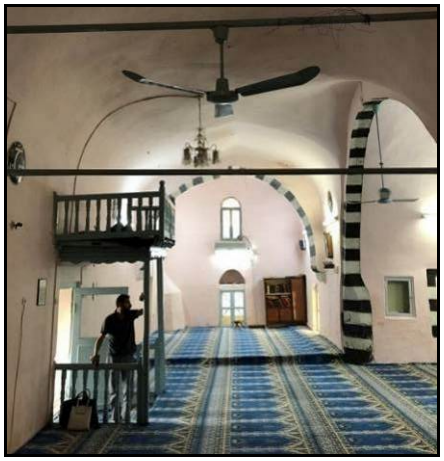
5.00 m x 4.53 m boyutlarında olan doğu bölümünün yüksekliği 4.71 m dir. Bu bölümde tavanda beşik tonoz örgüsünde düzensizlikler mevcuttur. Ayrıca kuzeydoğu köşede yarım altıgen formunda, 1.80 m yüksekliğinde üst kısmı piramidal şekle sahip sıva üstü boya ile kaplı 0.5m^2 lik bir alanı kaplayan ve caminin temizliğiyle görevli kişilerce mezar olduğu iddia edilen bir kütle mevcuttur (Şekil 4.119.). Orta alanın doğu ve batısında kalan bölümlerin zemini orta bölümde ahşap rabıta, doğu, batı ve kuzey kenarlarda beton şap, kuzey kenarda ise zeminden 0.03 m yükseklikte ince yonu bazalt taştan oluşmaktadır.

Harime girişte varılan orta alanın ve harim güney bölümünün zemini ahşap parke ile kaplı olup mihrap zemini ve batı çevresinde beton şap kullanıldığı, doğu çevresinde ise zeminde kaba yonu bazalt taş döşemenin mevcut olduğu görülmektedir. İç mekân duvarları ve tavanı sıva üstü boya ile kaplıdır (Şekil 4.132.).

Mihrabın olduğu güney bölümü 5.67 m genişlikte, 4.96 m yüksekliktedir. Duvarlar ise doğudan itibaren saat yönünde 3.80 m, 2.03 m, 2.30 m, 2.02 m ve 3.84 m uzunluğa sahiptir. Bu bölümde doğu, güneydoğu, güneybatı ve batıya bakan toplam dört adet dikdörtgen formlu düz atkı taşlı pencere mevcuttur. Bu pencerelerin derinlikleri doğudan itibaren saat yönünde 1.19 m, 1.29 m, 1.34 m, 1.23 m dir. Güney bölümündeki pencerelerin genişlikleri 0.74 m, yükseklikleri ise ortalama 1.49 m dir. Doğu ve güneydoğuya bakan pencereler yerden yükseklikleri sırasıyla 0.25 m, 0.18 m dir. Güneybatı ve batıya bakan pencereler ise zemin ile aynı kottadır.

Harimin doğusunda kalan bölümde beşik tonoz üst örtü altında bir adet bazalt taştan sivri kemer yer almaktadır (Şekil 4.70.). Ancak bunun karşılığı harimin batı kısmında yer alan bölümde mevcut değildir. Harimde kuzey, güney, doğu ve batı cephelere bakan dikdörtgen formlu pencereler yer almaktadır. Harim giriş kapısının üstünde sonradan eklenen ahşap müezzin mahfiline seyyar bir merdivenle ulaşılmaktadır. Harim güney bölümünün doğu duvarında yerden 0.89 m yükseklikte, 0.60 m genişlikte, 0.80 m yükseklikte 0.32 m genişliğe sahip bir niş mevcuttur.

Mermer ile kaplanan olan mihrap yarım sekizgen formundadır. Zemin ile aynı kotta olan mihrap genişliği 0.88 m, derinliği 0.83m, iç yüksekliği 1.63 m, dış mermer çerçeve yüksekliği 3.01 m uzunluğundadır. Sonradan yapılan ve beş basamakla çıkılan minber ahşaptır (Şekil 4.71.).

Şekil 4.70. Harimin doğu- batı doğrultusunda görünümü

Şekil 4.71. Harim güney bölümü

4.3.3. Son Cemaat Yeri

Cami ana ibadet mekânının kuzeyinde ve cami doğu girişinin bitişiğinde yer alan son cemaat yeri dört bölümden oluşmaktadır (Şekil 4.123.). Üç adet çift merkezli sivri kemerin iki adet yalın sütun ve L formunda duvarlar üzerine oturan son cemaat mekânı doğu batı uzantılı dörtgen formlu, 16.03 m x 3.47 m boyutlarında, 6.04 m yüksekliktedir. Son cemaat yerinin doğudan itibaren üç bölümü iki sütun üzerine oturan üç kemer açıklığıyla avluya açılmakta, batıda kalan dördüncü bölümün cephesi imam odası olarak kullanılan bölümle kapanmış durumdadır (Şekil 4.72., 124.). Son cemaat yerinin özgün üst örtüsüne ilişkin izleri taşıyan ve kubbe formunu çağrıştıran iki adet eğrisel kalıntı mevcuttur. Bu eğrisel kalıntılardan biri doğudan itibaren birinci bölümde, son cemaatin doğu ve güney duvarının kesişim noktasında zemin kotundan 2.42 m yükseklikte dışbükey bir kavisle çıkmakta ve zeminden 4.33 m yükseklikte kesintiye uğramaktadır. Son cemaat bölümünde yer alan eğrisel kalıntılardan ikincisi ise doğudan itibaren üçüncü bölümünde, batıda yer alan kemer ile güney duvarının kesişim noktasında zeminden 1.93 m. yükseklikte yer almakta olup, 4.56 m yükseklikte kesintiye uğramaktadır (Şekil 4.123.). Son cemaat yerinin kuzey cephe duvarının iç mekân yüzünde, doğudan itibaren birinci bölümünde yer alan, zeminden 5.06 m yükseklikte üç adet, ikinci bölümünde 5.36m yükseklikte üç adet olmak üzere bu cephede toplam altı adet tek sıra halinde bazalt bingi taşı mevcuttu (Ek 55.). Bu bingi taşlarından son cemaatin kuzey cephe duvarının karşılığı olan güney cephe duvarında ise doğudan itibaren birinci bölümünde ve zeminden 4.42 m yükseklikte sadece bir adet olmak üzere tek sıra halinde bazalt bingi taşı bulunmaktadır. Son cemaat yerinim iç mekân duvarlarında mevcut olan eğrisel izler ve bingi taşları, yapının günümüze kadar geçirdiği dönemlerde iki farklı üst örtü sisteminin uygulandığını göstermektedir. İki yanı kapalı olan son cemaat yerine harim bölümünden iki adet pencere açılmaktadır. Harim giriş kapısının doğu ve batısında sekiler yer almaktadır. Bu sekilerden doğuda olan kapı açıklığının 0.42 m doğusunda zeminden 0.32 m yükseklikte olup diğer ise kapı açıklığının 0.25 m batısında ve 0.37 m yüksekliktedir. Zemin kaplaması seki bölümlerinde çimento esaslı şap ile kaplı olup cami ana ibadet mekânına girişi sağlayan ve sekilerden daha düşük kotta kalan 1.55 m x 3.66 m boyutunda ki alanda bazalt taştır (Şekil 4.137.). Son cemaat yerinin iç mekân duvarları tamamen sıva üstü boyalıdır. Tavanı ise sonradan bilinçsiz onarımla eklendiği anlaşılan betonarmedir (Şekil

4.73.,138.). Son cemaat yerinin doğu duvarından batıya doğru 1.61 m uzağında düz atkılı pencere, 6.35 m uzağında sivri kemerli mihrabiye, 8.03 m uzağında basık kemerli harim giriş kapısı ve 11.87 m uzağında ise yine düz atkılı kapı yer almaktadır. Son cemaatte yer alan pencere zeminden 0.08 m. yükseklikte, 0.93 m genişlikte ve 1.29 m yükseklikte düz atkılı ve birbirine geçmeli metal korkulukları olan bir penceredir. Mihrabiye zemin ile aynı kotta başlamakta 0.93 m genişlikte 1.87 m yüksekliktedir. Harime girişi sağlayan kapı, 0.87 m genişlikte, 1.73 m yükseklikte ve basık kemerlidir. Son cemaat yerinde yer alan ve harimin doğu bölümüne açılan kapı ise zeminden 0.07 m yükseklikte, 0.84 m genişlikte ve 1.31 m yükseklikte düz atkılıdır. Harime girişi sağlayan kapı son cemaat yerinde tam orta aksta olmayıp 1.10 m batıya kaçmaktadır (Şekil 4.123.).

Şekil 4.72. Son cemaat yeri avluya bakan cephe

Şekil 4.73. Son cemaat yeri iç mekân görünümü

4.3.4. Avlu ve Servis Mekânları

11.01 m x 9.05 m ölçülerinde dörtgen formlu avlu doğu yönünde 4.31 m x 4.22 m boyutlarında uzayarak L biçimini oluşturan avlu 152 m^2 alan sahiptir. -0.95 m kotunda olan avlu zemini kaba yonu bazalt taştandır (Şekil 4.74.). Avluda iki adet dut ağacı ve doğusunda yerde, yapıya ait olup olmadığı tespit edilemeyen biçim olarak cami son cemaat yerinde bulunan sütun başlıklarından farklı olan bir adet sütun başlığı, avlu kuzey duvarının önünde ise bir sütun gövde parçası mevcuttur. Avlu ortasında sonradan eklenmiş altıgen planlı, betonarme konik forma yakın bir kubbe ile örtülü, cephesi sıva üstü boya ile kaplı bir şadırvan yer almaktadır (Şekil 4.77.,133).

Şekil 4.74. Avlunun cami damından görünümü

Şekil 4.75. Avlu batı kanadı

Şekil 4.76. Avlu doğu kanadı ve doğu giriş kapısı

Şekil 4.77. Kuzey avlu duvarı ve şadırvan

Avlulu olarak inşa edilen caminin günümüzde iki girişi mevcuttur. Ana giriş Ilgaz Sokaktan sağlanmakta olup, doğu cephesinde nispeten doğu girişinden daha küçük ebatlarda olan ve Binici Sokaktan sağlanan giriş ise kuzey cephesinde yer almakta ve her iki girişte doğrudan avluya bağlanmaktadır. Doğu girişinin avluya bakan cephesi 1.09 m genişlikte, 2.03 m yükseklikte düz atkı taşlıdır. Kuzey girişi ise 0.95 m genişlikte 1.86 m yükseklikte düz atkı taşlıdır (Şekil 4.76).

Avlunun güney kanadında son cemaat yeri (Şekil 4.78.), doğu kanadında minare, gasilhane (Şekil 4.76.), hela ve depo, kuzeyde avlu ile sokağı ayıran avlu duvarı, batıda ise imam odası ve depo yer almaktadır (Şekil 4.75). Avlu duvarı 2.87 m yükseklikte moloz bazalt taştan olup, duvar üzerine oturan 0.22 m yüksekliğe sahip beton harpuştadan sonra 1.07 m yükseklikte briket duvar ile devam etmektedir (Şekil 4.79.).

Avlu güney kanadında caminin 13.56 m x 6.26 m boyutlarında cepheye sahip son cemaat yeri bulunmaktadır (Şekil 4.78.). Son cemaat yerinin avluya bakan iki merkezli ve yarıçapları eşit olmayan üç adet sivri kemeri bulunmaktadır. 0.60 m derinliğe sahip olan kemer açıklıkları doğudan batıya doğru sırasıyla 3.96 m, 4.07 m, 4.11 m, genişliğe, 4.79 m, 4.84 m, 4.87 m, yüksekliğe, bu cephede yer alan sütunlar ise 0.16 m yarıçapa sahiptir. Kesme bazalt taştan bu cephede iki sıra üst üste oturan

ortalama 0.22 m x 0.17 m boyutlarında bingi taşları 0.32 m çıkma yaparak yaklaşık 0.92 m aralıklarla dizilmişlerdir. Bingi taşlarının üzerine oturan betonarme kirişler betonarme tabliye ile devam ederek son cemaat yerinin üzerini kapatmaktadır. Son cemaat yerinin cephesinde +3.69 kotunda 0.40 m x 0.21 m boyutlarında bir kısmı tahrip olmuş kalker taştan bir yazıt yer almaktadır (Şekil 4.80.). Doğu cephesi ve güney cephesinde yer alan yazıtların yapım sırasında başka yerlerden getirildiği düşünülmektedir (Şekil 4.80.,81.,82,83.,84,85.).

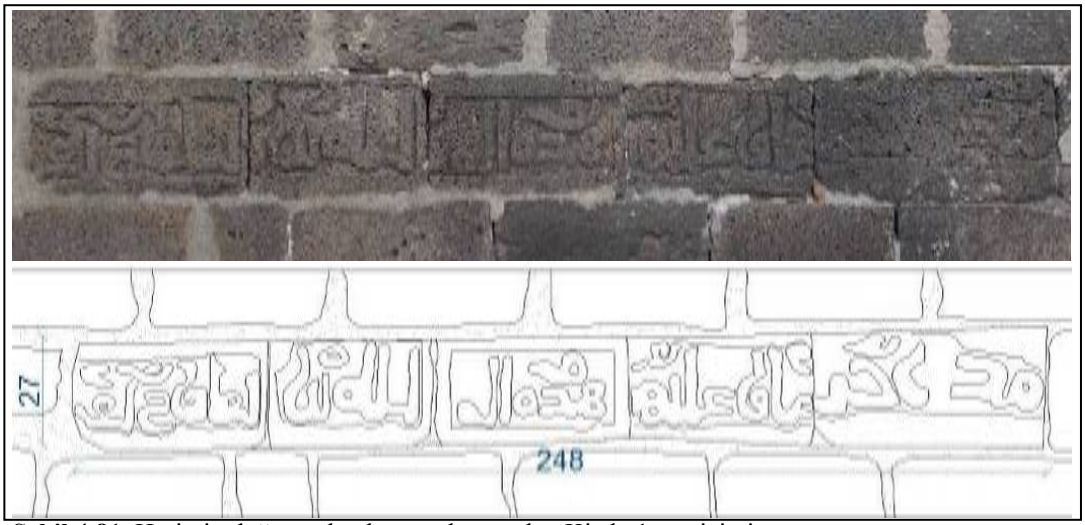
Şekil 4.78. Avlu Güney kanadında yer alan son cemaat yeri

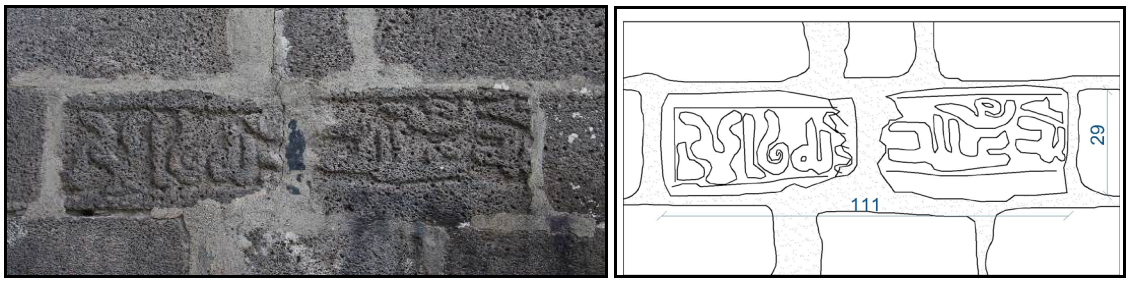
Şekil 4.79. Avlunun yükseltilen kuzey duvarı

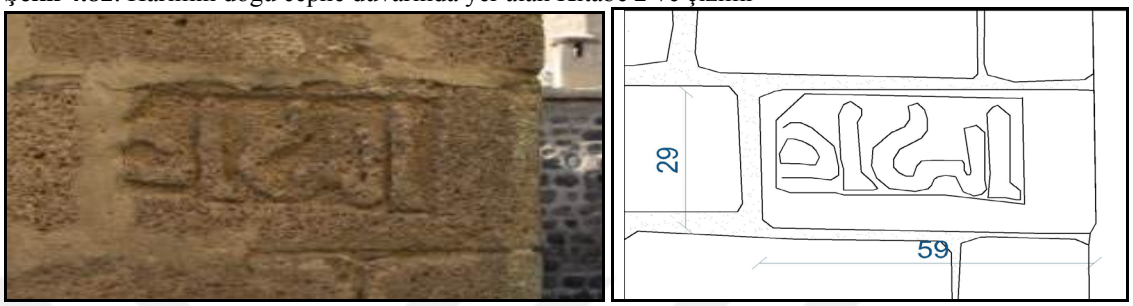
Şekil 4.80. Son cemaat yerinin avluya bakan cephesinde yer alan kitabe 5 ve çizimi

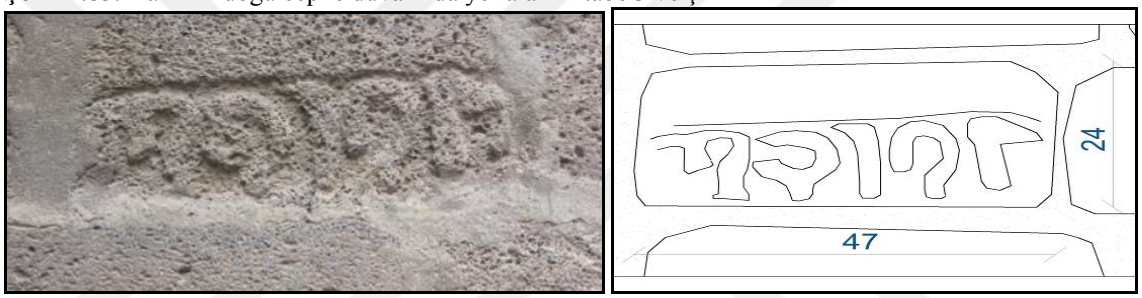
Şekil 4.81. Harimin doğu cephe duvarında yer alan Kitabe1 ve çizimi

Şekil 4.82. Harimin doğu cephe duvarında yer alan Kitabe 2 ve çizimi

Şekil 4.83. Harimin doğu cephe duvarında yer alan Kitabe 3 ve çizimi

Şekil 4.84. Harimin doğu cephe duvarında yer alan Kitabe 4 ve çizimi

Şekil 4.85. Harimin doğu cephe duvarında yer alan Kitabe 6

Avlunun batı kanadında yer alan imam odası ve depo bölümü kaba yonu ve moloz bazalt taşın birlikte kullanıldığı bir örgüye sahiptir (Şekil 4.134.). İmam odasının güney bölümü batıya doğru 0.22 m lik bir hareketlilikle geri planda durmakta olup taş örgüsü ve sonradan boyutu değiştirilmiş güneyde yer alan kapı açıklığıyla onarımdan geçtiği anlaşılmaktadır. Bu cephede yer alan tepe pencereleri zeminde yer alan kapı ve pencere aksında yer almaktadır. Depo 2 bölümünün damında dışarıdan dörtgen forma sahip cephesi sıva üstü boya ile kaplı su deposu olarak nitelliksiz malzemelerle, sözlü kaynaklara göreve yapım özellikleri itibariyle yakın tarihte yapılmış, içine girilemeyen bir kütle mevcuttur. Gasilhanenin batı, kuzey ve doğuya bakan duvarlarının kalınlığı

güney duvarının kalınlığından farklı olup, avluya bakan duvarları sıva üstü boya ile kaplıdır. Gasilhane batı cephesi avlu duvarından 0.19m içtedir. Gasilhane, hela bölümü ve minare avlu zemininden 0.15 m yükseltilmiş beton bir zemin üzerine oturmaktadır. Hela bölümüne ise batısında yer alan beton zeminden 0.16 m yükseklikle ulaşılmaktadır. İnce yonu bazalt taş olan hela bölümü ve minare cephesinin güneyden itibaren 0.59 m uzaklıkta sürekli bir derz iki birimin taş örgüsünü kesin bir şekilde birbirinden ayırmaktadır (Şekil 4.87.). Avlunun kuzeyinde, kuzey giriş kapısının doğusunda, 0.75 m x 1.96 m boyutlarında iki adet yekpare bazalt taş şahideye sahip olan bazalt taş bir mezar yer almakta olup mezar herhangi bir birim veya sınır içine alınmamış, açıkta durmaktadır (Şekil 4.86.).

Şekil 4.86. Avlu kuzey giriş kapısının doğusunda yer alan mezar

4.3.4.1. Gasilhane: Cami doğu girişinin kuzeyinde yer almaktadır. Gasilhane sonradan niteliksiz malzemeler kullanılarak eklenmiş, yapının özgün mimarisiyle uyuşmayan bir birimdir. Zeminden 0.32 m, yükseklikte 0.99 m, genişlikte 1.91 m, yükseklikte dikdörtgen formlu bir kapı ile batıdan giriş sağlanmaktadır (Şekil 4.87.). 1.92 m x 3.80 m boyutlarında ve 3.22 m yüksekliğe sahip olan gasilhanenin iç ve dış duvarları sıva üstü boya ile kaplanmış durumdadır (Şekil 4.88.). Gasilhanenin iç mekânında doğu duvarında Hela bölümüne girişi sağlayan kemerin üst kısmında bulunan bingi taşlarının devamı olan, zeminden 2.58 m. yükseklikte 3 adet bingi taşı ve bu bingiler üzerine oturan sal taşları yer almaktadır (Şekil 4.89.) Gasilhanede yapıya ait olup olmadığı tespit edilemeyen ancak en kesiti yapıda var olan sütunlardan daha kalın olan iki adet bazalt sütun parçası üzerine oturtulmuş dikdörtgen betonarme kütle üzerine oturan yerden 1 m. yükseklikte 2.44 m x 1.14 m boyutlarında mermer bir musalla taşı mevcuttur (Şekil 4.89.,90.).

Şekil 4.87. Avlunun doğu kanadında yer alan Gasilhane

Şekil 4.88. Gasilhane kuzey cephe duvarı

Şekil 4.89. Gasilhanenin iç mekân görünümü ve bingi taşları

Şekil 4.90. Gasilhane giriş kapısı ve tepe penceresi

4.3.4.2. Hela Bölümü ve Depo 1: Avlu doğu girişinin kuzeyinde gasilhanenin doğusunda ve bitişik konumunda helâ bölümü ve depo olarak kullanılan mekânlar yer almaktadır. Helâ, basık kemerli bir giriş ile avludan ayrılmaktadır. Bu kemerin özgün genişliği 3.31 m dir, Ancak helanın güneyindeki deponun batı duvarı, özgün kemer açıklığını güneyden itibaren kuzeye doğru 2.03 m uzunluğunda niteliksiz bir duvar ile kapatmıştır (Şekil 4.91.,93.).

Şekil 4.91. Hela girişi cephesi

Şekil 4.92. Hela bölümleri

Helanın güneyinde dörtgen forma sahip depo olarak kullanılan 3.55 m x 2.59 m boyutlarında ve 3.11 m yüksekliğinde ve aynı zemin kotuna sahip Depo 1 olarak adlandırılan mekân yer almaktadır (Şekil 4.92.). Hela bölümünde düzensiz konumlanmış ve farklı ebatlarda olan 4 adet helâ birimi yer almaktadır. Bunlar biri kuzey cephe duvarında diğer üçü ise doğu cephe duvarında yer almaktadır. Hela bölümünün zemin döşemesi kaba yönü bazalt taş, duvarları sıva üstü boya ile kaplı, tavanı ise sonradan yapılmış betonarme döşeme ile örtülüdür. Minare ile bitişik konumda olan helalar minare kaidesinin etrafında L formunu oluşturmaktadır (Şekil 4.94). Hela bölümünün yüksekliği 3.01 m. Depo 1 mekânının zemininde dikdörtgen formlu ancak çimento esaslı sıva ile sıvalı durumda olan bir havuz mevcuttur (Şekil 4.118.).

Şekil 4.93. Depo 1-Kapatılan Eyvan Kemeri

Şekil 4.94. Hela Bölümü

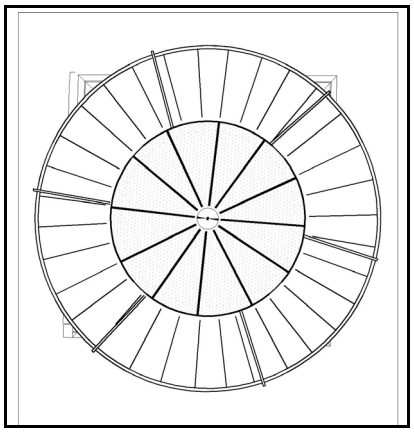
4.3.4.3. İmam Odası ve Depo 2: Avlunun batı kanadında, tek katlı ve dikdörtgen bölüm kuzeyde depo, güneyde imam odasını ihtiva eder. Cami geçmişinde, 19. yüzyılda avlusunda olduğu düşünülen medresenin (Yılmazçelik 1995) bu bölümde olduğu düşünülmektedir. Güneyde son cemaat bölümü ile 2.73 m cephe genişliğinde bitişik konumda başlayan bu bölüm kuzeyde yapı sınırında sonlanmaktadır. Depo bölümüne basık kemerli, zemin ile aynı kotta, kuzey avlu duvarından 0.18 m uzaklıkta, 1.42 m genişlikte, 1.53 m yükseklikte 0.52 m derinlikte ahşap elemanlı bir kapı ile giriş sağlanmaktadır. Depo 2 olarak adlandırılan bu mekân odunluk olarak kullanılmaktadır. 3.05 m x 1.56 m boyutlarında 3.65 m yüksekliktedir. Depo mekânının zemini beton şap, duvarları çimento esaslı sıva ile kaplı, tavanı ise betonarmedir. Deponun batı iç mekân duvarında yerden 2.25 m yükseklikte, duvar köşe noktalarında ahşap kalıntıları olan ahşap 0.12 m yüksekliğinde duvar boyunca ahşap kiriş izi yer almaktadır. Kuzeyde 5.92 m x 2.48 m boyutlarında, güneyde 2.39 m x 2.40 m boyutlarında 3.30m yükseklikte iki bölümden oluşan imam odasının iki bölümü 0.56 m derinlik, 1.63 m genişlikte düz

atkılı geçişle birbirinden ayrılmaktadır. İmam odasının zemini beton şap, duvarları çimento esaslı sıva üstü boya ile kaplı, tavanı ise betonarmedir. İç mekânda 1.95 m kotta, hela bölümüne girişi sağlayan kemerin üst bölümünde köşe noktalarında yer alan bingi taşı ile aynı form ve ebatlara sahip bir adet bingi taşı mevcuttur. İmam odasına girişi sağlayan iki kapı mevcuttur. İmam odasının avluya bakan 4 adedi tepe penceresi olmak üzere 6 adet dikdörtgen formlu pencere yer almaktadır. Kuzeyde yer alan kapı düz atkı taşlı, yerden 0.29 m yükseklikte, 0.83 m genişlikte ve 1.46 m yüksekliktedir. Güneyde yer alan kapı ise yerden 029 m yükseklikte, 1.00 m genişlikte, 1.99 m yüksekliktedir. İmam odasının kuzey bölümünde yer alan ve zemin kat hizasında olan düz atkı taşlı iki pencere, avlu zeminden 0.48 m yükseklikte, 0.69 m genişlikte ve 1.18 m yüksekliktedir. Pencerelerde düz metal niteliksiz korkuluklar mevcuttur. 4 adet olan tepe penceresi güneyden kuzeye doğru, yerden; 2.58 m, 2.46 m, 2.43 m, 2.38 m yükseklikte, 0.75 m, 0.73 m, 0.65 m, 0.63 m genişlikte, 0.86 m, 0.97 m, 0.96 m, 0.96 m yüksekliklere sahiptirler (Şekil 4.75.,134.,120.).

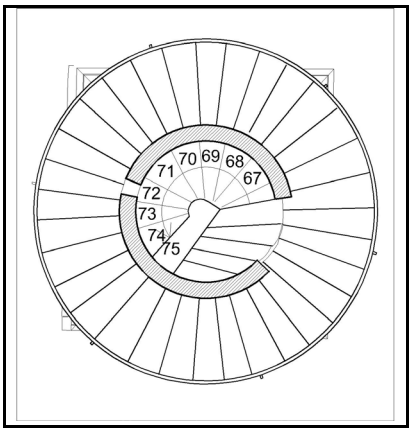
4.3.5. Minare

Caminin ve doğu girişinin kuzeydoğusunda, yapıdan bağımsız olarak yükselen tek şerefeli, sekizgen gövdeli minare yer almaktadır. Minare aynı zamanda Hela bölümünün basık kemerli girişinin kuzeyinde, bitişik konumunda olup, ince yonu bazalt taştan yapılmıştır. Tek şerefeli olan minare, kareye yakın kaide üzerine oturan dıştan sekizgen, içten dairesel planlı bir gövde ile yükselmektedir (Şekil 4.95.,96.,97.,98.). Camin en özgün birimlerinden biri olan minare ilk yapım özelliklerini büyük ölçüde korumuş ve yansıtır durumdadır. Her ne kadar bilinçsiz onarımlarla müdahale görmüş, zaman ve doğa etkisiyle bozulmaya uğramışsa da, özgün cephe ve plan özelliklerini büyük ölçüde korumuş durumdadır (Şekil 4.99.,100.,101.,102.).

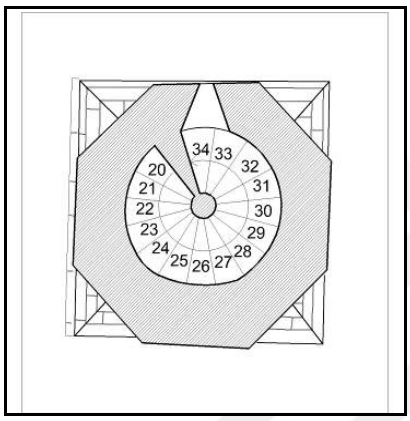
Dairesel planlı olan şerefe altlığı gövdeden dışa doğru dışbükey bir kavisle çıkma yapmaktadır. Petek bölümü dairesel planlı olup konik formda kurşun kaplı bir külahla sonlanmaktadır. Minarenin avlunun özgün zemin kotundan külahın bitimine kadar olan yüksekliği 23.46 m dir. (Şekil 4.99.).

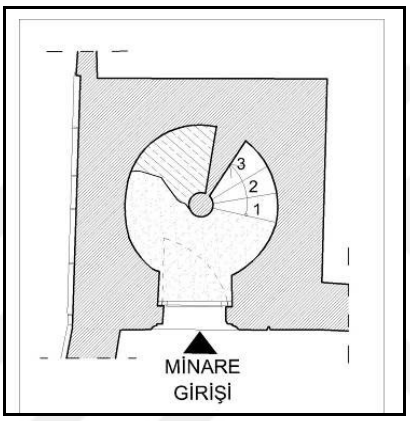
Şekil 4.95. Minare vaziyet plan

Şekil 4.96. Minare petek planı

Şekil 4.97. Minare gövde Planı

Şekil 4.98. Minare kaide planı

Minareye girişi sağlayan kapı batı cephesinde yer almaktadır (Şekil 4.698.,99.). Dikdörtgen formlu ve düz atkılı taşlı olan minare giriş kapısı, yerden 0.13 m yükseklikte 0.60 m genişlikte, 1.18 m yüksekliktedir. Kapı etrafı iki sıra halinde yarım oluk silmeyle çevrelenmiştir (Şekil 4.100.,110.). Dışarıdan düz atkı taşlı olan kapı içten 0.35 m yarıçapında 1.85 m yükseklikte yarım daire kemerlidir. Silindirik olan Minare çekirdeği 0.24 m çapındadır. Silindirik minare çekirdeğinin etrafında helezonik merdiven 75 adet yekpare taş basamaklarla şerefeye kadar yükselmektedir. (Şekil 4.109.,129.,143.). Farklılık gösteren merdiven rıhtları ortalama 0.21 m dir (Klavuz 2005). 0.84 m yarıçapında dairesel planlı olan minare iç mekân duvarları çimento esaslı sıva ile kaplıdır (Şekil 4.109.).

Şekil 4.99. Minare-batı cephe

Şekil 4.100. Minare-doğu ve güney cephe

Şekil 4.101. Minare-kuzey cephe

Şekil 4.102. Minare-güney cephe

Kaide: Kareye yakın bir plana sahip olan kaidenin kuzeye bakan cephesi 2.44 m, doğuya bakan cephesi 2.37 m, güneye bakan cephesi 2.42 m ve minareye giriş cephesi olan kaidenin batı cephesi 2.39 m genişliğe sahip olup kaidenin sokak kotundan papuca kadar olan yüksekliği 3.87 m. dir. Kaide kademeli olarak yükselmektedir. Kaidenin alt bölümü sokak kotundan 0.57 m yükselerek, kaideden 0.05 m dışa doğru taşıntı yapmakta ve köşe dönüşleri üçgen piramidallerle şekillenmiştir. Kaidenin kuzey cephesi Binici Sokağa, doğu ve güney cephesi hela bölümüne, batı cephesi ise avluya bakmaktadır. (Şekil 4.103,98.).

Şekil 4.103. Minare kaidesi ve papucu

Pabuç: Kaide papucu sokak kotundan 3.90 m yükseklikte başlayan ve kaideden 0.74 m yükselen üçgen piramidallerle şekillenmiştir (Şekil 4. 97,101,103.).

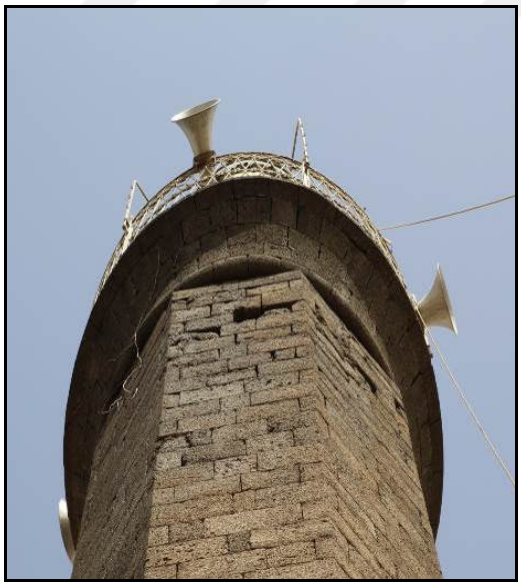
Gövde: Kaide kısmından gövdeye geçiş üçgen piramidallerle şekillenmiş pabuç ile sağlanmıştır. Gövde dıştan sekizgen plana sahiptir (Şekil 4.102.). Minare gövdesinin doğu cephesinde 2, batı cephesinde 2, kuzey cephesinde 1 ve güney cephesinde 2 adet olmak üzere toplam 7 adet yarım daire kemerli pencere yer almaktadır. Gövdenin kuzey cephesi 1.02 m, kuzeydoğu cephesi 1.01 m, doğu cephesi 1.02 m., güneydoğu cephesi 1.02 m., güney cephesi 1.04 m, güneybatı cephesi 1.06 m, doğu cephesi 1.02 m ve kuzeybatı cephesi 0.99 m genişliğe sahip olup, gövde yüksekliği 12.01 m yüksekliğe sahiptir. Minareye girişi sağlayan kapı batı cephesinde yer almaktadır. Dikdörtgen formlu ve düz atkılı taşlı olan minare giriş kapısı, yerden 0.13 m yükseklikte 0.60 m

genişlikte, 1.18 m yüksekliktedir. Kapı etrafı iki sıra halinde yarım oluk silmeyle çevrelenmiştir (Şekil 4.110.).

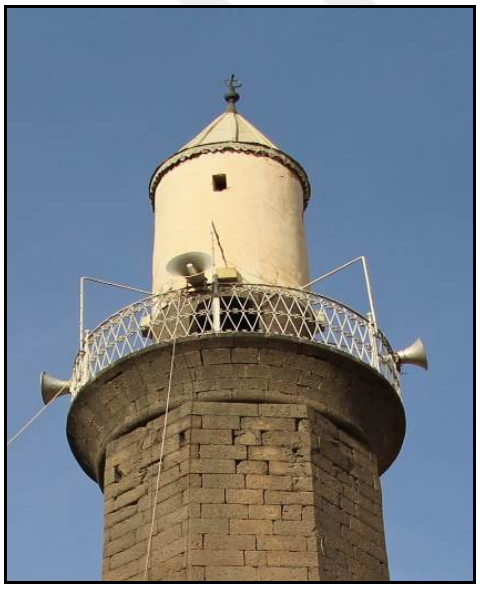
Şerefe: Dairesel plana sahip şerefenin çapı 3.20 m olup 0.84 m olan şerefe altlığı dışbükey bir kavisle gövdeden dışa doğru 0.40 m. çıkmaktadır (Şekil 4.106.). Şerefe zemini ince yönü bazalt taş kullanılarak yapılmıştır (Şekil 4.96,104.). Dairesel planlı olan şerefenin etrafı 1.00 m yükseklikte 0.03 m kalınlıkta geleneksel bezemelere sahip özgün metal korkulukla çevrelenmiştir. (Şekil 4.105.).

Şekil 4.104. Şerefe zemin döşemesi

Şekil 4.105. Şerefe alttan görünüm

Şekil 4.106. Şerefe cephe görünümü

Petek: 1.60 m. çapında ve dairesel planlı olan peteğin (Şekil 4.107.) güneye bakan kapısı Bursa tipi kemere sahiptir. Kapı kemerine kadar ince yonu bazalt taş kullanılarak yapılmış olan peteğin üst bölümü külah kısmına kadar ateş tuğlasıyla örülmüş ve dış cephesi sıva üstü boya ile kaplanmıştır (Şekil 4.106.,108.). Peteğin

kuzey, güney, doğu ve batıya bakan dikdörtgen formlu 4 adet penceresi mevcuttur (Şekil 4.106.).

Şekil 4.107. Petek zemin döşemesi

Şekil 4.108. Peteğin iç görünümü

Külah ve Alem: İçten ahşap konstrüksiyona sahip olan konik külah dıştan kurşun ile kaplanmıştır. Külahın üzerine oturan metal alem tek küplü olup hilal ile sonlanmaktadır (Şekil 4.106.).

Şekil 4.109. Minarenin-helezonik taş merdiven

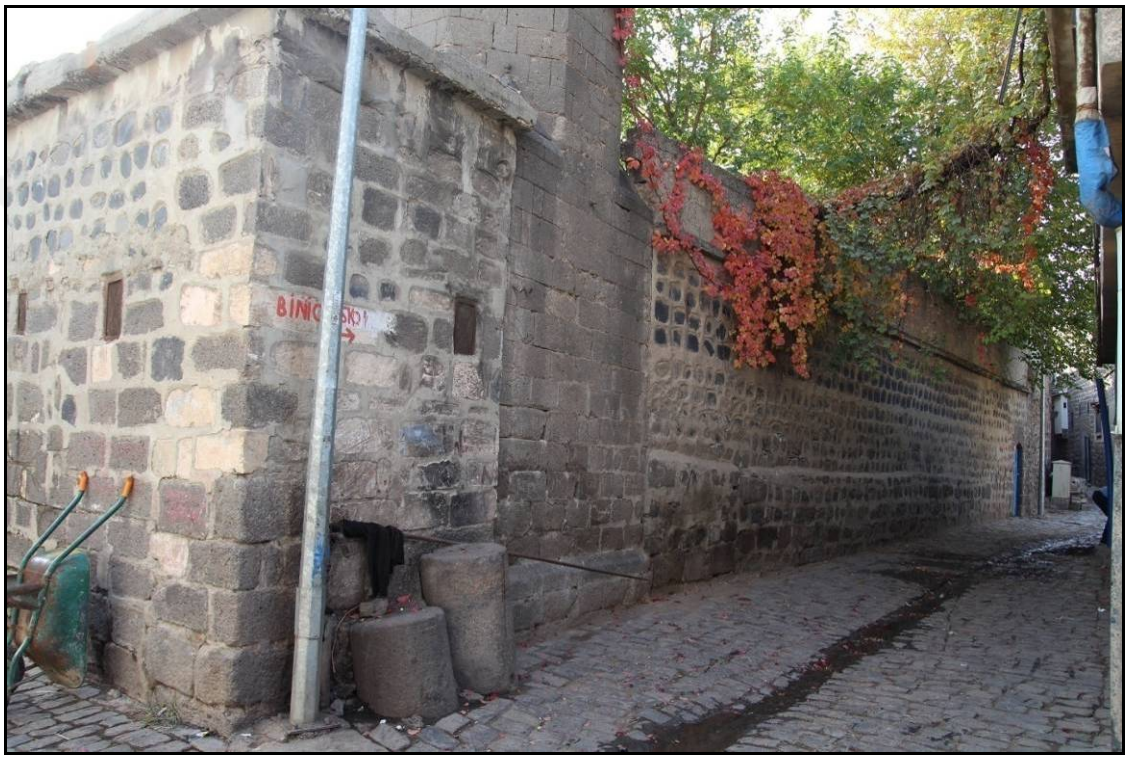

Şekil 4.110. Minare giriş kapısı

Dış Tanımlama;

4.3.6. Kuzey Cephesi: Cami avlu duvarı, minare ve hela bölümünden oluşan kuzey cephesi, 26.20 m x 4.48 m boyutlarındadır (Şekil 4.128.). Avlu duvarı ve hela moloz taş olup, duvar örgüsünde düzensizlikler mevcuttur. Avlu duvarı briket duvar ile yükseltilmiştir. Avlu duvarı sokak zemininden 3.19 m yükseklikte moloz bazalt taştan olup, duvar üzerine oturan 0.22 m yüksekliğe sahip beton harpuştadan sonra 1.07 m yükseklikte briket duvar ile devam etmektedir. Kuzey cephesinde hela bölümü 2.19 m genişlikte, minare ise 2.42 m genişlikteki bölümü kaplamaktadır. Kuzey cephesinin batısında 1.86 m yükseklikte 0.87 m genişlikte basık kemerli kuzey girişi yer almaktadır. Kapı çerçevesi ince yonu bazalt taş ile çevrilidir. Kuzey cephesinin batı köşesinde sokak zemininden 3.91 m yükseklikte 3.80 m x 2.32 m boyutlarında çimento esaslı sıva üstü boya ile kaplı su deposu yer almaktadır. Minare ve hela bölümü kuzey

cephesinin doğu bölümünde bulunmaktadır. İnce yonu bazalt taştan inşa edilmiş olan minare kaidesinde çimento esaslı harç ile derzleme yapılmıştır. Hela bölümü kuzey cephesinde yer yer düzensiz bir şekilde kalker taşın kullanımına rastlanmaktadır. Hela bölümünün üstü betonarme döşeme ile kapatılmıştır. Bu cephede helaya ait 2.16 m yükseklikte 0.36 m x 0.23 m ebatlarında dikdörtgen formlu bir pencere yer almaktadır. Ayrıca bu bölümün önünde ebat olarak yapıda kullanılanlardan daha geniş çaplı kırık sütun parçaları mevcuttur (Şekil 4.111.).

Şekil 4.111. Kuzey cephesinin genel görünüşü

4.3.7. Batı Cephesi: Güneyde caminin harim bölümünden oluşan cephe, kuzeyde ise komşu yapı avlusu ve mekânları ile sınırlandırılmıştır. Güneyde çıkma yapan mihraplı harim bölümünün güneybatı köşesi ile caminin güneybatısında yer alan yapının kuzeydoğu köşesini birleştiren sonradan örülmüş moloz taş örgüye sahip 0.52 m kalınlığında, 2.48 m genişliğinde ve 4.18 m yüksekliğinde bir duvar mevcuttur. Caminin batısında yer alan, komşu yapılarla cami arasında kalan ve caminin parsel sınırlarında olan boş alana geçişin güvenlik amaçlı duvar örülerek sınırlandırıldığı düşünülmektedir. Batı cephesinde genellikle cephe yüzeylerinde moloz bazalt taşın, cephe hareketliliğin olduğu yerlerde ve kapı pencere açıklıklarını oluşturan çerçevelerde ince yonu bazalt taşın kullanıldığı görülmektedir (Şekil 4.114.).Cephenin tüm yüzeyinde çimento esaslı

harç ile derzleme yapıldığı görülmektedir. 19.29 m açık cephe uzunluğuna sahip olan batı cephesi güneyde çıkma yapan harimin güney bölümünde zeminden itibaren 4.26 m, harimin doğu batı uzantılı bölümünde 5.37 m, son cemaat bölümünde 6m, komşu avlu sınırlarında kalan bölümde ise 5.41 m yüksekliğe sahiptir (Şekil 4.126.).

Batı cephesinin batısında cami parsel sınırlarına dahil olan 1.46 m x 7.88 m ebatlarında -0.53 m kotunda dar bir aralık, güneyde L formunda 10.18 m genişlikte 5.92m derinlikte, +0.58m kotunda olan alan açılmaktadır. Batı cephesinin batısında yer alan boşluklarda zemin kotunun yükseldiği görülmektedir. Batı cephesinin güney bölümünde, harimin çıkma yapan mihraplı bölümüne ait 0.73 m genişliğe sahip dikdörtgen formlu pencere, zemin kotu toprak ile yükseldiğinden 1.21 m lik kısmı toprak altında kalmakta, 0.24 m lik kısmı ise toprak üstünde kalmaktadır (Şekil 4.113.). Güneyde çıkma yapan mihraplı bölümün moloz ve kaba yonu bazalt taşın birlikte kullanımı ile oluşturulan cephesi simetriği olan doğu cephesine nazaran daha özensiz bir duvar örgüsüne sahiptir. Yapı kütlesinin iç mekân tonoz örtüsünün biçimsel hareketleri dış cephelerden algılanmaktadır. Batı cephesinde, harimin doğu batı uzantılı bölümüne ait olan cephe bölümünde beşik tonoz formunda eğrisel bir kavisle şekillenen tavan ile güney bölümün tavan döşemesinde, betonarme malzemeden, toplamda 0.35 m yüksekliğe sahip kiriş ve döşeme izleri cepheden algılanmaktadır (Şekil 4.112.). Bu bölümde 0.86 m yükseklikte, 0.76 m genişlikte dikdörtgen formlu bir kapı ile 1.19m yükseklikte 0.68 m genişlikte sivri kemerli bir pencere mevcuttur. Son cemaat bölümünün batı cephesinde yükselen duvarda, yerden 4.19 m yükseklikte ve harim duvarı ile birleşen taş silme izine rastlanmaktadır (Şekil 4.115.). Son cemaat bölümünün betonarme döşeme ile örtülü olan tavanı ve kuzeye doğru alçalan eğimi batı cephesinden algılanmaktadır. Harim bölümünde doğuda yer alan mekân üzerinde yükselen çimento esaslı sıva ile kaplı iki adet baca mevcuttur. Harimin doğu bölümünde, bacalardan biri güney duvarı üzerinden 1.14 m, diğeri ise harim boşluğuna denk gelen yerden tavan döşemesi üzerinden 0.83 m yükselmektedir (Şekil 4.139.).

Şekil 4.112. Batı Cephe

Şekil 4.113. Batı Cephede Yükseltilen Zemin

Şekil 4.114. Batı Cephe-Yükselen Yapı Avlu döşemesi

Şekil 4.115. Batı Cephe Son Cemaat Duvarı ve Komşu

4.3.8. Doğu Cephesi: Cami esas girişinin de yer aldığı doğu cephesi harim, son cemaat bölümü ve hela bölümüne ait doğu cephe duvarlarını kapsamaktadır. 26.14 m genişlikte olan cephe, harim güney bölümünde sokak zemininden 5.89 m, doğu batı uzantılı bölümünde 6.11 m, son cemaat bölümünde 6.66 m, kapı bölümünde 4.06 m ve hela bölümünde 4.22 m yüksekliktedir (Şekil 4.127.). Doğu cephesi, 5.35 m harim güney bölümünden doğuya doğru genişleyen doğu batı uzantılı bölümün doğu kesimi ve giriş bölümünden 7.67 m doğuya doğru çıkma yapan hela bölümüyle hareketlilik kazanmıştır. Harim ve giriş kapısı bölümünde kesme bazalt taş kullanılmış olup son cemaat yeri harimden cephe boyunca dikey yönde devam eden sürekli bir derz ile geçmiş dönemlerde müdahale gördüğü belirtisini göstermekle beraber bu bölümde kesme ile moloz bazalt taşın bir arada kullanıldığı görülmektedir. Doğu cephede hela

bölümünün, köşe dönüşlerinde kaba yonu, diğer bölümlerde moloz bazalt taşın kullanımıyla oluşturulmuştur. Cephe ile bütünlük göstermeyen yer yer düzensiz kalker taşının da kullanıldığı görülmektedir (Şekil 4.141.). Betonarme tavan ile örtülü olan hela bölümünün yapım tekniği ve malzeme özelliklerine bakıldığında dönemsel bir ek olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 4.68.).

Zemin kat seviyesinde yer alan pencereler dikdörtgen formlu, düz lentoludur. Harimin doğu batı uzantılı bölümüne açılan tepe penceresi ise yarım daire kemerlidir. Harim bölümünden sokağa açılan pencereler, zamanla sokak kotunun yükselmesiyle oluşan güvenlik nedeniyle taş duvar örülerek boyutları küçültülmüştür. Cephe boyunca mekânların üzerine oturtulmuş betonarme örtü devam etmektedir. Doğu cephesinde harimin güneyde çıkma yapan bölümüne açılan ve güneydoğu ile doğuya bakan pencereler, yerden 1.05 m yükseklikte, 0.75 m genişlikte, 0.92 m yüksekliktedir. Bu cephede harimin doğu batı uzantılı bölümüne açılan pencere ise yerden 0.85 m yükseklik, 0.80 m genişlik ve 0.82 m yüksekliktedir.

Hela bölümünden sokağa açılan üç adet dikdörtgen formlu pencere mevcuttur. Cephe boyunca çimento esaslı harç ile derzleme yapıldığı görülmektedir.

4.3.9. Güney Cephesi. Yapının gördüğü bilinçsiz müdahalelere rağmen özgün formunu ve tarihi dokusunu en çok yansıtan cephesidir. Bu cephe 17.79 m uzunluğunda Harim ve 7.67 m uzunluk Gasilhane ve Depo 1 bölümünü kapsamakta, ters T plan düzeninin en çok hissedildiği yüzeydir (Şekil 4.126.). Cephe yüksekliği harim bölümünde sokak kotundan itibaren 4.47 m, hela bölümünde ortalama 3.96 m dir. Harim batı bölümünün bulunduğu zemin kotu yükseltilmiştir. Bu bölümün cephe yüksekliği 2.68 m dir. Harimden güney cepheye açılan pencerelerden iki tanesi güneyde çıkma yapan yarım sekizgen planlı bölümünde, bir tanesi ise doğu - batı uzantılı bölümünün doğusunda kalan mekândan açılan pencerelerdir. Yarım sekizgen planlı bölümde yer alan pencerelerden biri güneydoğuya bakan pahlı cephe yüzeyinde, diğeri ise güneybatıya bakan pahlı cephe yüzeyinde yer almaktadır. Bu bölümün güneydoğu köşesinde yarım sekizgen plan formunun dışında 0.64 m lik sağır bir pah mevcuttur. Harimin doğu batı uzantılı bölümünün doğusundan güneye açılan pencere mevut olsa da, bunun karşılığı batısında kalan mekânda mevcut değildir. Doğuda yer alan pencerenin çevresinde taş doku örgüsünde farklılıklar ve uyuşmazlıklar mevcuttur. Bu

izler pencerenin yapının geçirdiği dönemlerden birinde açılmış olma ihtimalini düşündürmektedir. Bu cephede yer alan pencerelerin boyutları harimin doğu duvarından itibaren saat yönünde 1. pencere sokak zemininden 0.73 m yükseklikte, 0.79 m genişlikte, 0.83 m yükseklikte, 2. pencere zeminden 1.07 m yükseklikte, 0.75 m genişlikte, 0.94 m yükseklikte, 3. pencere zeminden 0.66 m yükseklikte, 0.76 m genişlikte, 0.92 m yüksekliktedir. Pencereler dikdörtgen formlu düz atkı taşlıdır. Güney cephede harim bölümünün güneyde çıkma yapan ve doğuda kalan bölümü ince yonu bazalt taş, batı bölümü ise ince yonu ve moloz bazalt taşın birlikte kullanımıyla oluşturulmuş bir örgü sistemi mevcuttur (Şekil 4.116.). Gasilhane ve Depo 1 bölümünün duvarı ise moloz bazalt taştandır (Şekil 4.140.). Cephe boyunca yapı üzerini örten betonarme döşeme uygulaması görülmektedir. Harim bölümünde bu uygulama tonoz örtünün üzerine tonozun eğriselliği korunarak uygulanmış, Gasilhane ve Depo 1 bölümünde ise döşeme tamamen betonarme olarak mekânların üzerine oturtulmuştur.

Şekil 4.116. Güney cephe görünümü

4.3.10. Yapım Tekniği ve Malzeme

19.yy. endüstri devrimine kadar tüm uygarlıkların yapı inşasında kullandığı yöntem genelde yığma yapım yöntemiydi (Tuncer 1996). Endüstri devrimi ile birlikte farklı malzeme üretimi ve yapım tekniklerinin gelişmesiyle birlikte yığma yapım yönteminin ve doğal malzemelerin kullanım alanı gittikçe daraldı.

Yığma yapılarda kapı ve pencere gibi düşey açıklıkları örtmek için kemer ve lento kullanılmış, yatay açıklıkları örtmek için ise tonoz, kubbe ve düz örtüler kullanılmıştır (Tuncer 1996).

Diyarbakır'daki tarihi yapılarda kullanılan ana yapım malzemesi bazalt taştır. Bazalt taşın elde edildiği taş ocaklarının ana kaynağı ise Karacadağ lavlarına dayanmaktadır. Mermerden sonra en sert taş olma özelliğine sahip olan bazalt, lavların derinlik seviyesine göre erken veya geç soğumasıyla gözeneksiz (erkek taş) ya da gözenekli (dişi taş) olarak ikiye ayrılır. Daha sert olan gözeneksiz bazalt, işlenmesi daha zor olduğundan ve ocaklardan daha az çıktığından, söve, lento, sütun başlık, eşik, havuz, pencere ve kapılarda, gözenekli olanları ise suyu tutabilme özelliklerinden ötürü döşemelerde kullanılır. Ocaklardan sürekli ince yonuluk taşın çıkarılması daha maliyetli olduğundan, daha küçük ve biçimsiz parçalardan oluşa moloz taşlar, harçla dolguda, yapı temellerinde ve blokajda kullanılmıştır (Tuncer 2002).

Çimentonun bulunduğu zamana kadar bağlayıcı, yapıştırıcı yapı gereci olarak kullanılan malzeme kireçti. Farklı türde yapıların çeşitli bölümlerinde kullanılan kirece, içine katılan çeşitli katkı maddeleri (tuğla, kül, kiremit kırığı, yumurta akı, kıtık ve keçi kılı) ile direnç, çatlamama, geçirmezlik titreşme ve yapışmaya dönük dayanıklılık sağlanarak istenilen formasyonu kazandırmak mümkündür (Tuncer 2002). Diyarbakır'daki tarihi yapılarda ana yapım gereci olan taşı bağlamak için kullanılan harç kireç harcıdır.

Diyarbakır'da yer alan anıtsal veya sivil mimarlık örneği olan yapıların yığma yapım tekniğinde inşa edildiği Hoca Ahmed Camii'nde de aynı sistemin tekrarlandığı görülür. Ana yapım malzemesi olan bazalt taşın hakim olduğu yapıda açıklık geçmek için kemerler, üst örtü için de tuğla malzemeden olduğu düşünülen beşik tonoz ve çapraz tonoz kullanılmıştır (Şekil 4.117.-130.).

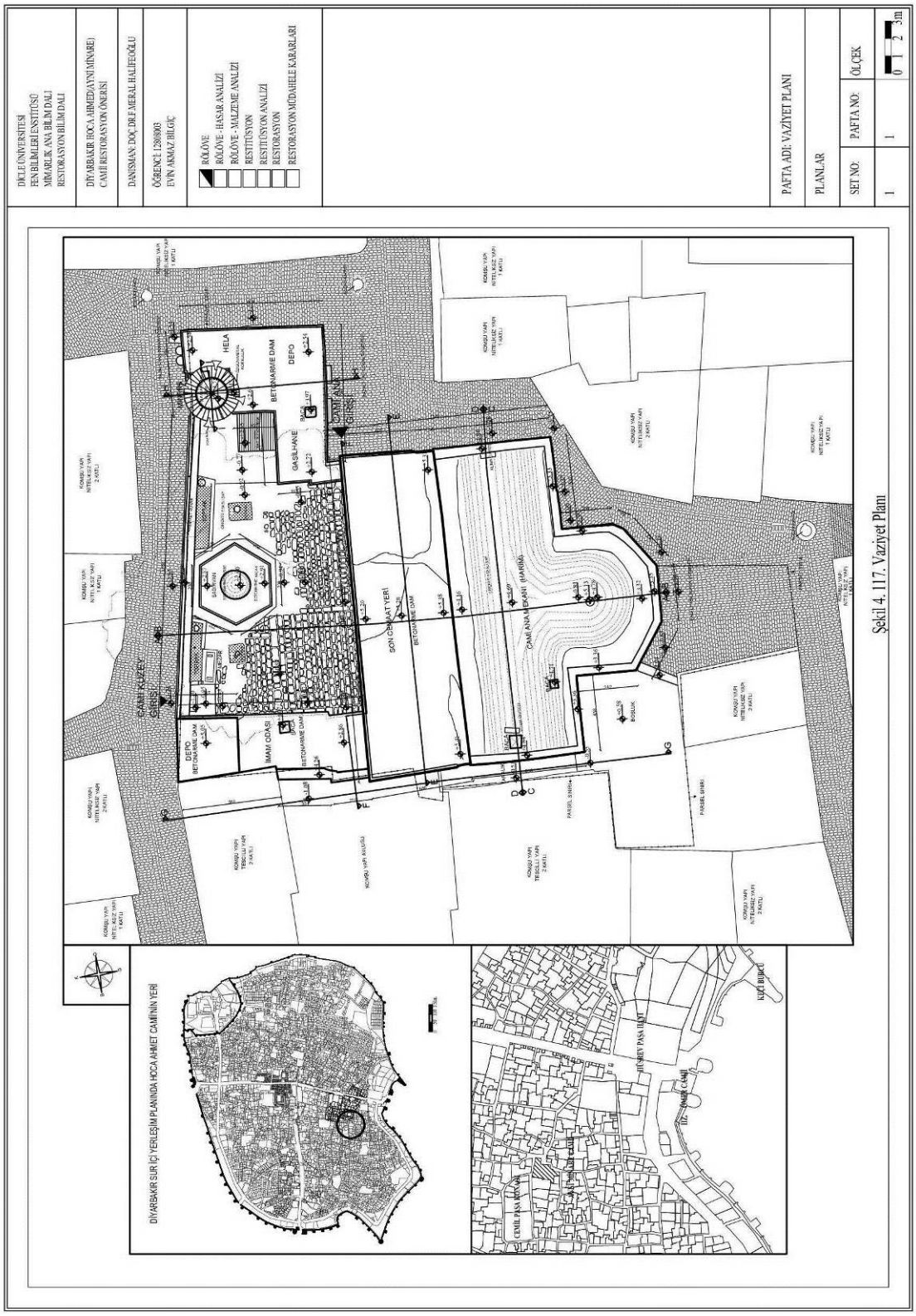
Geleneksel yapım tekniğiyle inşa edilen Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'nin ana yapım malzemesi de bazalt taşı olup yapının mevcut durumunda var olan kalker taşların dönemsel onarımlarla getirildiği düşünülmektedir (Şekil 4.127.,128..). Kesme bazalt taş duvarlarla sınırlandırılmış Ters T Planlı harim bölümünde üst örtüde beşik tonoz ve çapraz tonozun birlikte kullanılarak örtülmüştür (Şekil 4.117.,118.,119.). Kesme bazalt taş duvarlarda yer yer dönemsel onarımlarla moloz taş örgüsünü de barındıran ve üst örtüde farklı yapım sistemlerinin izlerini taşıyan son cemaat yerinde mevcut durumda duvarların da kubbe kalıntı izleri mevcuttur. Ancak günümüzde son cemaat yerinin üst örtüsü betonarme tabliye ile örtülüdür (Şekil 4.123.,124.).

Kesme bazalt taş kullanılarak inşa edilen minare, kurşun kaplı konik külah ile örtülüdür. Yapının mevcut durumunda kurşun kullanımının olduğu tek yer minarenin bu kısmıdır.

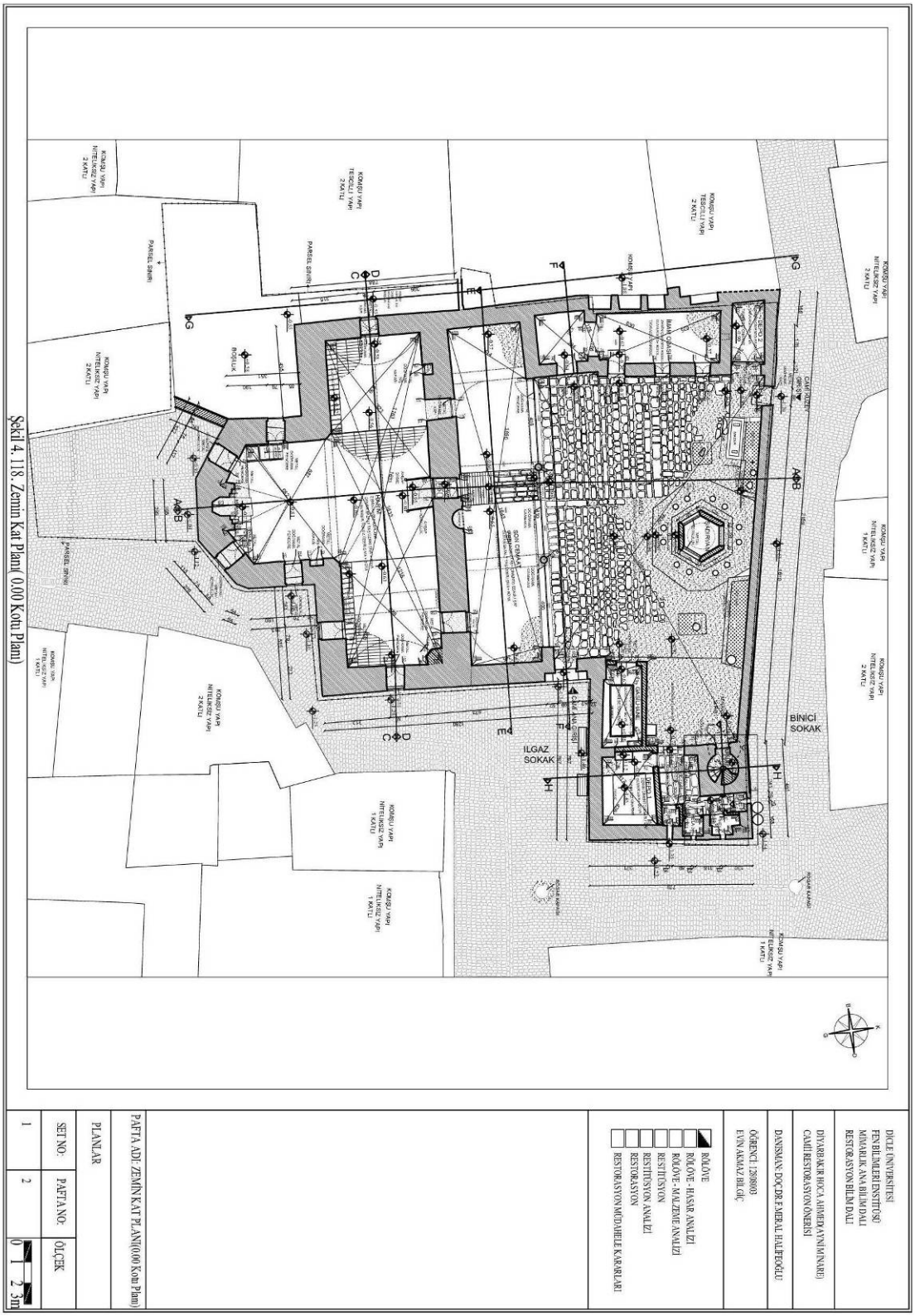
Harim bölümünde yer alan pencerelerde lokmalıklı metal korkuluk kullanılmış ve büyük bir bölümü yerinde mevcut bulunmaktadır (Şekil 4.187.,116.). Özgün metal elemanın olduğu bir başka yer de şerefenin etrafını çevreleyen geleneksel bezemelere sahip özgün metal korkuluk ile son cemaat yeri ve harimdeki iç mekân gergi çubuklarıdır (Şekil 4.104.).

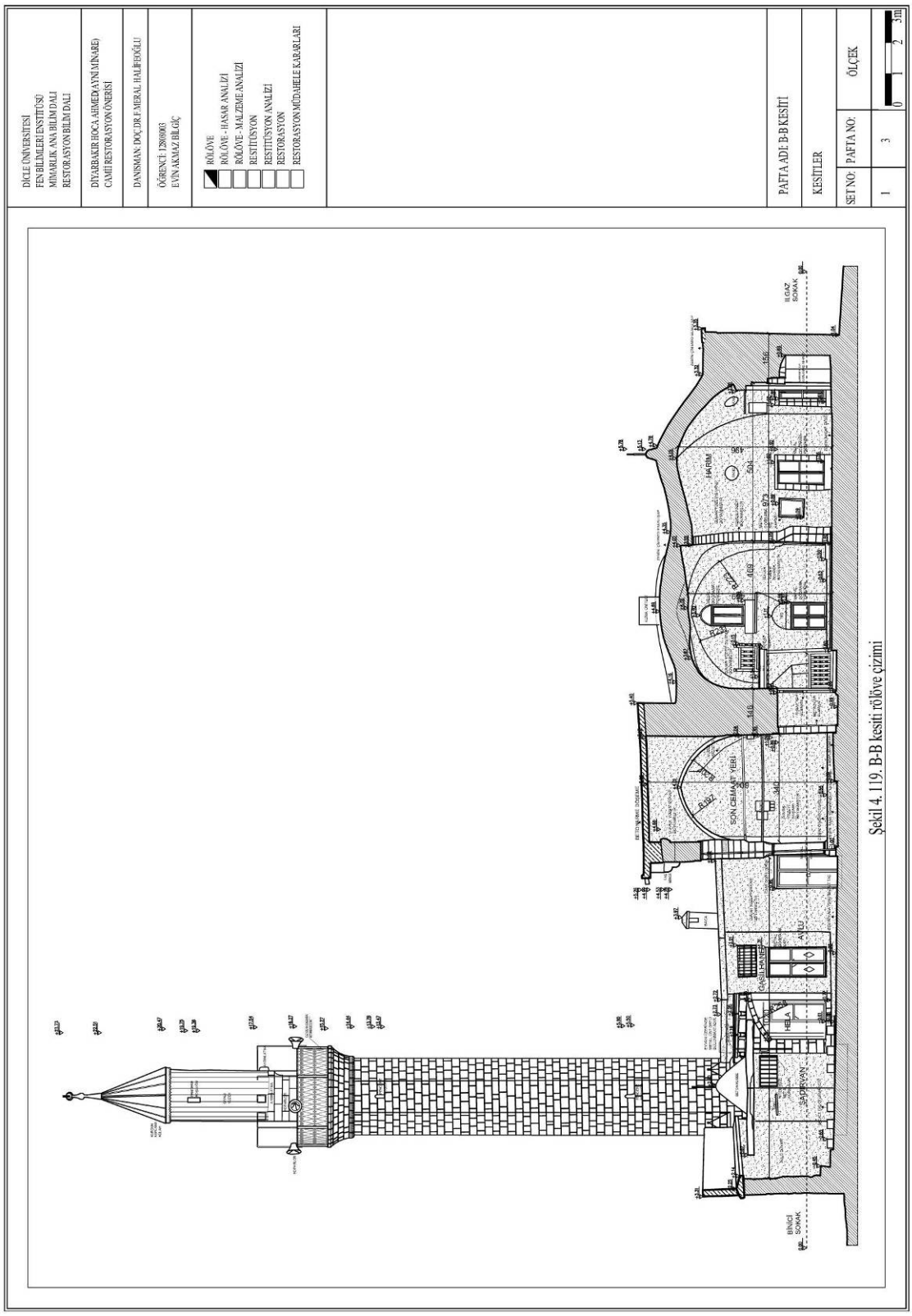
Diyarbakır'ın anıtsal mimarisinde ahşap malzeme genellikle ceviz ve çam türü görülmektedir (Öz 2014). Yapının mevcut durumunda özgün kapı ve pencere elemanları yerinde olmayıp bunlar zamanla yapılan bilinçsiz onarımlarla niteliksiz metal kapı ve pencere elemanları ile değiştirilmiştir (Şekil 4.119.,120.,121.).

4.4. Rölöve Çizimleri

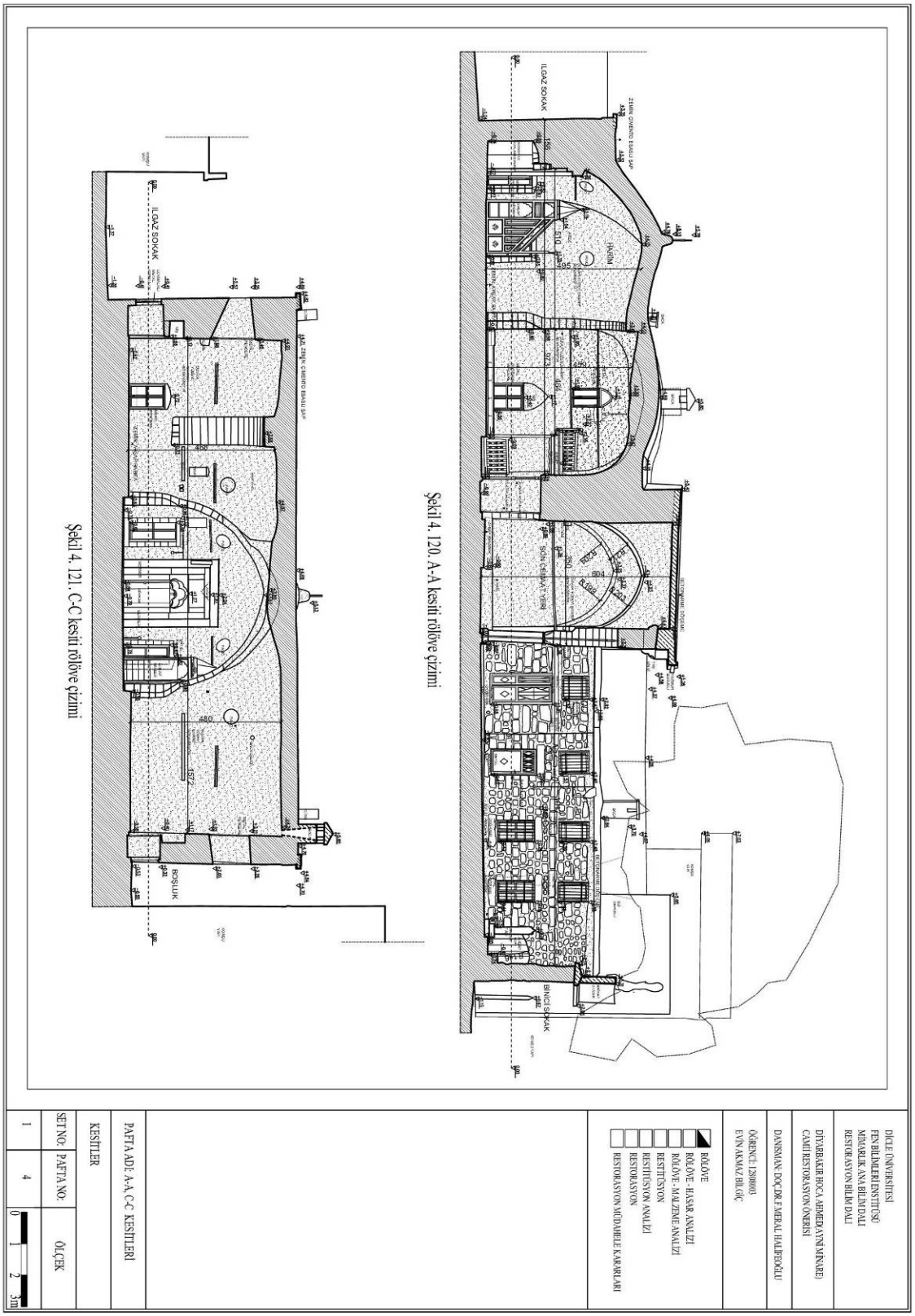

Şekil 4. 117. Vaziyet Planı

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİYARBAKIR HOCA AHMED AYNİ (NAKŞİ) CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.EMRAH HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 12038003
EVİN AHMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHELE KARARLARI
PAFTA ADI: ZEMİN KAT PLANI(0.00 Kotu Plan)
PLANLAR
SET NO:
PAFTA NO:
ÖLÇEK
1
2
0 1 2 3m
BİNİCİ SOKAK
ILGAZ SOKAK
PARSEL SINIRI
KONUT YAPI
KONUT YAPI
KONUT YAP

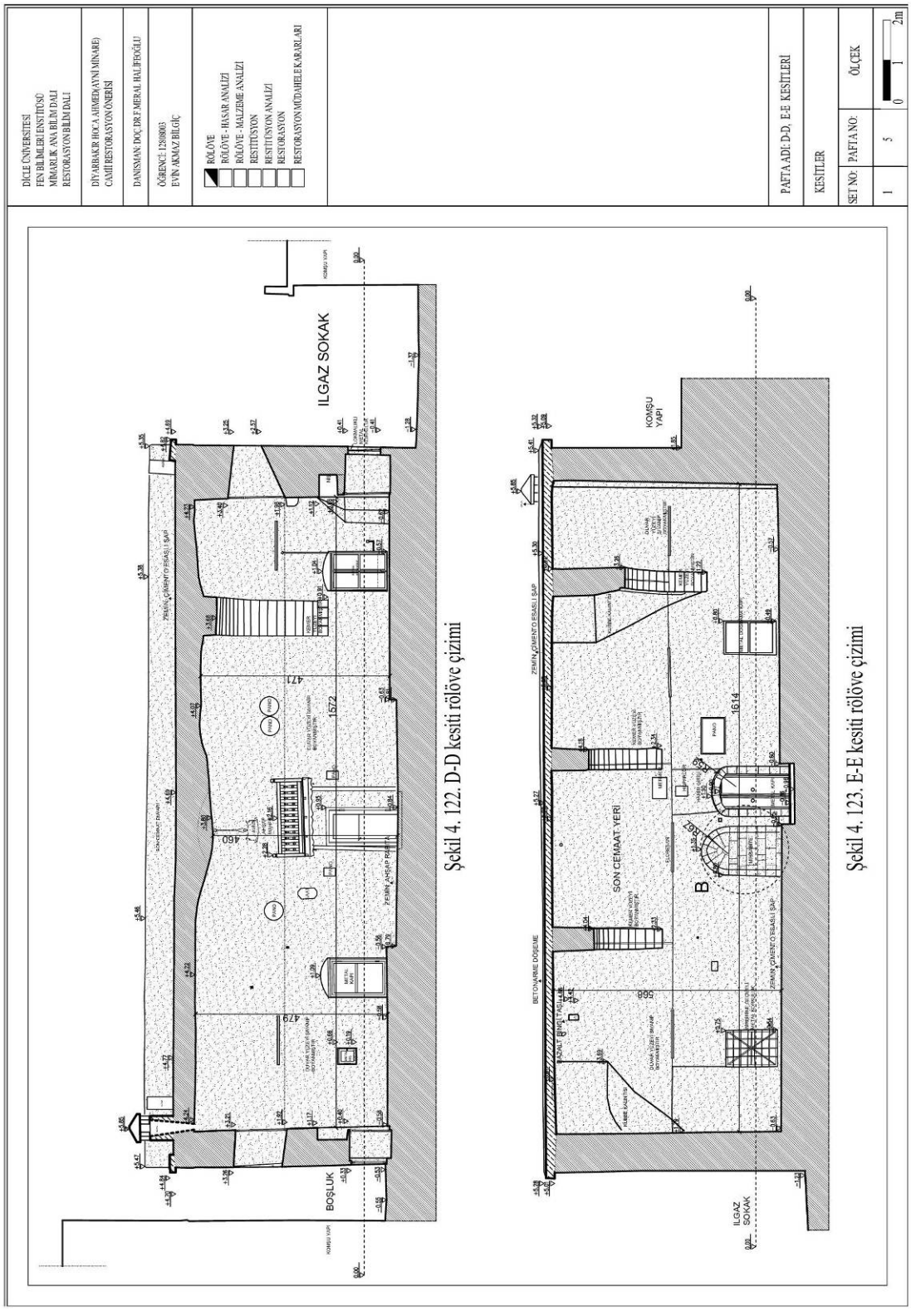

Şekil 4. 119. B-B kesiti röläve çizimi

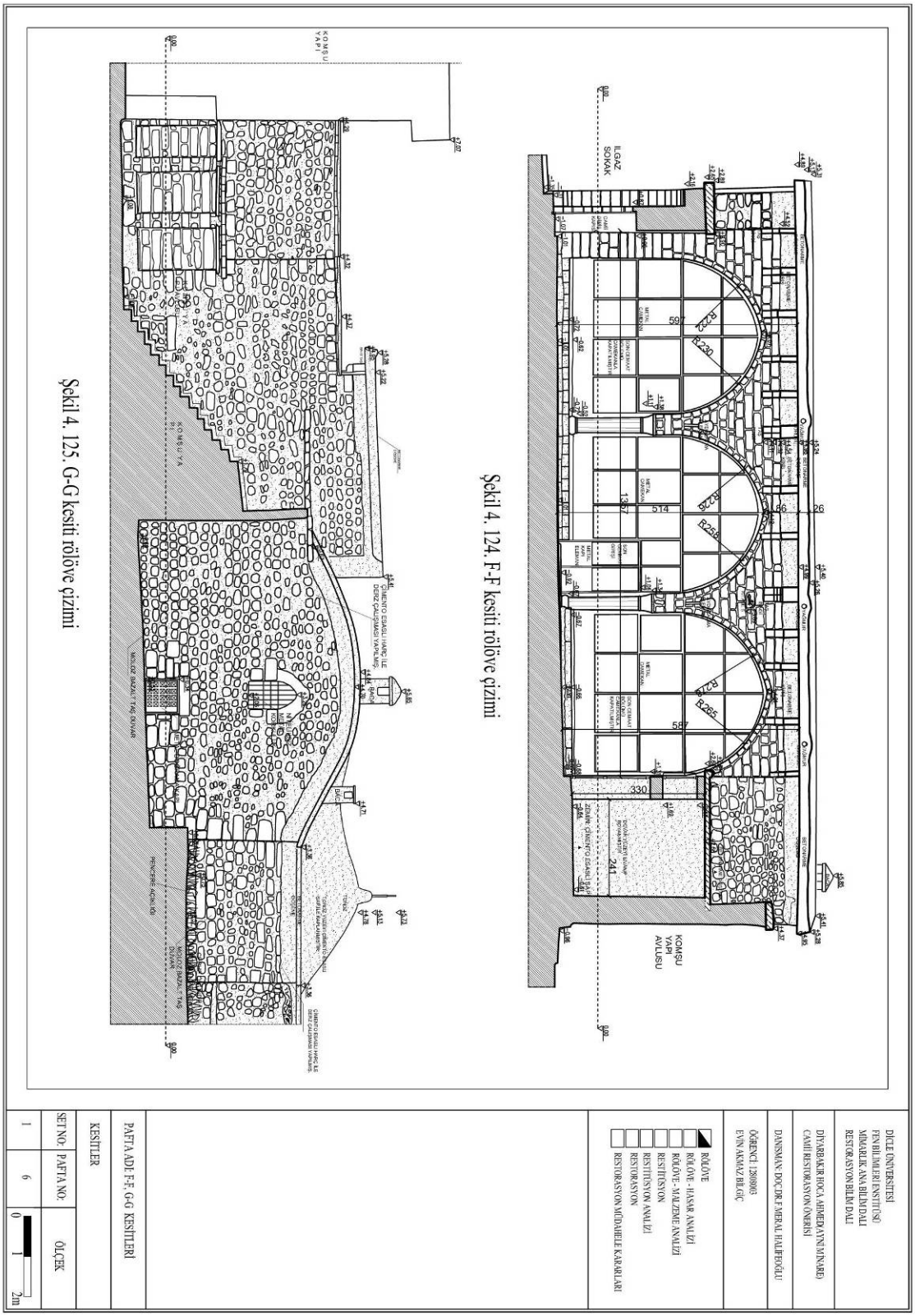
Şekil 4. 120. A-A kesiti rölöve çizimi

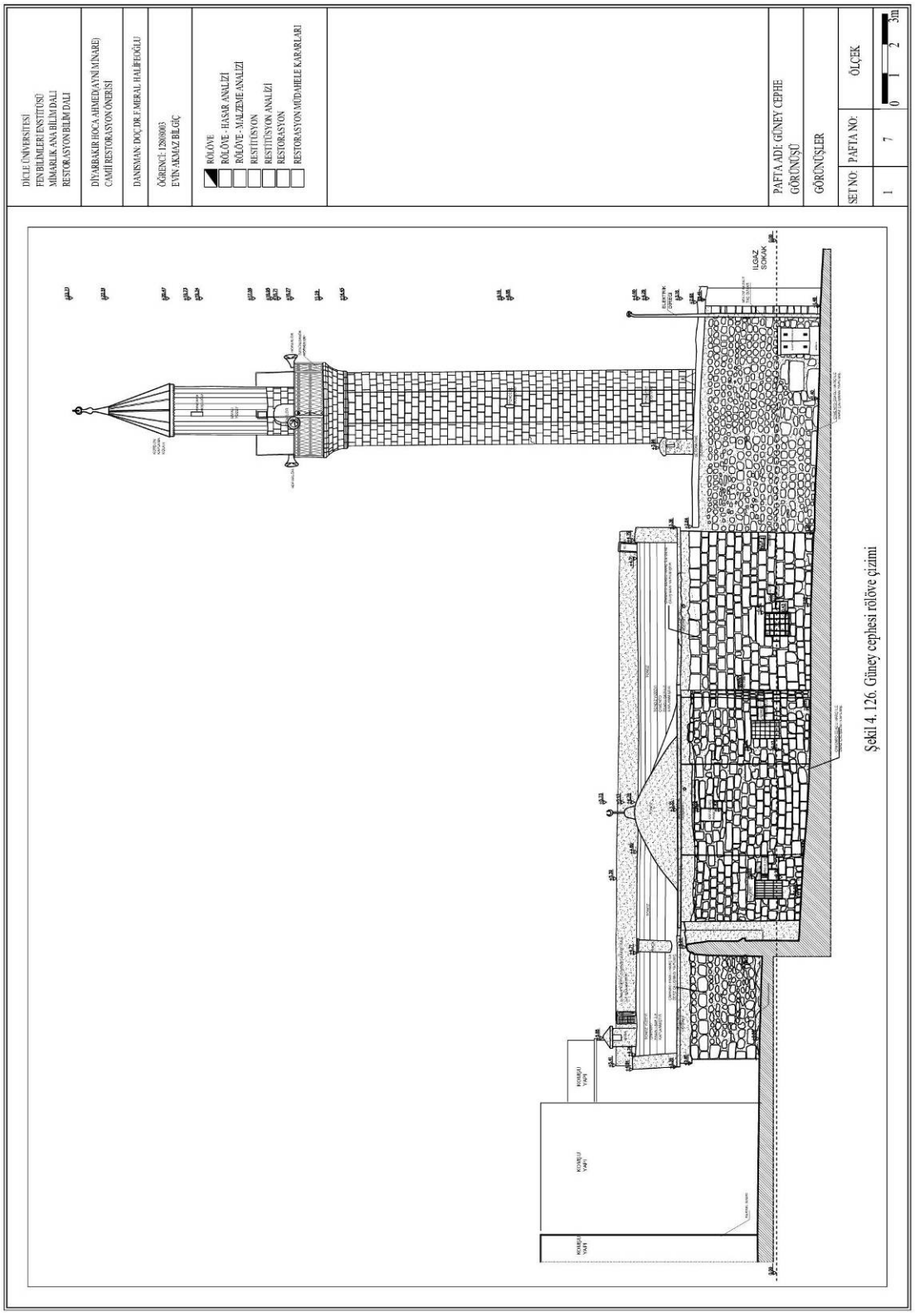
Şekil 4. 121. C-C kesiti rölöve çizimi

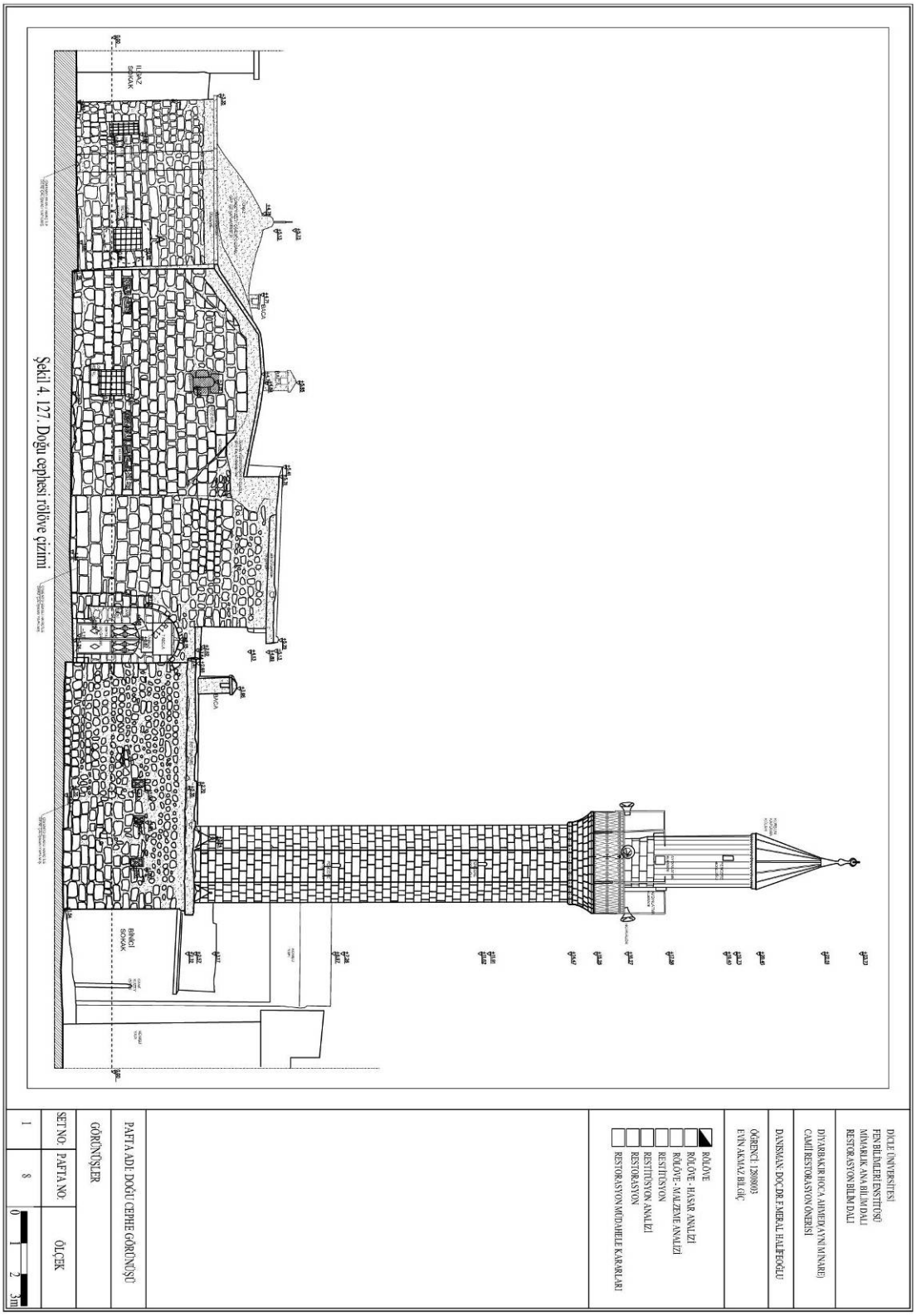
Şekil 4. 122. D-D kesiti rölöve çizimi

Şekil 4. 123. E-E kesiti rölöve çizimi

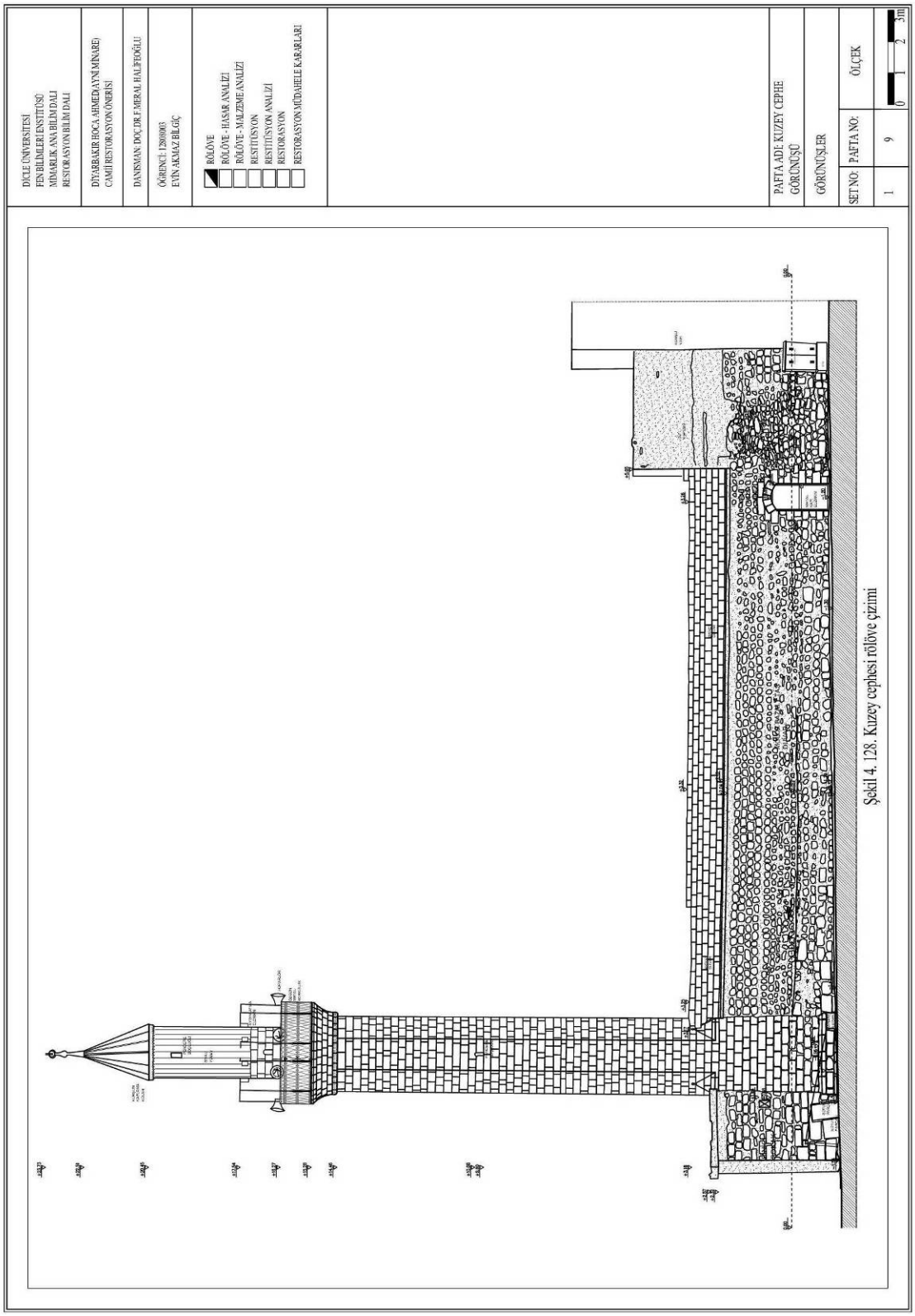

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİYARBAKIR HOCA MİMED AYNI MİNARE) CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.F.MERAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 12880003
EVİN AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHELE KARARLARI
PAFTA ADI: F-F, G-G KESİTLERİ
KESİTLER
SET NO: 1
PAFTA NO: 6
ÖLÇEK
0
1
2m
ILGAZ SOKAK
KOMŞU YAPI AVLUSU
KOMŞU YAPI
ÇİMENTO ESASLI HARÇ İLE DERZ ÇALIŞMASI YAPILMIŞ
MEVCUT KAPI
MEVCUT PENCERE
MEVCUT DUVAR
MEVCUT TAŞ DUVAR
MEVCUT KEMER
MEVCUT KUBBE
MEVCUT TONOZ

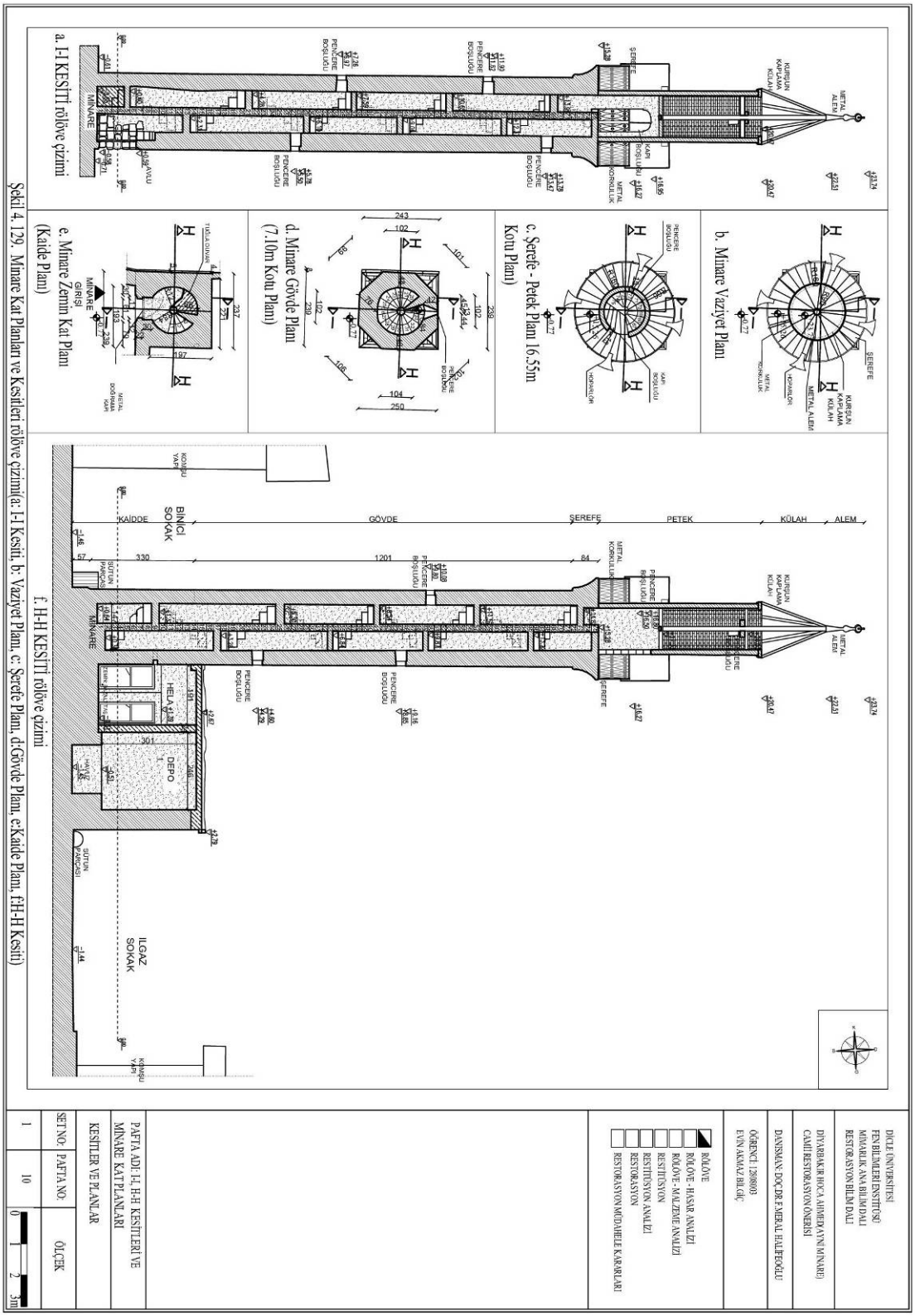
Şekil 4. 126. Güney cephesi rölöve çizimi

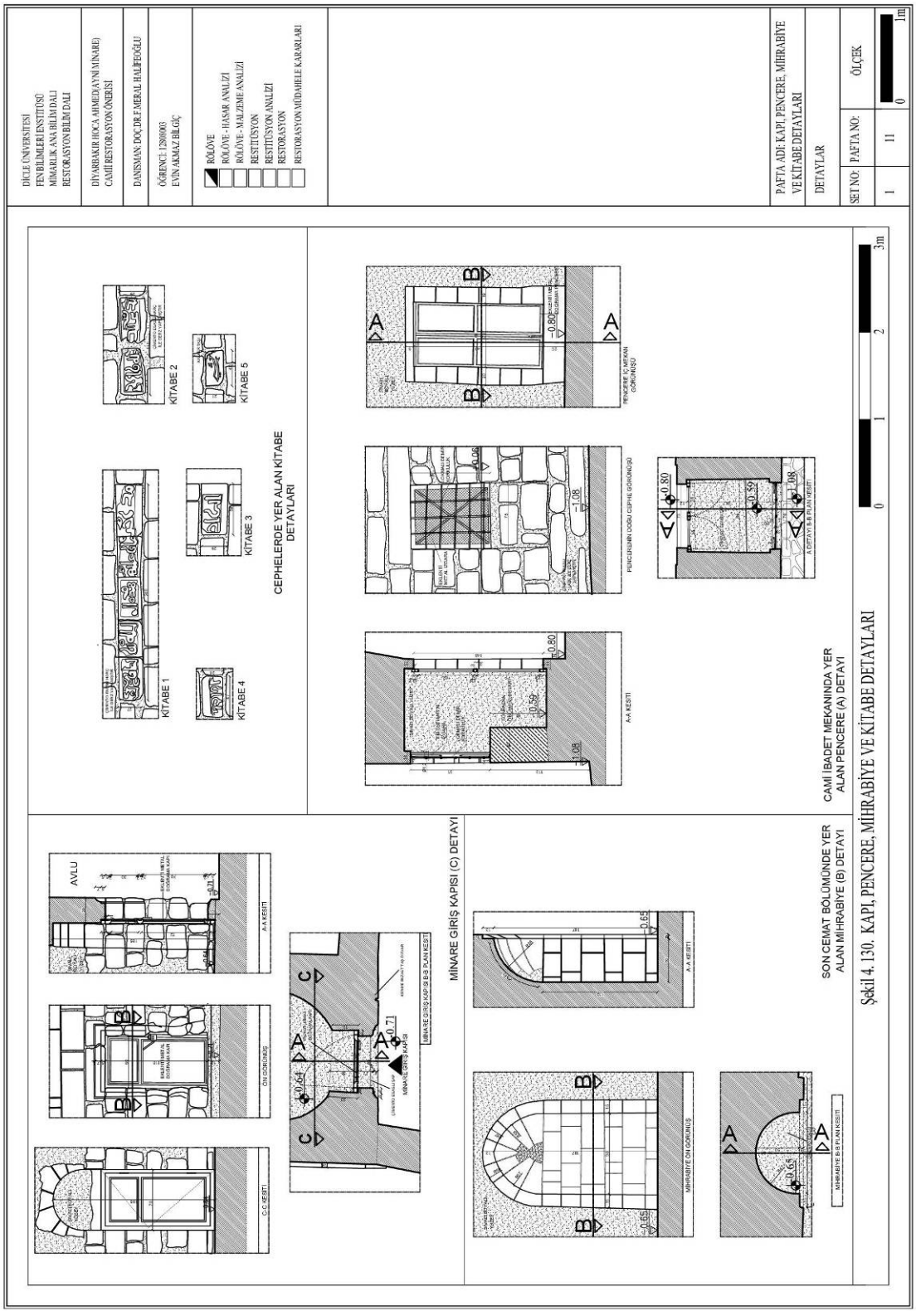
Şekil 4. 127. Doğu cephesi rölöve çizimi

Şekil 4. 128. Kuzey cephesi rölöve çizimi

Şekil 4. 129. Minare Kat Planları ve Kesitleri rölöve çizimi(a: I-I Kesiti, b: Vaziyet Planı, c: Şerefe Planı, d:Gövde Planı, e:Kaide Planı, f:H-H Kesiti)

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİYARBAKIR HOCA AHMED(AYNİ MİNARE) CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.F.MERAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 12010003
EVİN AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHELE KARARLARI
PAFTA ADI: KAPI, PENCERE, MİHRABİYE VE KİTABE DETAYLARI
DETAYLAR
SET NO: 1
PAFTA NO: 11
ÖLÇEK 1m
CEPHELERDE YER ALAN KİTABE DETAYLARI
KİTABE 1
KİTABE 2
KİTABE 3
KİTABE 4
KİTABE 5
CAMİ İBADET MEKANINDA YER ALAN PENCERE (A) DETAYI
PENCERENİN DOĞU CEPHE GÖRÜNÜŞÜ
A-A KESİTİ
A-A KESİTİ
MİNARE GİRİŞ KAPISI (C) DETAYI
MİNARE GİRİŞ KAPISI B-B PLAN KESİTİ
AVLU
C-C KESİTİ
SON CEMAT BÖLÜMÜNDE YER ALAN MİHRABİYE (B) DETAYI
MİHRABİYE ÖN GÖRÜNÜŞ
MİHRABİYE B-B PLAN KESİTİ
A-A KESİTİ
Şekil 4. 130. KAPI, PENCERE, MİHRABİYE VE KİTABE DETAYLARI

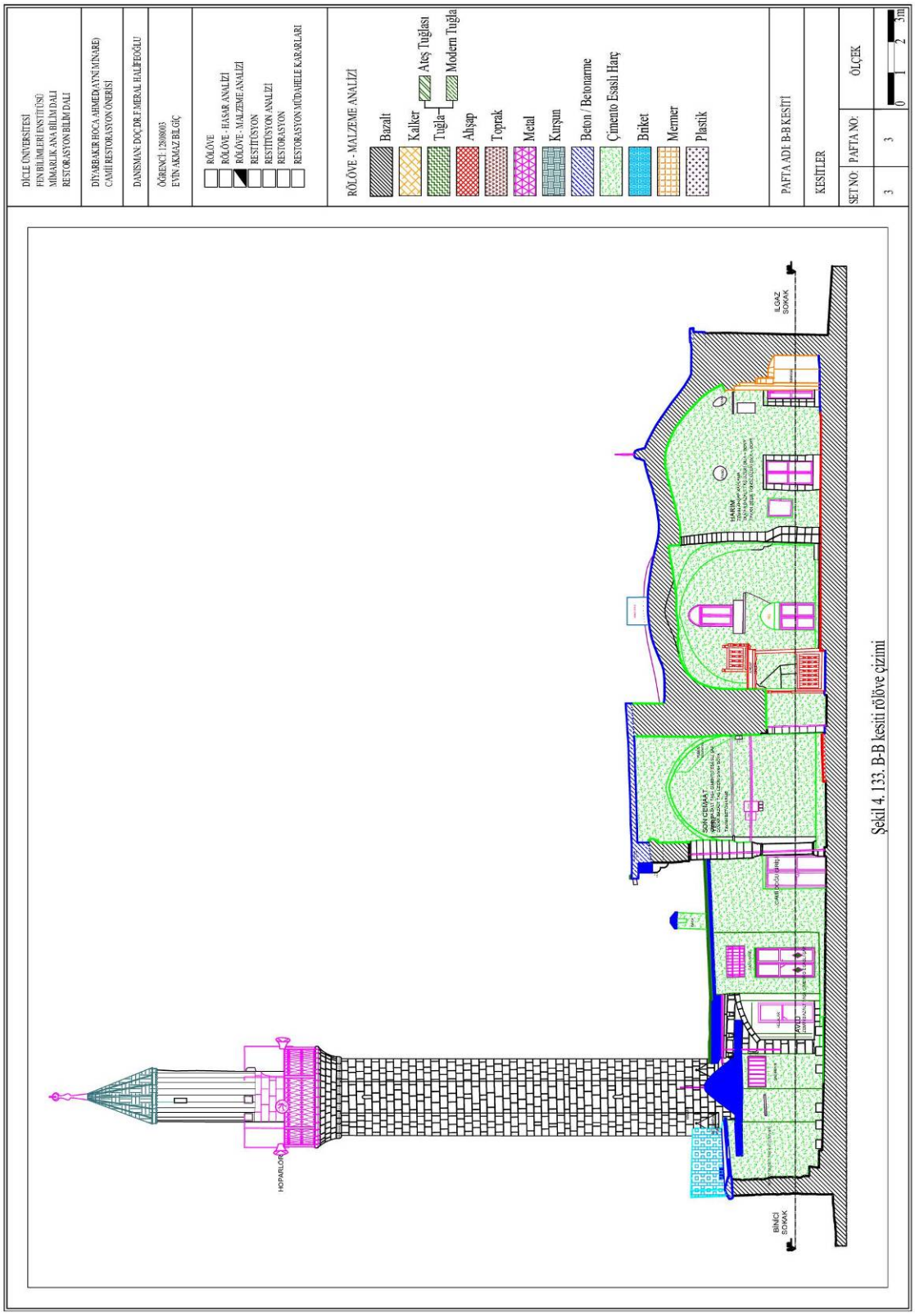
Malzeme Analizi Çizimleri

Şekil 4. 131. Vaziyet Planı

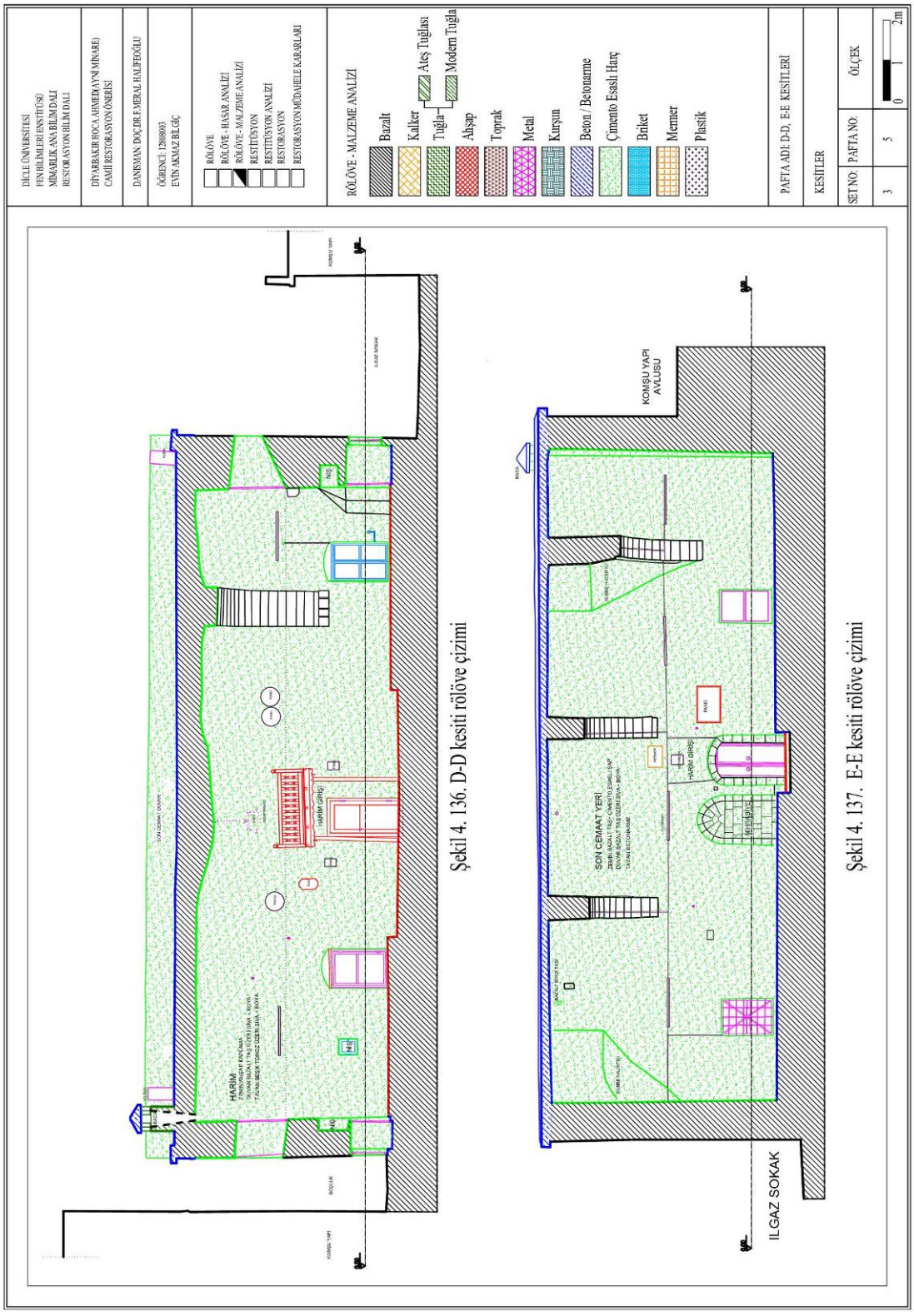

Şekil 4. 132. Zemin Kat Planı(0.00 Kotu Plan)

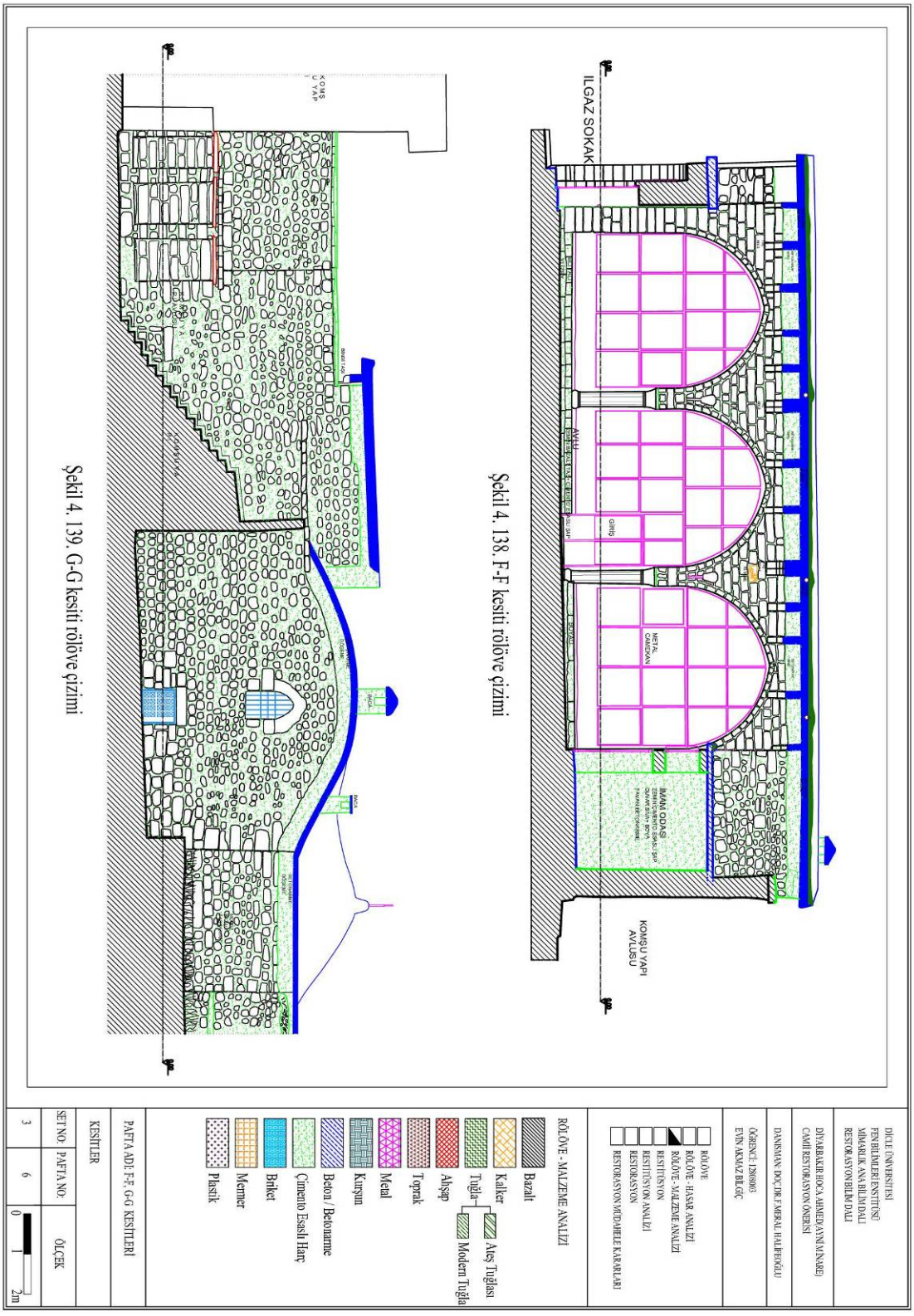
Şekil 4.133. B-B kesiti röl öve çizimi

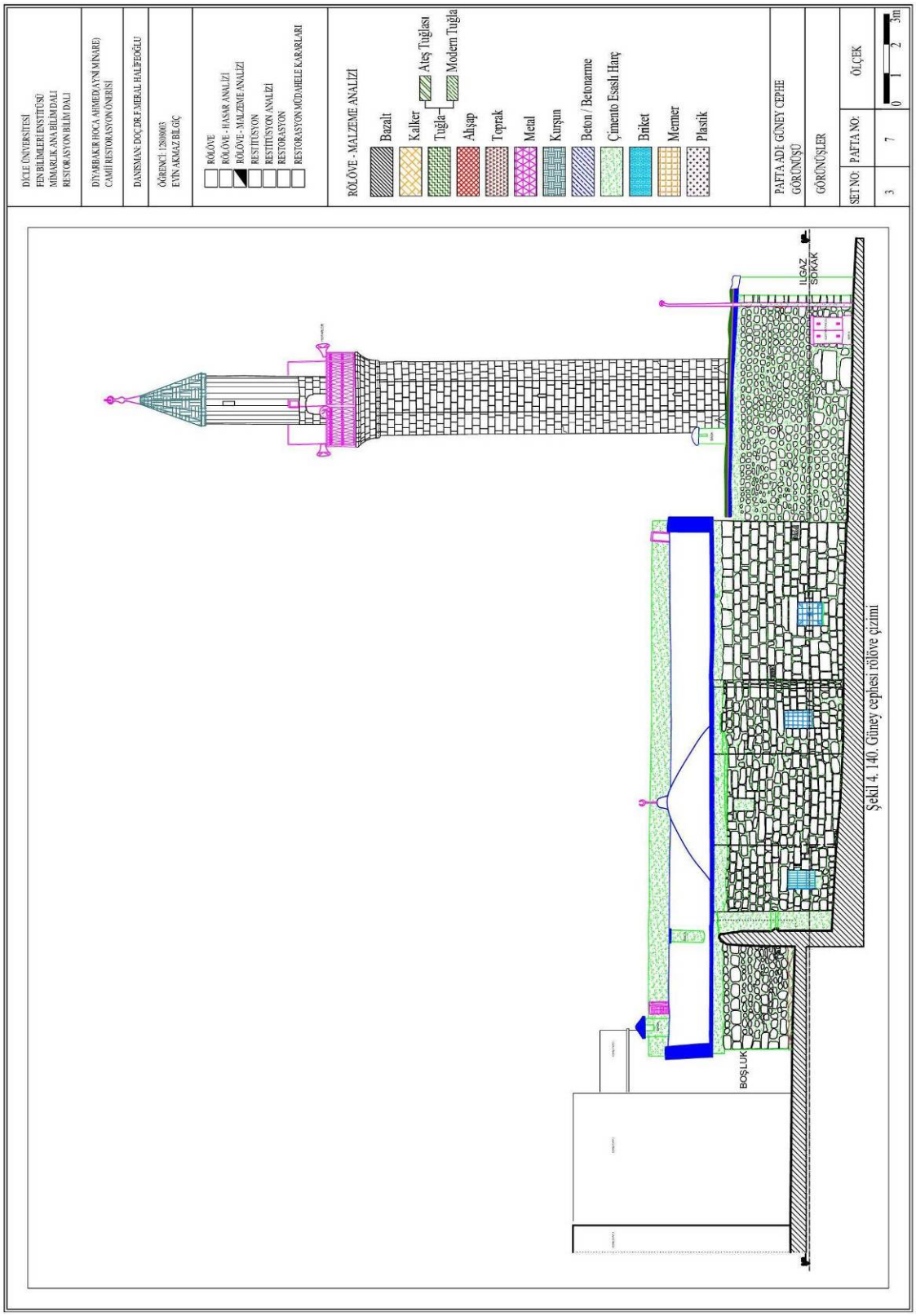

İLGAZ SOKAK
BİNİCİ SOKAK
İLGAZ SOKAK
Şekil 4. 134. A-A kesiti rölöve çizimi
Şekil 4. 135. C-C kesiti rölöve çizimi
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİYARBAKIR HOCA AHMED AYNİ (MİNARE) CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.F.MİRAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 1208003
EVİN AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHELE KARARLARI
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
Bazalt
Kalker
Ateş Tuğlası
Tuğla
Modern Tuğla
Alçap
Toprak
Metal
Kurşun
Beton / Betonarme
Çimento Esaslı Harç
Briket
Mermer
Plastik
PAFTA ADI: A-A, C-C KESİTLERİ
KESİTLER
SET NO: 3
PAFTA NO: 4
ÖLÇEK
0 1 2 3m

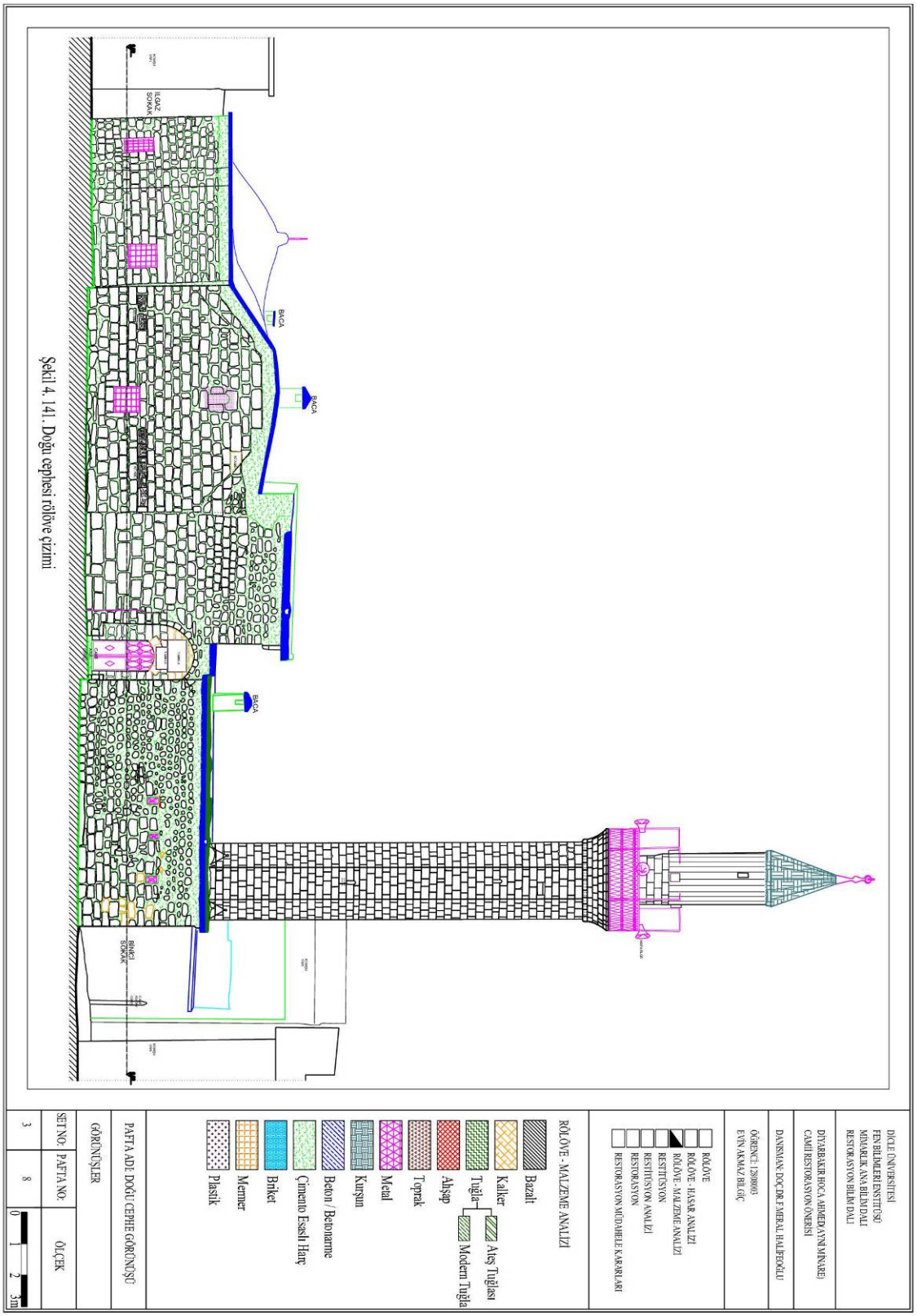

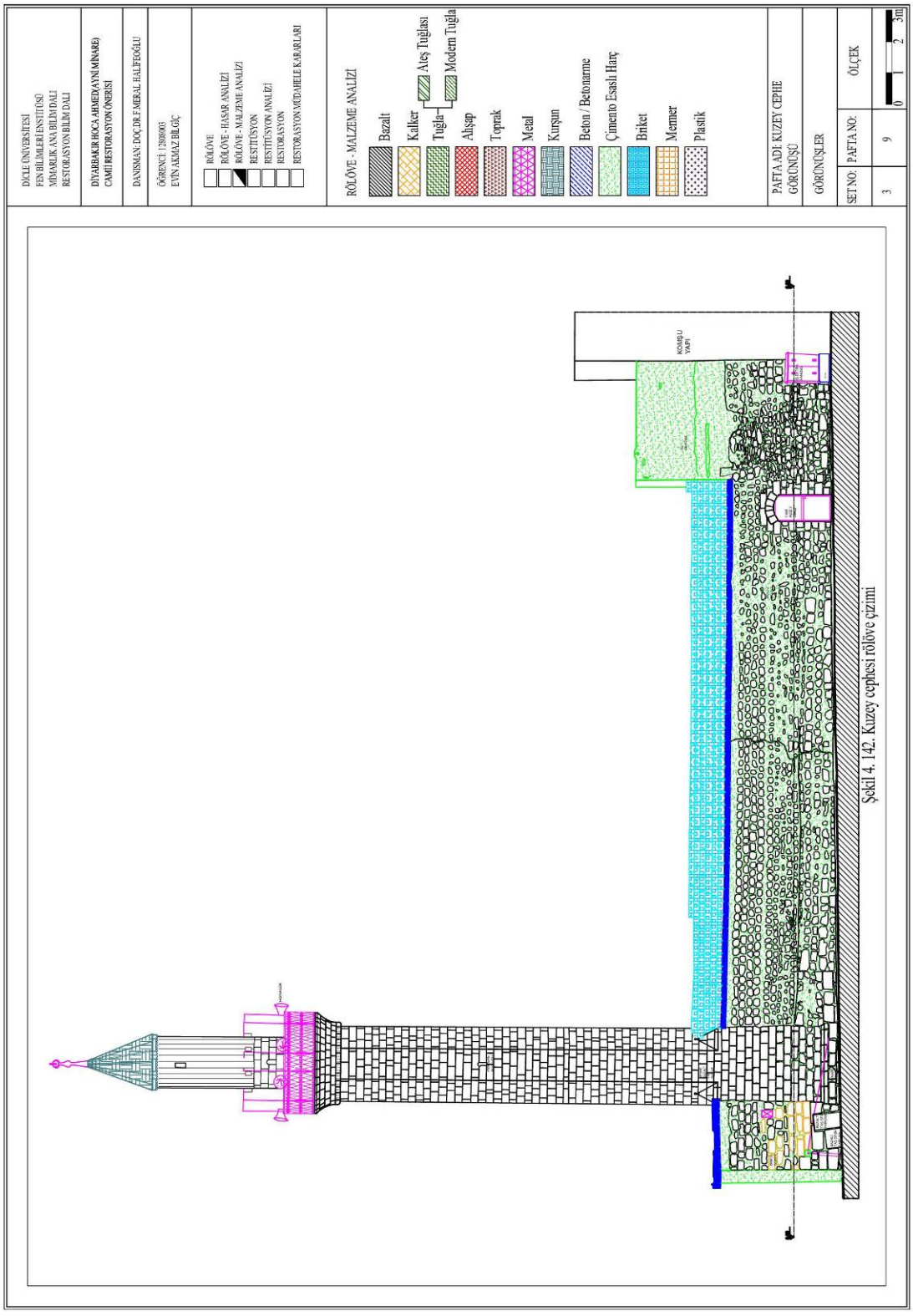
Şekil 4. 136. D-D kesiti rölöve çizimi

Şekil 4. 137. E-E kesiti rölöve çizimi

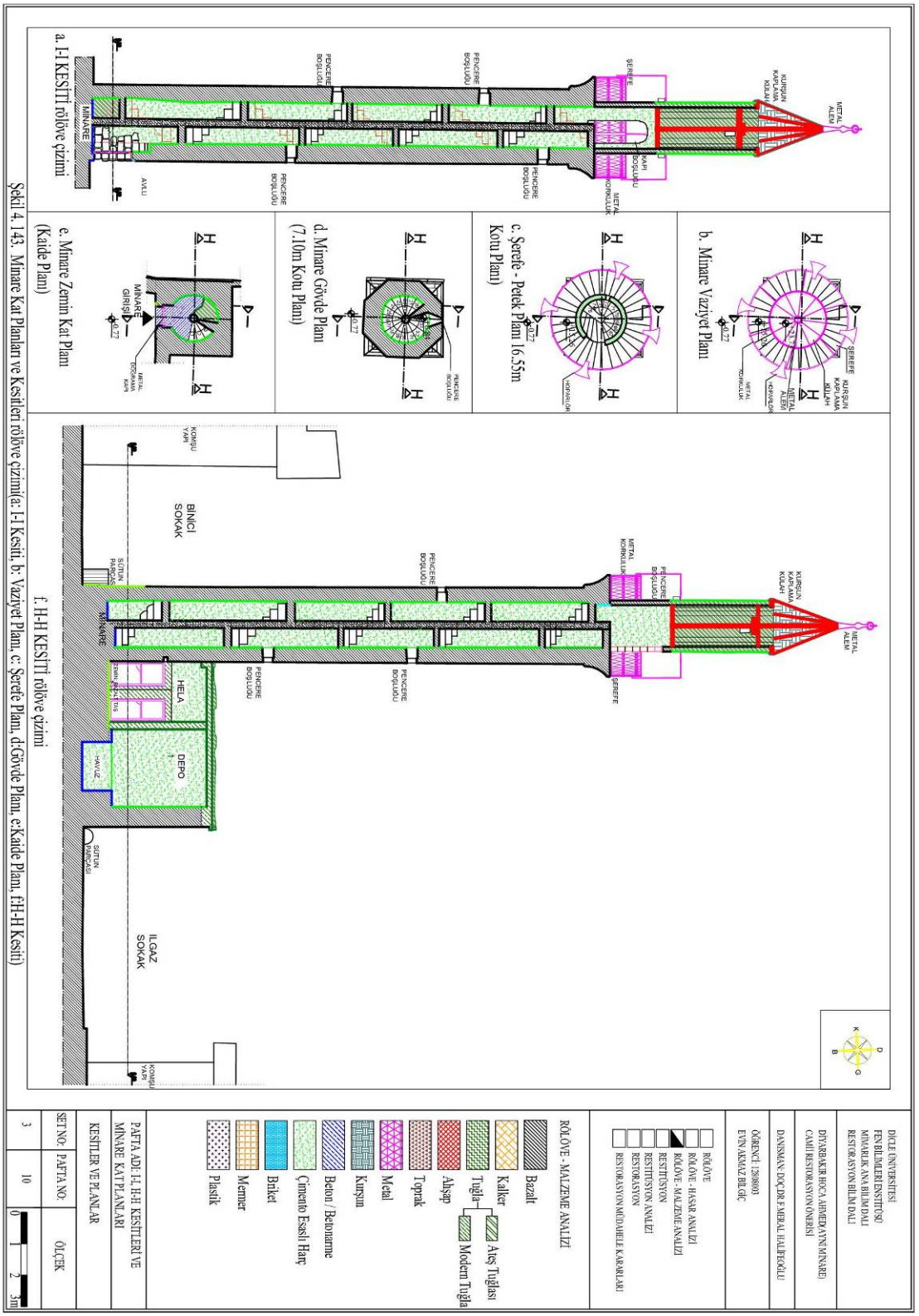

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİYARBAKIR HOCA AHMED AYNI MİNARE) CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.F.MİRAL HALİFEOĞLU
(ÖĞRENCİ: 12806083) EYÜP AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHELE KARARLARI
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
Bazalt
Kalker
Ateş Tuğlası
Tuğla
Modern Tuğla
Alışap
Toprak
Metal
Kurşun
Beton / Betonarme
Çimento Esaslı Harç
Briket
Merner
Plastik
PAFTA ADI: F-F, G-G KESİTLERİ
KESİTLER
SET NO: 3
PAFTA NO: 6
ÖLÇEK
0 1 2m
ILGAZ SOKAK
İMAM ODASI
KOMŞU YAPI AVLUSU
Şekil 4. 138. F-F kesiti rölöve çizimi
Şekil 4. 139. G-G kesiti rölöve çizimi

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİYARBAKIR HOCA AHMED AYNİ MİNARE) CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.F.MİRAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 12818003
EVİN AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHELE KARARLARI
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
Bazalt
Kalker
Ateş Tuğlası
Tuğla
Modern Tuğla
Alışap
Toprak
Metal
Kurşun
Beton / Betonarme
Çimento Esaslı Harç
Briket
Mermer
Plastik
PAFTA ADI: GÜNEY CEPHE GÖRÜNÜŞÜ
GÖRÜNÜŞLER
ÖLÇEK
0 1 2 3m
SET NO: 3
PAFTA NO: 7
ILGAZ SOKAK
BOŞLUK
Şekil 4. 140. Güney cephesi rölöve çizimi

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİYARBAKIR HOÇA AHMED AYNİ MİNARE)
CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.F.MİRAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 12020003
EVİN AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHELE KARARLARI
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
Bazalt
Kalker
Alçı Tuğlası
Tuğla
Modern Tuğla
Alüşap
Toprak
Metal
Kurşun
Beton / Betonarme
Çimento Esaslı Harç
Briket
Mermer
Plastik
PAFTA ADI: DOĞU CEPHE GÖRÜNÜŞÜ
GÖRÜNÜŞLER
SET NO: 3
PAFTA NO: 8
ÖLÇEK
0 1 2 3m
Şekil 4. 141. Doğu cephesi rölöve çizimi
BACA
BACA
BACA
ILGAZ SOKAK
BİNGÖL SOKAK

Şekil 4. 142. Kuzey cephesi rölöve çizimi

Şekil 4. 143. Minare Kat Planları ve Kesitleri rölöve çizimi(a: I-I Kesiti, b: Vaziyet Planı, c: Şerefe Planı, d:Gövde Planı, e:Kaide Planı, f:H-H Kesiti)

4.5. Diyarbakır Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'nde Meydan Gelen Hasarlar

Hoca Ahmed Camii'nde meydana gelen bozulmalar aşağıda belirtilen başlıklarla sıralanmıştır.

4.5.1. Özgün Mimariye Aykırı Müdahaleler

4.5.1.1. Sonradan Eklenen Birim, Ayırıcı Duvarlar, Döşemeler

Gasilhane, Şadırvan, Depo1 ve Hela bölümünün ayırıcı olan duvarlarının, imam odasının üzerinde kuzeyde yer alan su deposunun, harim güney cephesinin batı köşesinde komşu yapı ile arasında örülen duvarın, yükseltilen avlu kuzey duvarının, özgün olmayan malzemeler kullanılarak eklendiği görülmektedir (Şekil 4.179.).

Harimin tonozu üzerine eklenen döşeme ile İmam odası, Son Cemaat Yeri ve Hela bölümü tavan döşemelerinin betonarme malzeme kullanılarak sonradan eklendiği gözlenmektedir (Şekil 4.144.,184.,185.).

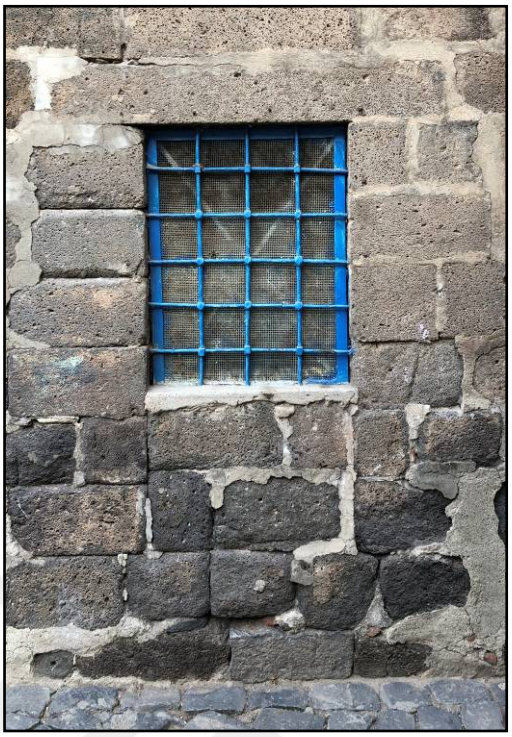
4.5.1.2. Eklemeler, Kapatmalar

Harimin güney ve doğu cephesine bakan pencere alt kotlarının taş duvar örülerek kapatıldığı (Şekil 4.130.,182.), Harim zemin döşemesinin önemli bir bölümünün ahşap rabıta ile güneyde yer alan mihrabın mermer ile kapatıldığı görülmektedir (Şekil 4.149.,152.,179.). Cami harim bölümünde yer alan pencerelerin metal korkuluklarının ardına güvenlik amaçlı metal ızgaralar eklenmiştir (Şekil 4.130.,145.). Minare girişinde merdiven altı 1.05 m yükseklikte 0.66 m derinlikte niteliksiz malzeme ile örülerek kapatılmıştır.

Son cemaatin avluya bakan cephesinde yer alan kemer açıklıkları metal doğramalı camekanlarla kapatılmıştır (Şekil 4.144.).

Şekil 4.144. Son Cemaat Yerinin camekanla kapatılan cephesi

Şekil 4.145. Özgün boyutu taş duvar ile küçültülen harim penceresi

4.5.1.3. Çimento Esaslı Harç, Beton Uygulaması

Yapının zemin veya tavan döşemesinde döşeme kaplaması olarak uygulanmış, yapının özgün dokusuyla uyuşmayan çimento esaslı harç ve beton malzeme ile yapılan müdahaleleri tanımlamaktadır.

Harim üst örtüsünün dışarıdan beton şap ile kaplandığı görülmüştür (Şekil 4.151.,178.). Avlunun özgün olan taş zemininde çimento esaslı harç malzemeyle derzleme yapıldığı, avlu zemininde kuzey kesimde yer alan özgün bazalt taş malzemenin beton ile kapatıldığı görülmektedir Avluda yer alan şadırvan etrafında 0.42m derinlikte olan su kanalı ve etrafında dönen zemin beton ile oluşturulmuştur (Şekil 4.150.,181.). Minare, Gasilhane ve Hela bölümünün girişinde, avlu özgün zemin kotundan 0.15 m yükseltilmiş ve bütünüyle beton ile kaplanmıştır. Gasilhane, Depo 1, İmam Odası ve Son Cemaat Yeri'nin seki ile yükseltilmiş zemin döşemelerinin üzeri ve helaların olduğu bölümde hela mekânlarının zemini, harimde doğu ve batı uzantılı mekânın seki ile yükseltilmiş, doğusunda ve batısında kalan mekânların zemin döşemesinin bir kısmı beton ile kaplanmıştır (Şekil 4.146.,147.,149.,179.).Depo 2 ve Minarenin iç mekân duvarları çimento esaslı harç malzemesi ile kaplanmıştır (Şekil 4.190.).

Şekil 4.146. Son cemaat yeri seki kaplaması

Şekil 4.147. Son Cemaat Yeri zemin döşemesi

Şekil 4.148. İmam odası ve gasilhane zemin döşemesi

Şekil 4.149. Harim zemin döşemesi

Şekil 4.150. Avlunun doğu bölümünün döşemesi

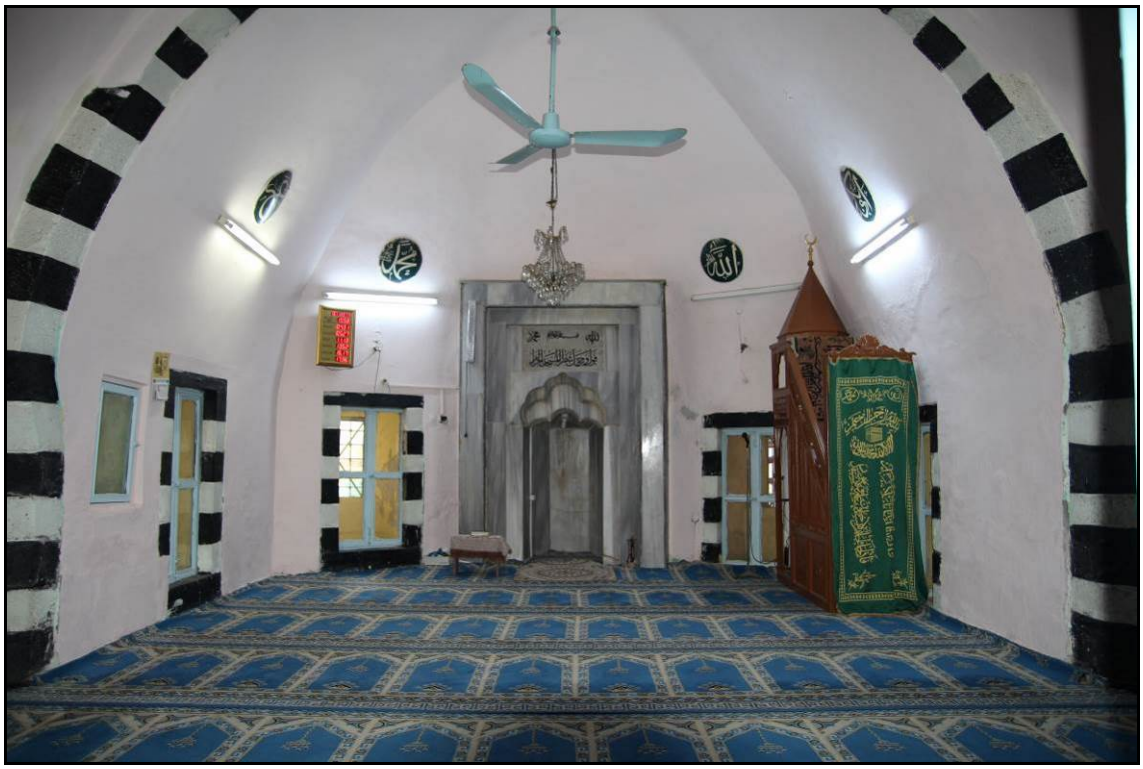
Şekil 4.151. Harim bölmü beton şap ile kaplı dam yüzeyi

4.5.1.4. Taş Duvarda Boya Müdahalesi

Yapının taş duvar ve kemerlerinde özgün dokuyla uyuşmayan yağlı boya ile yapılan müdahaleleri tanımlamaktadır.

Cami son cemaat yerinin avluya bakan cephesinde doğu duvarı yerden 2.80 m yüksekliğe kadar, sütun ve sütun başlıkları ile cephedeki kemerleri dik kesen 3 adet kemerin iç yüzeyi yağlı boya ile boyanmıştır (Şekil 4.184.,185.). Son cemaat yerinde yer alan mihrabiye iç yüzeyi ve çevresi ile harime girişi sağlayan basık kemerli kapı çevresi boyanmıştır (Şekil 4.153.,182.). Harimde doğu batı uzantılı olan bölümün doğusunda yer alan mekânda bulunan kemerin iç yüzeyi, güneyde mekânı ayıran sivri

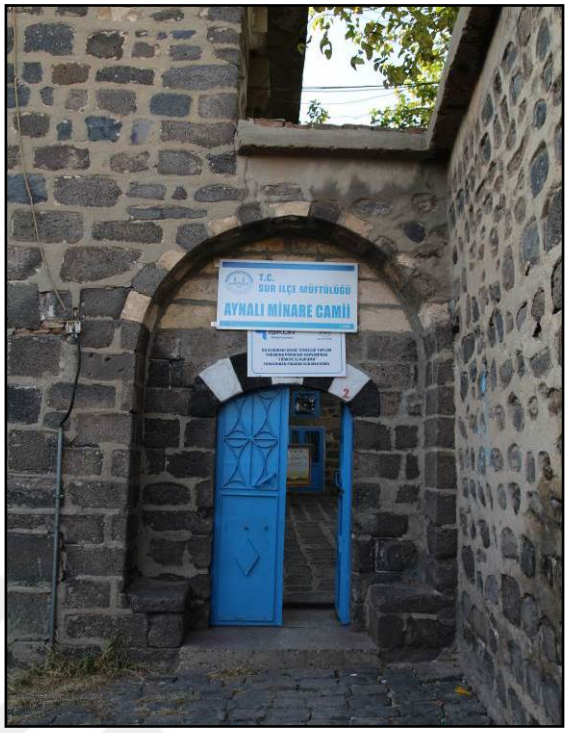
kemerin iç yüzeyi ve cephesi ile bu bölümdeki dikdörtgen formlu 4 adet pencerenin çevresi de yağlı boya ile boyanmıştır (Şekil 4.152.). Caminin Doğu Girişinde yer alan basık kemerli kapının kemer taşları yağlı boya ile İmam Odasının kuzeyinde yer alan Depo 2 mekânına girişi sağlayan kapının kemer taşları boyanmıştır (Şekil 4.154.,181.). Yapının doğu cephesinde son cemaat bölümüne denk gelen taş duvar yüzeyde, kuzey cephede hela bölümüne denk gelen duvar yüzeyi ile minare kaidesindeki taş yüzeylere de boya ile yazı yazılmıştır (Şekil 4.188.,189.).

Şekil 4.152. Harim güney bölümünde yer alan boyanmış kemer yüzeyi ve pencereler

Şekil 4.153. Son Cemaat Yerinde yer alan boyanmış sütun ve kemer

Şekil 4.154. Cami Doğu giriş kapısı ve boyanmış kemer taşları

4.5.1.5. Taş Duvarda Çimento Esaslı Derz Uygulaması

Yapının taş duvar olan cephe yüzeylerine çimento esaslı harç malzemesi ile müdahalede bulunulmuştur (Şekil 4.186.,187.,188.,189.).

Yapının doğu, batı, kuzey, güney cepheleri ile avlu doğu, batı, kuzey ve güney kanat cephelerinde, minare kaidesinin doğu, batı, kuzey ve güney yüzeylerinde çimento esaslı harç malzemeyle derzleme yapılmıştır (Şekil 4.15.,156.).

Şekil 4.155. Güney cephe çimento esaslı derz uygulaması

Şekil 4.156. Batı cephesinde çimento esaslı derz uygulaması

4.5.1.6. Taş duvarda Çimento Esaslı Sıva+Boya Uygulaması

Yapının çeşitli mekânlarında çimento esaslı harç malzemesi ile yapılan sıva ve sıva üzerine uygulanan boya müdahalesini tanımlamaktadır.

Harim, son cemaat yeri, imam odası, hela bölümü, depo 1 ve gasilhane iç mekan duvarlarının çimento esaslı sıva ve bunun üzerine uygulanan boya ile kaplandığı görülmektedir. Minare peteğinin üst bölümü çimento esaslı sıva ve boya ile kaplanmıştır (Şekil 4.157.).

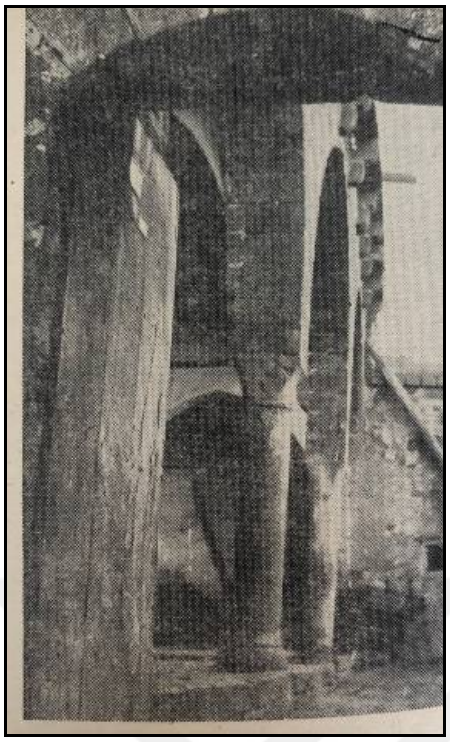

Şekil 4.157. Minare peteğinin sıvalı bölümünde çimento esaslı sıva ve boya

4.5.1.7. Değiştirilmiş Doğramalar

Yapının kapı ve pencere bölümlerinde yer alan özgün doğramaların zamanla yapılan bilinçsiz onarım ve güvenlik zaafiyeti nedeniyle değiştirilen doğramalarını ifade etmektedir (Şekil 4.158.,159.,179.,183.).

Caminin harim ve imam odası bölümünde yer alan bütün pencerelerin özgün ahşap olan doğramalarının yerini metal doğramaların aldığı görülmektedir (Şekil 4.160.,161.).

Şekil 4.158. Cami doğu girişi ahşap kapı doğraması (Sözen, 1981)

Şekil 4.159. Harim güney bölümü Özgün pencere doğraması (Sözen, 1971)

Şekil 4.160. Cami doğu giriş kapısı mevcut metal doğrama doğraması

Şekil 4.161. Harim güney bölümü mevcut pencere doğrama

4.5.2. Zaman ve Doğa Etkisiyle Oluşan Bozulmalar

4.5.2.1. Derz Boşalmaları

Zamanla duvarlarda taşlar arasında bulunan derzlerde aşınma sonucu dökülmeler meydana gelmiştir. Bazı cephelerde ise çimento esaslı harç ile yapılan bilinçsiz onarımlardan dolayı yapılan derzleme işleme zamanla taş duvar ile aderans sağlayamadığından yapılan derzlerde dökülmeler ve duvar yüzeyinden ayrılmalar meydana gelmiştir (Şekil 4.162.,163.).

Şekil 4.162. Güney cephede derz boşalmaları

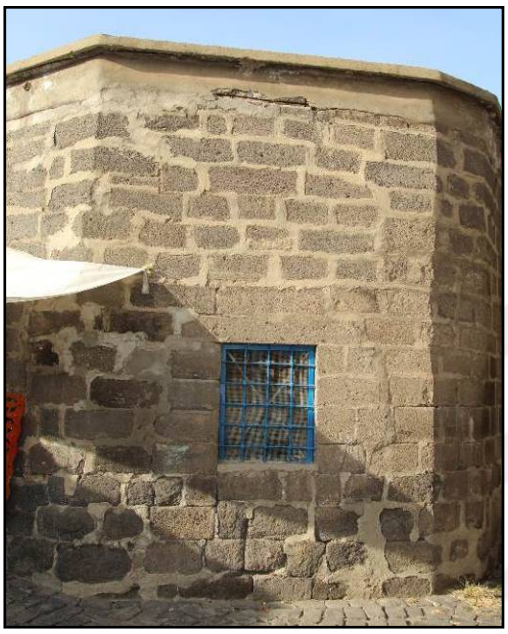

Şekil 4.163. Minare cephesinde derzlerde meydana gelen boşalmalar ve taşlarda kırılma

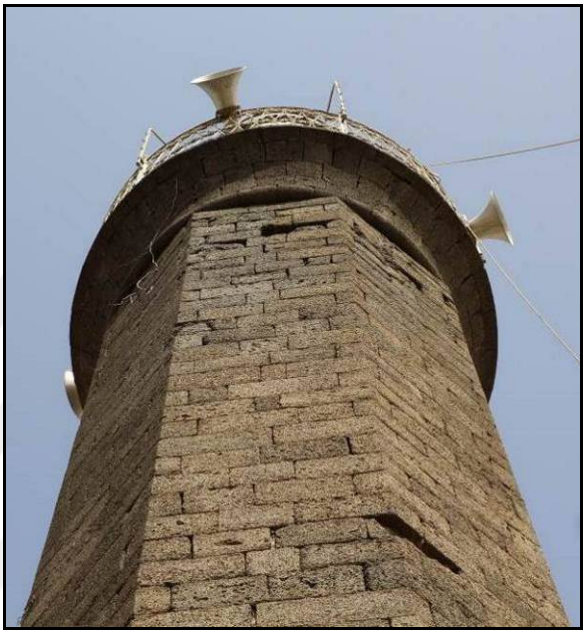
4.5.2.2. Taş Yüzeyde Erime

Uzun yıllar boyu dış ortam koşullarına maruz kalan yapının cephelerinde, rüzgar, yağmur, donma, çözülme gibi etkenlerle yoğun kullanıma maruz kalan alanlarda ve sirkülasyon nedeniyle yapı elemanlarında aşınma meydana gelmiştir.

Doğu cephesinde yer alan kapının çevresinde, güney cephede çıkma yapan bölümün çoğunlukla alt kesimlerinde, Minare kaidesinin alt kesiminde minare gövdesinde ve gövdenin çoğunlukla şerefe altlığı ile birleşen yukarı kesiminde ince yonu taş yüzeylerde (Şekil 4.165.). Minare giriş kapısını oluşturan taş çerçevede, Minare çekirdeğinde ve etrafında dönen helezonik taş basamaklarda erimenin meydana geldiği görülmektedir (Şekil 4.164.,166.,181.,188.,190.,199.).

Şekil 4.164. Güney cephede taş yüzeyde erime

Şekil 4.165. Minare cephesinde taş yüzeyde erime

Şekil 4.166. Minare taş basamaklarında, çekirdeğinde, kapı çerçevesinde ve papucunda erime

4.5.2.3. Taş Yüzeyde Kararma

Çevre ve hava şartlarına açık olan yapının birçok taş yüzeyinde kirlilik meydana gelmiştir.

Harimin güneyde çıkma yapan bölümünün doğuya bakan cephesinde, Hela bölümünün güney ve doğu cephesinde ve Minare cephelerinde bölgesel kararmalar (kirlenme) meydana gelmiştir (Şekil 4.167.).

Şekil 4.167. Hela bölümü güney ve doğu cephesinde kararma (kirlenme)

4.5.2.4. Taş Yüzeyde Tuzlanma

Yapı malzemesi bünyesinde olan tuzun yağmur etkisiyle; Minarenin kaide kısmında, şerefe altlığı ve gövdenin şerefenin alt kısmına denk gelen bölümlerinde bazalt taş cephe yüzeyine taşınmasıyla, tuzlanmanın meydana geldiği görülmektedir (Şekil 4.168.).

Şekil 4.168. Minare cephesinde tuzlanma

4.5.2.5. Taşlarda Kırılma, Parça Kopması

Deprem, yapının oturması ve ısı genleşmeleri gibi etkenler ile birlikte malzemenin niteliklerini kaybetmeleri sonucu taşın çekme veya basınç dayanımı aşıldığı zaman davranışlarının değişmesi sonucunda yapı elemanlarında kaymalar ve baskıdan dolayı çatlaklar oluşmaktadır (Hasbay ve Hattap 2017). Taş kırılması veya taştan parça kopması şeklinde bozulmalar zaman içerisinde taşıyıcı sistemde mukavemeti olumsuz yönde etkileyen hasarlardır. Yapıda bu bozulma türüne çoğunlukla Minarenin gövde kısmında rastlanmaktadır (Şekil 4.165.,181.,188.).

4.5.2.6. Ahşap Elemanlarda Bozulmalar

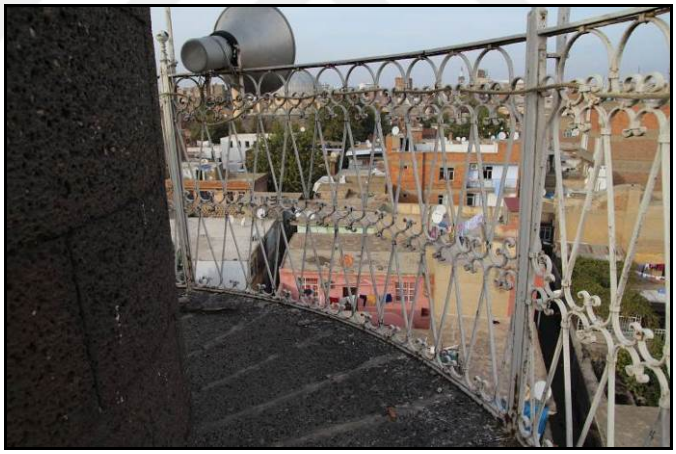
Yapının mevcut durumunda çok fazla ahşap elemana rastlanmamakla beraber var olan ahşap elemanlardan Depo 2 mekânının kapısı, ve harimde yer alan, dönemsel bir ek olan müezzin mahfili bozulmaya uğramıştır.

4.5.2.7. Metal Elemanlarda Bozulmalar

Yapının pencere ve minarenin şerefe bölümünde yer alan korkuluklarda çeşitli nedenlerle bozulma meydana gelmiştir. Harim cephelerinde yer alan pencerelerin lokmalıklı metal korkulukları pencere boyutları değiştirilince bütünselliğini kaybetmekle beraber boya müdahalesi görmüştür (Şekil 4.169.). Minarenin şerefesinde yer alan korkuluklar hava koşulları nedeniyle korozyona uğramıştır (Şekil 4.170.).

Şekil 4.169. Harim bölümünde yer alan özgün korkuluk ve değiştirilmiş yeri

Şekil 4.170. Minare şerefesinde yer alan korkuluk

4.5.3. Yağmur v.b Sular İle Zeminden Gelen Nemin Etkisiyle Oluşan Bozulmalar

Zeminden gelen suyun yapı içinde bulunan boşluklara sızması yapının daha çok zemine yakın bölgelerinde lekelenmelere neden olmuştur. Bu nedenli bozulma yapıda kuzey, güney ve doğu cephede yoğun bir şekilde gözlenmektedir (Şekil 4.171.,172.). Harim iç mekânında zeminden gelen nemin etkisiyle, duvar alt kesimlerinde sıva ve

boyada kabarma, yine nem etkisiyle Son Cemaat Yeri duvarlarında bozulmalar meydana gelmiştir (Şekil 4.173.).

Şekil 4.171. Zeminden gelen nem etkisiyle doğu cephede oluşan bozulmalar

Şekil 4.172. Zeminden gelen nem etkisiyle güney cephede oluşan bozulmalar

Şekil 4.173. Nem etkisiyle son cemaat yeri duvarında meydana gelen bozulmalar

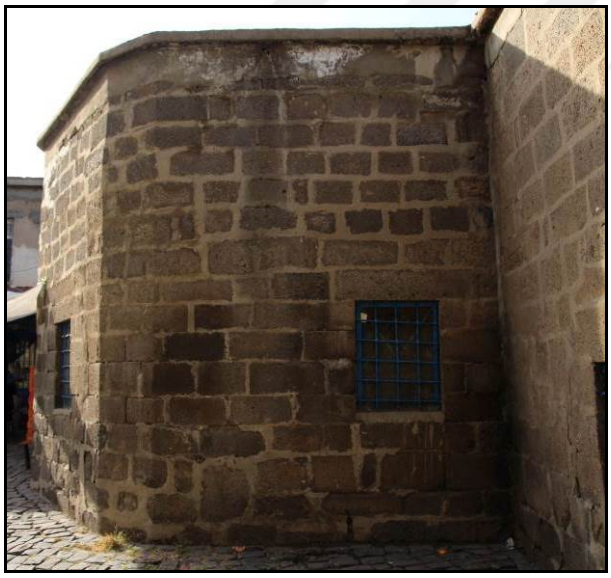
4.5.4. Sütrüktürel Bozulmalar

Strüktürel bozulma, yapının taşıyıcı sisteminde bozulmanın meydana gelmesiyle yapının mukavemetinde bütünlüğün kaybedilmesidir. Çoğunlukla zemin kaynaklı olan

eksen kaymaları, duvarların homojen olmayan zemine oturması, bağlayıcı harç yetersizliği ve malzeme kaybı ile duvar üstündeki döşemelerin getirdiği aşırı yük etkisi duvar cephelerinde aks kaymasına neden olmaktadır (Işık 2017).

Caminin Harim bölümü doğu batı uzantılı beşik tonoz örtüsünde yapının geçirdiği dönemler içerisinde tonoz üzerine gelen toprak dam ve betonarme döşeme gibi yüklerin etkisiyle tonozda düzensizliklerin oluştuğu, harimin doğu bölümünde yer alan tonozu destekleyen sivri kemerde ayrışmaların meydana geldiği gözlenmektedir (Şekil 4.176.).

Caminin doğu batı uzantılı olan bölümünün doğusunda yer alan mekânın, güney cephede ekseninden kaydığı, bel verdiği gözlenmiştir (Işık 2017). Bu kaymanın yakın dönemlerde dam kodunu yükseltip düz dam yapılması sırasında bu duvar üzerine yaklaşık 1.30 m yükseklikte tuğla duvar örülmek suretiyle yük bindirilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir (Şekil 4.174.). Aynı bozulma sorunuyla bu mekânın tam simetriği olan bölümün batı cephesinde de meydana geldiği görülmektedir (Şekil 4.175.,180.,181.,187.,190.).

Şekil 4.174. Harim güney cephe duvarında eksen kayması

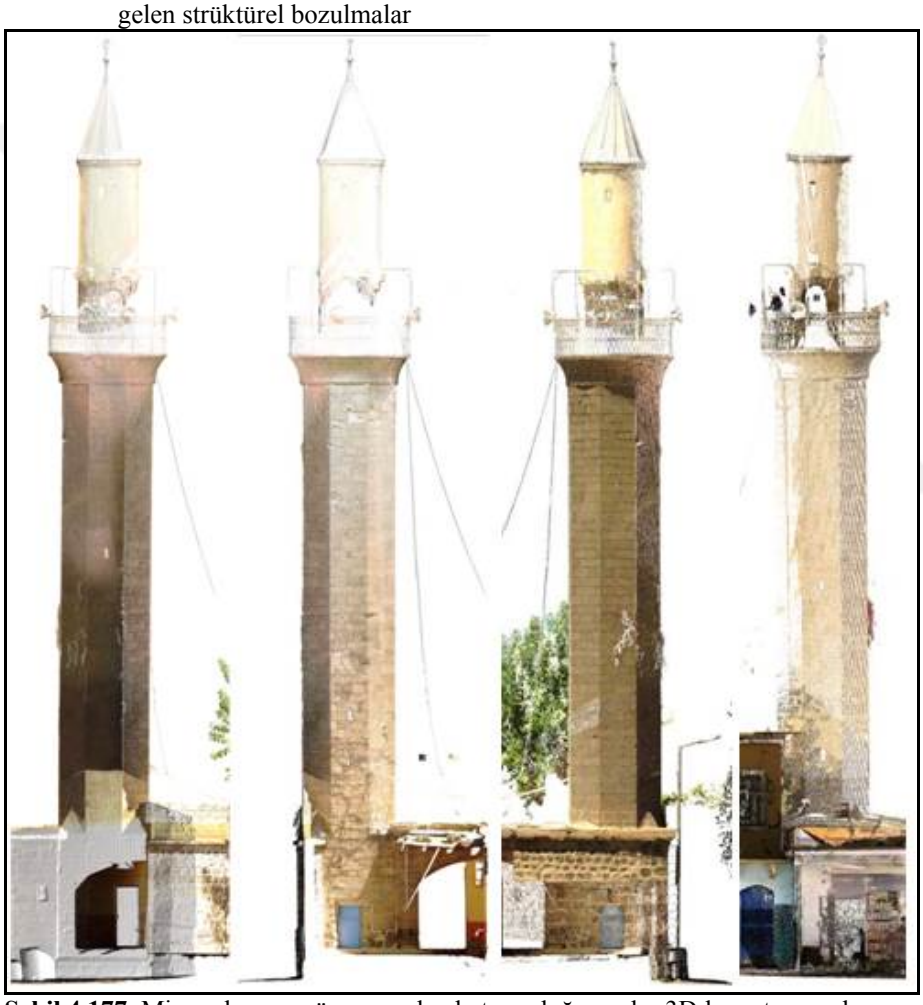

Şekil 4.175. Harim batı cephe duvarında eksen kayması

Minarenin 0.12 m batı yönünde, 0.08 m güney yönünde ekseninden kayarak sehim yapmasının zaman içerisinde kentte meydana gelen depremler, neme bağlı zemindeki oturmalar vb. nedenlerden kaynaklandığı düşünülmektedir (Şekil 4.177.).

Şekil 4.176. Harimde doğu bölümünde bulunan kemerde ile güney bölümünü ayıran kemerde meydana gelen strüktürel bozulmalar

Şekil 4.177. Minare kuzey, güney, cephe, batı ve doğu cephe-3D lazer taramadan edinilen ortofotolar

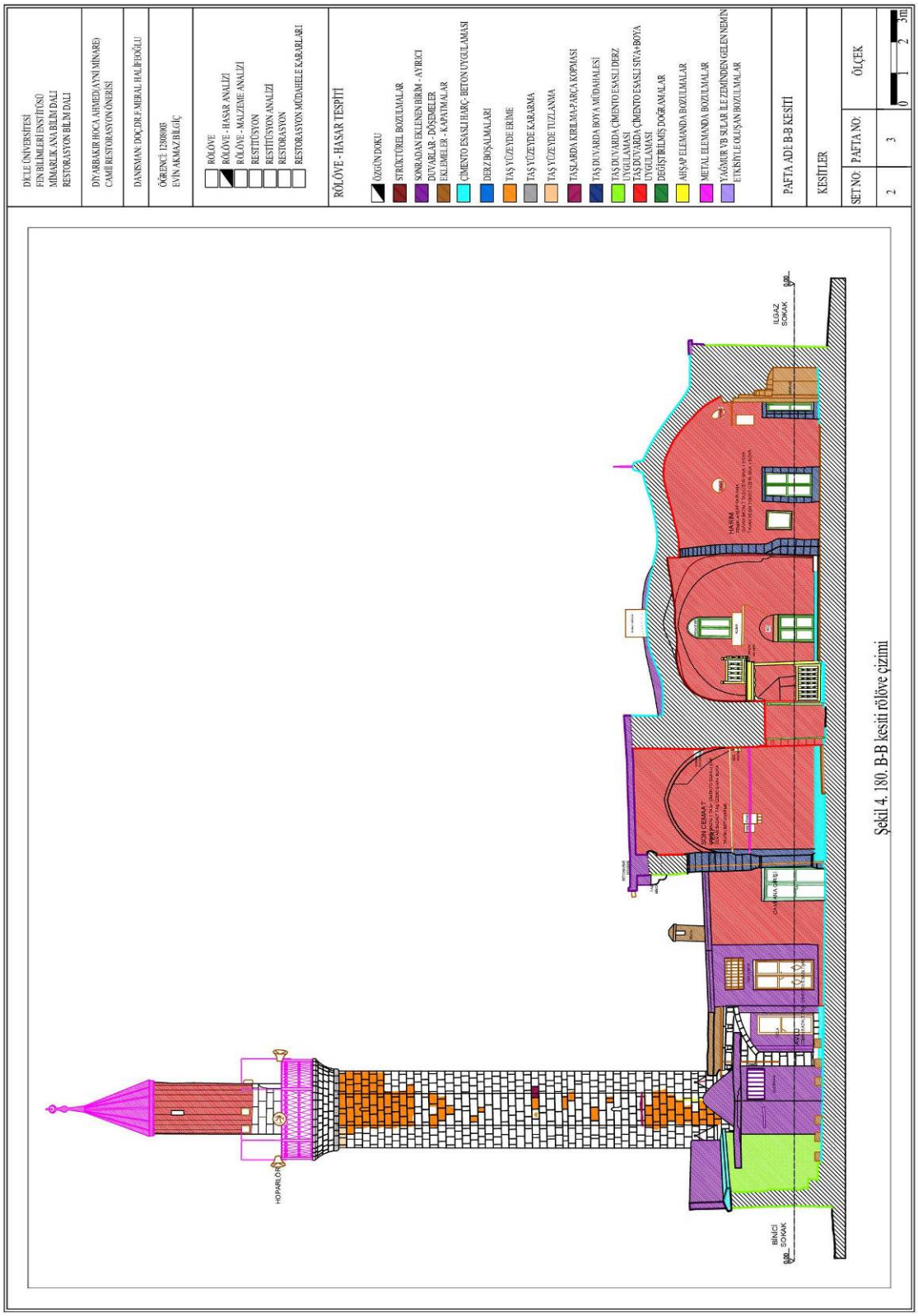
4.6. Hasar Analiz Çizimleri

Şekil 4. 178. Vaziyet Planı

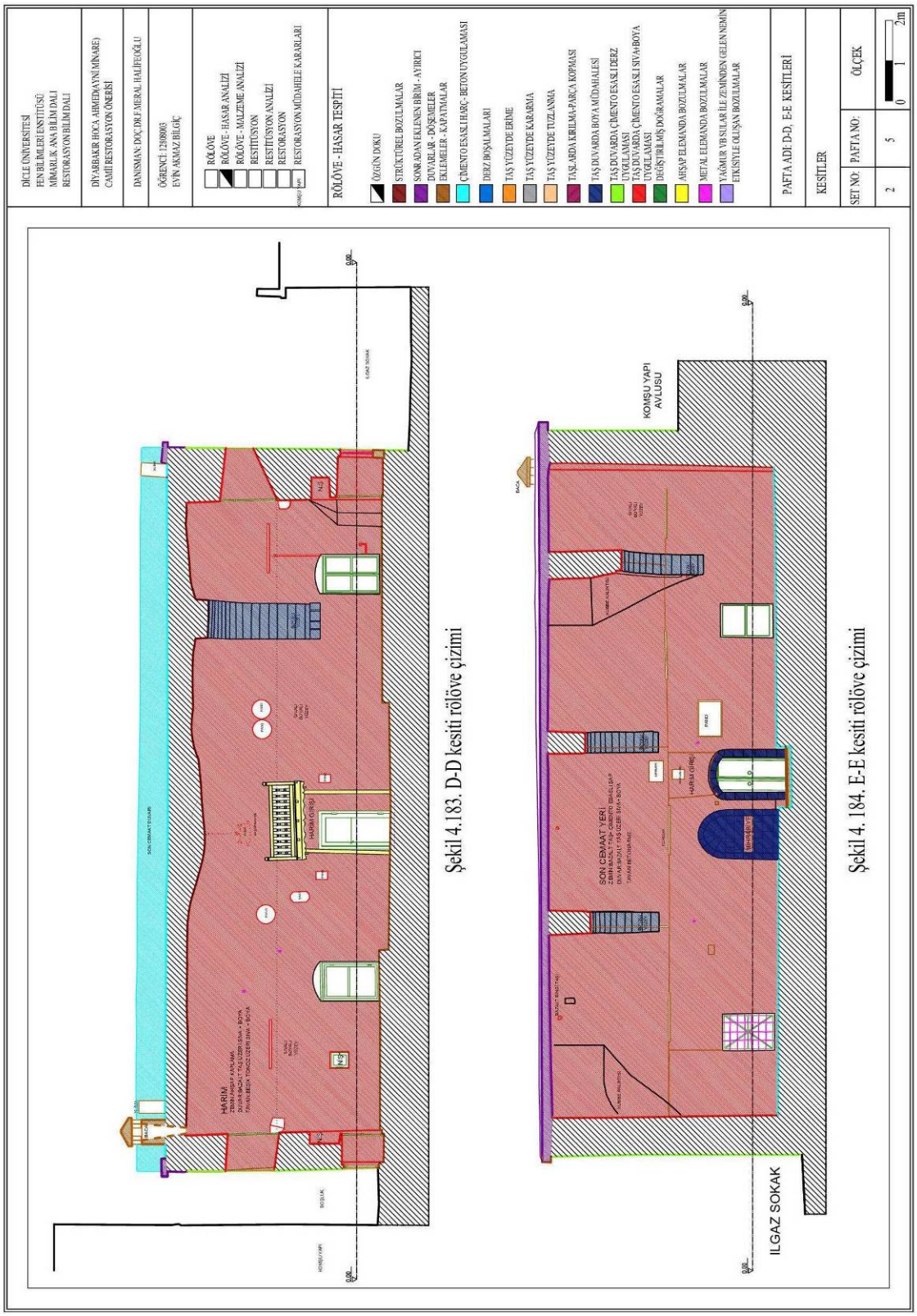
Şekil 4.179. Zemin Kat Planı(0,00 Kotu Plan)

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİY.ARBAKIR HOCA AHMED AYNİ MİNARE)
CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.F.MERAL İHALİ BİDİROĞLU
ÖĞRENCİ 1208080B
EVİN AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHELE KARARLARI
RÖLÖVE - HASAR TESPİTİ
ÖZGÜN DOKU
STRÜKTÜREL BOZUKLUKLAR
SONRADAN EKLENEN BİRİM - AYIRICI
DUVARLAR - DÖŞEMELER
EKLEMELER - KAPATMALAR
ÇİMENTO ESASLI HARÇ- BETON UYGULAMASI
DERZ BOŞALMALARI
TAŞ YÜZEYDE ERİME
TAŞ YÜZEYDE KARARMA
TAŞ YÜZEYDE TUZLANMA
TAŞLARDA KIRILMA-PARÇA KOPMASI
TAŞ DUVARDA BOYA MÜDAHALESİ
TAŞ DUVARDA ÇİMENTO ESASLI DERZ UYGULAMASI
TAŞ DUVARDA ÇİMENTO ESASLI SIVA+BOYA UYGULAMASI
DEĞİŞTİRİLMİŞ DOĞRAMALAR
AHŞAP ELEMANDA BOZULMALAR
METAL ELEMANDA BOZULMALAR
YAĞMUR YB SULAR İLE ZEMİNDEN GELEN NEMİN ETKİSİYLE OLUŞAN BOZULMALAR
PAFTA ADI: B-B KESİTİ
KESİTLER
SET NO: 2
PAFTA NO: 3
ÖLÇEK
0 1 2 3m
HOPARLÖR
BİNİCİ SOKAK
IĞLAZ SOKAK
HARİM
ŞEN CEMAAT
Şekil 4. 180. B-B kesiti röföve çizimi

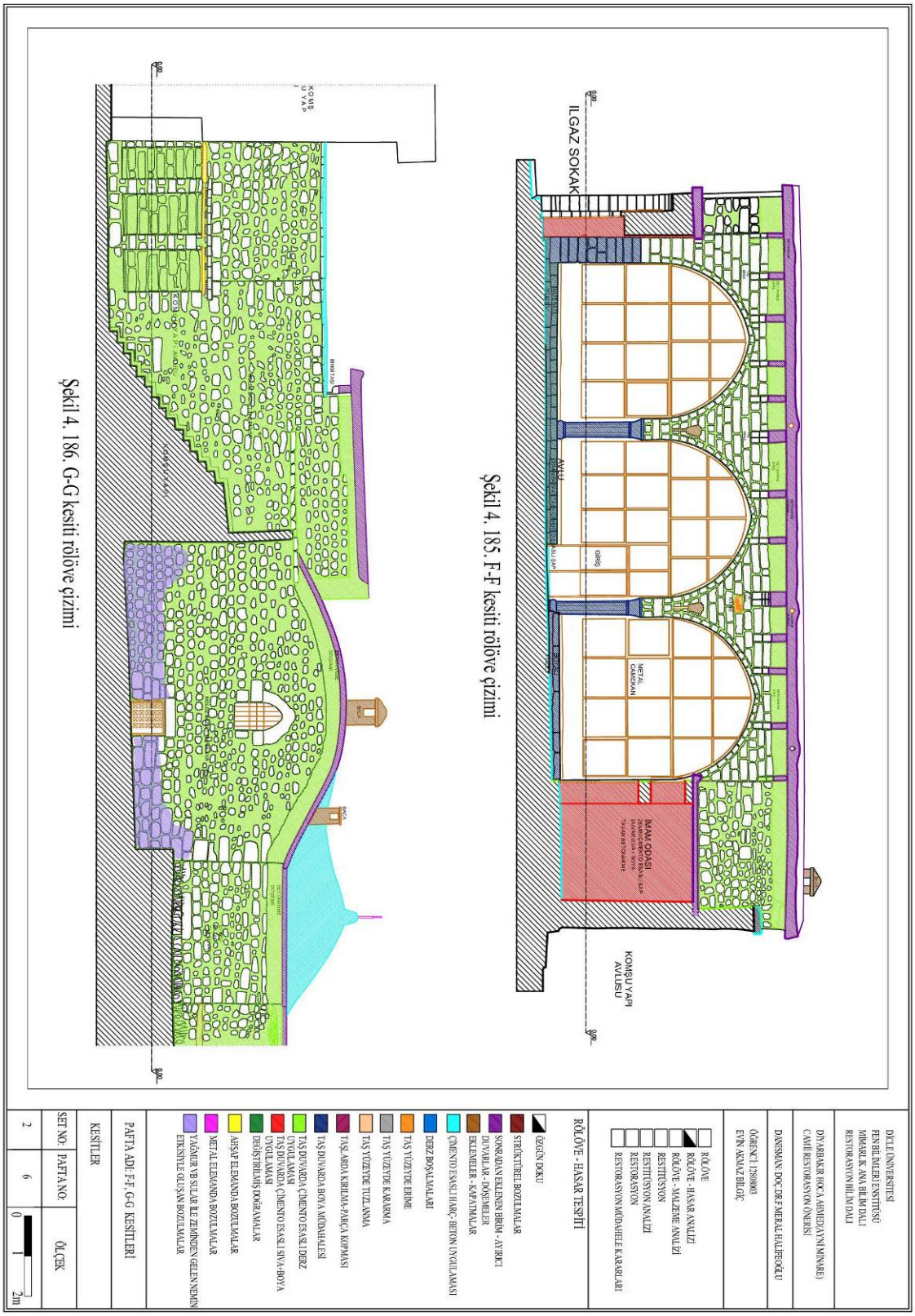
Şekil 4. 181. A-A kesiti rölöve çizimi

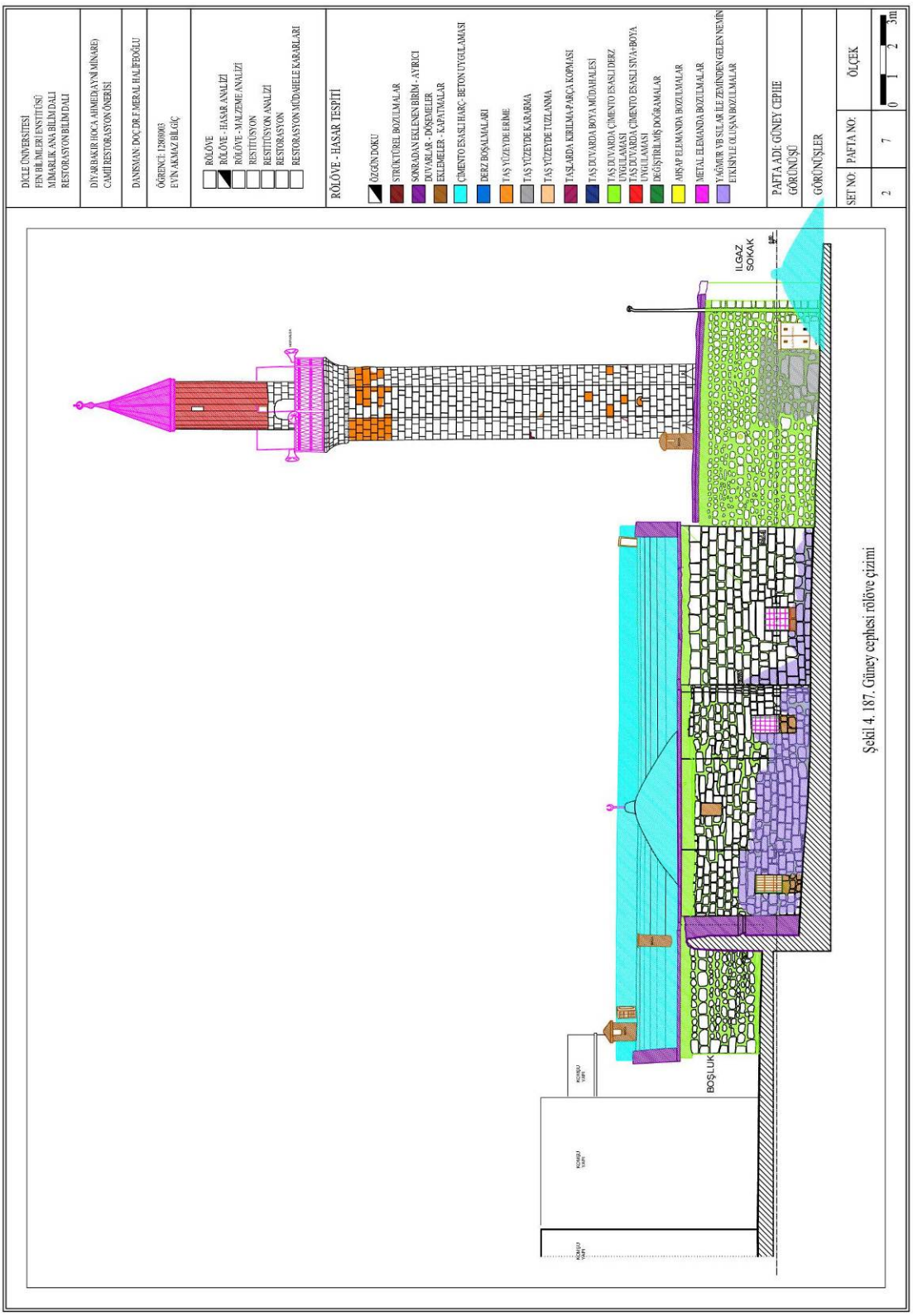
Şekil 4. 182. C-C kesiti rölöve çizimi

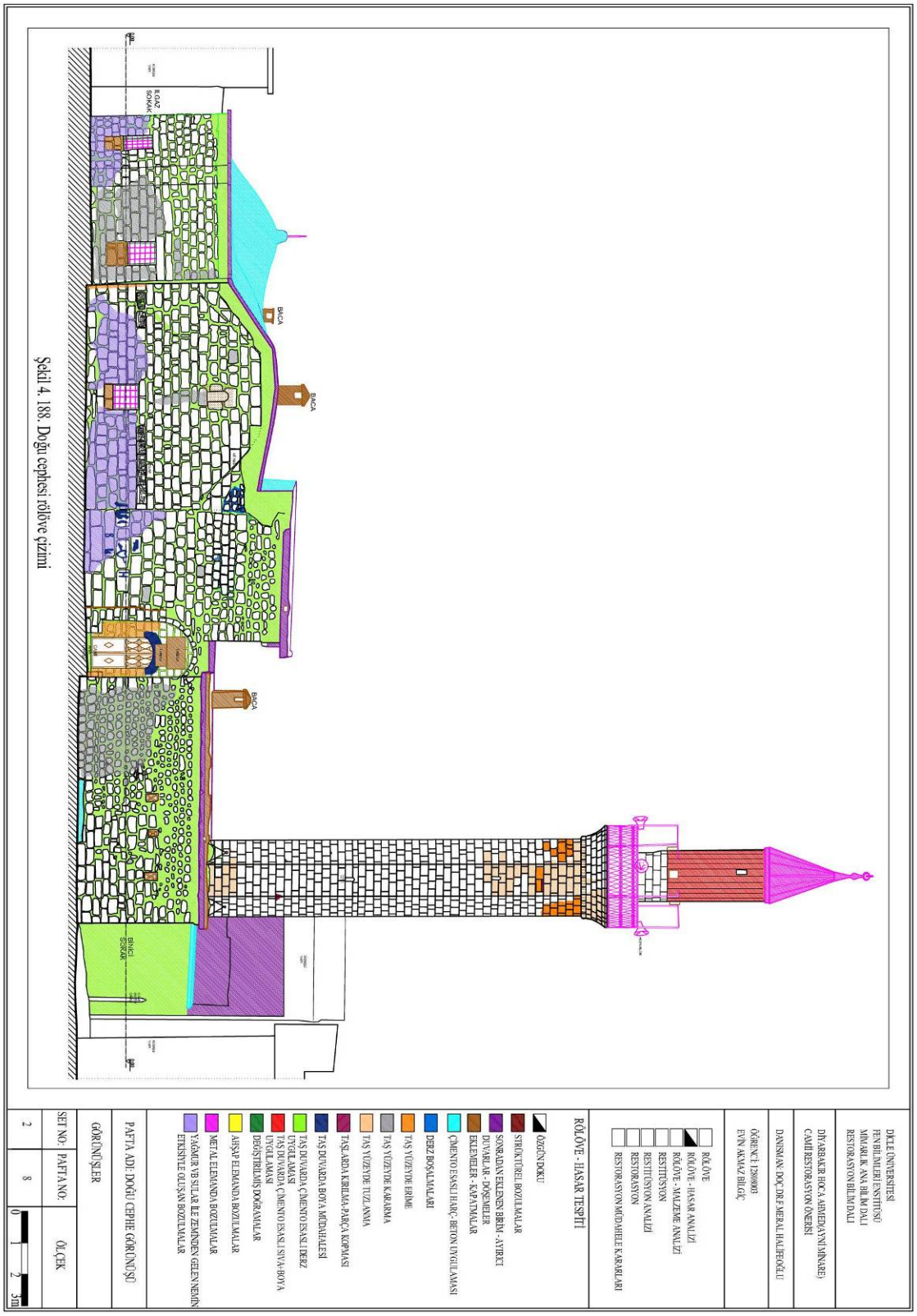
Şekil 4.183. D-D kesiti rölöve çizimi

Şekil 4. 184. E-E kesiti rölöve çizimi

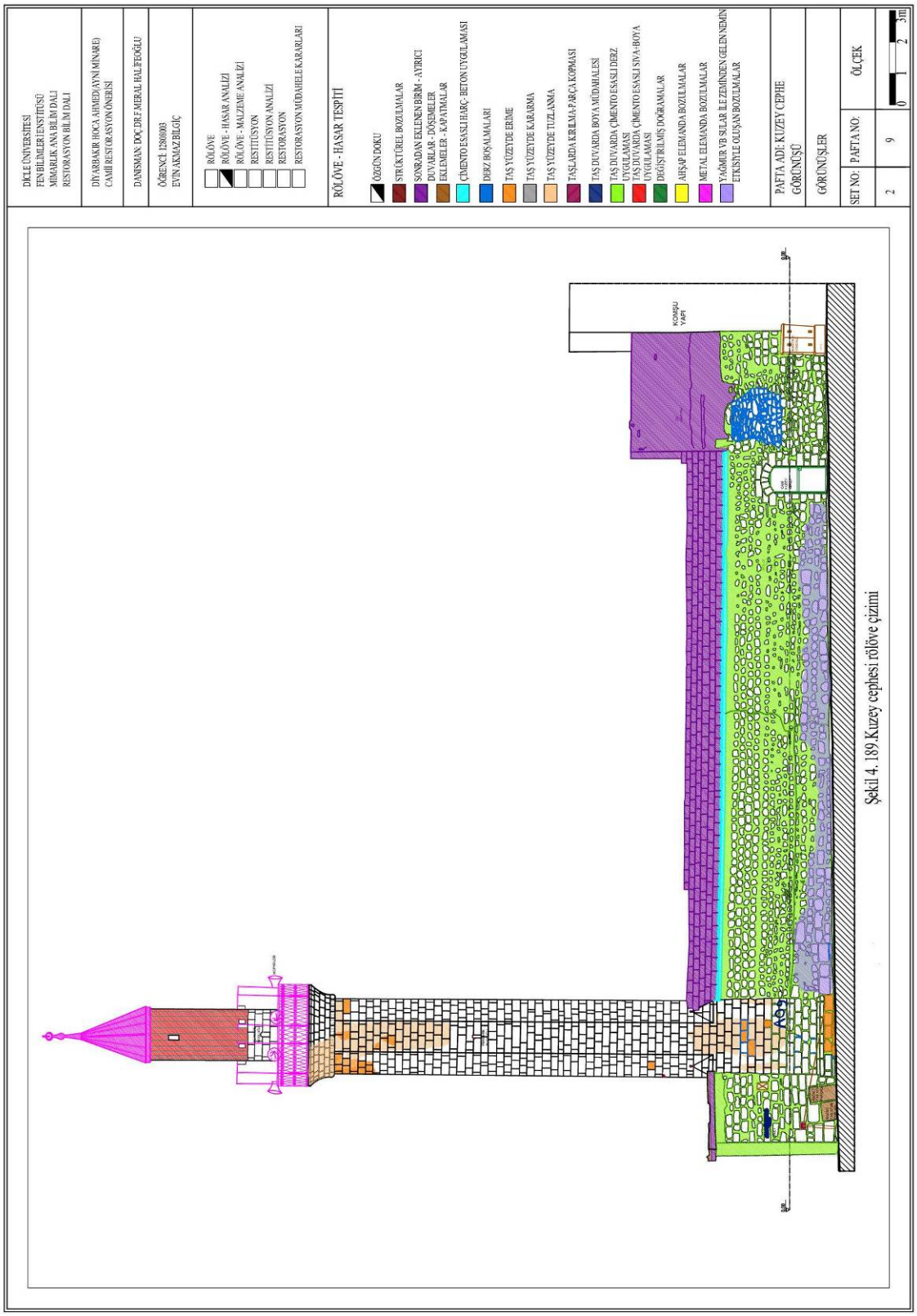

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİYARBAKIR HOCA AHMED(AYNALMİNARE) CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.F.MERAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 12980003
EVİN AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHELE KARARLARI
RÖLÖVE - HASAR TESPİTİ
ÖZGÜN DOKU
STRÜKTÜREL BOZULMALAR
SONRADAN EKLENEN BİRİM - AYRICI DUVARLAR - DÖŞEMELER
EKLEMELER - KAPATMALAR
ÇİMENTO ESASLI HARÇ- BETON UYGULAMASI
DERZ BOŞALMALARI
TAŞ YÜZEYDE ERİME
TAŞ YÜZEYDE KARARMA
TAŞ YÜZEYDE TUZLANMA
TAŞLARDA KIRILMA-PARÇA KOPMASI
TAŞ DUVARDA BOYA MÜDAHALESİ
TAŞ DUVARDA ÇİMENTO ESASLI DERZ UYGULAMASI
TAŞ DUVARDA ÇİMENTO ESASLI SIVA-BOYA UYGULAMASI
DEĞİŞTİRİLMİŞ DOĞRAMALAR
AHŞAP ELEMANDA BOZULMALAR
METAL ELEMANDA BOZULMALAR
YAĞMUR VE SULAR İLE ZEMİNDEN GELEN NEMİN ETKİSİYLE OLUŞAN BOZULMALAR
PAFTA ADI: F-F, G-G KESİTLERİ
KESİTLER
SET NO: 2
PAFTA NO: 6
ÖLÇEK
0 1 2m
İMAM ODASI
ZEMİN ÇİMENTO ESASLI SIVA
DUVARLAR: SIVA
METAL CAMEKAN
AVLU
GİRİŞ
ILGAZ SOKAK
KOMŞU YAPI AVLUSU
KOMŞU YAPI
MESCİD
MAHYA
Şekil 4. 185. F-F kesiti rölöve çizimi
Şekil 4. 186. G-G kesiti rölöve çizimi

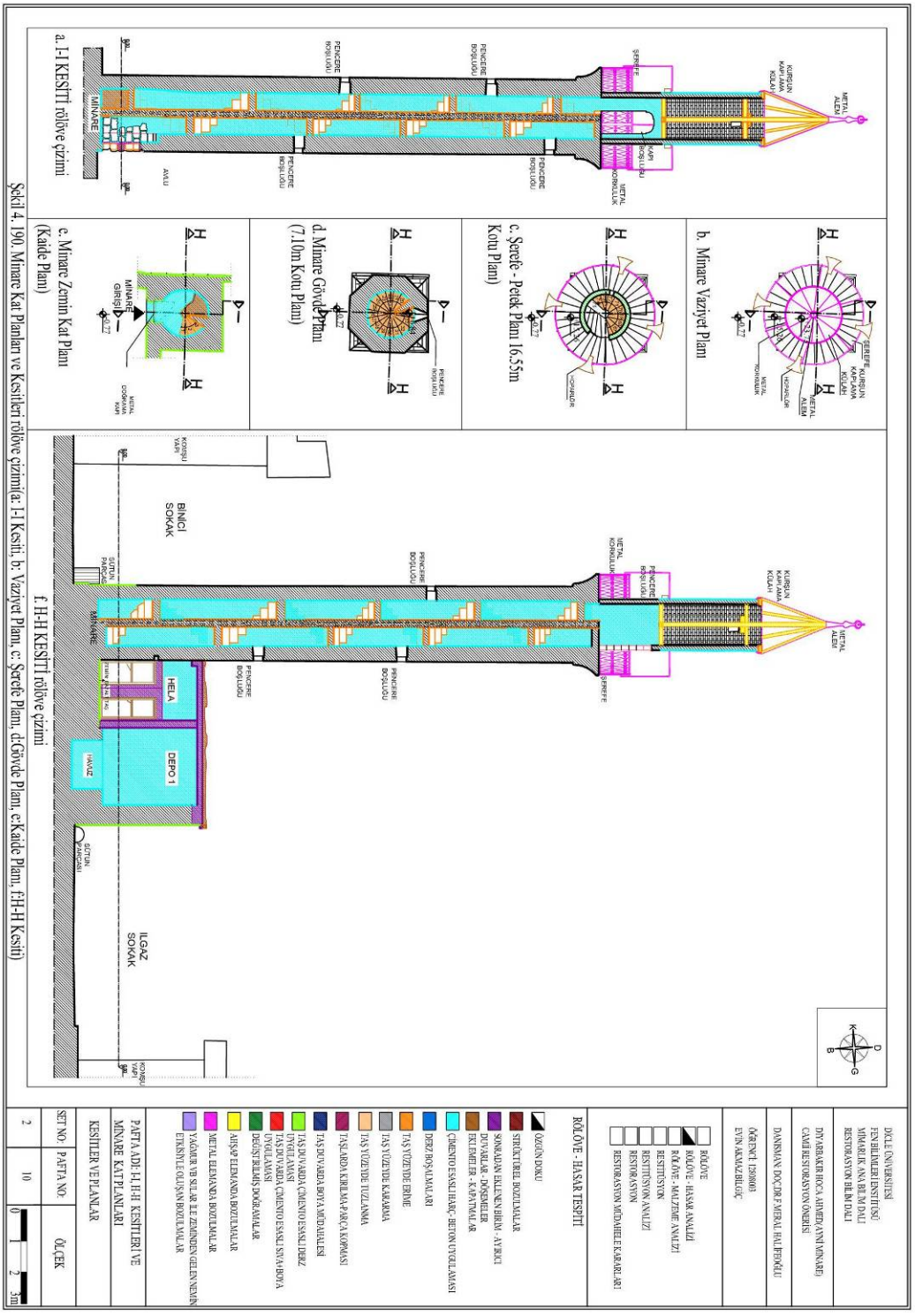
Şekil 4. 187. Güney cephesi rölöve çizimi

Şekil 4. 188. Doğu cephesi rölöve çizimi

Şekil 4. 189.Kuzey cephesi rölöve çizimi

Şekil 4. 190. Minare Kat Planları ve Kesitleri rölöve çizimi(a: I-I Kesiti; b: Vaziyet Planı, c: Şerefe Planı, d:Gövde Planı, e:Kaide Planı, f:H-H Kesiti)

4.7. Diyarbakır Hoca Ahmed (Ayni Minare) Cami'nin Diyarbakır Suriçi'nde Yer Alan Benzer Yapı Örnekleri İle Karşılaştırılması

Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'nin vakfiyesinden Akkoyunlu Dönemi'nde inşa edilen bir yapı olduğu öğrenilmektedir (Sözen 1981), (Beysanoğlu 1963).

Hoca Ahmed Camii Diyarbakır'da inşa edilen ve günümüze ulaşan Akkoyunlu Dönemi mescit ve camiler ile karşılaştırıldığında yapıyı ayıran bazı özellikler ile öne çıkmaktadır. Plan düzeni açısından karşılaştırıldığında Hoca Ahmed Camii diğer cami ve mescitlerden bütünüyle ayrılmaktadır. Ters T plan özelliği gösteren yapının plan formu diğer cami ve mescitlerde olmayıp bu dönemde inşa edilen ve günümüze ulaşanlar arasında tek olma özelliği göstermektedir.

Lâla Bey, Şeyh Muttahar, Nebi ve Parlı Safa camilerine bakıldığında minarenin yapıdan ayrı ancak yakınında olduğu Hoca Ahmed Camii'nde ise yapıdan kopuk ve uzakta olduğu görülmektedir (Tuncer 2012b). Lâla Bey, Şeyh Muttahar, Nebi ve Parlı Safa camilerinde minarenin yapı ile birlikte kurgulandığı, Hoca Ahmed Camii'nin nitelikli olan minaresinin kaide kısmında yer alan izler de dikkate alındığında (Şekil 4. 103.) yapıdan bağımsız kurgulandığı anlaşılmaktadır.

Taşıyıcı sistem açısından incelendiğinde; Hacı Büzürk, Kavas-ı Sağir ve Taceddin mescitlerinin harim mekânı düz damlı bir örtüye sahip olup, İbrahim Bey, Lâla Bey, Nebi, Parlı Safa, Şeyh Muttahar cami-mescitlerinin harimi ise kubbe ile örtülüdür. Hoca Ahmed Camii'nin harim üst örtüsü ise düz dam veya kubbe yerine tonozla geçilmiştir. Bu açıdan karşılaştırıldığında, Hoca Ahmed Camii bu dönem cami ve mescitleri arasında harim bölümü tonozlu üst örtüye sahip tek yapı olup, diğerleriyle benzerlik göstermemektedir.

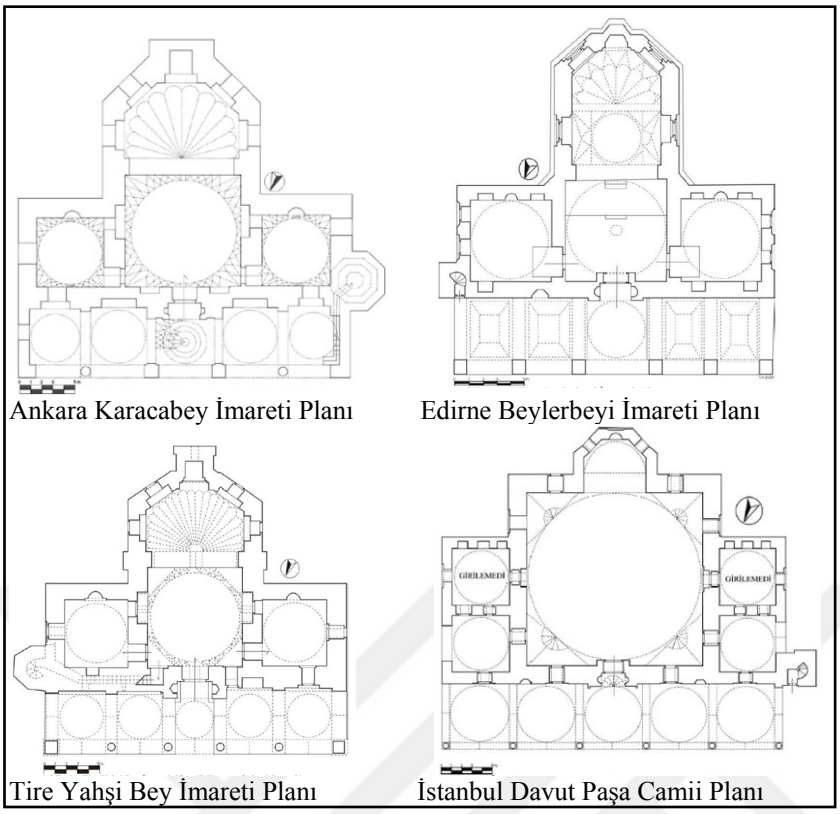
Bu yapılar dış sofa(son cemaat yeri) kuruluşu bakımından ele alındığında; bu dönemin cami ve mescitlerinin hepsinde bir son cemaat yerinin var olduğu ancak Taceddin Mescidi'nde daha sonradan yapılan müdahalelerle son cemaat yerinin harime katıldığı görülmektedir. Son cemaat yeri Hacı Büzürk ve Taceddin mescitlerinde günümüzde betonarme örtü ile kaplı düz dam, İbrahim Bey, Lâla Bey, Nebi, Parlı Safa camilerinde kubbe ile örtülü, Kavas-ı Sağir Mescidi ve Şeyh Muttahar caminde mevcutta ahşap kirişlemelerle geçilmiş düz damlıdır. Hoca Ahmed Camii'nin son cemaat yeri mevcut durumda betonarme düz olsa da, bu bölümün kubbe ile örtülü

olduğuna dair eğrisel izler yapı duvarlarında mevcuttur. Ancak son cemaatin bölümlenişi restitüsyon projesinde 3. Dönemde yapılan bir onarım olarak belirtilmiş özgün halinde daha düzgün bir bölümlenme ile üç sütun üzerine oturan dört adet sivri kemerli ve kubbelerle örtülü olarak düzenlenmiştir. Aynı dönemde olan İbrahim Bey Mescidi, Lâla Bey Camii, Nebi Camii ve Parlı Safa Camii'nde kubbe ile örtülü olan son cemaat yerinin daha düzenli bir bölümlenmeye sahip olduğu görülmektedir. Hoca Ahmed Camii'nin de daha sonra yapılan onarım ve eklemelerle son halini aldığı düşünülmektedir.

Malzeme ve cephe düzeni açısından incelendiğinde Hoca Ahmed Camii'nde kesme bazalt taşın hakim olduğu görülmektedir. Bazı dönem eki olan bölümlerde, kuzey ve güney cephesinin bir bölümü ile batı cephesinde kaba yonu ve moloz taşın birlikte kullanımıyla daha özensiz cephe yüzeylerine rastlanmaktadır.

Hoca Ahmed Camii Erken Osmanlı Dönemi Ters T Planlı(Tabhaneli) yapılar ile plan kuruluşu yönünden benzerlikler taşıdığından bu grupta değerlendirilmektedir[5] (Şekil 4.191.). Diyarbakır Suriçi bölgesinde yer alan diğer Ters T Planlı(Tabhaneli) camiler (İskender Paşa ve Fatih Paşa) ve plan kuruluşu yönünden benzerlik gösterdiğinden Alipaşa Medresesi, Hüsrev Paşa Camii (Hüsreviye Medresesi) ve Dabanoğlu Mahallesi, 161 ada 4, 35, 42, 47, 49 parsellerde yer alan Şeyhoğulları Evi ile karşılaştırmalı çalışması yapılmıştır (Çizelge 4.1.).

[5] Türkan Acar' ın *Anadolu Türk Mimarisinde Tabhaneli Camiler* adlı doktora tezinde yer alan yapılar ile karşılaştırmalı çalışma yapılmıştır.

Şekil 4.191. Erken Osmanlı dönemi tabhaneli cami örnekleri (Acar 2011)

4.7.1. Plan Düzeni Açısından Karşılaştırma

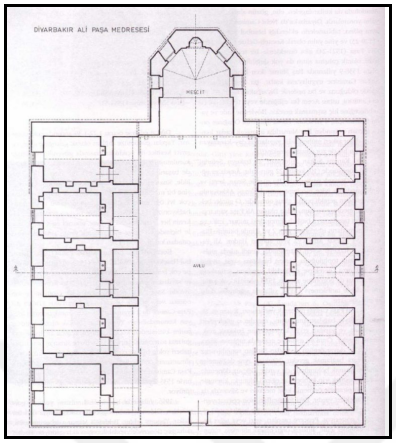
Diyarbakır'da Tabhaneli Camii tipinin ilk örneği Hoca Ahmed(Ayni Minare) Camii'dir (Sözen 1971). Kaynaklarda *'Tabhaneli Camiler'*in Erken Osmanlı Devri örneklerinin yayılma ve yerleşme politikasıyla cami ve oturulan yer olma özelliği taşıdıkları, ancak Hoca Ahmed Camii'nde böyle bir durumun olmadığı tamamen cami olarak kullanılmak üzere yapıldığı belirtilmektedir (Sözen 1971), (Yediyıldız ve Tomanendal) Ters T planlı yapılarda İskender Paşa ve Fatih Paşa Camileri ters T plan özelliği taşıması yönünden Hoca Ahmed Camii ile karşılaştırıldığında plan kuruluşu yönünden her iki cami de Ters T plan özelliği göstermekle beraber, doğu ve batıda birer adet olmak üzere iki tabhane mekânına sahiptirler. Diyarbakır'da Osmanlı Döneminde inşa edilen ve Ters T plan özelliği yönünden Hoca Ahmed Camii ile kısmi bir benzerlik taşısa da Fatih Paşa ve İskender Paşa Camileri ibadet mekânının tabhane mekânlarına oranı ve tabhane mekânlarının harim ile olan bağlantı biçimleri değerlendirildiğinde plan yönünden önemli bir benzerlik taşımamaktadır. Hoca Ahmed Camii'nde mihrap önü bölümü yarım sekizgen formda güneye çıkma yaparken, diğer camilerde böyle bir durum söz konusu değildir.

Hoca Ahmed Camii'nden sonra Diyarbakır'da Osmanlı Döneminde inşa edilen Hüsrevviye (Hüsrev Paşa Camii) ve Ali Paşa Medreseleri güneyde çıkma yapan yarım sekizgen planlı derslik bölümleriyle plan yönünden Hoca Ahmed Camii ile benzerlik göstermektedir (Çizelge 4.1.).

Hüsrev Paşa Medresesi derslik bölümü mescit gibi düzenlenmiştir (Tuncer 2012). Mescit ve derslik konumunda olan güney bölümü revaksız bir girişe sahiptir (Ek 30) Hoca Ahmed Camii'nde ise kuzeyde bir son cemaat yeri mevcuttur. Medresenin güney bölümünde yer alan Ters T plan formu ve çıkma yapan yarım sekizgen mihrap önü Hoca Ahmed Camii ile plan yönünden en çok benzerlik gösteren yapı olarak karşımıza çıkmaktadır (Ek 28,30,31). Hüsrev Paşa Medresesinde yer alan bu mescit bölümü medrese yapısının bir parçası konumundadır. Ancak Hoca Ahmed Camii kendi başına bağımsız bir ibadet yapısıdır. Medresenin mescit bölümünde yer alan mihrap yarım sekizgen planlı olup, anıtsal nitelikte bir mihrap özelliği göstermektedir. Dışardan çıkma yapan mihrap iç cephede iki yanda süslemeli sütuncelere sahip olup, mihrap etrafı bezemeli bir ters U biçiminde çevrelenmiştir. Hoca Ahmed Camii'nde Sözen (1981) mukarnaslı bir mihraptan bahsetmekle beraber, günümüzde mermer ile kaplı olan mihrap, güney cephede çıkma yapan bir destek duvarına sahip değildir. Mihrabın etrafını saran herhangi bir çerçeve belirtisi olmamakla beraber, mihrap bölümünde bunun için uygun alan da bulunmamaktadır.

Ali Paşa Medresesi 1534-1537 yılları arasında Ali Paşa Camii yapı topluluğu içerinde inşa edilmiştir. Medrese doğu ve batıda yer alan önü eyvanlı beşer adet oda ile güneyde yer alan yarım sekizgen planlı derslik-mescit bölümünden meydana gelmiştir (Şekil 4.192) (Tuncer 2012). Doğuda yer alan odaların üstü beşik tonoz, batıda yer alan odaların üstü aynalı tonoz, oda önlerindeki eyvanlar ise beşik tonozla örtülüdür. Güneyde yapıdan koparak yarım sekizgen planla çıkma yapan bölüm avluya sivri bir kemerle açılarak, odalardan daha yüksek bir kotta vurgulandığı görülmektedir. Mescit bölümünün üst örtüsünde yarım kubbe denemesi yapılmıştır. Bu derslik eyvan şeklinde düzenlenmiştir. Bu bölümde yer alan yarım sekizgen planlı mihrap basık kemerlidir (Ek 26). Ali Paşa Medresesinin mescidi ve dersliği konumundaki güneyde yarım sekizgen çıkma yapması Hoca Ahmed Camii'nin güneyde çıkma yapan bölümüyle aynı formu taşıması yönünden benzerlik taşımaktadır (Ek24,25) Ancak Hoca Ahmed Camii'de harimin doğu batı uzantılı gelişen ve ters T formunu oluşturan bölümün medresenin

mescit bölümünde olmayıp sadece yarım sekizgen planlı bölümden oluştuğu görülmektedir. Güneyde çıkma yapan bölüm, Hoca Ahmed Camii ile benzerlik gösterse de bu benzerlik, plan formunun bütününü kapsamamakta, kısmi bir benzerlik düzeyinde kalmaktadır. Hüsrev Paşa Medresesi'ne karşın daha az benzerlik göstermektedir.

Şekil 4.192. Ali Paşa Medresesi kısmi planı(Tuncer 1996)

Diyarbakır Suriçi bölgesi, Dabanoğlu Mahallesi, 161 ada 4, 35, 42, 47, 49 parsellerde yer alan Şeyhoğulları Evi'ne ilişkin Tuncer, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın türbesinin Fatih Paşa Cami doğusunda olduğu düşünülürse evinin bu semtte olduğunu ve Beysanoğlu'ndan 1993 yılında aldığı bilgiye göre; Özdemiroğlu Osman Paşa'nın son 200-300 yıldır artık Şehzazeler Konağı olarak anıldığını, bu durumun konağın satışından kaynaklandığını söylemektedir(Tuncer 2012). Ayrıca Şehzadeler konağı ve Şeyhoğulları Evi'nin aynı konağın bölümleri olduğunu belirterek, Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesinin de yakınında olmasını dikkate alarak Şeyhoğulları Evi'nin Özdemiroğlu Osman Paşa'ya ait konak olduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Diyarbakır'da 1571-1574 yıllarında valilik yaptığı yılları esas alarak en geç bu tarihlerde Şeyhoğulları Evi'nin inşa edildiğini belirtmektedir. Kaynaklarda konak olarak bahsedilen Şeyhoğulları Evi'nin plan düzeni yönünden Erken Osmanlı Dönemi Ters T Planlı yapıları ile büyük oranda benzerlik taşıdığı görülmektedir. Hoca Ahmed Camii Şeyhoğulları Evi ile plan düzeni yönünden karşılaştırıldığında Ters T plana sahip olması yönünden benzerlik taşımaktadır (Ek 19,20,21,22,23) Şeyhoğulları Evi'nde Ters T planlı bölümün güney duvarının tahrip olması nedeniyle bir mihrap nişinin yer alıp almadığı tespit edilememiştir. Ters T planlı ana mekânın doğu ve batısında birer *Tabhane* olarak nitelendirilebilecek oda yer

almaktadır. Dış sofa kuruluşu mevcut olmasa da kemer izleri (Ek 17,18) Şeyhoğulları Evi'nin Ters T bölümünü oluşturan doğu batı uzantılı mekânın doğu ve batısında kalan bölümler bir seki ile tabhaneli camilerde *Avlu* olarak nitelen orta alandan ayrılmakta olup, Hoca Ahmed Camii'nde de bu düzenleme aynı biçimdedir. Şeyhoğulları Evi'nde, tabhaneli camilerde *İbadet Mekânı* olarak nitelen bölüm de avlu bölümünden bir basamak seki ile ayrılmakta, bu durum Hüsrev Paşa Medresesi'nin mescit bölümüyle paralellik göstermektedir. Hoca Ahmed Camii, mihrap çevresindeki özgün zemin kotu ile harim girişindeki özgün zemin kotu arasındaki bir basamak yüksekliğindeki kot farkı göz önünde bulundurulduğunda(Şekil 4.118) ve benzer plan özelliği gösteren bu yapılar ile karşılaştırıldığında Hoca Ahmed Camii'nde de Harimde İbadet mekânı ile Avlu mekânı arasında bir basamak kot farkı olduğu düşünülmektedir. Şeyhoğulları Evi'nin Ters T bölümünü oluşturan güney bölümü dikdörtgen formda, Hoca Ahmed Camii'nde ise bu bölüm yarım sekizgen biçimdedir.

4.7.2. Cephe Düzeni Açısından Karşılaştırma

Malzeme ve cephe düzeni açısından incelendiğinde Hoca Ahmed Camii'nde kesme bazalt taşın hakim olduğu ancak bazı dönem eki olan yapı bölümleri ile kuzey cephesi, güney cephesinin bir bölümü ve batı cephesinde, kaba yonu ve moloz taşın birlikte kullanımıyla oluşturulmuş daha özensiz cephe yüzeyleri mevcuttur. Kalker taşın kullanımı bu yapıda sadece doğu giriş kapısının sivri kemerinde ve ayna taşında mevcuttur. Kapılar basık kemerli, pencereler ise düz atkılı ve metal lokmalıklıdır. Akkoyunlu Dönemi cami ve mescitlerinin cephe yüzleri genellikle hareketten uzak olup, Hoca Ahmed Camii'nde durum tam tersinedir. İbadet bölümünde cephede özelikle cami bölümünde çok köşeli bir yapıda inşa edilmiştir

Hoca Ahmed Camiii'nin cephelerinde Fatih Paşa Camii, İskender Paşa Camii, Hüsrev Paşa Medresesi ve Ali Paşa Medresesi cephelerindeki gibi almaşık, kalker taşı yada tuğla ile oluşturulmuş bir örgü sistemi yoktur. Pencereler düz atkılı, kapılar ise basık kemerlidir. Hoca Ahmed Camii ile benzerlikler gösteren Hüsrev Paşa Medresesi ve Ali Paşa Medresesi mescit bölümlerinde pencereler düz atkılı olup, lento taşı üzerinde hafifletme kemeri bulunmaktadır. Fatih Paşa Camii ve İskender Paşa Camii'nde ise pencere formları Hoca Ahmed Camii pencerelerinden daha özellikli olup,

düz atkılı olan pencerelerin üzerinde kalker taştan bezemeyi saran sağır sivri kemerler yer almaktadır.

4.7.3. Yapım Sistemi Açısından Karşılaştırma

Diyarbakır'da yer alan anıtsal veya sivil mimarlık örneği olan yapıların yığma yapım tekniğinde inşa edildiği Hoca Ahmed Camii'nde de aynı sistemin tekrarlandığı görülür. Ana yapım malzemesi olan bazalt taşın hakim olduğu yapıda açıklık geçmek için kemerler, üst örtü için de tuğla malzemeden olduğu düşünülen beşik tonoz ve çapraz tonoz kullanılmıştır.

Hoca Ahmed Camii yapım sistemi açısından İskender Paşa Camii ve Fatih Paşa Camii ile karşılaştırıldığında kullanılan üst örtü tekniği tamamen farklıdır. Her ne kadar Hoca Ahmed Camii'nin güney bölümünde yarım kubbe denenmeye çalışılmışsa da bu örtü beşik tonoz ile yarım kubbe arasında bir forma dönüşmüştür. İskender Paşa Camiinde kare planlı olan harim bölümü merkezde yer alan tek kubbe ile geçilmiştir (ek 32). Fatih Paşa Camii'nde ise merkezde yer alan kubbe dört yönde yarım kubbe ile desteklenmiştir. Köşe mekânları ise daha küçük boyutlarda tek kubbe ile örtülmüştür (Ek 34). Hoca Ahmed Camii'nde üst örtü; harimin güneye doğru ana kütleden çıkma yapan bölümü bazalt taş sivri kemer ile doğu batı uzantılı bölümünden ayrılmakta ve bu bölümün üst örtüsü güneydeki kenarlardan gelen üçgen biçimli eğrilerle birleşen sivri beşik tonoz formunu alarak kemere doğru uzanmaktadır. Harimin doğu batı uzantılı bölümünün üst örtüsü ise beşik tonoz olup, güneydeki kemerle birleştiği bölümde yarım çapraz tonoza dönüşmektedir. Bu bakımdan Hoca Ahmed Camii ile İskender Paşa ve Fatih Paşa Camii üst örtü bakımından benzerlik göstermemektedir.

Fatih Paşa Camii hariminde yapılan yarım kubbelerin ilk denemesi Hoca Ahmed Camii'nde güneyde yarım sekizgen çıkma yapan mihrap önüyle yapılmıştır (Sözen 1971).

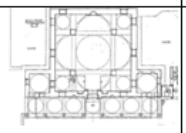
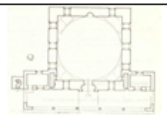
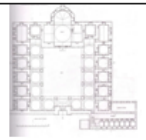
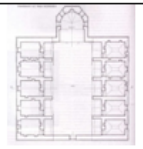
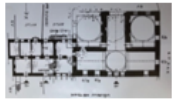
Ali Paşa Medresesi Mescit- Derslik bölümü ile Hoca Ahmed Camii'nde harimin güneyde çıkma yapan bölümü aynı üst örtü sistemine sahiptir.

Hüsrev Paşa Medresesi mescit bölümünün üst örtüsü Hoca Ahmed Camii üst örtü sistemi ile büyük oranda benzerlik göstermektedir. Her ikisinde de harimin güneye doğru ana kütleden çıkma yapan bölümü bazalt taş sivri kemer ile doğu batı uzantılı bölümünden ayrılmakta ve bu bölümün üst örtüsü güneydeki kenarlardan gelen üçgen

biçimli eğrilerle birleşen sivri beşik tonoz formunu oluşturarak kemere doğru uzanmaktadır. Harimin doğu batı uzantılı bölümünün doğu ve batısında kalan mekânlarının üstü her ikisinde de beşik tonozla örtülüdür. Ancak girişte varılan Avlu Hüsrev Paşa Medresesi'nde sekizgen kasnak üzerine oturan kubbe ile örtülü iken Hoca Ahmed Camiinde bu alan çapraz tonoz ile örtülmüştür. Hoca Ahmed Camiinde doğuda yer alan mekânda beşik tonozu destekleyen sivri kemer açıklığı Hüsrev Paşa Medresesi'nde yer almamakta, yan mekânların orta alanla birleştiği noktalarda kubbe kasnağını taşıyan sivri kemer açıklığı bulunmaktadır. Ancak Hoca Ahmed Camii'nde yan mekânların orta alanla birleştiği yerde kemerlere rastlanmamaktadır.

Şeyhoğulları Evi ana mekânı üst örtüsü Hoca Ahmed Camii üst örtü sistemi ile benzerlik göstermektedir. Her ikisinde de harimin güney bölümü beşik tonoz ile örtülüdür. Harimin doğu batı uzantılı bölümünün doğu ve batısında kalan mekânlarının üstü her ikisinde de beşik tonozla örtülüdür. Ancak harime girişte varılan Avlu Şeyhoğulları Evi'nde sekizgen kasnak üzerine oturan kubbe ile örtülü iken, Hoca Ahmed Camiinde bu alan çapraz tonoz ile örtülmüştür. Hoca Ahmed Camiinde doğuda yer alan mekânda beşik tonozu destekleyen sivri kemer açıklığı Şeyhoğulları Evi'nde yer almamaktadır. Hüsrev Paşa Medresesinde yan mekânların orta alanla birleştiği noktalarda kubbe kasnağını taşıyan sivri kemer açıklığı bulunmaktadır. Buna karşın Hoca Ahmed Camii'nde yan mekânların orta alanla birleştiği yerde kemerlere rastlanmamaktadır. Bu açıdan Şeyhoğulları Evi ve Hüsrev Paşa Medresesi mescit kısmının üst örtüsü birbiri ile neredeyse aynıdır.

Hoca Ahmed Camii, Diyarbakır Suriçi bölgesinde yer alan benzer yapılarla karşılaştırıldığında; plan ve yapım sistemi açısından daha çok Hüsrev Paşa Medresesi ile benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Karşılaştırması yapılan Fatih Paşa Camii, İskender Paşa Camii, Hüsrev Paşa Medresesi, Ali Paşa Medresesi ve Şeyhoğulları Evi'nin Hoca Ahmed Camii'nden sonra Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen yapılar olması dikkate alındığında plan düzeni ve yapım sistemi bakımından Erken Osmanlı Dönemi Ters T Planlı (Tabhaneli) Cami özelliği gösteren Hoca Ahmed Camii, Diyarbakır Suriçi'nde inşa edilenler arasında Şeyoğullar Evinin kesin yapım tarihi bilgisine ulaşılamamakla birlikte, günümüze ulaşan ilk örnek olduğu, Hüsrev Paşa Medresesi ve Ali Paşa Medresesine esin kaynağı olduğu düşünülmektedir.

ADI	SURİÇİ'NDE YERİ	KAT PLANI	DÖNEMİ	MALZEME	MİNARE	SON CEMAAT YERİ	CEPHE	YAPI ELEMANLARI		
								KAPI	PENCERE	ÜST ÖRTÜ
HOCA AHMED(AYNİ MİNARE) CAMİİ	GÜNEYBATI		AKKOYUNLU (15. YY)	BAZALT +TUĞLA	VAR (Sekizgen Planlı)	VAR				TONOZ
FATİH PAŞA CAMİİ	KUZEYDOĞU		OSMANLI (16. YY)	BAZALT+ KALKER+ TUĞLA	VAR (Dairesel Planlı)	VAR				KUBBE
İSKENDER PAŞA CAMİİ	KUZEYBATI		OSMANLI (16.YY)	BAZALT+ KALKER+ TUĞLA	VAR (Dairesel Planlı)	VAR				KUBBE
HÜSREV PAŞA MEDRESESİ	GÜNEYDOĞU		OSMANLI (16.YY)	BAZALT+ KALKER+ TUĞLA	VAR (Dönem Eki Ve Dairesel Planlı)	YOK				TONOZ +KUBBE
ALİPAŞA MEDRESESİ	GÜNEYBATI		OSMANLI (16.YY)	BAZALT+ TUĞLA	YOK	YOK		-		TONOZ
ŞEYOĞULLARI EVİ(161 ADA 4, 35, 42, 47, 49 PARSELLER)	KUZEYDOĞU		-	BAZALT+ TUĞLA	YOK	İZLER VAR (Yıkılmış Durumda)				TONOZ+ KUBBE

Çizelge 4.1. Hoca Ahmed(Ayni Minare) Camii ile benzerlik gösteren yapıların yapısal analizi

4.8. Restitüsyon

4.8.1. Metodoloji ve Restitüsyon İçin Kaynak Kullanımı

Hoca Ahmed (Ayni Minare) Cami'nin restitüsyon çalışmasındaki hedef yapıda günümüze kadar meydana gelen değişiklikleri tespit ederek, somut veriler ve kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında yapının geçirdiği dört dönem halini tespit etmek ve restorasyon önerileri için veri hazırlamaktır.

İlk olarak bilgiye dayalı kaynaklar belirlenerek başlıklar halinde sıralanmış ve bu doğrultuda restitüsyon projesi hazırlanmıştır. Restitüsyon projesi üzerinde yapılan değerlendirmeler, daha sonra farklı bilgilerin renklendirilmesiyle oluşturulmuş restitüsyon projesi analizlerinde gösterilerek ayrıca metin içinde mekansal olarak ta değinilmiştir.

Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'nin restitüsyon projesinde faydalanılan kaynaklar aşağıdaki başlıklarda tanıtılmıştır.

4.8.1.1. Yapıdaki İz ve Örneklerden Gelen Bilgiler

Yapı üzerinde yer alan elemanlarla birlikte, fonksiyonel ve yapısal bilgiler doğrultusunda elde edilen bilgiler ve detaylar olup dört başlık altında değerlendirilmiştir.

- Varlığı kesinlikle bilinenler; varlığı rölöve çalışmaları esnasında tespit edilen bilgiler.

- Yeri, boyutu ve malzemesi yapıdan gelen izlerle bilinenler; yapıda izi olan yeri, boyutu ve malzemesi yapı elemanının kendisinden elde edilen bilgilerle bilinenler.

- İzi olan yeri, boyutu ve malzemesi yapıdaki diğer örneklerden bilinenler; yapıda izi olan yeri, boyutu ve malzemesi yapıdaki diğer örneklerden bilinenler.

- İzi olmayan fakat varlığı yapıdaki diğer örneklerden bilinenler; izi olmayan, zamanla bir kısmı veya tamamı yok olmuş yapı elemanlarının yapıdaki diğer örnekler sayesinde bilinenler.

4.8.1.2. Yazılı, Çizili ve Sözlü Kaynaktan Gelen Bilgiler

- Yazılı çizili ve sözlü kaynaklar ile bilinenler; araştırmalar sonucu yazılı, çizili, sözlü kaynaklar ve fotoğraflar ile elde edilen bilgilerdir. Bunlar içinde en önemli görsel

belgeler 1966 yılına ait hava fotoğrafı, Diyarbakır Tapu Müdürlüğü'nden elde edilen tapu kaydı, Diyarbakır Kadastro Müdürlüğü'nden edinilen bilgi ve belgeler, Orhan Cezmi Tuncer'in Diyarbakır Camileri adlı kitabı (1996), Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden elde edilen eski belgeler, Metin Sözen'in Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi adlı kitabı (1981) ile Diyarbakır'da Türk Mimarisi adlı kitabı (1971), İbrahim Yılmazçelik'in XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır adlı kitabı (1995), Abdulgani Bulduk'un El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi adlı kitabı ve D.K.V.K.B.K.M.'den alınan tescil belgesidir. Yapının geçirdiği dönemlere ilişkin güvenilir bilgi sunabilecek herhangi bir sözlü kaynağa ulaşılamamış, sadece yapıda yakın dönemde yapılan değişikliklerle ilgili caminin bakımından sorumlu kişilerden bilgi alınabilmiştir.

4.8.1.3. Karşılaştırmalı Çalışmadan Gelen Bilgiler

- Karşılaştırmalı çalışma sonucu bilinenler; yeri, izi, boyutu ve malzemesi kentteki diğer Camiler ile karşılaştırma yapılarak elde edilen bilgilerdir. Diyarbakır'da bulunan ve yapısal olarak benzerlik gösteren Akkoyunlu Dönemi camileri karşılaştırmalı çalışmada değerlendirilmiştir.

- İzi olan yeri, boyutu ve malzemesi karşılaştırmalı çalışma sonucu bilinenler.

4.8.1.4. Mimari Gereklilik

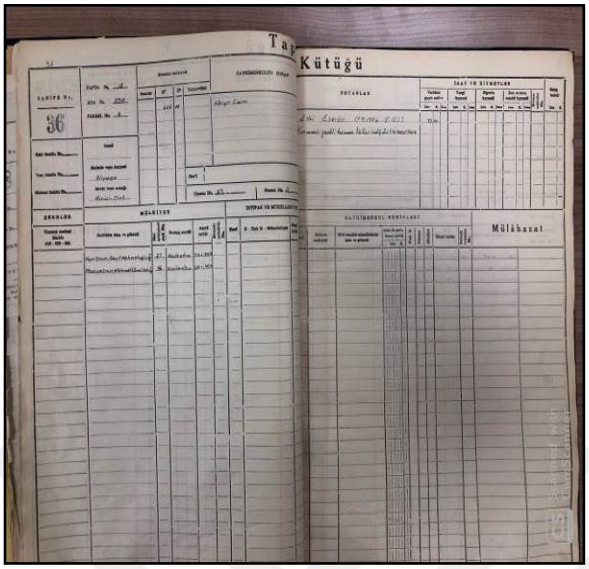
- Mimari gereklilik nedeniyle tamamlananlar; yapıda kullanım açısından olması gerekli yapı elemanlarıdır.

4.8.2. Yapının Restitüsyon Çalışmasında Kaynak Kullanımı

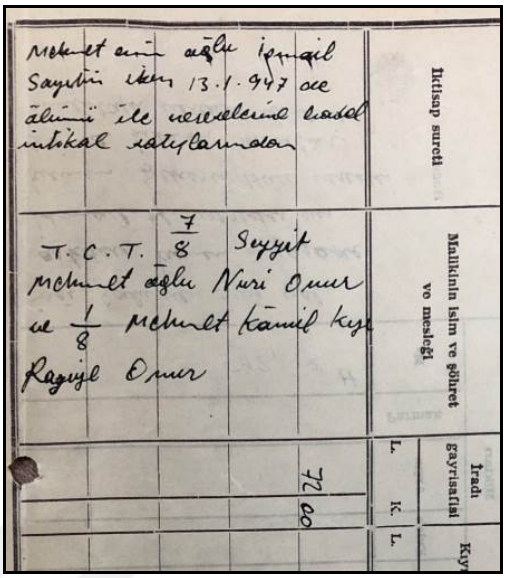
Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii, incelendiğinde yapıda farklı türde bozulmalarla karşılaşılmaktadır. Bununla birlikte yapının üst örtüsünde, yapı bünyesinde bulunan mekân sayısında ve boyutlarında bazı değişimlerin meydana geldiği görülmüştür. Yapı, caminin harim bölümü, son cemaat yeri, minare, avlu, medrese ile hela, abdesthane ve gasilhane olarak altı bölüm halinde ele alınmıştır.

D.T.K.B.M.'nde yapılan arşiv araştırmasında 1947 yılından önceki sahibi olan Mehmet Emin Oğlu İsmail Seyit'in ölümü ile satışının yapıldığı ve günümüzde caminin mülkiyet sahibi olan Nuri Onur ve Raziya Onur'a satışının yapıldığı tespit edilmiştir (Şekil 4.193,194.) Caminin tapu kaydında 1984 yılında ***"Eski Eserdir"***, 2002 yılında

"Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığıdır" şerhinin düşürüldüğü görülmüştür (Şekil 4.195.).

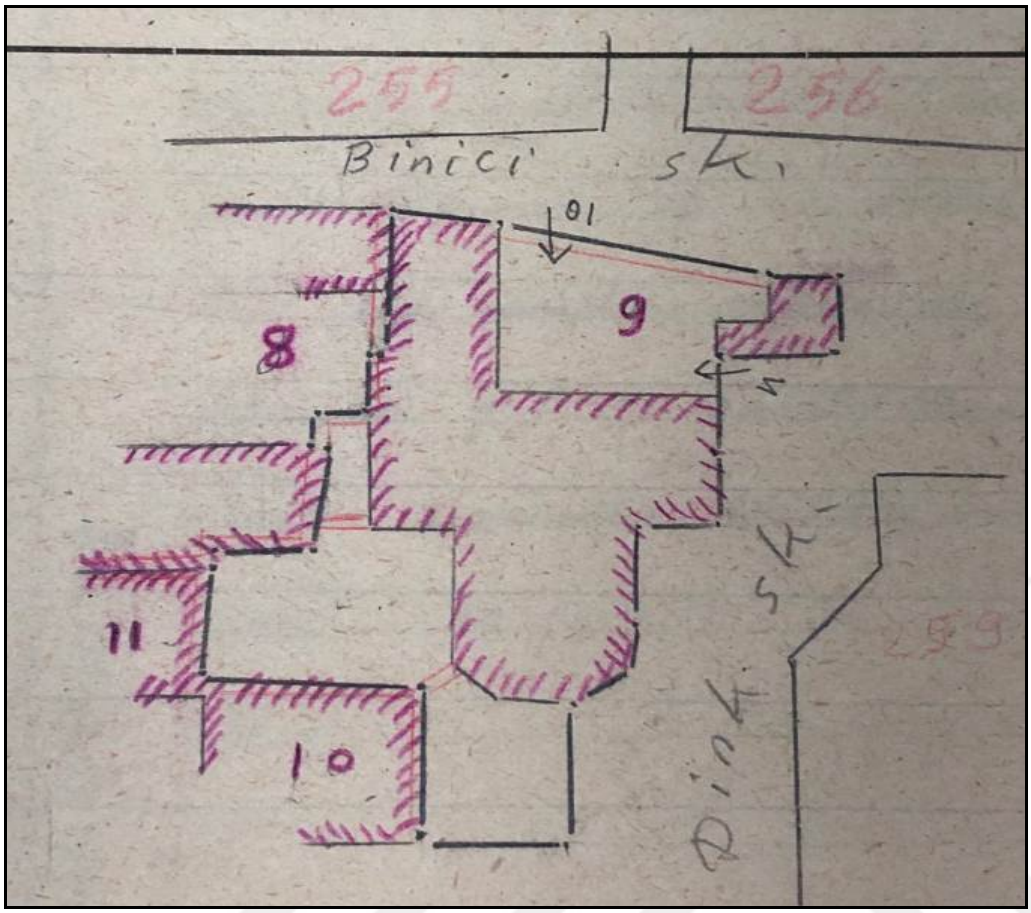
Şekil 4.193. Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'ne ait tapu kaydı (D.T.K.B.M Arşivi, 2019)

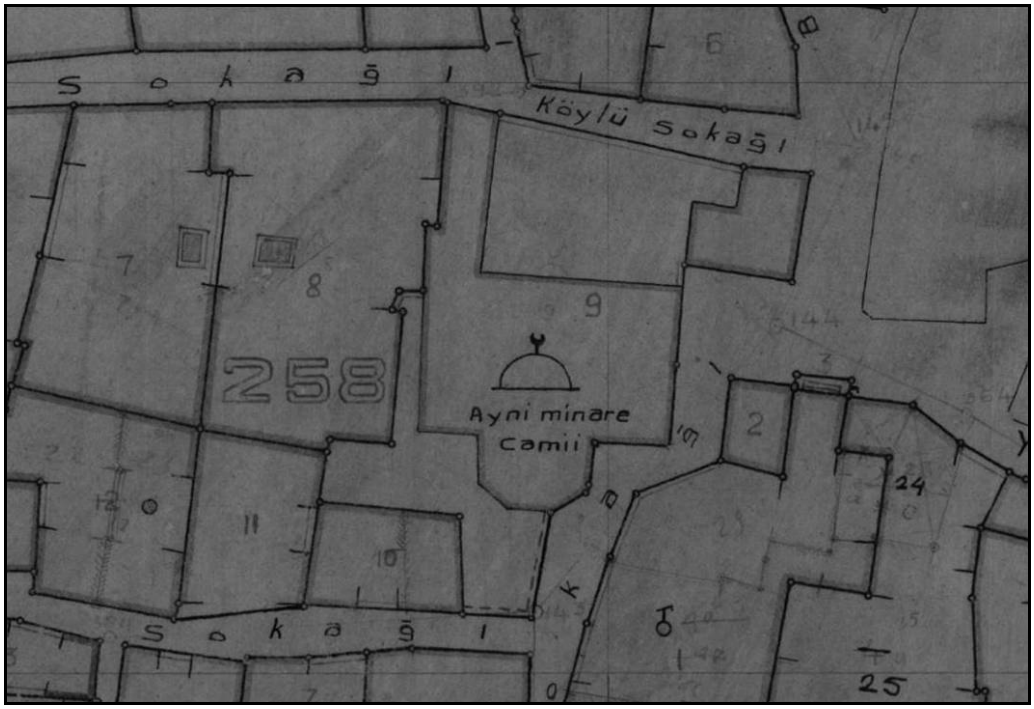
Şekil 4.194. Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii istinsah Varakası (D.T.K.B.M Arşivi, 2019)

1947 yılına ait tapu kaydı (Şekil 4.197.) ve 1953 yılına ait tesis kadastrosu (Şekil 4.198.) incelendiğinde; camiye ait krokilerde, yapının günümüzdeki mevcut kitleleriyle uyum göstermektedir. Yapının sokaktan sağlanan her iki girişinin, harim, son cemaat yeri, minare, imam odası, hela bölümü ve gasilhaneye ait kitle sınırlarının ve konumlarının mevcut durum ile aynı olduğu, ancak kullanılan malzeme ve yapım tekniğinden sonradan yapıldığı tespit edilen niteliksiz Şadırvanın bu krokilerde mevcut olmadığı görülmüştür (Yazılı Çizili ve Sözlü Kaynaktan Gelen Bilgiler).

Caminin kuzeyinde bulunan sokağın ismi tapu kaydında Binici Sokak, tesis kadastrosunda Köylü Sokağı, doğusunda bulunan sokak ise her iki belgede de Dink Sokağı olarak geçmektedir. Günümüzde kuzeyde yer alan sokağın ismi korunmuş ancak doğuda yer alan sokağın isminin değiştiği görülmektedir (Şekil 4.195.,196.)

Şekil 4.195. 28/7/1947 tarihli tapu kaydında yer alan Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'ne ait kroki (D.T.K.B.M Arşivi, 2019)

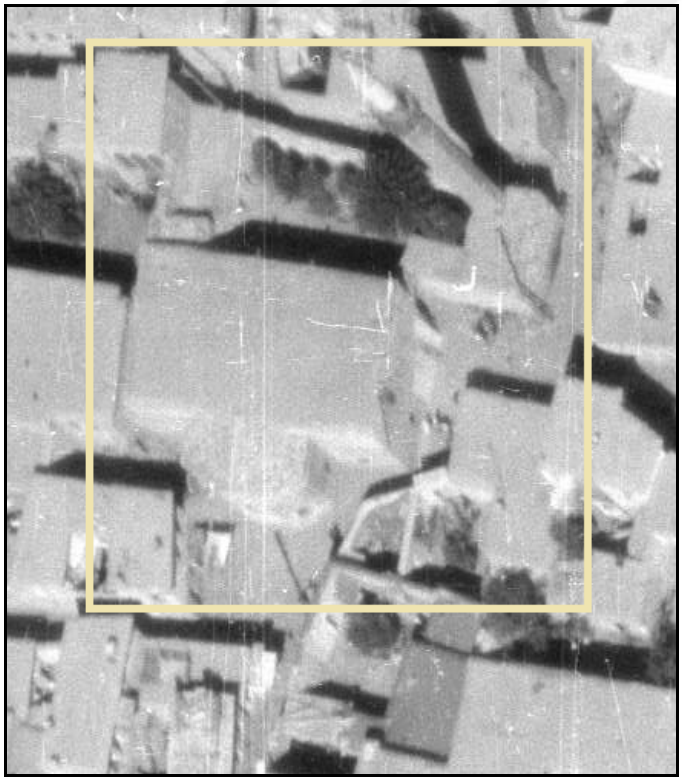
Şekil 4.196. 28/01/1953 tarihli tesis kadastrosunda Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii

Yapı tapu kaydında kagir cami olarak belirtilmektedir. Hoca Ahmed Camii'ne ilişkin elde edilen en eski vakıf kaydı, 1518 tarihli Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mevcut *Maliyeden Müdevver Defter'*de "***Hoca Ahmed Mescidi Vakfı"*** olarak geçmektedir (Yakuboğlu ve ark. 2013). Yapının yapım tarihine en yakın tespit ettiğimiz vakıf bilgisi daha sonraki yıllara ait eski belgelerde ve kaynaklarda aynı isimle karşımıza çıkmaktadır (İlhan 1992), (Ek 11.,12.,13.,14). Kaynaklarda Hoca Ahmed adında bir hayırsever tarafından yaptırıldığı belirtilen caminin vakfının bu belgelerden yola çıkarak ilk yapımından itibaren aynı olduğu ve değişmediği düşünülmektedir. Hoca Ahmed Mescidi Vakfı'na bağlı olan caminin vakfı, 20. yüzyılın ilk yarısı içinde de faaldir (Bizbirlik, 1995). Abdulgani Bulduk daha sonra caminin Evkaf Dairesi tarafından satıldığı, Gercüşlü Hacı İsmail tarafından alındığını belirtmektedir (Bulduk). Tapu Müdürlüğü'nden edinilen bilgide 1947 den önce Abdulgani Bulduk'un da söylediği isimle uyumlu olan Mehmet Emin Oğlu **İsmail Seyit**'e ait olduğu, 1947 yılında el değiştirerek bugünkü mülkiyet sahiplerinin eline geçtiği tespit edilmiştir (Yazılı Çizili ve Sözlü Kaynaktan Gelen Bilgiler) (Şekil 4.194.)

Diyarbakır'a ait edindiğimiz hava fotoğrafları içinden yapıya ait en anlaşılır görüntüyü veren 1966 yılı hava fotoğrafıdır (Şekil 4.197.) Bu hava fotoğrafında yer alan kitlelerin ve yapı sınırlarının günümüzde mevcut olan yapı sınırlarıyla bütünüyle aynı olduğu, yapının doğu ve güney cephesinde yer alan pencerelerin günümüzdeki gibi alt kotlarının yerden yüksek olduğu, üst örtünün Harim doğu batı uzantılı kısım ve Son Cemaat Yerinde hemzemin ve düz dam olduğu, Harimin güneyde çıkma yapan bölümünde ise eğimli beşik çatı formunda olduğu anlaşılmaktadır. Şadırvanın bu fotoğrafta da mevcut olmadığı, minarenin ise aynı yerde mevcut olduğu görülmektedir (Yazılı Çizili ve Sözlü Kaynaktan Gelen Bilgiler) (Şekil 4.198.)

Şekil 4.197. 1966 yılına ait Suriçinin güney bölgesini gösteren hava fotoğrafı (D.Ç.Ş.M. Arşivi)

Şekil 4.198. 1966 yılı hava fotoğrafında Hoca Ahmed Camii (D.Ç.Ş.M. Arşivi)

Diyarbakır'a ait bilgi edinebildiğimiz bir başka belge ise 1939 yılı hava fotoğrafıdır (Şekil 4.199.) Bu fotoğrafta yapının olduğu bölümde bir deformasyon mevcuttur. Bu fotoğrafta caminin son cemaat yerinde üst örtüde çökme olduğu tahmin edilmektedir. Son cemaat yerinin üst örtüsündeki dairesel karartılar kubbelerinin çöküntüye uğradığı izlenimini oluşturmaktadır(Şekil 4.200.)

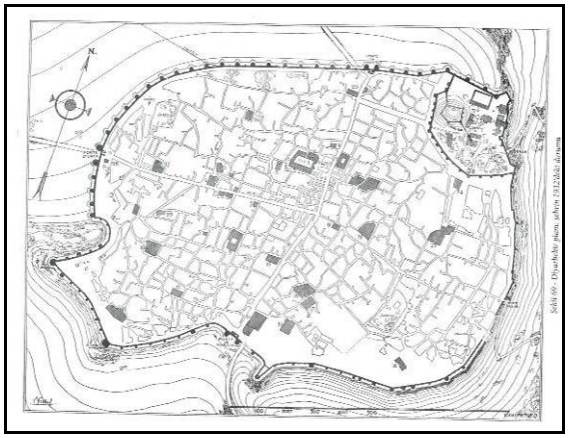
Şekil 4.199. 1939 yılına ait Suriçini gösteren hava fotoğrafı (D.B.B.B. Arşivi)

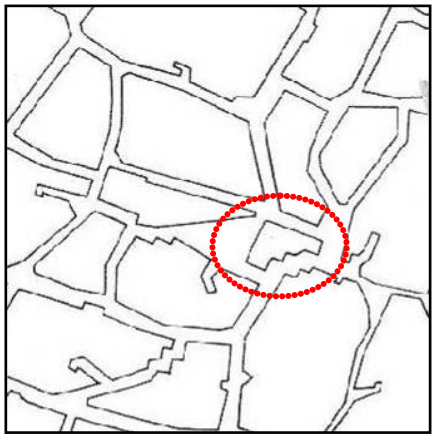
Şekil 4.200. 1939 yılı hava fotoğrafında Hoca Ahmed Camii

Yapının restitüsyon çalışmasını yaparken karşılaşılan en önemli sorun özel mülkiyete ait ve aktif halde kullanılan camide sıva raspası imkanının olamayışı ve yapının özgün durumuna ilişkin bilgi verebilecek birtakım izlerin açığa çıkarılamamasıdır. Yapıya sağlıklı bir müdahale imkanı olduğunda elde edilemeyen bilgi ve özgün dokunun ortaya çıkarılabilmesi yararlı olacaktır.

4.8.2.1. Harim: Harim planının güney ve doğuda sokağa bakması bu cephelerde özgünlüğünü koruduğunu gösteriyorsa da yapının komşu ile birleşen batı cephesinde aynı şey söylenememektedir (Tuncer, 1996). Anıtsal bir yapı olan camiinin harim bölümü batı cephesi ile komşu yapının birbirine 1.46m genişliğinde dar uzun bir aralıkla çok yakın konumda olması, yapının batı cephesi parsel sınırlarında değişiklik yaşanmış olabileceği düşüncesini uyandırmaktadır. Ancak yapıya ait 1953 yılında çizilen tesis kadastrosu (Şekil 4.196.) ve 1947 yılına ait tapu kaydında (Şekil 4.195.) yer alan krokide yapı sınırlarının bugünkü durumla aynı olduğu görülmüştür. Gabriel'in 1932 tarihli planında ise cami doğu ve kuzey cephelerinin bugünkü durum ile uyumlu olduğu, batı cephesinde parsel sınırları, caminin güney batısında yer alan ve günümüzde zemin katı geleneksel olan yapıyı da içine alarak düz bir şekilde kuzeydeki sokağa doğru ilerlediği, aynı zamanda caminin batısında büyük bir meydan niteliğinde boş alanın bırakıldığı görülmektedir (Gabriel 1940), (Şekil 4.201.,202.) Yapının batısında yer alan komşu yapı Diyarbakır'ın geleneksel konut mimarisinin özelliklerini yansıtan tescilli bir sivil mimarlık örneğidir. Bu yapının tam olarak ne zaman yapıldığı, cami ile bağlantısının olup olmadığı veya yapımdan önce cami ile bağlantılı bir yapının yerinde olup olmadığı konusu yapının mevcut durumu ve elde edebildiğimiz bilgi ve belgelerden yola çıkarak açıklık getirebileceğimiz bir konu değildir. Ancak 1939 yılına ait hava fotoğrafında yapının mevcut olduğu görülmektedir. Bu nedenle yapının restitüsyon çalışmasında Hoca Ahmed Camii'nin kendi yapı sınırları özgün kabul edilerek çözümlemeye çalışılmıştır.

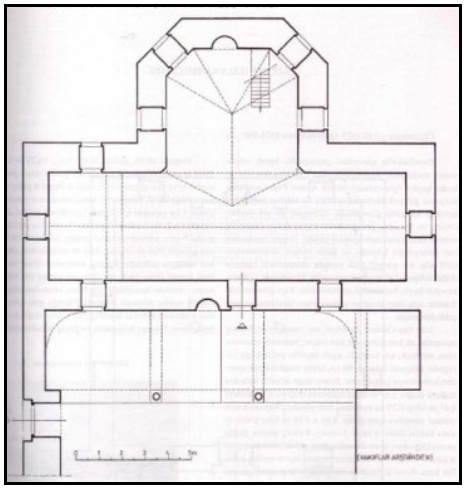

Şekil 4.201. Diyarbakır Suriçi'nin 1932'deki durumunu gösteren plan (Gabriel 1940)

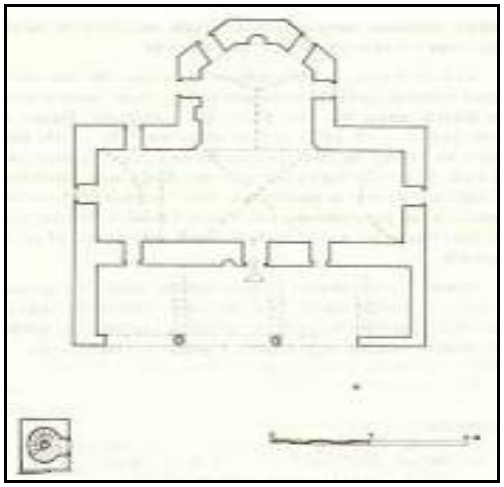

Şekil 4.202. Gabriel'in çizdiği suriçi planında Hoca Ahmed Camii'nin olduğu bölge ve çevresi (Gabriel 1940)

Ters T planına sahip olan harim bölümüne ilişin yakın dönemlerde çizilen planlara bakıldığında yapı sınırları, duvar kalınlıkları, kapı ile pencere boşluklarının sayısı ve yerleri, üst örtü biçiminin cami harim bölümünün bugünkü durumuyla aynı olduğu tespit edilmiştir (Şekil 4.203.,204.) Harimde yer alan mihrap günümüzde tamamen mermer ile kapatılmıştır. Mihrabın mermer ile kaplı olmadığı dönemde Tuncer (1996) ve Sözen (1971) tarafından mihrabın özgün planı ve biçimi tespit edilerek mukarnaslı mihrap (Sözen 1971) olduğu belirtilmiştir. Yarım daire planlı mihrabın dış cephede kendisini destekleyen bir duvar olmayışı ve çevresinde yeterli alan bulunmayışından sınırlarının bugünkü durumda olabileceği kanaati mevcuttur. Bu nedenle mukarnaslı mihrabın Hoca Ahmed Camii'nde yarım daire planlı niş içerisinde beş sıra halinde yükselen ve sadece mihrap nişi içinde olarak tamamlanmıştır (Ör: Hacı Mıştak Mescidi, Hz.Süleyman Camii, Arap Şeyh Mescidi mihrapları), (Ek 37.) (Yazılı Çizili ve Sözlü Kaynaktan Gelen Bilgiler, Karşılaştırmalı Çalışmadan Gelen Bilgiler). Harimin pencere boşluklarında yer alan metal doğramalar yakın dönemde onarım dönemlerinde eklenmiş ve yapının tarihi görüntüsüyle uyumlu olmayan bir uygulamadır. Diyarbakır'da anıtsal veya sivil mimarlık örneği yapılarda kapı ve pencere elemanlarının ana yapım malzemesi ahşaptır. Yapının ahşap olan özgün pencere doğramasının biçimi ve boyutu Sözen'in (1971) çektiği fotoğrafta mevcuttur. Bu fotoğrafta yer alan biçim ve boyutlara göre pencere elemanları tamamlanmıştır (Yazılı Çizili ve Sözlü Kaynaktan Gelen Bilgiler), (Şekil 4.222.,251.).

Şekil 4.203. Hoca Ahmed Camii Planı (Tuncer 1996)

Şekil 4.204. Hoca Ahmed Camii Planı (Sözen 1971)

Harimde yer alan minber ve müezzin mahfili yakın dönemlerde ihtiyaç doğrultusunda eklenmiştir (Şekil 4.225.,254.). Duvarların ve tavanın bütünü sıvalı

durumda olup, güneyde çıkma yapan mekândaki pencerelerin çevresi ve kemer yüzeyleri sıvanmamıştır. Duvarlara uygulanan sıva malzemesinin çimento esaslı sıva malzemesi olduğu dökülme olan yerlerden tespit edilmiştir. Tüm yüzeylerin tonoz üzengi seviyelerine kadar ince yonu bazalt taş olduğu yapıdan anlaşılmaktadır. Sonrasının da kireç harcı ile sıvalı olduğu bilinmektedir (Şekil 4. 234.,240.,251.,252.,253.,254.,264.,), (Yapıdaki İz ve Örneklerden Gelen Bilgiler).

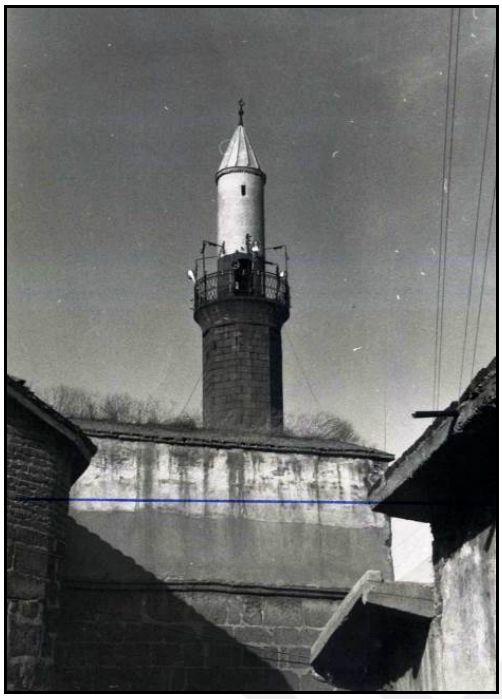
Mevcut durumda harimin güneye doğru ana kütleden çıkma yapan bölümü bazalt taş sivri kemer ile doğu batı uzantılı bölümünden ayrılmakta ve bu bölümün üst örtüsü güneydeki kenarlardan gelen üçgen biçimli eğrilerle birleşen sivri beşik tonoz formunu oluşturarak kemere doğru uzanmaktadır. Harimin doğu batı uzantılı olan bölümünün üst örtüsü ise beşik tonoz ile örtülerek güneydeki kemerle birleştiği bölümde yarım çapraz tonoza dönüşmektedir (Şekil 4.223.,234.,237.,240.,242.,246.). Yapının ilk, ikinci ve üçüncü dönemlerinde harimin güney bölümünün üst örtüsünün günümüzdeki gibi olduğu ve bir değişime uğramadığı düşünülmektedir. Ancak harim doğu batı uzantılı bölümünde üst örtüde deformasyonlar ve düzensizlikler görülmekle beraber orta alanda yer alan beşik tonoz ve yarım çapraz tonoz birleşim yerlerindeki strüktürel hasarlar bu bölümde değişimin olduğunu göstermektedir (Şekil 4.182.,183.) Harimin doğu batı uzantılı bölümünün her bir bölümünün üstü beşik tonoz örtülü tabhane olduğu düşünülmektedir (Şekil 4.224..225.). Tabhaneli yapılarda avlu olarak nitelendirilen ve harime girişte varılan orta alanı ifade eden bölümde ise yarım değil tam çapraz tonoz olması gerekmektedir. Harimin uzun dikdörtgen bir forma sahip olan doğu batı uzantılı bölümünde yer alan beşik tonoz, sadece doğudaki tabhane mekânında yer alan sivri kemer açıklığı ile desteklenmiş bunun karşılığı batıdaki tabhane mekânında mevcut değildir. Batıdaki tabhane mekânında tonozun taşınmasına destek amaçlı yapılmış bir kemer izine rastlanmamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde doğu batı uzantılı mekânın orta bölümünün doğu ve batıdan gelen beşik tonozlarla birleşen çapraz tonoz olması ve bu bölümdeki her üç mekânın üst örtüsünün ayrı çalışması statik açıdan daha makuldür. Bu nedenle orta alan yarım çapraz tonozdan tam çapraz tonoza tamamlanmıştır (Şekil 4.233.,234.), (Yapıdaki İz ve Örneklerden Gelen Bilgiler, Karşılaştırmalı Çalışmadan Gelen Bilgiler). İçte tonoz olan harimin üst örtüsü dıştan aynı eğriselliğin korunarak örtüldüğü toprak tabaka ile tamamlanmıştır. Yapının birinci, ikinci ve üçüncü dönemde aynı forma sahip olan örtüsü, dördüncü dönemde tonoz olan

örtüyü koruma kamacıyla güney, doğu ve batı duvar akslarında tuğla duvar ile dam kotunun yükseltildiği ve düz toprak dam ile örtülmüştür (Şekil 4.206.,208..229.,230.,251.,252.,257.,258.,259.). Harimin tonoz örtüsünde meydana gelen bozulmanın, dördüncü dönemde yapının damına eklenen aşırı yükten kaynaklandığı düşünülmektedir. Damdaki suyun aktarımı için restitüsyon projesinde belirtilen noktalara taş çörten eklenmiştir (Mimari Gereklilik), (Şekil 4.232.,238.,244.).

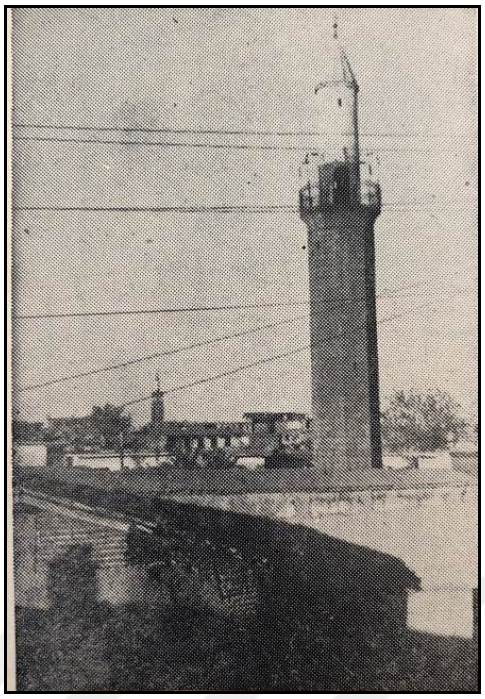
Harim zemini mihrap çevresinde doğuda yer alan kaba yonu bazalt taş döşeme örgüsü ve doğu ile batıda yer alan mekânların zemininde var olan kaba yonu bazalt taş döşeme esas alınarak tüm mekân zemininde tamamlama yapılmıştır (Şekil 4.221.,233.,239.,245.,250.), (Yapıdaki İz ve Örneklerden Gelen Bilgiler) Ayrıca Tabhaneli yapılarda Harimde Avlu ile İbadet Mekânı Arsında kot farkı olduğu belirtilir (Acar 2011) (Şekil 3.4.) Mihrap çevresindeki özgün taş döşeme ile Harim Giriş kapısı aralığında mevcut olan özgün taş döşeme arasındaki bir rıhtlık kot farkı, harim girişinde varılan avlu mekânı ile güneyde çıkma yapan bölüm arasında kot farkı olduğunu gösteren izlerdir (Şekil 4.233.,241.), (Yapıdaki İz ve Örneklerden Gelen Bilgiler).

Harimin kuzey duvarında sonradan açıldığı tespit edilen niş restitüsyon projesinde kaldırılmıştır (Yapıdaki İz ve Örneklerden Gelen Bilgiler, Yazılı Çizili ve Sözlü Kaynaktan Gelen Bilgiler), (Şekil 4.203.)

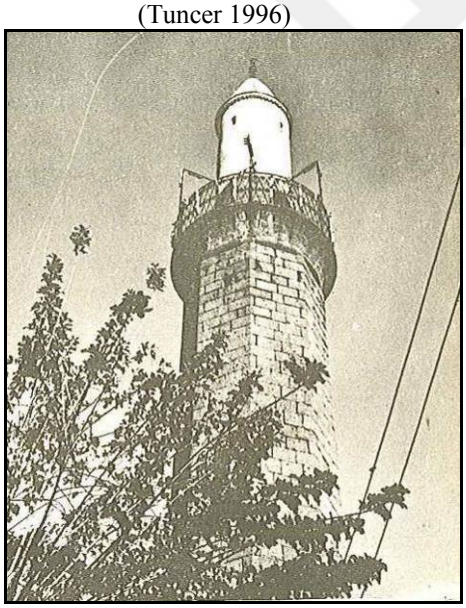
Harimde olduğu belirtilen ancak yeri belirtilmeyen ve başka yerden getirildiği iddia edilen çini parçaları günümüzde mevcut olmadığından çini parçalarına dönük bir tamamlama yapılamamıştır (Sözen 1981)

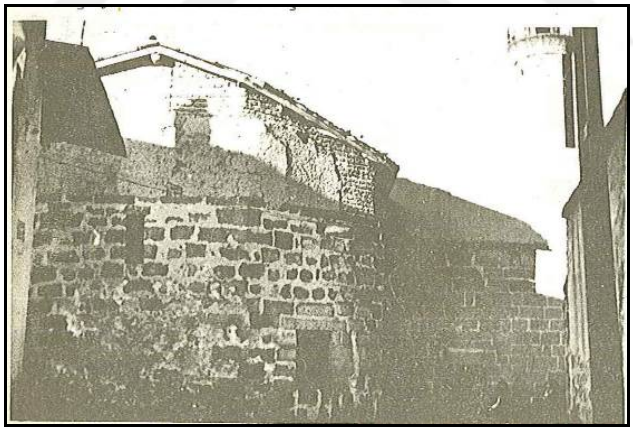
Şekil 4.205. Cami Güney cephesi ve minare (Tuncer 1996)

Şekil 4.206. Cami Güney Cephesi (Sözen1981)

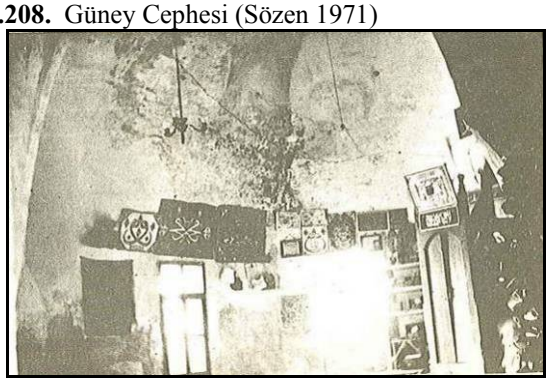
Şekil 4.207. Minare (Sözen 1971)

Şekil 4.208. Güney Cephesi (Sözen 1971)

Şekil 4.209. Son cemaat yeri(Sözen 1971)

Şekil 4.210. Harim güney bölümü (Sözen 1971)

4.8.2.2. Son Cemaat Yeri

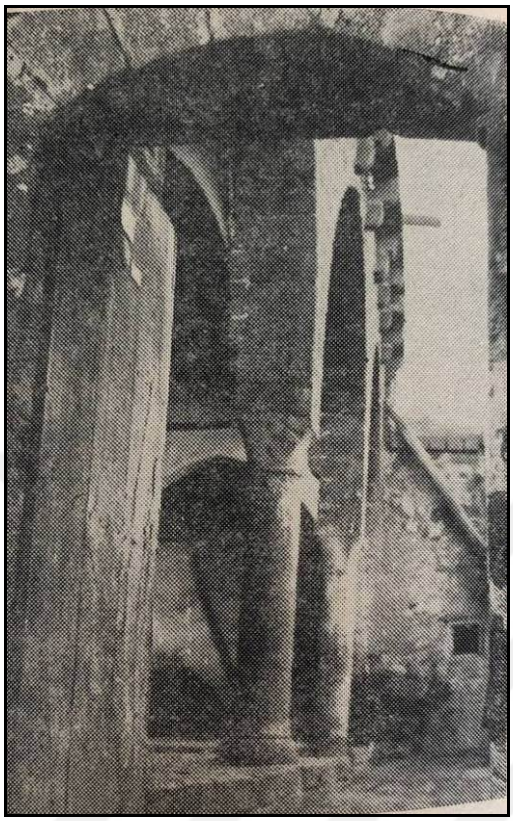
Caminin son cemaat yeri günümüzde dörtgen forma sahip dört bölümden oluşmaktadır. Düzensiz ve orantısız bölümlenişinin yapının geçirdiği dönemlerde gördüğü onarımlardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Son cemaat yerinin duvarlarında yer alan eğrisel kalıntılar, cephe iç duvarlarında yer alan bingi taşları ve son cemaat Yerinin orantısız bölümlenişi farklı dönemlerde farklı örtü sistemlerinin uygulandığını gösteren izlerdir. Günümüzde camekan ile kapatılarak tamamen kapalı bir hacim haline getirilen son cemaat yeri, restitüsyon projesinde yarı açık bir mekan olma özelliğine aykırı olan bu niteliksiz eklenti kaldırılmıştır. 1966 yılı hava fotoğrafı ve Sözen'in çektiği fotoğraflar (1971,1981), (Şekil. 4.209.,211.) incelendiğinde üst örtüsünün toprak düz dam olduğu anlaşılmaktadır. Son cemaat yerindeki avluya bakan cephenin iç yüzünde kemer açıklıklarının üst kotunda sıralı halde bazalt bingi taşları mevcuttur. Bulundukları yer ve düzen açısından Diyarbakır'da yer alan geleneksel yapılarla karşılaştırıldığında son cemaat yerinin üzerini örten ahşap kirişlerden gelen yükü duvara aktarmak amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır (Ek 55.) Bu nedenle Diyarbakır'daki yapılarda kullanılan yaygın bir örtü sistemi olan ahşap kirişler üzerine oturan düz toprak dam tekniğinin son cemaat yerinde uygulandığı kesinleşmektedir (Yapıdaki İz ve Örneklerden Gelen Bilgiler, Yazılı Çizili ve Sözlü Kaynaktan Gelen Bilgiler, Karşılaştırmalı Çalışmadan Gelen Bilgiler), (Şekil 4.247.,248.). Son cemaat yerinde uygulanan bu örtü sisteminin yapının geçirdiği dördüncü dönemde yapılan bir örtü sistemi olduğu düşünülmektedir (Şekil 4.226.,227.,255.,256.). Yapının birinci, ikinci ve üçüncü döneminde son cemaat yerinde var olan eğrisel kalıntılardan yola çıkarak farklı bir örtü sisteminin uygulandığı anlaşılmaktadır. Son cemaat yerinde var olan iki eğrisel kalıntının köşe birleşim noktalarından çıkış biçimi ve formu değerlendirildiğinde, tonoz formunu oluşturamayacağı düşünülmekte ve bu izler daha çok kubbe çıkış formunu çağrıştırmaktadır (Şekil 4.73.). Yapının birinci ve ikinci döneminde Son cemaat yerindeki üst örtü sistemi Diyarbakır'daki diğer tarihi camiler, ters T planlı camiler ve mevcut olan eğrisel kalıntılar göz önünde bulundurulduğunda bu dönemlerde son cemaat yerinin daha orantılı ve düzgün bir bölümlenmeye sahip dört bölümden oluştuğu, her bölümün üzerinin kubbe ile örtüldüğü, avluya açılan (Şekil 4.232.,233.,235.) üç yalın sütun üzerine oturan dört sivri kemer açıklığının olabileceği düşünülmektedir (Yapıdaki İz ve Örneklerden Gelen Bilgiler, Karşılaştırmalı

Çalışmadan Gelen Bilgiler). Camiye ilişkin 1858 tarihli muhasebe kayıtları incelendiğinde Loğkeş[6] için 100 kuruş gider ayrıldığı görülmektedir (Ek 11.). Bu gidere bakıldığında yapının damlarını loğlamak için ücret ayrılması damda toprak örtünün varlığını göstermekte, bu nedenle kubbelerin dışarıdan çok kalın olmayan bir toprak katmanıyla örtüldüğü anlaşılmaktadır (Yazılı Çizili ve Sözlü Kaynaktan Gelen Bilgiler).

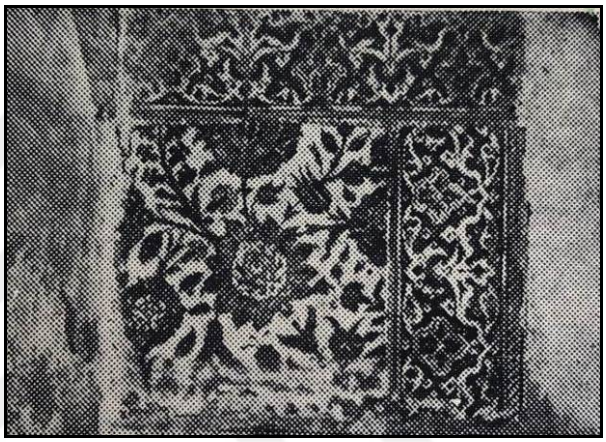
Son cemaat yerinde var olan eğrisel kalıntılar bugünkü durumda mevcut olan ve dörtgen formlara sahip son cemaat yerinin üzerini örtecek biçimde tasarlandığı, bunu dik kesen kemerlerle birlikte inşa edilmiş olmasından anlaşılmaktadır. Son cemaat yerinin doğudan itibaren birinci ve üçüncü bölümünde harim ve harim duvarına dik bir şekilde dayanan kemerlerin köşe noktalarından çıkmaktadır. İkinci ve dördüncü bölümde herhangi bir kubbe kalıntısına rastlanmamıştır (Şekil 4.123.). Birinci, ikinci ve üçüncü bölümler dörtgen formda olsalar da çift merkezli kubbeler ile örtülmeye olanak sağlayan açıklıklara sahiptirler (örnek; Ömer Şeddad Mescidi, Lalebey, ve Nebi camii), (Yapıdaki İz ve Örneklerden Gelen Bilgiler, Karşılaştırmalı Çalışmadan Gelen Bilgiler). Ancak dördüncü bölümün formu 2.13 m x 3.50 m boyutlarında bir dikdörtgen formu olduğundan kubbe örtüsü için uygun açıklığı vermemektedir. Bu nedenle son cemaat yerindeki düzensiz ve orantısız bölümlenme, Harime giriş yapan kapının solda kalması, dikdörtgen açıklıkları örtecek biçimde tasarlanmış eğrisel kubbe kalıntıları, son cemaat yeri kemerlerinin bütün cephe boyunca kurgulanmaması, son cemaatin avluya bakan cephesinde batıda yer alan doku farklılığı ve son cemaat yerinin sokağa bakan doğu cephesinin harim duvarından sürekli dikey yönlü bir derz ile ayrılması (Şekil 4.127.) ve bu cephedeki taşların farklı boyutlarda olması vb. izler, son cemaat yerinin ikinci dönemde dört kemerli olan cephe açıklığı ve kubbe örtüsünün üçüncü dönemde elden geçirilerek medrese ile birlikte kurgulandığı, bu nedenle üç kemerli cepheye dönüştürülerek kubbelerinin yeniden düzenlendiği fikrini oluşturmaktadır (Şekil 4.227.,247.). Medresenin camiinin geçirdiği üçüncü dönemde, son cemaat yeri ile birlikte kurgulandığı ve birbiri ile bütünleşik inşa edildiği anlaşılmaktadır. Son cemaat yerinin diğer bölümlere nazaran çok dar olan dördüncü bölümünün, Medresenin ilk yapımında zemin+1 katlı inşa edildiği düşünüldüğünden Medresenin üst örtüsü ile aynı sistemde ahşap kiriş üzerine gelen düz toprak damlı olduğu ve medrese damı ile aynı kotta olduğu düşünülmekte, son cemaat yeri diğer bölümlerinin ise günümüzde var olan

[6] Loğkeş:Toprak damları loğlayan, düzelten kişi

eğrisel kalıntılar tamamlanarak çift merkezli kubbe olduğu düşünülmektedir (Yapıdaki İz ve Örneklerden Gelen Bilgiler).

Şekil 4.211. Doğu girişinden son cemaat yeri (Sözen 1981)

Şekil 4.212. Çini (Sözen 1981)

Şekil 4.213. Avluda yer alan mezarın baş kısmının şahidesi

4.8.2.3. Avlu: Cami avlusunda, kuzey girişinin doğusunda yer alan bazalt taştan mezarın baş kısmında yer alan şahidesinin doğu yüzünde Hicri 1311 tarihi yer almaktadır. Bu tarih çevrildiğinde miladi 1893/1894 tarihlerine denk gelmektedir. Mezar taşındaki Arapça yazıdan; Hacı Abdurrahman ve Hacı Ömer adında iki şahsa ait mezar olduğu anlaşılmaktadır.[7] Avlu zemini kaba yonu bazalt taştan yapılmış olan özgün döşemenin büyük bir bölümü yerinde mevcuttur. Avlunun geri kalan bölümünde döşeme beton malzeme ile kaplanmış, doğu bölümde ise tamamen beton ile kaplanan döşeme zeminden yükselmektedir. Avlu bir kısmı mevcut olan kaba yonu bazalt taş döşeme olup, zamanla yapılan yanlış onarımlarla bir kısmının bu tür malzemelerle kaplandığı anlaşılmaktadır (Yapıdaki İz ve Örneklerden Gelen Bilgiler). Avlu duvarının minarenin avluya dahil olmasıyla doğu yönde ilerlediği ve avlu alanının büyüdüğü düşünülmektedir (Şekil 4.239.,243.).

4.8.2.4. Medrese

Yapının batısında yer alan bölümün medrese olduğuna dair edinilen en önemli bilgi Yılmazçelik ile yapıya ilişkin muhasebe kayıtlarıdır. Yılmazçelik; *"Bu dönemde Diyarbakır'da pekçok camide olduğu gibi, bu camiin de avlusunda bir medrese vardı. Söz konusu medrese müderrisliğine Mart 1814 tarihinde atanan kişiye "ibtida-i dâhil" payesi tevcih edilmiştir."* bilgisi verilmektedir (Yılmazçelik 1995). Camiye ilişkin V.G.M. arşivlerinden ulaşılan muhasebe kayıtlarının giderler bölümünde, 1858 (hicri 1275) tarihinde muallim ve cüzhan için ayrılan 90 kuruş giderden bahsedilmekte (Ek 11.), 1842 (hicri 1258) tarihine ait bir diğer muhasebe kaydında, muallim-i sıbyan (çocuklara ders veren öğretmen) için 30 kuruş gider ayrıldığı belirtilmektedir (Ek 13.) Yapının muhasebe kayıtlarında tespit edilen muallim ücretleri Yılmazçelik'in (1995) verdiği, yapıda bir medrese olduğu bilgisini destekleyen verilerdir (Yazılı Çizili ve Sözlü Kaynaktan Gelen Bilgiler) Bahsi geçen medresenin günümüzde İmam Odası olarak kullanılan yer olma ihtimali yüksektir. Bu alan dışında, yapının doğu kanadında yer alan gasilhane tamamen eklenti bir birim olduğundan, hela bölümü ise plan düzeni, helaların oluşu ve buraya girişin sağlandığı kemer açıklığının genişliği göz önünde bulundurulduğunda doğu kanadının medrese için uygun bölüm olmadığı, yapının batı

[7] Cami avlusunda yer alan mezarın baş kısmındaki şahidenin doğu ve batıya bakan yüzlerinde Arapça yazı yer almaktadır, ancak batıya bakan yüzündeki yazı okunaklı olmadığı için okunaklı olan doğu yüzündeki Arapça yazının, Hoca Ahmed Camii İmamı Hasan Duruk tarafından çevirisi yapılmıştır.

kanadında yer alan İmam Odasının ise, yığma yapım tekniğinde yapılan bir bölüm olması, mevcut durumunda su ve kanalizasyon tesisatlarından uzak temiz bir mekân olarak kullanımı, mevcutta da var olan İmam Odasının caminin bulunduğu avluda medrese için uygun tek kütle olduğu fikrini güçlendirmektedir (Şekil 4.220.,244.,249.).

Caminin ilk yapımında avluda bir medresenin olduğuna dair herhangi bir bilgi olmadığından, Yılmazçelik'e (1995) dayanarak 19. yy. da bir medresenin var olduğu kabul edilebilir. Son cemaat yerinin avlu batı köşesindeki 3.08 m genişlikte 1.87 m yükseklikteki moloz taş duvar, Son cemaat yerinin ince yonu taş örgüsüyle oluşturulmuş genel cephe görünümüyle uyumlu olmamakla birlikte cepheden 0.10 m kuzey yönünde çıkma yapmaktadır (Şekil 4.215.) Bu bölümde bir doku farklılığı mevcut olup, ayrıca son cemaat yerinin tavan döşemesi boyunca devam eden taş bingilerin bu bölümde olmadığı görülmektedir. Son cemaat yerinin avluya bakan cephesinin batısında kalan bu farklı görünüme sahip duvar yüzeyi, bu bölümde bingi taşlarının olmayışı ve bu bölümün son cemaat yeri duvarından 0.10 m kuzeye doğru çıkıntılı olması, İmam Odası olarak kullanılan ancak özgün halinde medrese olduğu düşünülen kütlenin günümüzdeki kat yüksekliği sınırında olmadığı, son cemaat yerinin cephe yüksekliği boyunca devam ettiği tahmin edilmektedir. Son cemaatin avlu cephesinde yer alan farklı duvar örgüsünün medresenin kat yüksekliği düşürülüp günümüzdeki kota getirilince ortaya çıkan iç duvar örgüsü olduğu düşünülmektedir (Şekil 4.214.,228.,247.,257.).

Şekil 4.214. Son Cemaat Yeri avlu cephesi ve taş duvar doku farklılıkları

Son cemaat yeri avlu cephesinde yer alan farklı dokuya sahip duvar izi göz önünde bulundurulduğunda medresenin özgün yüksekliği avlu zemininden itibaren yaklaşık 5.70 m' dir. İç mekânda var olan ve zeminden 1.95 m yükseklikte yer alan bingi taşı ile Depo 2'nin batı iç duvarında yer alan, zeminden 2.25 m yükseklikteki ahşap kiriş kalıntısı ve yuvası, medresenin zemin+1 kattan oluştuğu fikrini veren izlerdir. (Yapıdaki İz ve Örneklerden Gelen Bilgiler) Medrese içinde yer alan ve mekânı iki bölüme ayıran duvarın özgünde sivri kemerli bir geçişi sağlayan açıklık olduğu düşünülmektedir (İzi Olan, Yeri Boyutu ve Malzemesi Yapıdaki Diğer Örneklerden Bilinenler). Bu kemer ve medresenin kuzeyinde bulunan duvar aynı zamanda 1. kat döşemenin taşınmasına yardımcı taşıyıcı elemanlardır. Medrese bölümü dönemler içinde değerlendirildiğinde günümüzde imam odası olarak kullanılan bölümün yapıdaki izlerden yola çıkarak mederese için uygun yer olduğu ve medresenin bu bölümü kapsayabileceği, imam odasının kuzeyinde yer alan ve günümüzde depo olarak kullanılan mekânın özgün halinde de depo-odunluk olarak kullanıldığı düşünülmektedir. medresenin ve kuzeyinde yer alan deponun eklenmesi üçüncü dönem olarak değerlendirilip, restitüsyon 3. dönem analizlerinde detaylı olarak verilmiştir. Medresenin ilk yapımında yine yapıdaki izlerden zemin+1 katlı olabileceği, günümüzde mevcut olan taş duvar üzerine oturan ahşap kirişlerle örtülü düz toprak damla geçildiği (Yazılı Çizili ve Sözlü Kaynaktan Gelen Bilgiler), mevcut durumda medresenin cephesinde güneyde yer alan ve diğer açıklıklarla uyumsuz olan kapı ile üzerinde yer alan pencerenin ilk yapımında olmadığı kanaati oluşmuştur. Bu kapının yerinde, üst bölümünde ve diğer kapı ile pencerelerin aksında pencerelerin olması gerektiği, bu pencerelerin mevcutta var olan pencerelerle aynı form ve boyutta olduğu düşünülmektedir (İzi Olan, Yeri Boyutu ve Malzemesi Yapıdaki Diğer Örneklerden Bilinenler).

Medresenin cephe yüzeyinde üst kata çıkışı sağlayan herhangi bir merdiven izi olmadığından caminin son cemaat yerinden ahşap bir merdivenle medresenin 1. katına ulaşımın sağlanmış olabileceği düşünülmektedir (Mimari Gereklilik). Medrese bölümü kat yüksekliğinin günümüz koduna getirilmesi durumu yapının geçirdiği 4. dönemde değerlendirilmiş ve yapının 1. katının yüksekliğinin düşürülüp, var olan birinci kat pencerelerinin bulunduğu yerler korunarak yüksekliklerinin azaltıldığı, ara kat döşemesinin kaldırılarak medresenin tek katlı tek mekân haline getirildiği ve üzeri

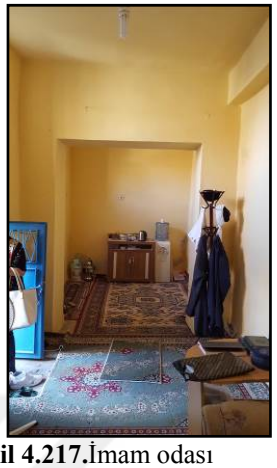
yeniden ahşap kirişlerle örtülerek toprak dam ile kapatıldığı düşünülmektedir (Yazılı Çizili ve Sözlü Kaynaktan Gelen Bilgiler, İzi Olan, Yeri Boyutu ve Malzemesi Yapıdaki Diğer Örneklerden Bilinenler), (Şekil 4.215.,216.,217.,252.,256.)

Şekil 4.215. Depo 2

Şekil 4.216. İmam odası kuzeyi

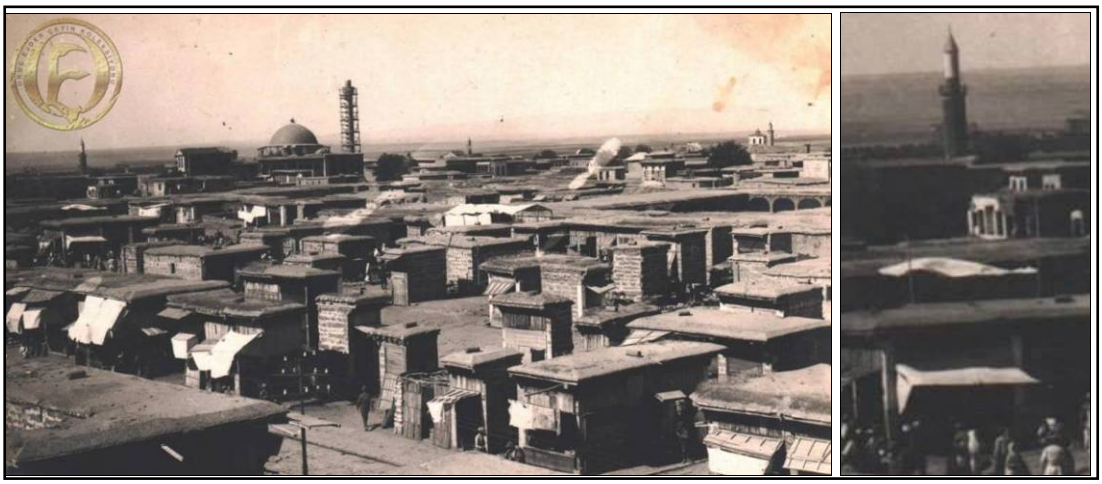

Şekil 4.217.İmam odası

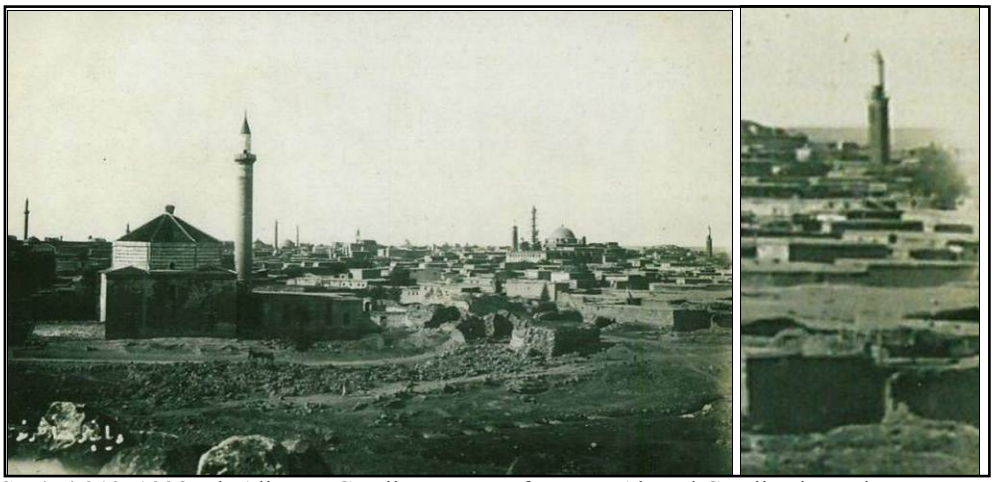
4.8.2.5. Minare: Minare camiden bağımsız ve yaklaşık 7.57 m avlunun kuzeydoğusunda inşa edilmiştir. 1920'li yıllara ait eski fotoğraflarda minarenin mevcut olduğu görülmüştür (Şekil 4.218.,219.). Minarenin camiden uzakta inşa edilmesi, cami ile birlikte kurgulanmadığını göstermektedir (Şekil 4. 236.,243.). Günümüzde büyük ölçüde özgün yapısını korumuş ve yansıtır durumda olan minare, ilk yapımına dair bilgileri bünyesinde barındırmaktadır. Kaidenin, sokak kotundan 0.57 m yükselerek, kaideden 0.05 m dışa doğru taşıntı yapmakta olan alt bölümünün köşe dönüşleri minarenin yapıdan tamamen bağımsız kurgulandığını gösteren en önemli izlerdendir. Kaidenin alt bölümünü oluşturan kademeli bölüm köşelerden üçgen piramidallerle dönerek doğu ve batı cephede, kuzey cephede mevcut olan formun aynısının devam ettiği izini taşımaktadır (Şekil 4.103.,128.,231.,248.,260.), (Yapıdaki İz Ve Örneklerden Gelen Bilgiler). Kaidenin kuzey yüzünün alt bölümünde bulunan kademenin, minare kaidesinin tüm cephelerinde devam ettiğini gösteren köşe dönüş izleri, minarenin caminin herhangi bir birimi veya avlu duvarından tamamen bağımsız ve kademeli şekilde yapıldığını, daha sonradan avluya dahil olduğunu gösterdiği kanaati oluşmuştur. Bu kanıyı destekleyen bir diğer neden ise; minare bitişiğinde bulunan avlu duvarı ile hela duvarı dikey doğrultuda kesin ve sürekli bir derz ayrımı ile minare kaidesinden ayrılmakta ve bu duvarların minare duvarları ile birlikte örülmediği görülmektedir. Ayrıca avlu ve hela duvarında kullanılan malzeme, biçimsel ve boyutsal farklılığı ile

minare duvarından ayrılmakta ve minare duvarı hemen bitişinde yer alan bu duvarlara nazaran daha özellikli kalmaktadır (Şekil 4.128.).

Bizbirlik (1995), Hoca Ahmed Camii'nin önce mescit olduğu, daha sonradan camiye dönüştüğünü belirtmektedir. Eski belgelerden ulaşılan camiye ait vakıf isminden de yapının mescit olarak yapıldığı tespit edilmiştir. Bu bilgiye dayanarak yapının ilk yapımında minaresinin olmayışı gayet doğaldır. Bu durumda yapının restitüsyonu için yapılan dört dönemin ilk döneminde mescidin harim, son cemaat yeri ve bunlarla birlikte Diyarbakır'ın diğer mescitlerinde de olduğu gibi yapı sınırlarında devam eden dikdörtgen formunda avlu bölümünün olduğu, ancak minarenin bu ilk yapım döneminde olmadığı, camiye dönüşünce yapıda bir minare ihtiyacının doğduğu ve bu nedenle minarenin inşa edildiği düşünülmektedir. İlk yapımında kurgulanmadığı düşünülen minare bu nedenle yapının geçirdiği ikinci dönemde inşa edilmiştir (Şekil 4.239.,245), (Yapıdaki İz ve Örneklerden Gelen Bilgiler, Yazılı Çizili ve Sözlü Kaynaktan Gelen Bilgiler, Karşılaştırmalı Çalışmadan Gelen Bilgiler). Minarenin ikinci dönemde yapının kuzeydoğunda yapı sınırlarının dışında sokakta inşa edildiği, üçüncü dönemde çevresine eklenen birimlerle yapı avlusu içine alındığı düşünülmektedir (Yapıdaki İz ve Örneklerden Gelen Bilgiler).

Şekil 4.218. Suriçi bölgesi Behram Paşa Camii ve sol tarafta Hoca Ahmed Camii Minaresi 1920'li yıllar (Oruç Ejder Çetin Arşivi)

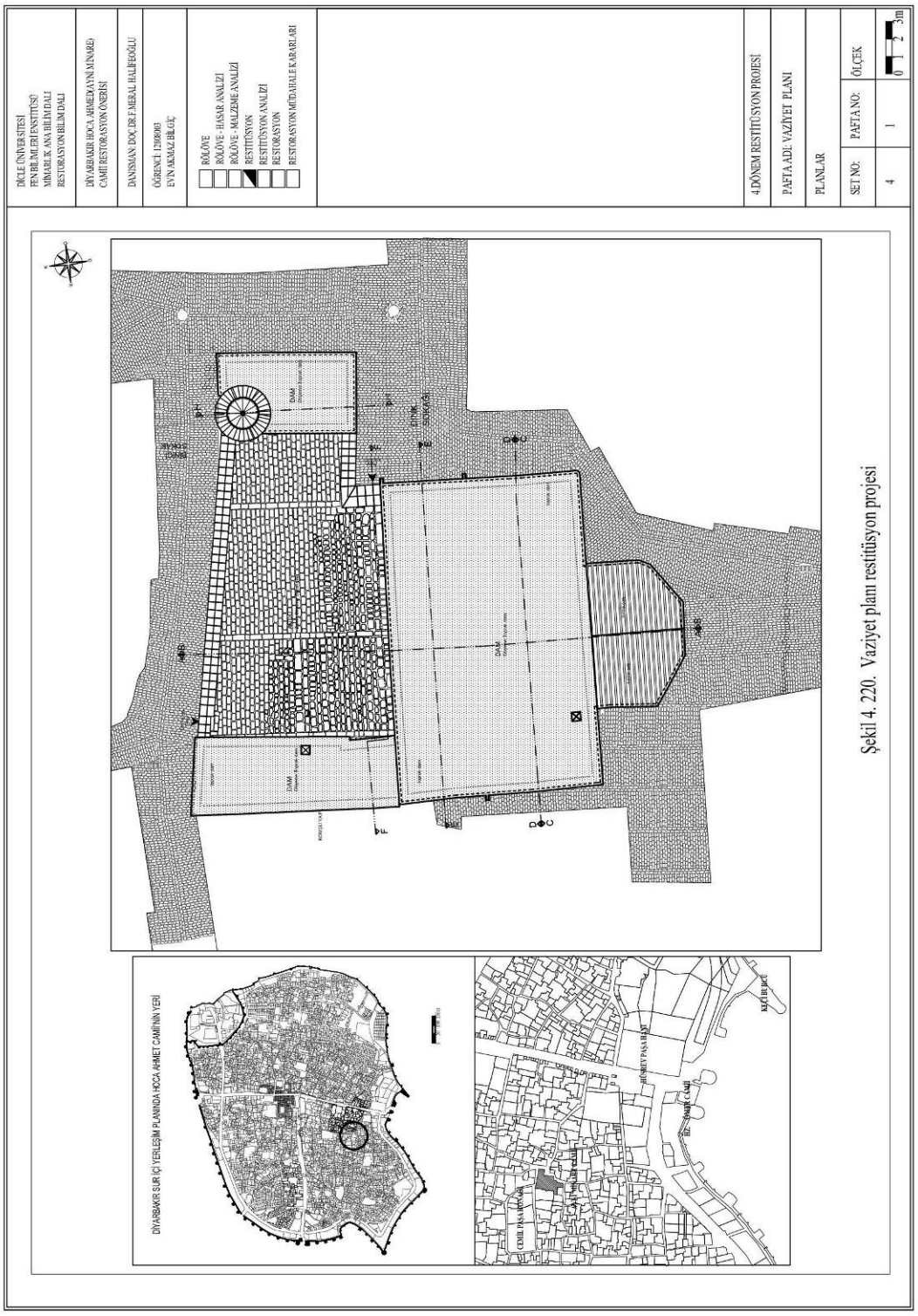
Şekil 4.219. 1928 yılı Ali Paşa Camii ve sağ tarafta Hoca Ahmed Camii Minaresi (Erzurum 2012)

4.8.2.6. Hela, Abdesthane ve Gasilhane Bölümü

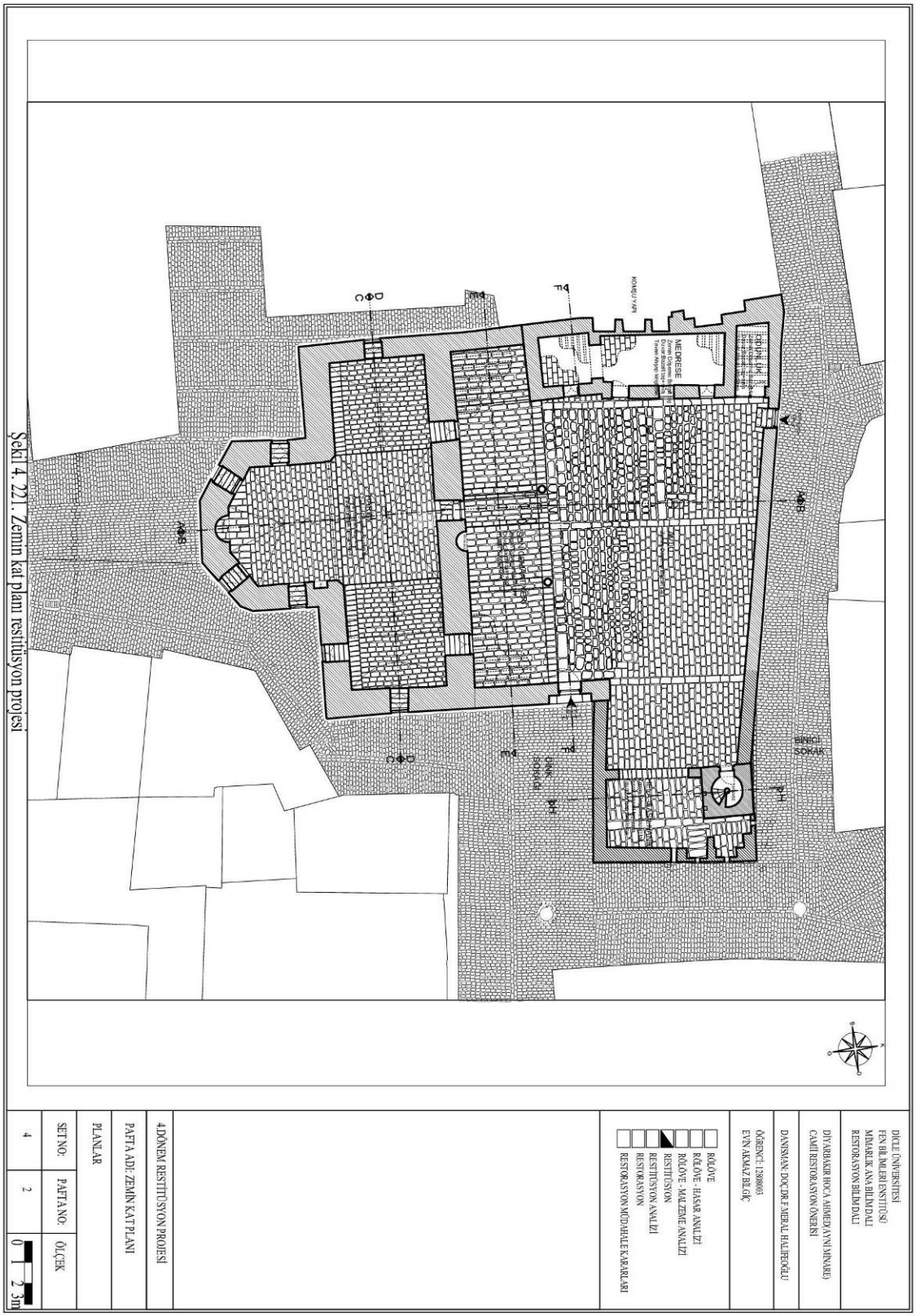
Caminin hela abdesthane ve gasilhanesi için Abdulgani Bulduk; *"Seferberlikte asker işgali altında kaldı. Kubbesi yıkıldı. Nihayet Evkaf Dairesi sattı. Gercüşlü Hacı İsmail beyşüz nakit paraya aldı. Beş bin para sarfederek muhteşem bir tarzda tamir ve abdesthane ve gasilhane yaptırdı. Borularla tesisatını yaptırdı ve elektiriğini döşeyerek ışıklandırmış oldu."* demektedir (Bulduk), (Ek 10.). Bulduk, abdesthane ile şadırvanı değil hela bölümünü kastetmektedir. Çünkü şadırvanın çok daha geç dönemde yapılmış bir eklenti olduğu hem kullanılan malzeme, hem yapım tekniği, hem de 1966 hava fotoğrafı ile 1953 tarihli tesis kadastrosu ve 1947 tarihli tapu kaydında yer alan krokide olmayışından anlaşılmaktadır. Günümüzde mevcut olan gasilhane hela bölümüne girişi sağlayan özgün kemer açıklığını kapatacak şekilde eklenmiştir. Gasilhanede kuzey ve doğu duvarının güney duvarından farklı oluşu, kullanılan malzeme ve kapı, pencere boyutları ile betonarme üst örtüye sahip tavanı, bu mekânın sonradan eklenen niteliksiz bir bölüm olduğunu gösteren izlerdir(Yapıdaki İz ve Örneklerden Gelen Bilgiler). Abdesthanenin hem abdest alma yeri hem helayı kapsayan bir bütün olduğu ve abdesthane ve gasilhanenin avlunun bugünkü doğu kanadında yer alan ince yonu bazalt taştan sivri kemer açıklığa sahip girişle ulaşılan ve minare etrafını L formunda saran alanı kapsadığı düşünülmektedir (Yazılı Çizili ve Sözlü Kaynaktan Gelen Bilgiler, Yapıdaki İz ve Örneklerden Gelen Bilgiler). Günümüzde mevcut olan hela bölümünün minare ile bitişik konumda ancak minareden sürekli ve dikey yönlü bir derz ile ayrılması ve kaideyi geçmeyecek şekilde minarenin tarihi kimliğine saygı duyarak inşa edilmesi, minare ile aynı dönemde inşa edilmediğini gösteren bir izdir (Yapıdaki İz ve

Örneklerden Gelen Bilgiler). Sivri kemerli geniş açıklıkla ulaşılan alanda, abdesthane ve gasilhanenin yapıldığı düşünülmekle beraber, plan detaylarında nasıl kurgulandığı konusuna açıklık getirilememektedir. Abdesthane ve gasilhanenin olduğu bölüme girişi sağlayan kemer üzerinde yer alan 7 adet bingi taşı ve bunlar üzerine oturan dikdörtgen saçak taşları günümüzde de mevcuttur. Abdesthane ve gasilhane bölümünün üst örtüsünün ahşap kirişler üzerine oturan toprak düz dam olduğu cephedeki mevcut saçak taşlarından anlaşılmaktadır. Bu bölümün zemininde var olan ince yonu bazalt taş döşeme alanının bütününde devam ettiği düşünülmektedir (Yapıdaki İz ve Örneklerden Gelen Bilgiler).

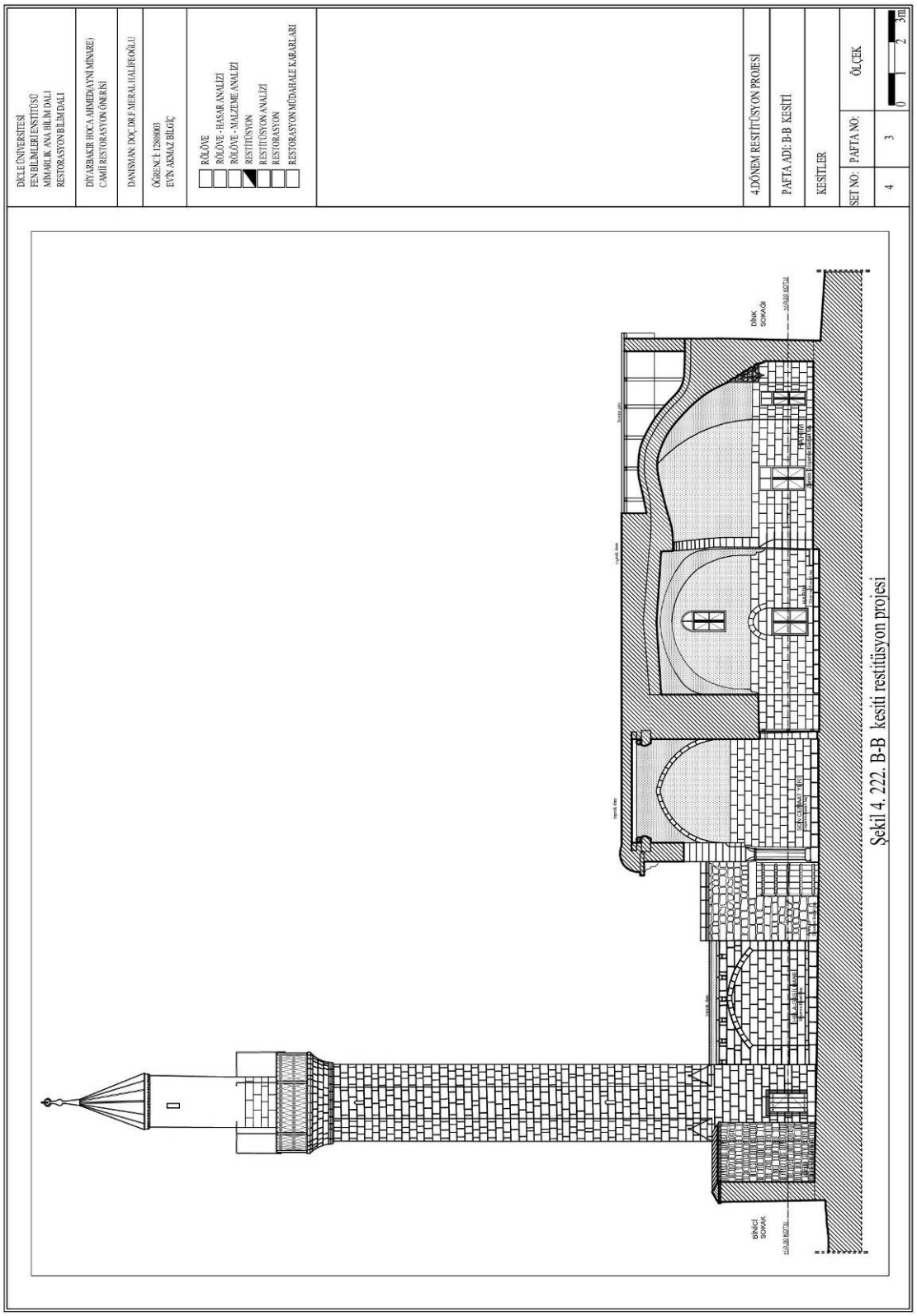
4.8.3. Restitüsyon Projesi

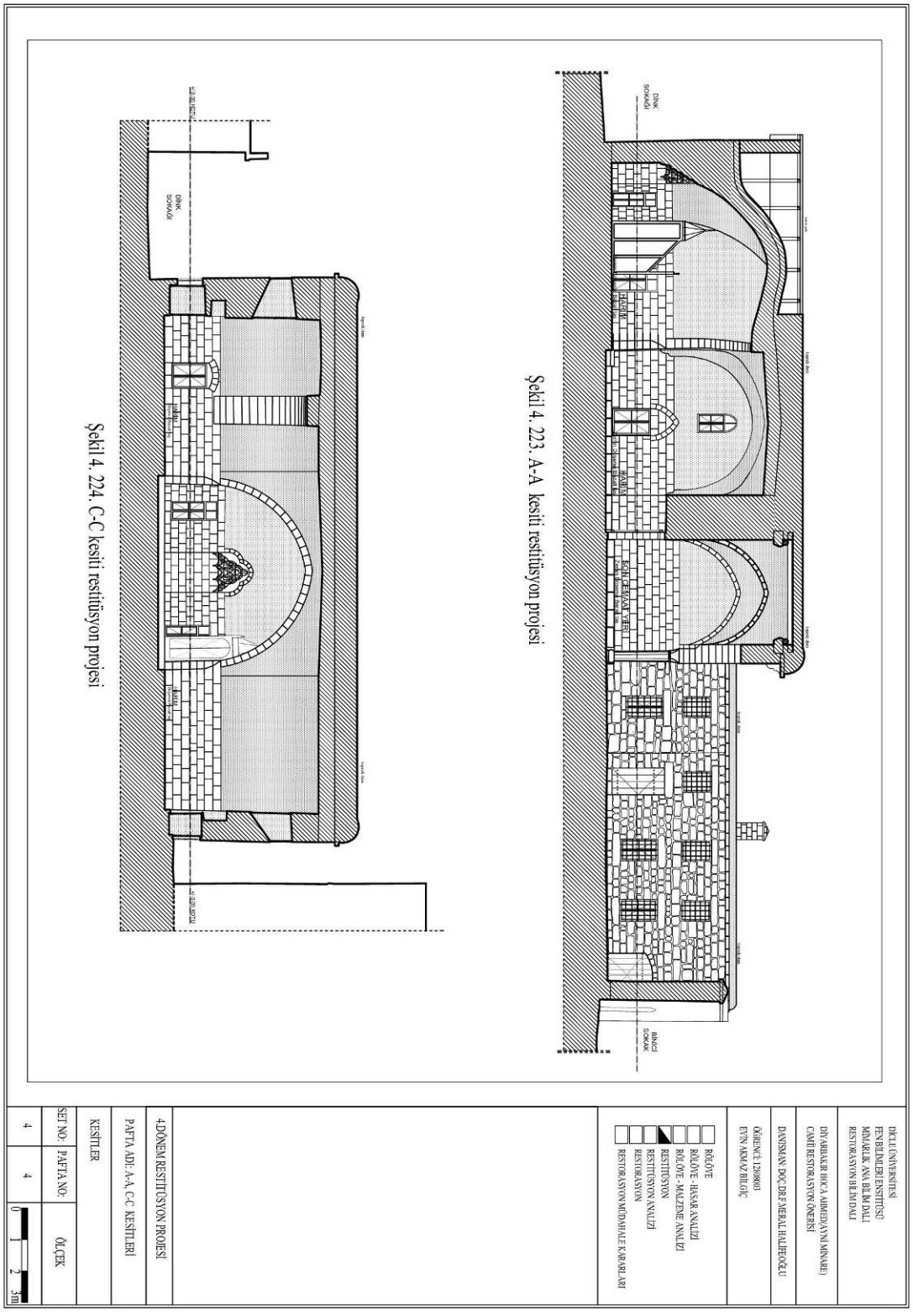
Şekil 4. 220. Vaziyet planı restitüsyon projesi

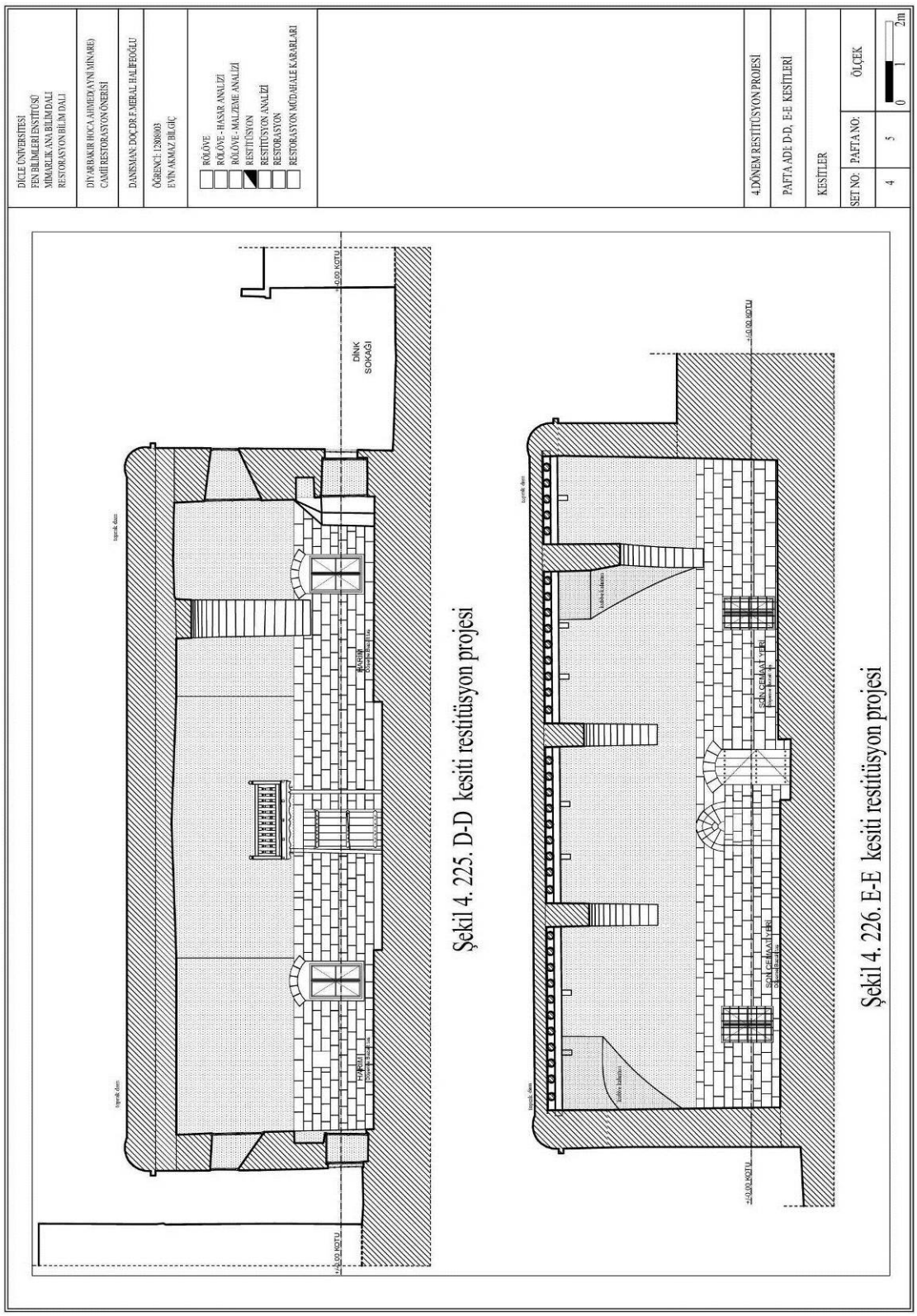

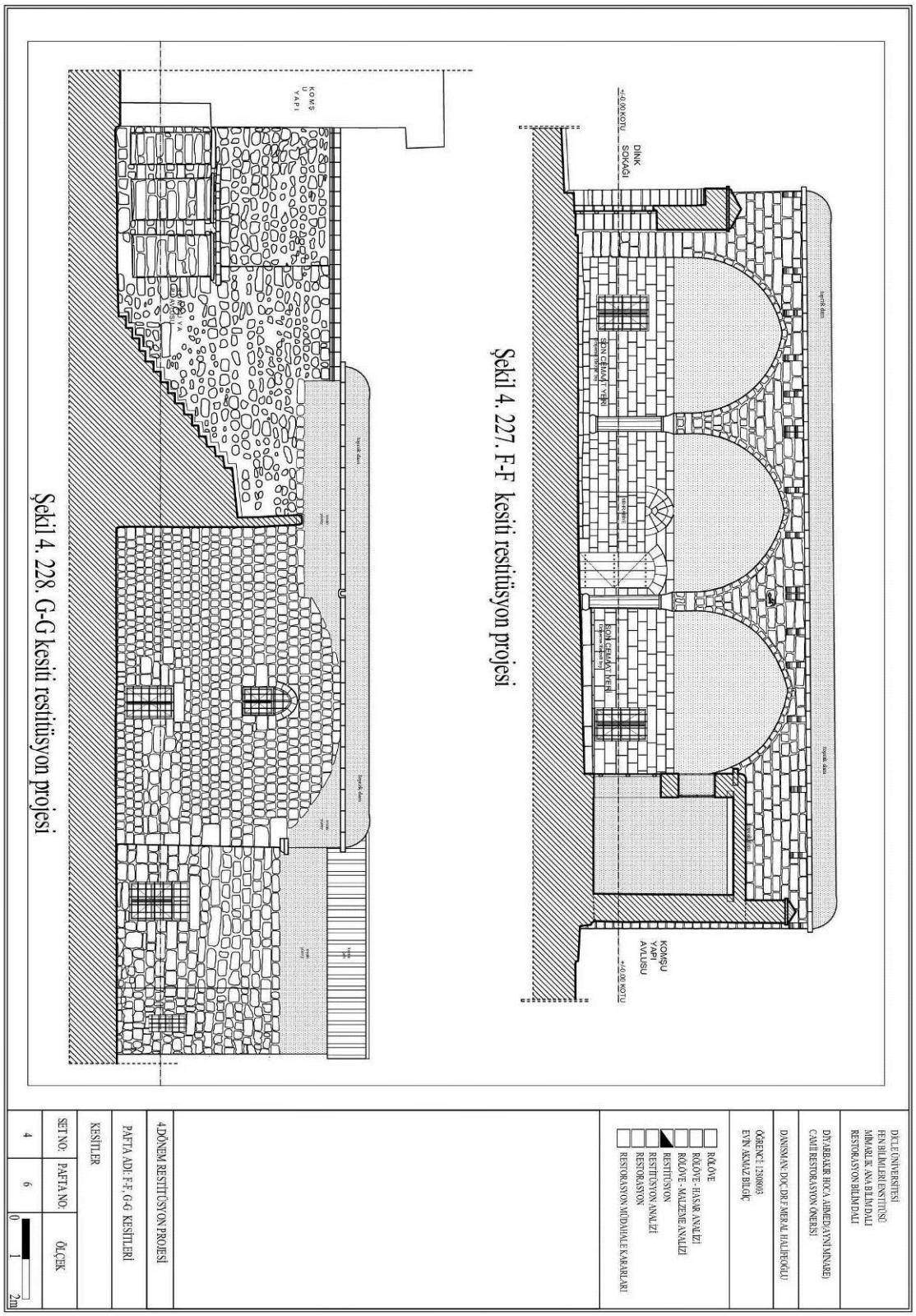
Şekil 4. 221. Zemin kat planı restitüsyon projesi

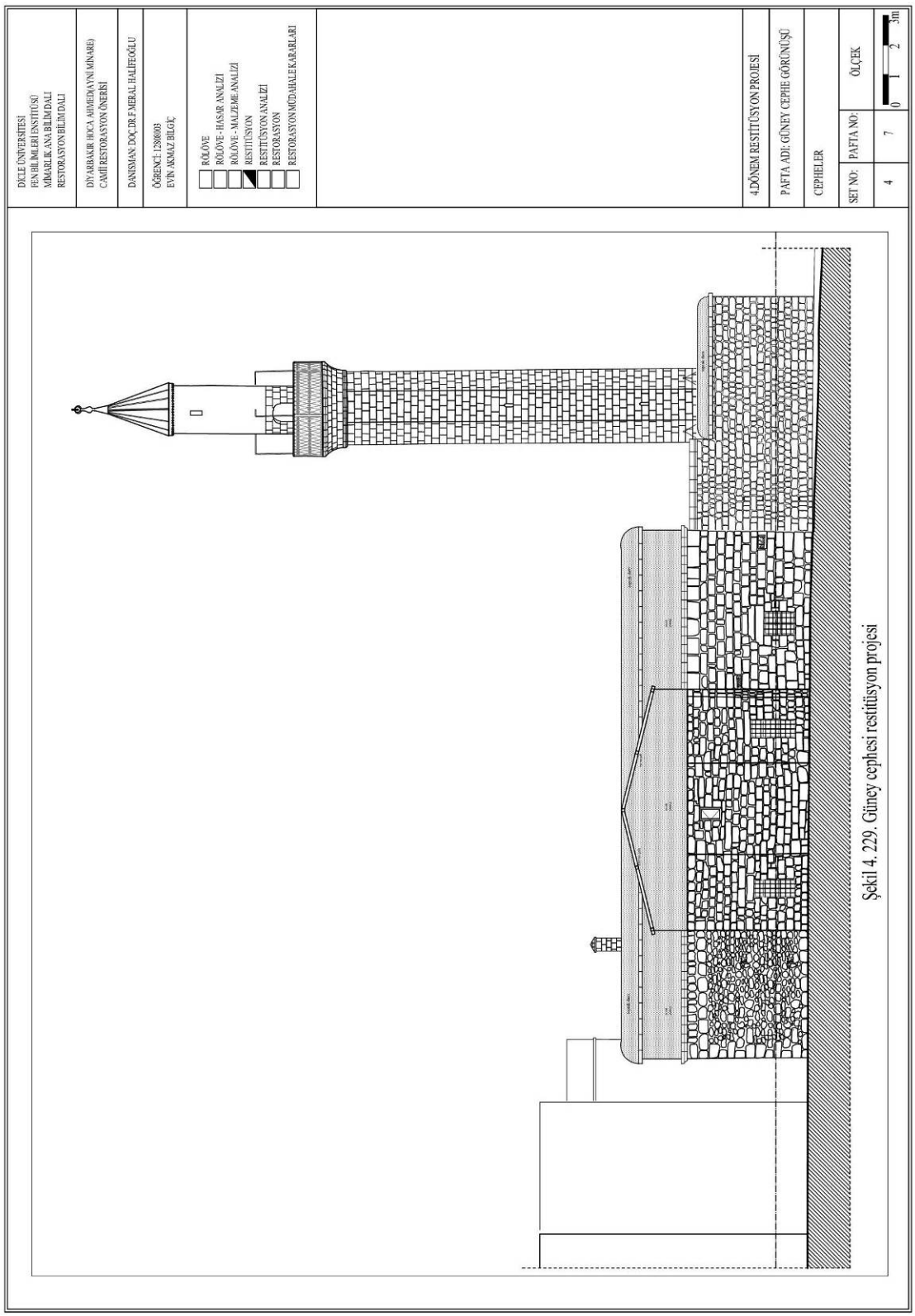

Şekil 4. 222. B-B kesiti restitüsyon projesi

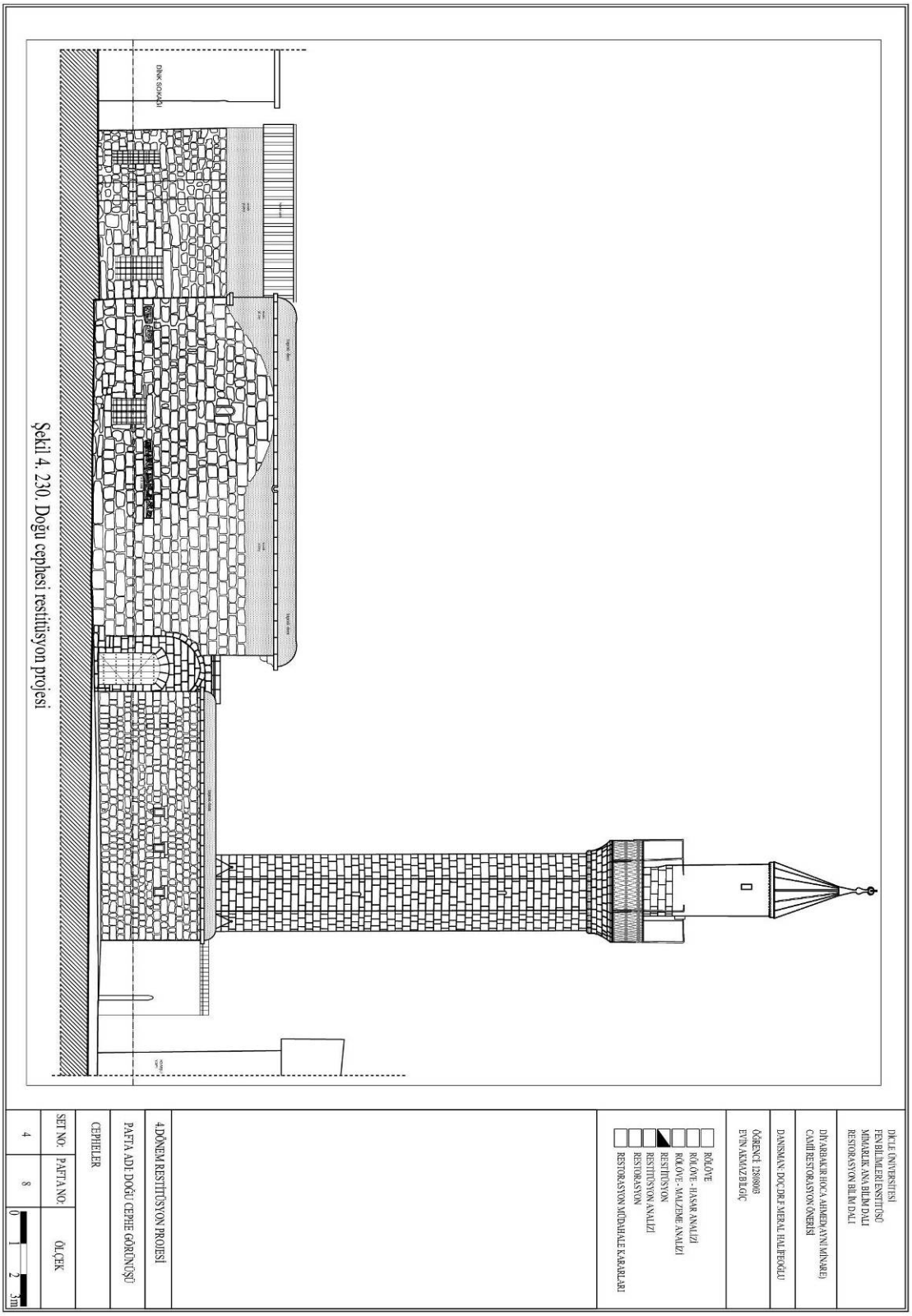

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİYARBAKIR HOCA AHMED(YAYNI MİNARE)
CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.F.MERAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 1280803
EYÜP MOMUZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHALE KARARLARI
4.DÖNEM RESTİTÜSYON PROJESİ
PAFTA ADI: A-A, C-C KESİTLERİ
KESİTLER
SET NO: 4
PAFTA NO: 4
ÖLÇEK
0 1 2 3m
Şekil 4. 223. A-A kesiti restitüsyon projesi
Şekil 4. 224. C-C kesiti restitüsyon projesi

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİYARBAKIR HOCA AHMED AYNİ MİNARE)
CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.E.MERAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 1208803
EVİN AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHALE KARARLARI
4.DÖNEM RESTİTÜSYON PROJESİ
PAFTA ADI: D-D, E-E KESİTLERİ
KESİTLER
SET NO: 4
PAFTA NO: 5
ÖLÇEK
0 1 2m
DİNİK SOKAĞI
+0.00 KOTU
Şekil 4. 225. D-D kesiti restitüsyon projesi
Şekil 4. 226. E-E kesiti restitüsyon projesi

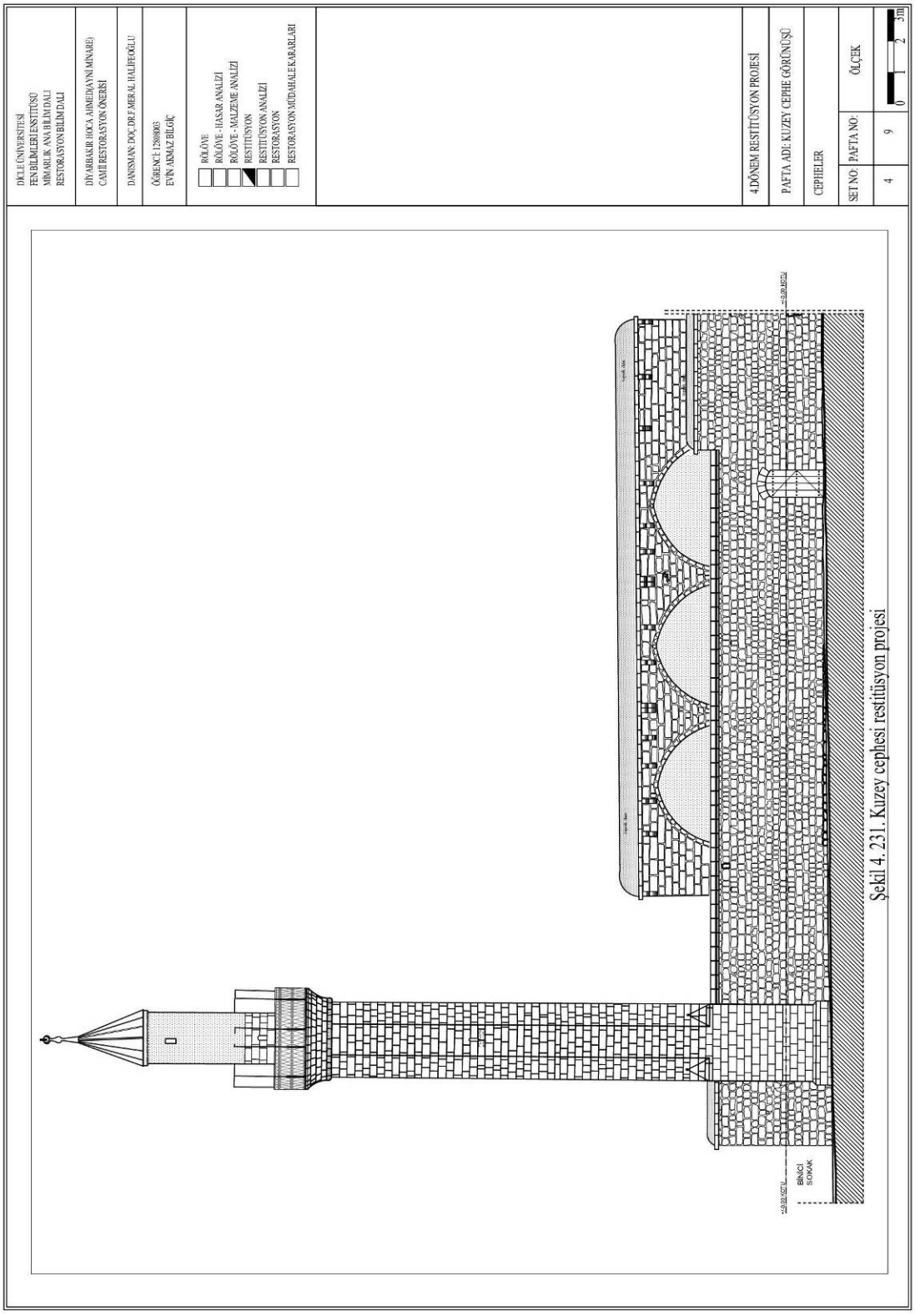

DİNK SOKAĞI
KONUŞU YAPI AVLUSU
Şekil 4. 227. F-F kesiti restitüsyon projesi
Şekil 4. 228. G-G kesiti restitüsyon projesi
DİLEK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİYARBAKIR HOCA AHMED AYNÎ MİNARELİ CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.F.MERAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 12808003
EYÜP AKSAÇ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHALE KARARLARI
4.DÖNEM RESTİTÜSYON PROJESİ
PAFTA ADI: F-F, G-G KESİTLERİ
KESİTLER
SET NO: 4
PAFTA NO: 6
ÖLÇEK
0 1 2m

Şekil 4. 229. Güney cephesi restitüsyon projesi

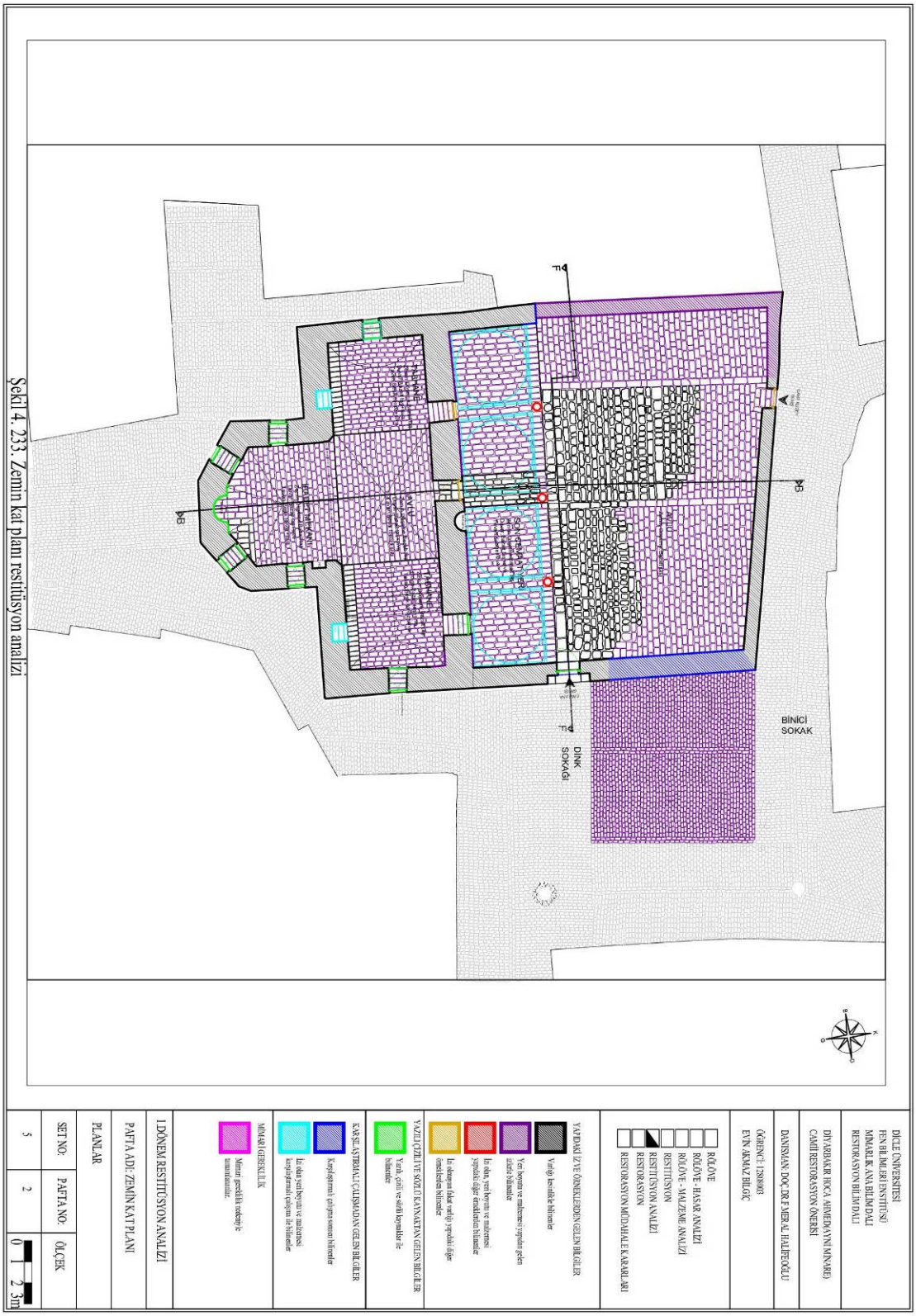
Şekil 4. 230. Doğu cephesi restitüsyon projesi

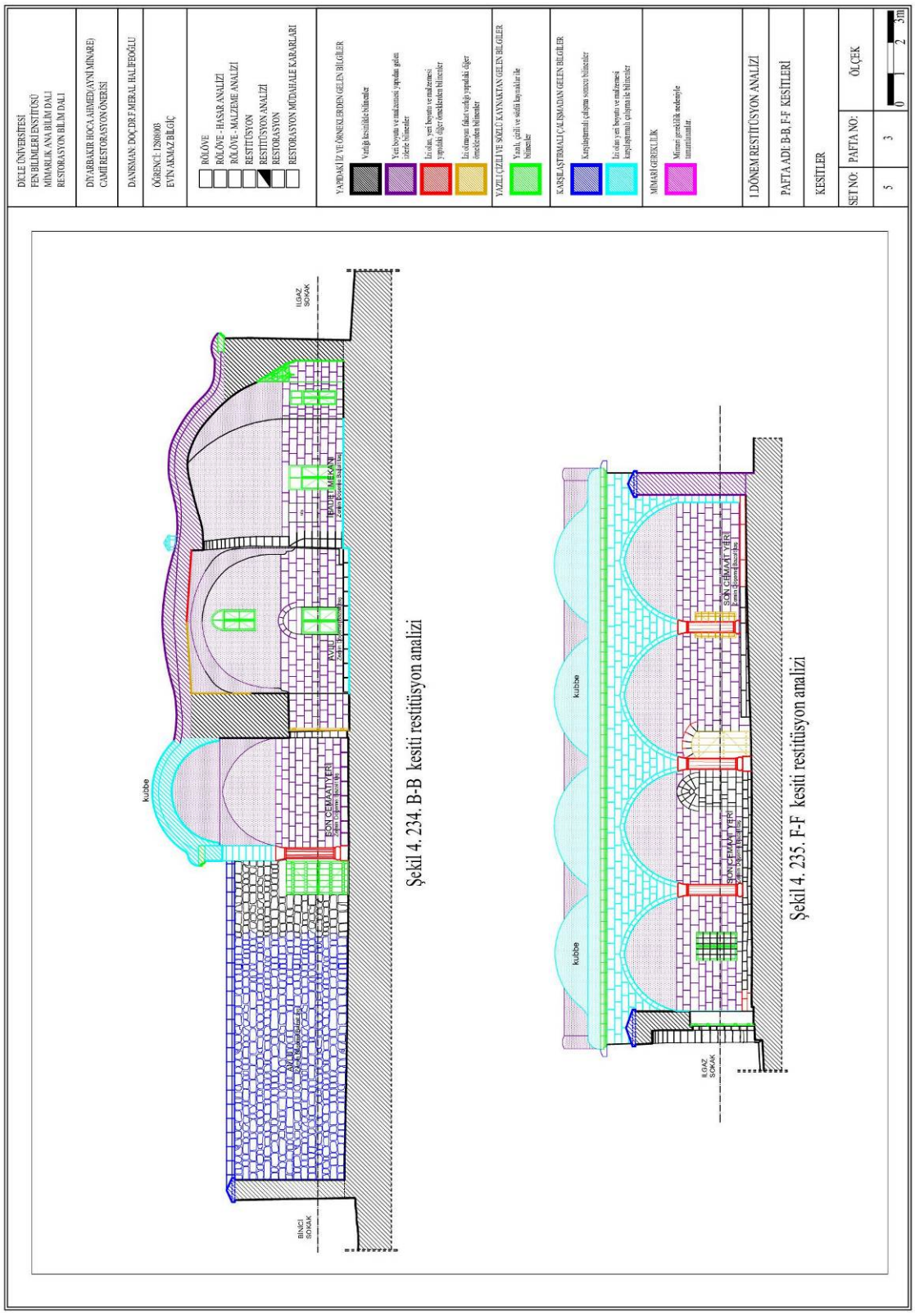
Şekil 4. 231. Kuzey cephesi restitüsyon projesi

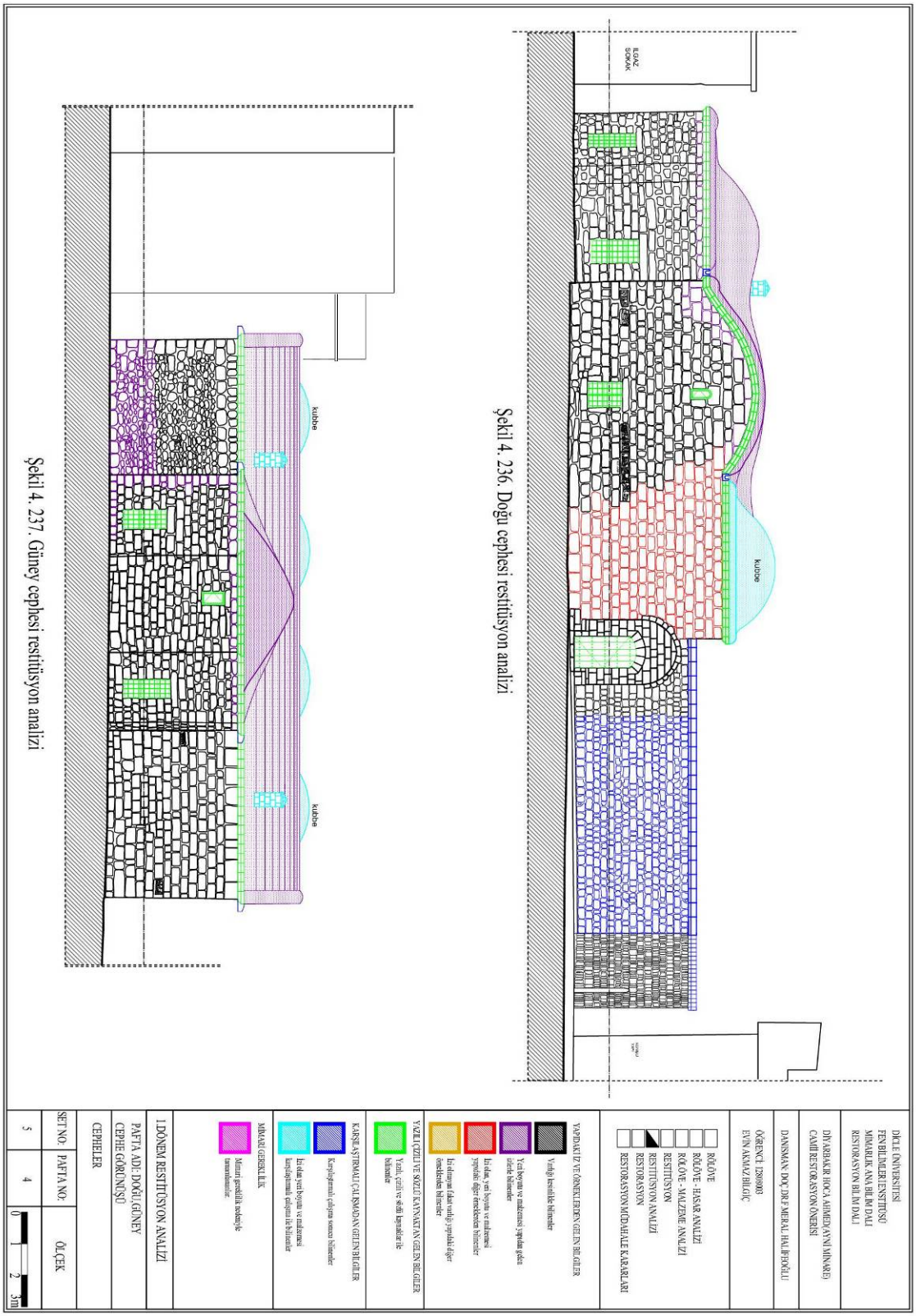
4.8.4. Restitüsyon Analiz Çizimleri

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİYARBAKIR HOCA AHMED AYNİ (MİNARE) CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.F.MERAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 12080803
EVİN AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHALE KARARLARI
YAPIDAKİ VE ÖRNEKLERDEN GELEN BİLGİLER
Varlığı tespitlerle bilinenler
Yeni boyutta ve malzemesi yapıdan gelen izlerle bilinenler
İzi olan, yeri boyutu ve malzemesi yapıdaki diğer örneklerden bilinenler
İzi olmayan fakat varlığı yapıdaki diğer örneklerden bilinenler
YAZILI GİZLİ VE SÖZLÜ KAYNAKTAN GELEN BİLGİLER
Yazılı, çizili ve sözlü kaynaklar ile bilinenler
KARŞILAŞTIRMALI ÇALIŞMADAN GELEN BİLGİLER
Karşılaştırmalı çalışma sonucu bilinenler
İzi olan yeri boyutu ve malzemesi karşılaştırmalı çalışma ile bilinenler
MİMARİ GEREKLİLİK
Mimari gerekliliğe nedeniyle tanımlanmıştır
I.DÖNEM RESTİTÜSYON ANALİZİ
PAFTA ADI: VAZİYET PLANI
PLANLAR
SET NO: 5
PAFTA NO: 1
ÖLÇEK
0 1 2 3m
DİYARBAKIR SUR İÇİ YERLEŞİM PLANINDA HOCA AHMET CAMİİNİN YERİ
DİNİCİ SOKAK
DİNİK SOKAĞI
Şekil 4. 232. Vaziyet planı restitüsyon analizi

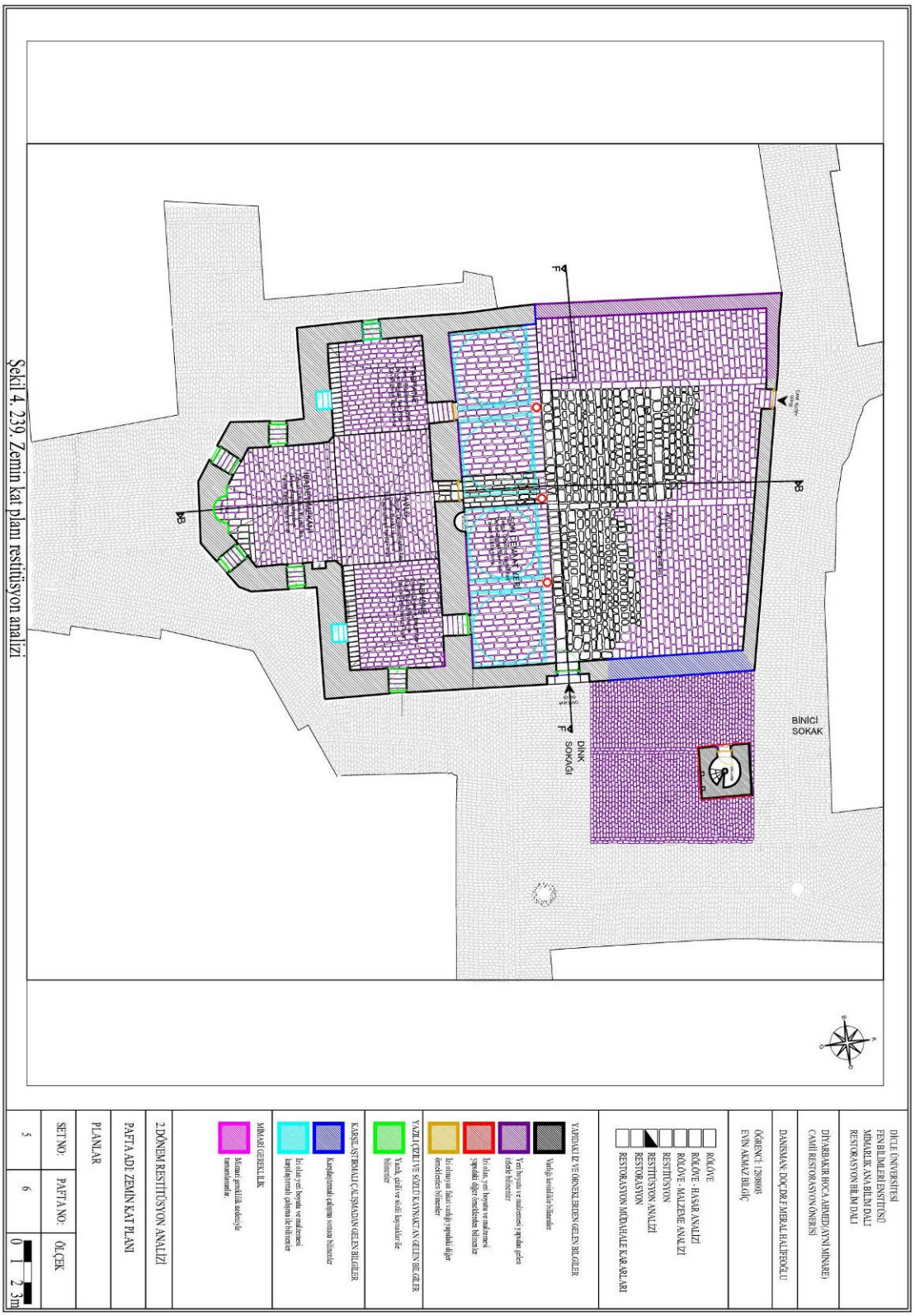
Şekil 4. 233. Zemin kat planı restitüsyon analizi

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİYARBAKIR HOCA AHMED AYNİ (MİNARE) CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.F.MERAL HALFEDOĞLU
ÖĞRENCİ: 12808003
EVİN AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHALE KARARLARI
YAPIDAKİ İZ VE ÖNERİLERDEN GELEN BİLGİLER
Varlığı fark edilebilir bilinmeler
Yeni boyutta ve malzemesi yapıdan gelen izlerle bilinmeler
İzi olan, yeri boyutu ve malzemesi yapıdaki diğer öneklerden bilinmeler
İzi olmayan fakat varlığı yapıdaki diğer öneklerden bilinmeler
YAZILI (ÇİZİLİ VE SÖZLÜ) KAYNAKTAN GELEN BİLGİLER
Yazılı, çizili ve sözlü kaynaklar ile bilinmeler
KARŞILAŞTIRMALI ÇALIŞMALARDAN GELEN BİLGİLER
Karşılaştırmalı çalışma sonucu bilinmeler
İzi olan yeri boyutu ve malzemesi karşılaştırmalı çalışmalar ile bilinmeler
MİMARİ GEREKLİLİK
Mimari gerekliliğe nedeniyle tanımlanmalar
I.DÖNEM RESTİTÜSYON ANALİZİ
PAFTA ADI: B-B, F-F KESİTLERİ
KESİTLER
SET NO: 5
PAFTA NO: 3
ÖLÇEK
0 1 2 3m
ILGAZ SOKAK
BİNİCİ SOKAK
kubbe
SON CEMAAT YERİ
ANA GİRİŞ
ÖĞRETİ MEKANI
Şekil 4. 234. B-B kesiti restitüsyon analizi
Şekil 4. 235. F-F kesiti restitüsyon analizi

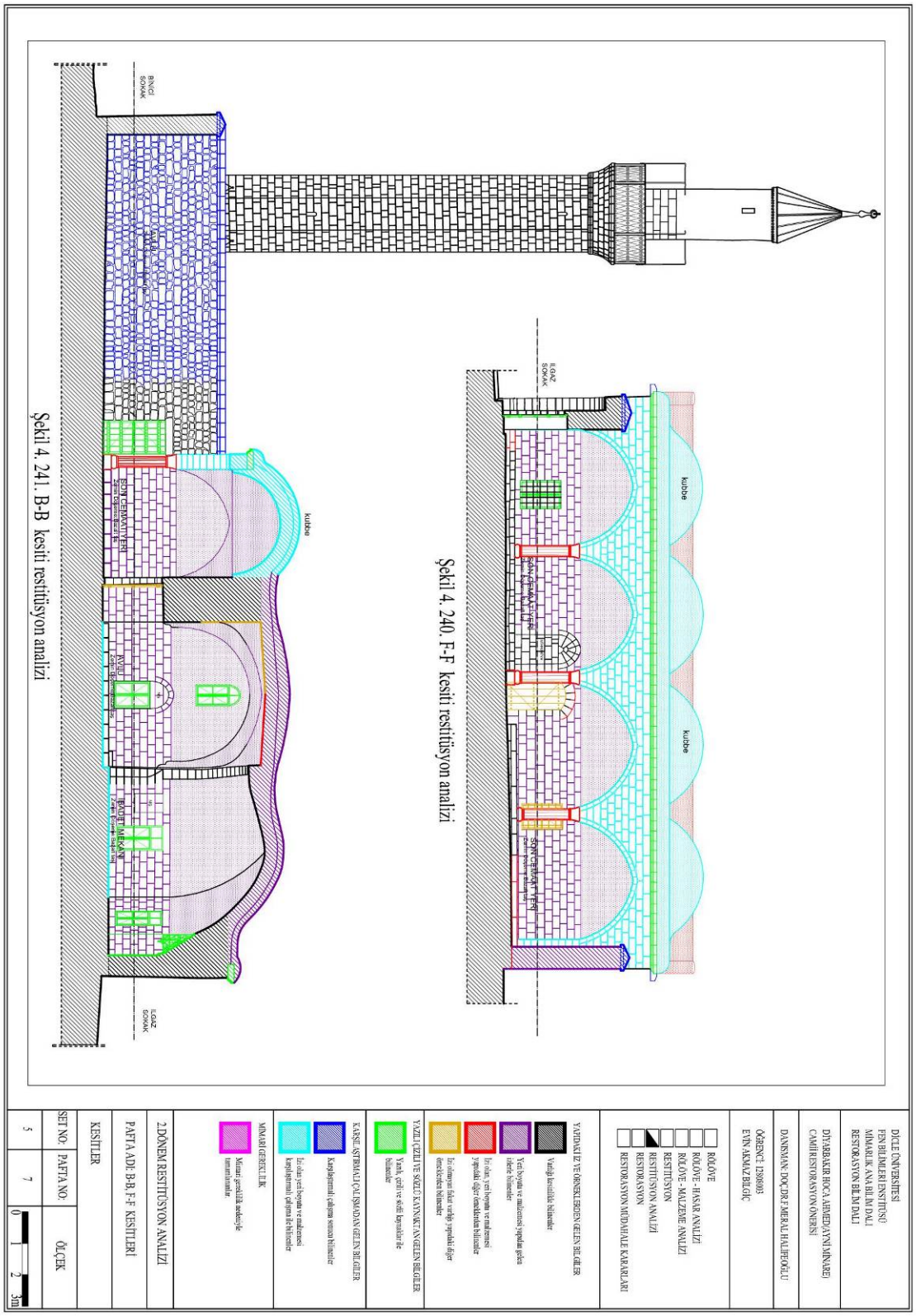

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİY.ARŞ.AKIR. HOCA AHMED AYNI MİNARE)
CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.F.MERAL HALİFOĞLU
ÖĞRENCİ: 1208060B
EVİN AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHALE KARARLARI
YAPIDAKİ İZ VE ÖĞRENİLEBİLİR GELİŞİM BİLGİLER
Yıpranmış kısımlar bilinmeyen
Yeni boyama ve malzemesi, yapıdan gelen
özlerle bilinenler
Eski olan, yeni boyama ve malzemesi
Yapıdaki diğer örneklerden bilinenler
Eski olmayan fakat yıpranmış diğer
örneklerden bilinenler
YAZILI ÇİZİLİ VE SÖZLÜ KAYNAKTAN GELEN BİLGİLER
Yazılı, çizili ve sözlü kaynaklar ile
bulunanlar
KARŞILAŞTIRMALI ÇALIŞMADAN GELEN BİLGİLER
Karşılaştırmalı çalışma sonucu bilinenler
Eski olan yeni boyama ve malzemesi
karşılaştırmalı çalışma ile bilinenler
MİMARİ GEREKLİLİK
Mimari gerekliliğe sonradan
yapılmışlardır.
1.DÖNEM RESTİTÜSYON ANALİZİ
PAFTA ADI: DOĞU,GÜNEY
CEPHE GÖRÜNÜŞÜ
CEPHELER
SET NO:
5
PAFTA NO:
4
ÖLÇEK
0 1 2 3m
Şekil 4. 236. Doğu cephesi restitüsyon analizi
Şekil 4. 237. Güney cephesi restitüsyon analizi
kubbe
kubbe
kubbe

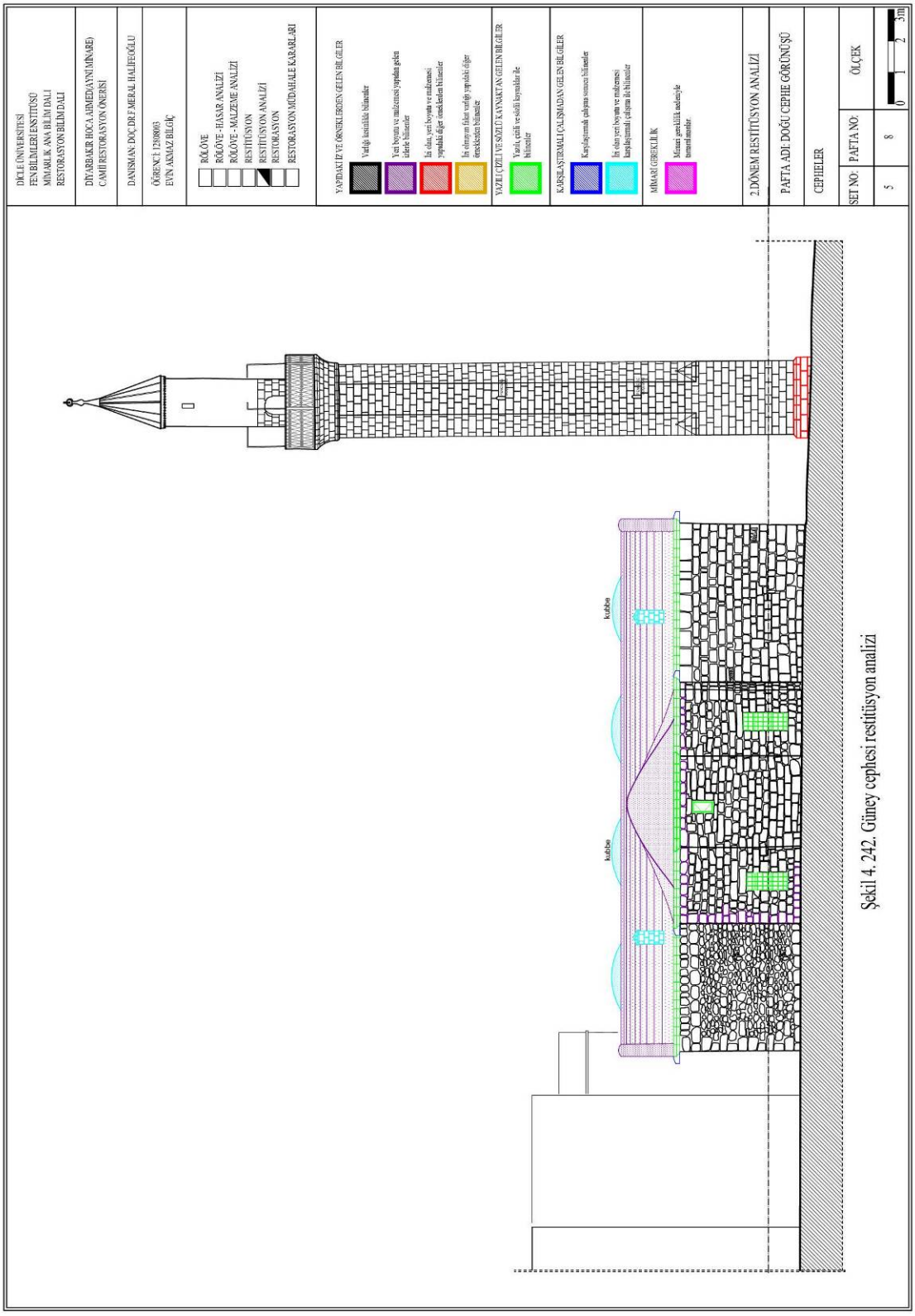

Şekil 4. 238. Vaziyet planı restitüsyon analizi

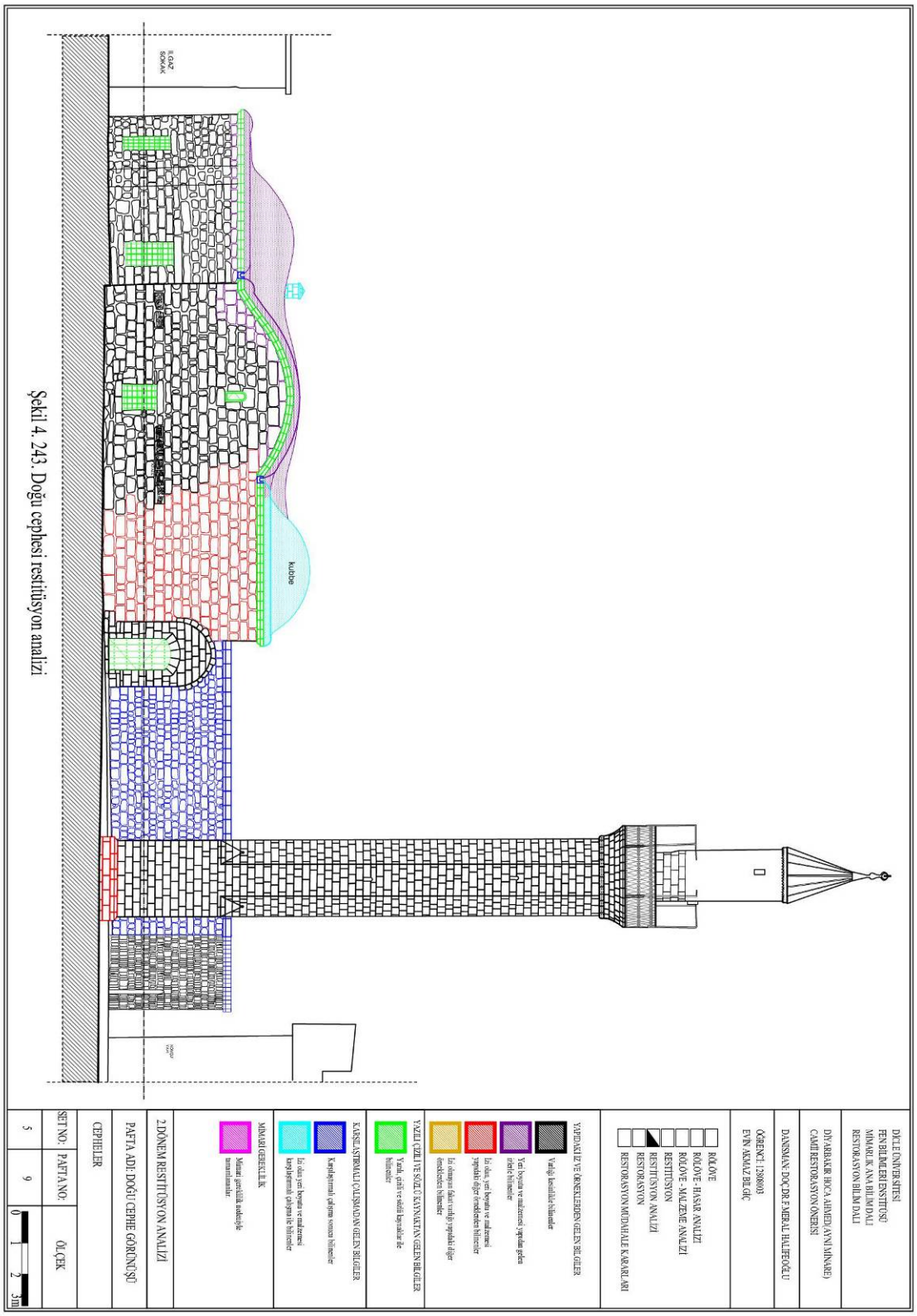

Şekil 4. 239. Zemin kat planı restitüsyon analizi

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİL.DAL
RESTORASYON BİL.DAL
DİYARBAKIR HOCA AHMED AYNU MİNARE) CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.E.MERAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 12080003
EVİN AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE- HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE- MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHALE KARARLARI
YAPIDA ELİZ VE GÖRÜNÜR EKSİKLİKLERİN BELİRTİLMESİ
Varlığı kesinlikle bilinenler
Yeni boyutun ve malzemesinin yapılacak yerlere bilinenler
İzi görülen, yeni boyutu ve malzemesi yapılacak diğer örneklerden bilinenler
İzi olmayan fakat varlığı yapılabi diğer örneklerden bilinenler
YAZILI İZLİ VE SÖZLÜ KAYNAKLARDAN GELEN BİLGİLER
Yazılı, çizili ve sözlü kaynaklar ile bilinenler
KAZI SONUÇLARINDAN GELEN BİLGİLER
Kazı çalışmalı çalışma sonucu bilinenler
İzi olan yeni boyutu ve malzemesi karşılaştırmalı çalışma ile bilinenler
MİMARİ GEREKLİLİK
Mimari gerekliliğe uygun olarak tamamlanmalar
2.DÖNEM RESTİTÜSYON ANALİZİ
PAFTA ADI: B-B, F-F KESİTLERİ
KESİTLER
SET NO: 5
PAFTA NO: 7
ÖLÇEK
0 1 2 3m
Şekil 4. 241. B-B kesiti restitüsyon analizi
Şekil 4. 240. F-F kesiti restitüsyon analizi
kubbe
kubbe
İLGAZ SOKAK
İLGAZ SOKAK
BİNGİL SOKAK

Şekil 4. 242. Güney cephesi restitüsyon analizi

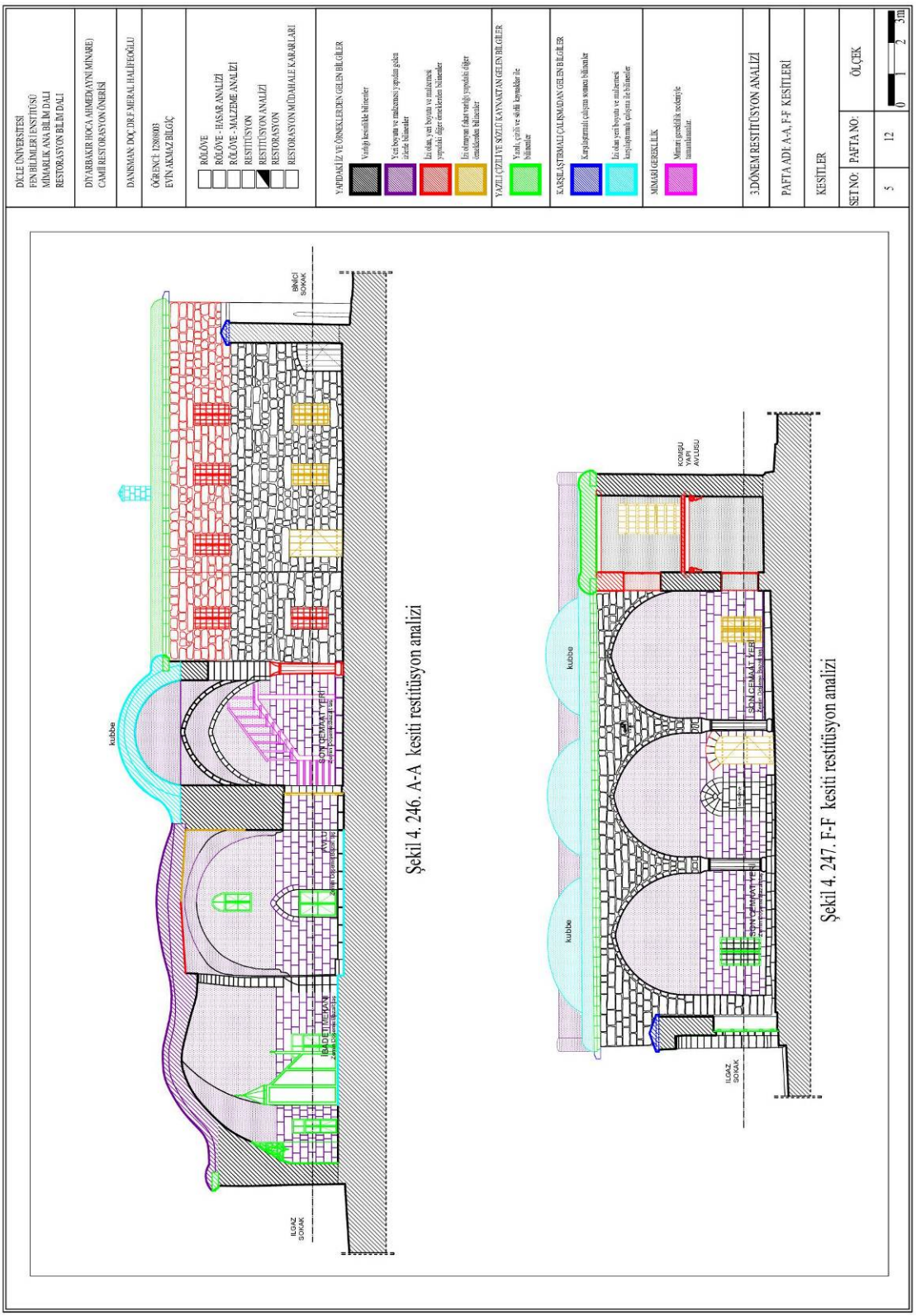
Şekil 4. 243. Doğu cephesi restitüsyon analizi

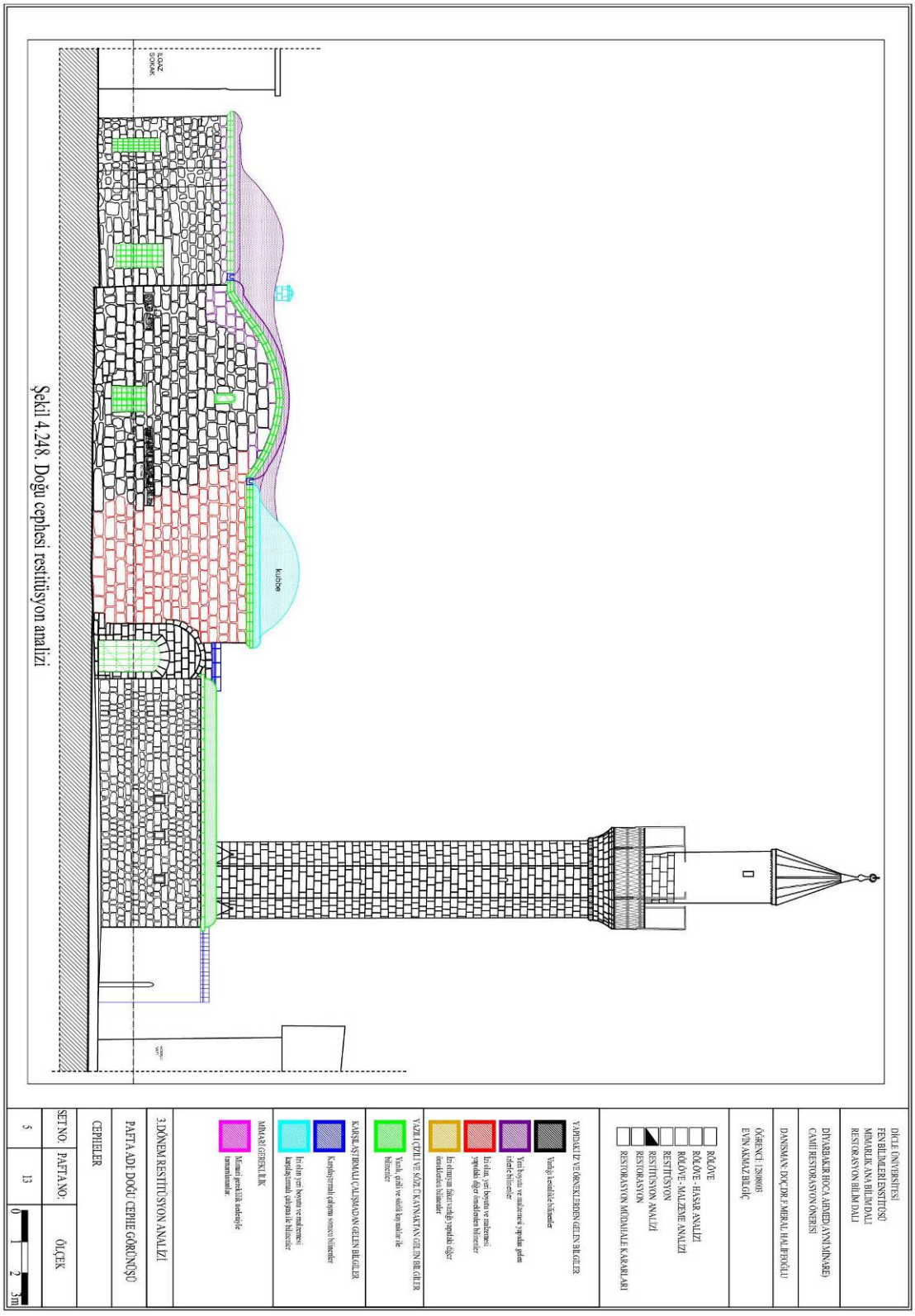

Şekil 4. 244. Vaziyet planı restitüsyon analizi

Şekil 4. 245. Zemin kat planı restitüsyon analizi

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİYARBAKIR HOCA AHMEDİ AYNİ MİNARE) CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.E.MERAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 12030003
EYÜP AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHALE KARARLARI
YAPIDAKİ İZ VE ÖRNEKLERDEN GELEN BİLGİLER
Varolgı kesitlerde bilinenler
Yeni boyama ve malzemenin yapıdan gelen izlerde bilinenler
İzi olan, yeni boyama ve malzemesi yapıdaki diğer örneklerden bilinenler
İzi olmayan fakat varolgı yapıdaki diğer örneklerden bilinenler
YAZILI (ŞİFELİ VE SÖZLÜ) KAYNAKTAN GELEN BİLGİLER
Yazılı, çizili ve sözlü kaynaklar ile bilinenler
KARŞILAŞTIRMALI ÇALIŞMADAN GELEN BİLGİLER
Karşılaştırmalı çalışma sonucu bilinenler
İzi olan yeni boyama ve malzemenin karşılaştırmalı çalışma ile bilinenler
MİMARİ GEREKLİLİK
Mimari gerekliliğe istinaden tamamlanmıştır
3.DÖNEM RESTİTÜSYON ANALİZİ
PAFTA ADI: A-A, F-F KESİTLERİ
KESİTLER
SET NO: 5
PAFTA NO: 12
ÖLÇEK
0 1 2 3m
BİNİCİ SOKAK
kubbe
SON CEMAAT YERİ
AVLU
İBADET MEKANI
ILGAZ SOKAK
Şekil 4. 246. A-A kesiti restitüsyon analizi
KONUŞU YAPI AVLUSU
kubbe
kubbe
SON CEMAAT YERİ
ILGAZ SOKAK
Şekil 4. 247. F-F kesiti restitüsyon analizi

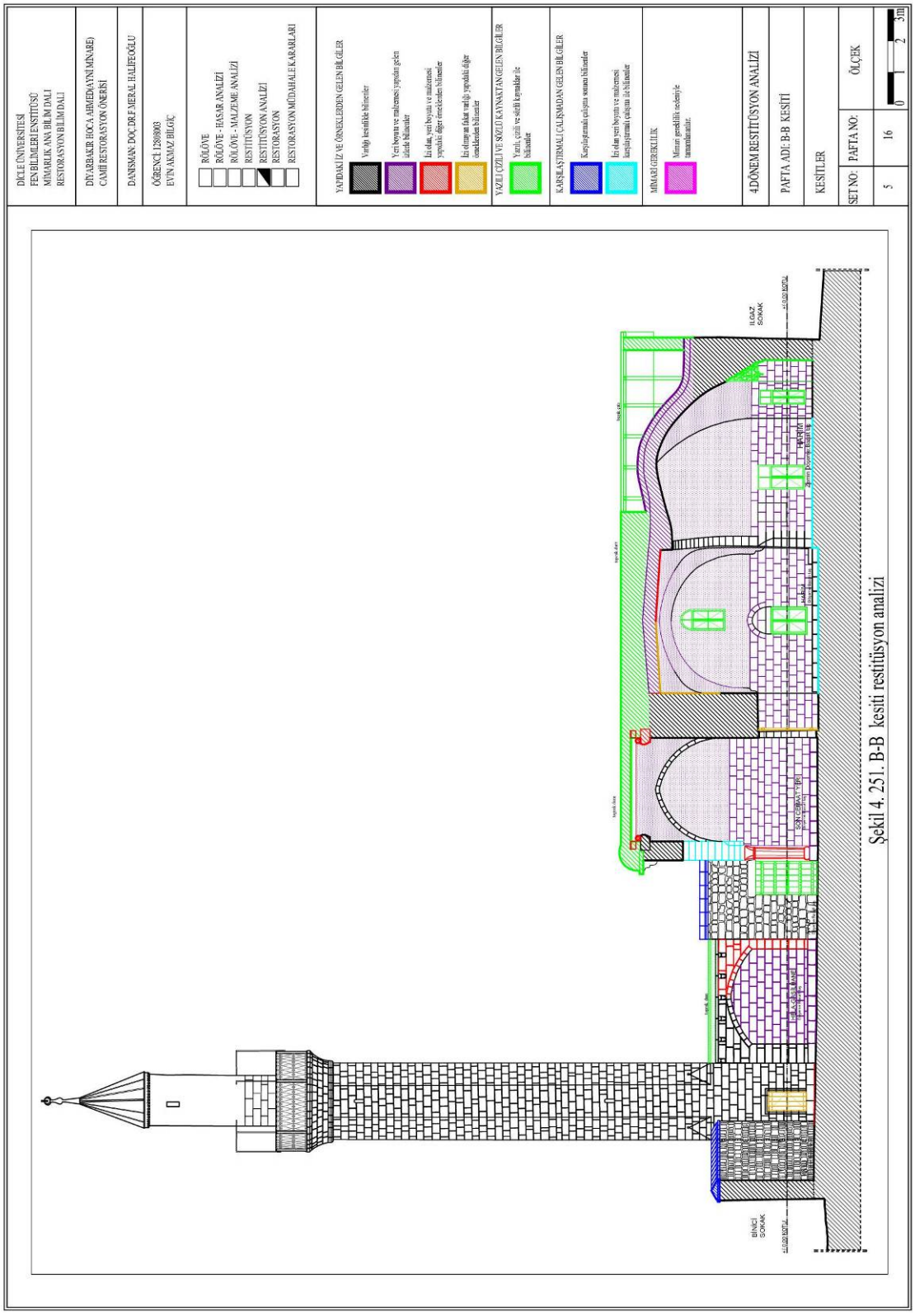
Şekil 4.248. Doğu cephesi restitüsyon analizi

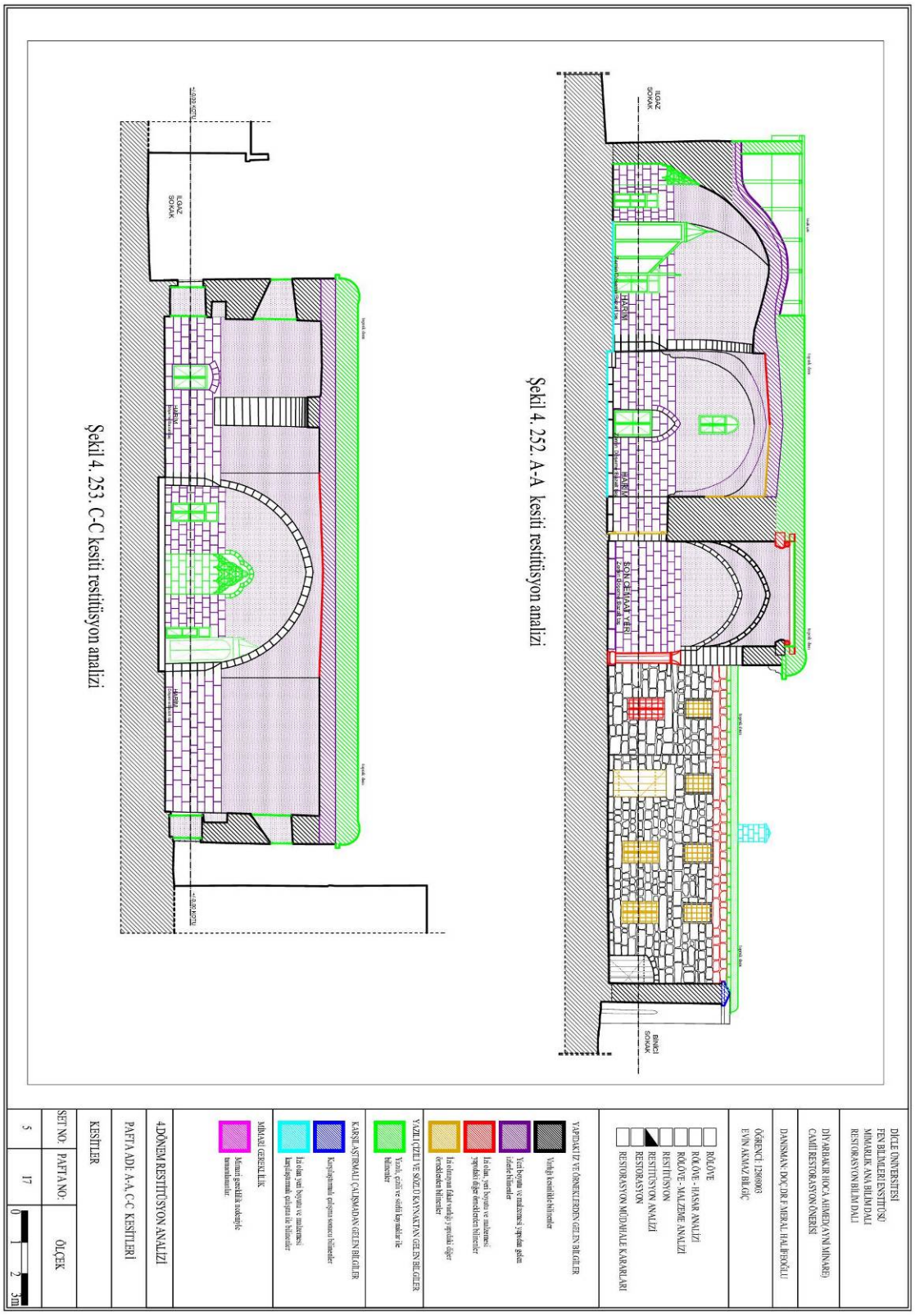

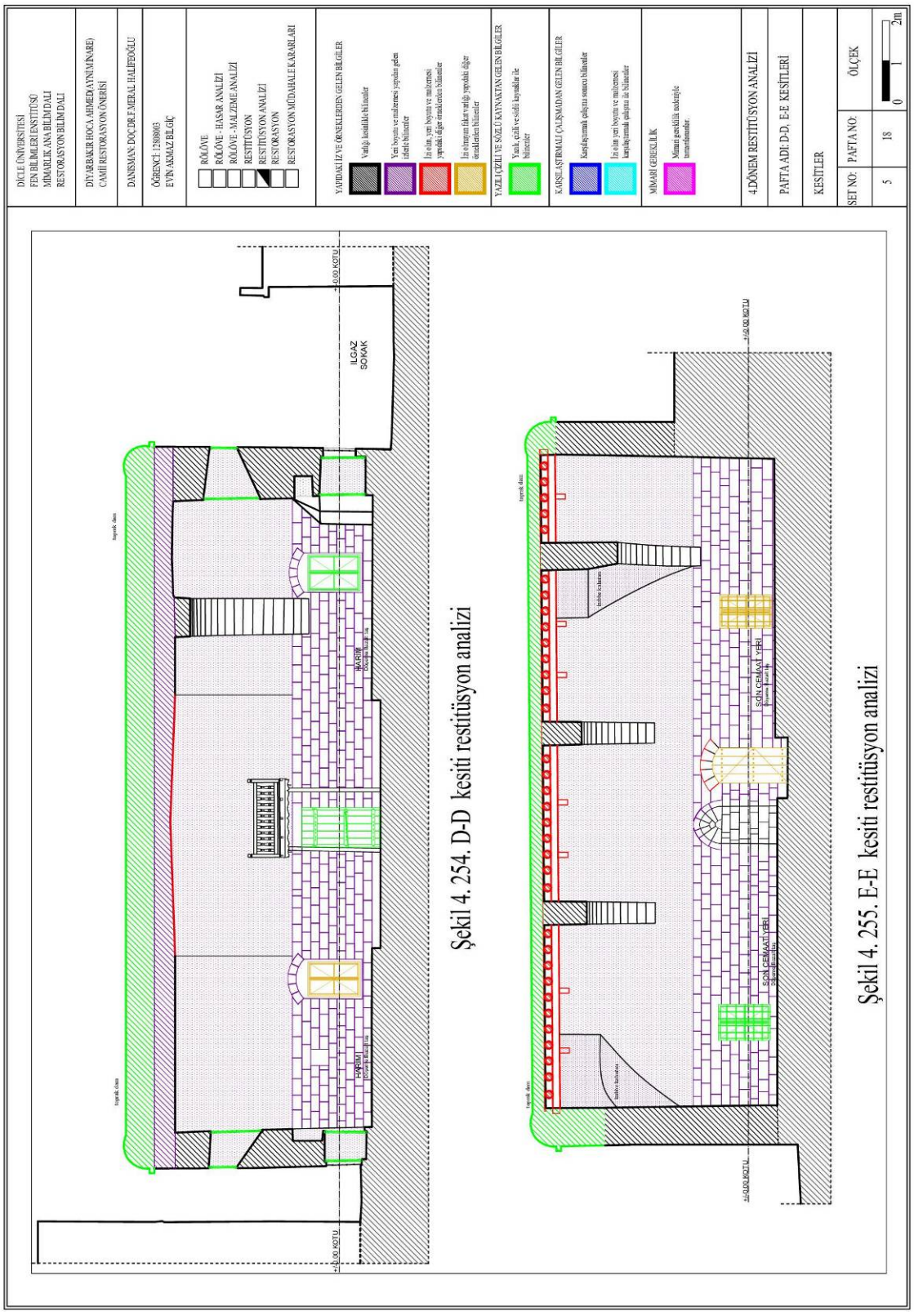
Şekil 4. 249. Vaziyet planı restitüsyon analizi

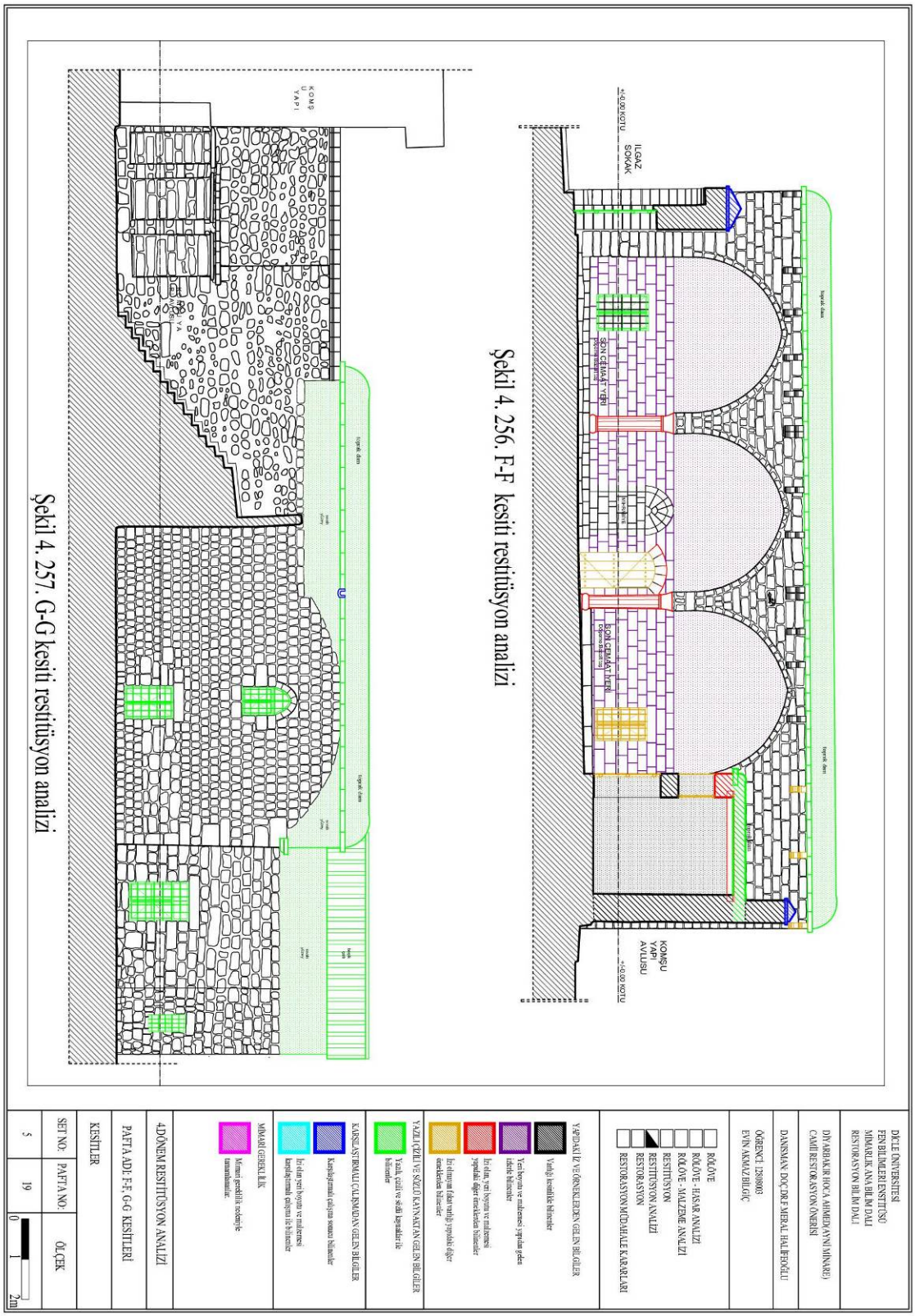

Şekil 4. 250. Zemin kat planı restitüsyon analizi

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİYARBAKIR HOCA AHMED(AYNI MİNARE) CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ. DR.E.MERAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 1208803
EVİN AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHALE KARARLARI
YAPIDAKİ İZ VE ÖRNEKLERDEN GELEN BİLGİLER
Varlığı kesinlikle bilinenler
Yeri boyama ve malzemesi yapıdan gelen izlerle bilinenler
İzi olan, yeri boyama ve malzemesi yapıdaki diğer örneklerden bilinenler
İzi olmayan fakat varlığı yapıdaki diğer örneklerden bilinenler
YAZILI GÖRSEL VE SÖZLÜ KAYNAKTAN GELEN BİLGİLER
Yazılı, çizili ve sözlü kaynaklar ile bilinenler
KARŞILAŞTIRMALI ÇALIŞMADAN GELEN BİLGİLER
Karşılaştırmalı çalışma sonucu bilinenler
İzi olan veri boyama ve malzemesi karşılaştırmalı çalışma ile bilinenler
MİMARİ GEREKLİLİK
Mimari gerekliliği nedeniyle tamamlanmalılar.
4.DÖNEM RESTİTÜSYON ANALİZİ
PAFTA ADI: B-B KESİTİ
KESİTLER
SET NO: 5
PAFTA NO: 16
ÖLÇEK
0 1 2 3m
İLGAZ SOKAK
BİNCİ SOKAK
ŞEHİT CEMAL TEPE
Şekil 4. 251. B-B kesiti restitüsyon analizi

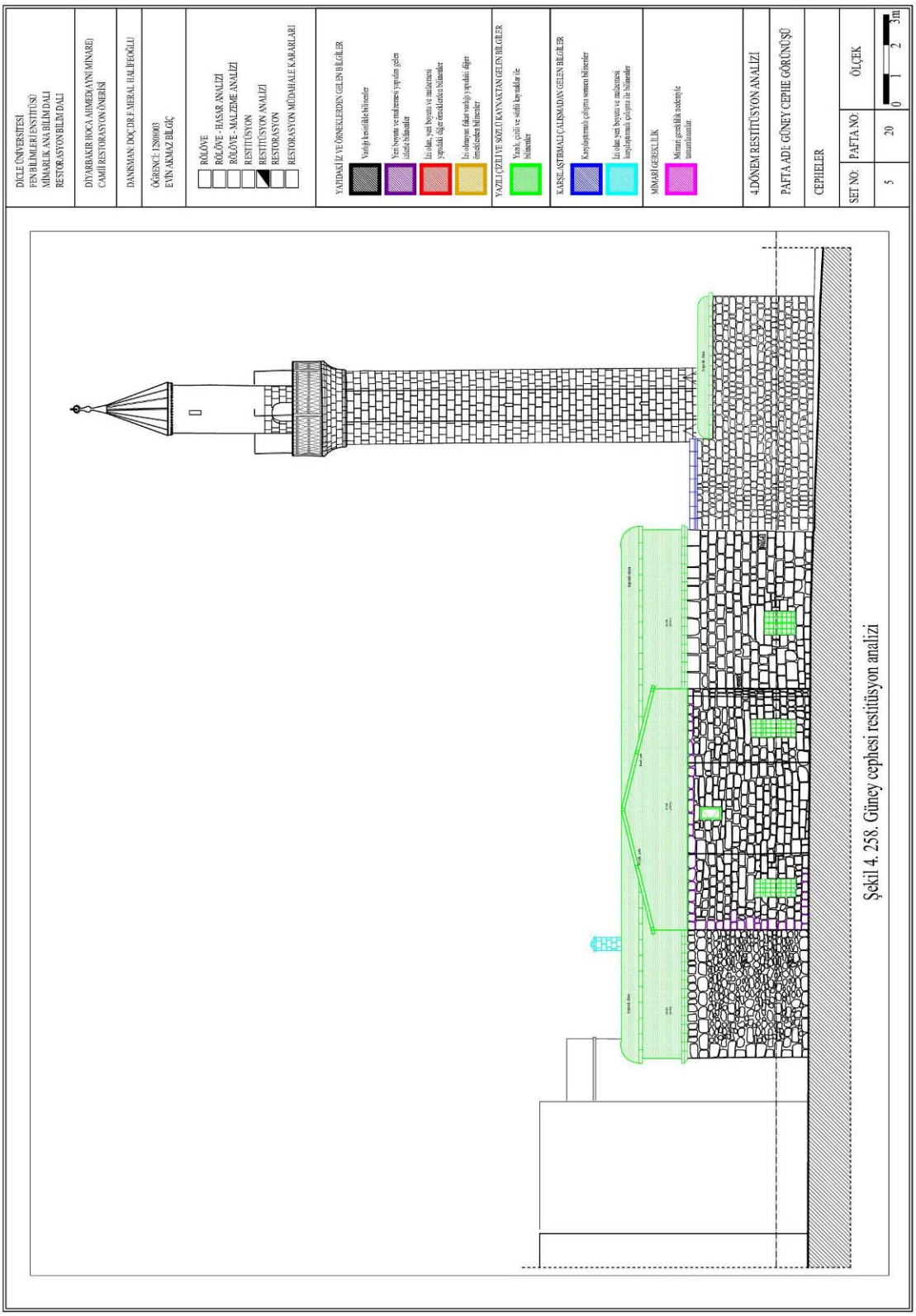

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİYARBAKIR HOCA AHMEDİ (ANNE MİNARE) CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.F.MİRAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 12080003
EVİN AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHALE KARARLARI
YAPIDAKİ İZ VE ÖĞRENİLEBİLİR BİLGİLER
Yeni boyama ve malzemesiz, yapıdan gelen izlerle bilinenler
Eski olan, yeni boyama ve malzemesiz yapıdaki diğer örneklerden bilinenler
YAZILI (ÖZEL) VE SÖZLÜ KAYNAKTAN GELEN BİLGİLER
Yazılı, çizili ve sözlü kaynaklar ile bilinenler
KARŞILAŞTIRMALI ÇALIŞMADAN GELEN BİLGİLER
Karşılaştırmalı çalışma sonucu bilinenler
MİMARİ GENEL İLİŞKİ
Mimari genel ilişki açıklığıyla tanımlanmıştır.
4.DÖNEM RESTİTÜSYON ANALİZİ
PAFTA ADI: A-A, C-C KESİTLERİ
KESİTLER
SET NO: 5
PAFTA NO: 17
ÖLÇEK
0 1 2 3m
Şekil 4. 252. A-A kesiti restitüsyon analizi
Şekil 4. 253. C-C kesiti restitüsyon analizi

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİY.ARŞ.BAKIR HOCA AHMED AYNİ(MİNARE) CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.F.MERAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 12080003 EYÜP AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHALE KARARLARI
YARDIMCI İZ VE ÖRNEKLERDEN GELEN BİLGİLER
Varlığı kesinlikle bilinenler
Yeni boyutu ve malzemesi yapıdan gelen ölçüde bilinenler
İzi olan, yeri boyutu ve malzemesi yapıdaki diğer örneklerden bilinenler
İzi olmayan fakat varlığı yapıdaki diğer örneklerden bilinenler
YAZILI (ÖZEL) VE SÖZLÜ KAYNAKTAN GELEN BİLGİLER
Yazılı, çizili ve sözlü kaynaklar ile bilinenler
KARŞILAŞTIRMALI ÇALIŞMADAN GELEN BİLGİLER
Karşılaştırmalı çalıştıa sonucu bilinenler
İzi olan yeri boyutu ve malzemesi karşılaştırmalı çalışma ile bilinenler
MİMARİ GEREKLİLİK
Mimari gerekllik sebebiyle tamamlanmalar.
4.DÖNEM RESTİTÜSYON ANALİZİ
PAFTA ADI: D-D, E-E KESİTLERİ
KESİTLER
SET NO: 5
PAFTA NO: 18
ÖLÇEK
0 1 2m
ILGAZ SOKAK
HARİM
SON CEMAAT YERİ
Şekil 4. 254. D-D kesiti restitüsyon analizi
Şekil 4. 255. E-E kesiti restitüsyon analizi

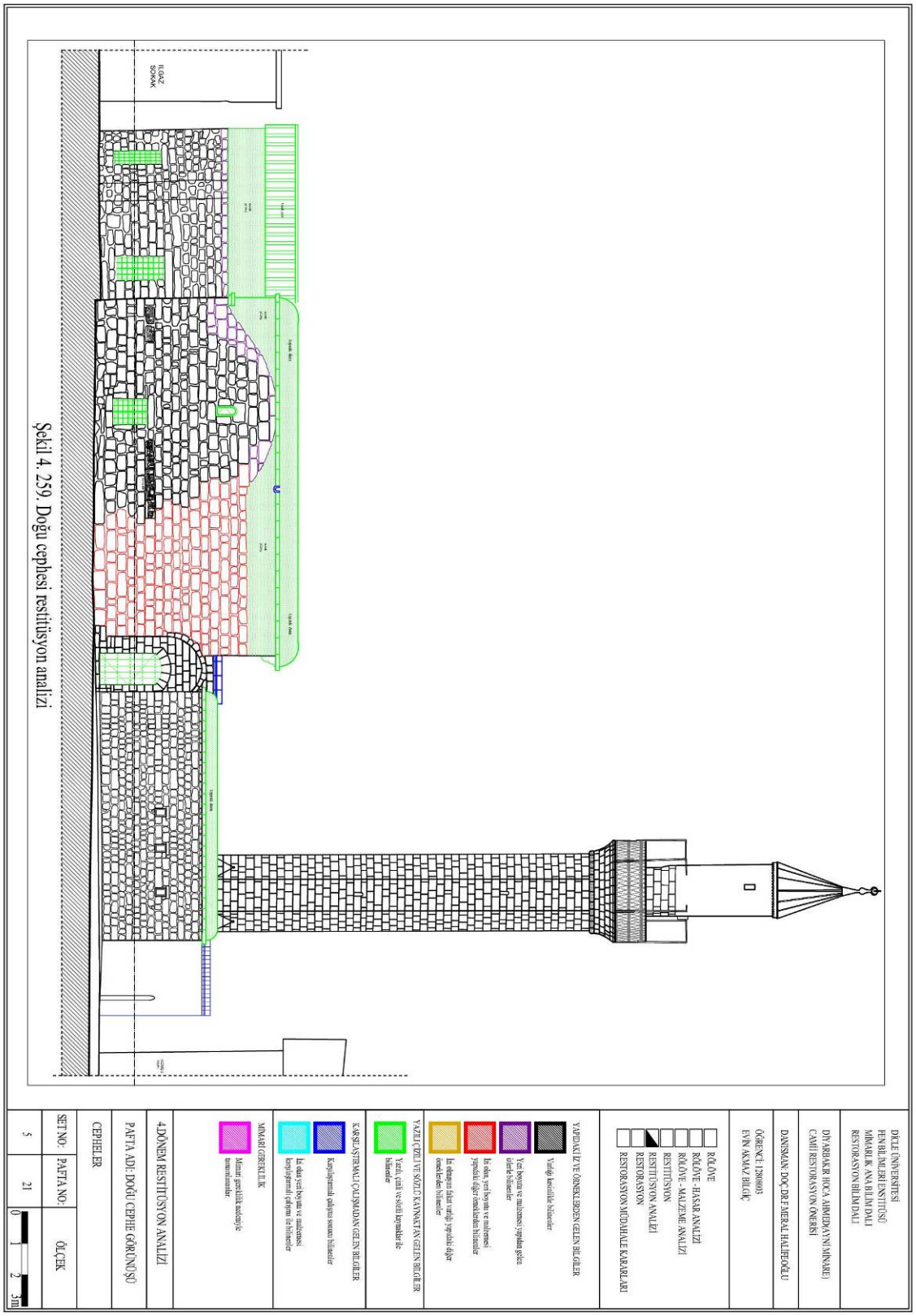

Şekil 4. 256. F-F kesiti restitüsyon analizi

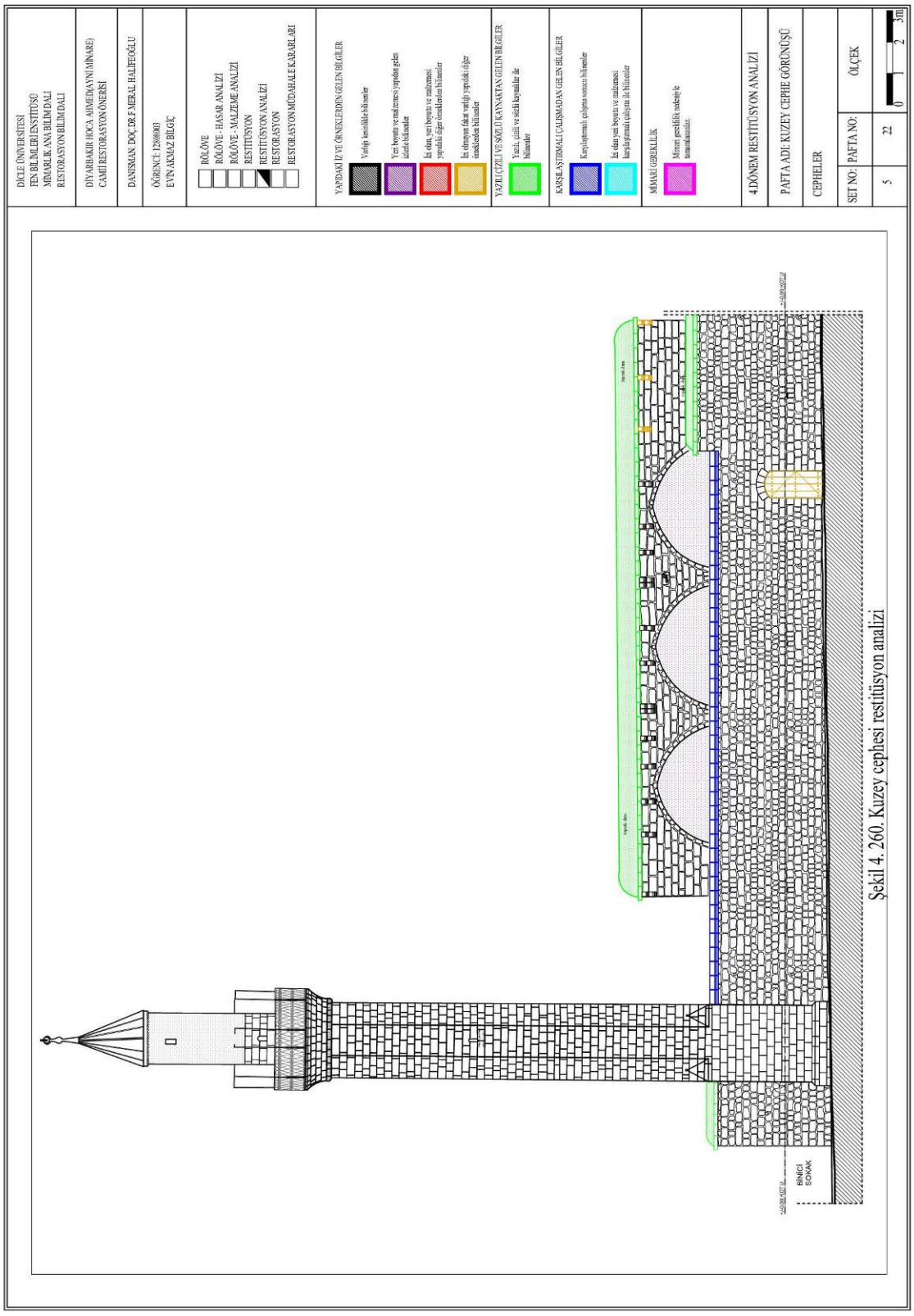
Şekil 4. 257. G-G kesiti restitüsyon analizi

Şekil 4. 258. Güney cephesi restitüsyon analizi

Şekil 4. 259. Doğu cephesi restitüsyon analizi

Şekil 4. 260. Kuzey cephesi restitüsyon analizi

4.9.Restorasyon

4.9.1.Restorasyon Yaklaşımı

"Sanatsal değeri olan bir yapının, bir kültür ve tarih belgesi olarak bütün özgün nitelikleriyle ömrünün uzatılmasını sağlayan teknik ve mimari müdahalelerin tümü restorasyon etkinliğini oluşturur. Ayrıca çağdaş kültür çevresel koruma bağlamında birçok slogan yaratmıştır. Bunlardan biri *geçmiş'in bugünle birlikte yaşama hakkı* dır" (Ünver ve ark. 2014).

Yapının bulunduğu fiziksel duruma göre onarımı veya restorasyonu, korunması açısından temel gerekliliklerdendir. Ancak yapı her ne kadar doğru ilke ve yöntemlerle restore edilse de koruma açısından yeterli değildir. Bu nedenle restorasyon çalışması yapısal, çevresel, sosyal faktörler ile hukuki kabuller göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmelidir.

4.9.2.Yapısal Faktörler

2010 yılında Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'nde çeşitli onarımların " Basit Onarım" kapsamında yapılmak istendiği D.V.B.M. kanalıyla Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü (D.K.T.V.K.B.K.M.)' ne iletilmiştir. Ancak D.K.T.V.K.B.K tarafından alınan 16.06.2010 tarih ve 3187 sayılı kararda; yapılmak istenilen onarımların *"Basit Onarım"* kapsamını aştığı *"Esaslı Onarım"* kapsamında kaldığı, bu nedenle camiye yönelik rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanarak D.K.T.V.K.B.K'a iletilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak D.K.T.V.K.B.K tarafından alınan 16.06.2010 tarih ve 3187 sayılı karar öncesi veya sonrasında yapının kapsamlı onarımına ilişkin herhangi bir projenin hazırlanarak Bölge Kurulu'na iletilmediği görülmüştür. Ayrıca caminin 1993 yılından beri temizliğinden sorumlu şahıslarla yapılan kişisel görüşmelerde 1980 ve 2000 yıllarında onarımların yapıldığı belirtilmiş, yapının Tuncer (1996) ve Sözen'in (1971, 1981) çektiği fotoğraflar ve günümüzdeki mevcut durumu karşılaştırıldığında Harim, Son Cemaat Yeri ve İmam Odası bölümünde onarımların yapıldığı anlaşılmıştır. D.K.V.K.B.K.M.'de yapılan camiye ilişkin arşiv araştırmasında 2004 yılında D.V.B.M. kanalıyla basit onarım talebinde bulunulduğu, ancak eksik bilgi ve belgeden ötürü D.K.T.V.K.B.K.M.'nce talebin değerlendirilemediği görülmüştür. Kısaca; D.K.V.K.B.K.M.'de camiye ilişkin yapılan arşiv araştırmasında Hoca Ahmed Camii'nin

onarımına yönelik Koruma Bölge Kurulu'nca verilen herhangi bir onarım izni veya camiye yönelik onaylanmış rölöve, restitüsyon ve restorasyon projesinin bulunmadığı, camide yapılan onarımların denetimsiz yapıldığı anlaşılmıştır.

Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'ne yönelik yapılan araştırma ve belgeleme çalışmaları sonrasında restitüsyon projesi hazırlanmış, restitüsyon projesi ışığı ve restorasyon ilkeleri doğrultusunda restorasyon projesi hazırlanarak yapıya ilişkin müdahale kararları belirlenmiştir. Özgün malzeme ve geleneksel yapım tekniği esas alınarak yapının strüktürel ve mimari açıdan korunması hedeflenmiştir.

4.9.3.Çevresel Faktörler

Suriçinde yer alan Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii, Alipaşa Mahallesi'nde bulunmaktadır. Diyarbakır'ın önemli tarihi yapılarından olan Cemil Paşa Konağı ile aynı sokakta yer almaktadır. Anıtsal yapının doğusunda Hüsrev Paşa Hanı, kuzeyinde Behram Paşa Camii ve Deva Hamamı, güneybatısında Surp Sarkis Kilisesi ile güneyinde yer alan Cağaloğlu Mescidi'ne yakın konumdadır. Çevresinde yer alan tescilli geleneksel evler ve sokak dokusuyla geleneksel dokunun hissedildiği bir alandadır. Yapının kuzey ve batı bölgesi tarihi doku yoğunluğu itibariyle güney ve doğu bölgesine göre daha fazla korunmuştur. Yapının güney ve doğu bölgelerinde tarihi dokuda meydana gelen tahribat daha fazladır ve bu bölgelerde geleneksel doku kendini daha az hissettirmektedir. Bu bakımdan Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'nin restorasyon kararları, çevresel ölçekte değerlendirilerek, sokak ölçeğinde de korumanın gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Esaslı onarım gerektiren bu çalışma kapsamlı proje çalışması ile desteklenerek, Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'nin çevresi için de öneri sunulmuştur. Güneyde metruk ve büyük ölçüde yıkık durumda olan komşu yapıdan gelecek hasarların önlenmesi için yıkık olan komşu duvarı ile cami parsel sınırında can ve mal kaybını önleyici tedbirlerin alınması gerekmektedir. Geleneksel sokak dokusunda iyileştirme ile yapı çevresinde yeraltı ve alt yapı sularının yapıya zarar vermesini önlemek amacıyla sağlıklı bir drenaj uygulaması yapılmalıdır. Cami cephesini kapatan ve güney cephesinin siluetini bozan eklenti duvarın kaldırılması gerekmektedir.

4.9.4. Sosyal ve Kültürel Faktörler

Günümüzde de ibadete açık olan ve aktif olarak kullanılan Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'nin hazırlanan restorasyon projesi doğrultusunda işlevini sürdürmesi, yapının sosyal yönünün sürdürülmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bulunduğu mahallede ve yakın çevrede gün içinde insanların ibadet etmek amacıyla kullandığı cami, aynı zamanda Gazi Caddesi'ne yakın bir konumda ve Cemil Paşa Konağı ile aynı sokakta bulunduğundan, kenti ve bu yapıları ziyaret edenler için daha rahat ulaşılabilir bir konumda olmasını sağlayarak taşıdığı değerin ve dokunun insanlarla buluşmasını kolaylaştırılmalıdır.

4.9.5.Hukuki Kabuller

"Korumanın başarıya ulaşabilmesi için iyi bir yasal düzen kadar, devletin ve gönüllü kuruluşların oluşturduğu sağlam bir örgütlenmeye, güçlü bir çalışma kadrosuna, sürekli maddi kaynak akışına ve kamuoyu desteğine gerek duyulmaktadır. Yasalar, kurumlaşma ve eğitim korumanın dayandığı üç ayak olarak tanımlanabilir. Bunlardan biri eksik olduğunda başarıya ulaşmak zorlaşmaktadır." (Ahunbay 2009).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 63. Maddesinde yer alan; ***"Devlet, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlar, bu amaçla destekleyici ve teşvik edici tedbirleri alır."*** hükmüyle tarihi yapılar devlet güvencesi altına alınmıştır.

2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 3. Maddesinde Kültür Varlıkları; ***"tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklardır"*** şeklinde tanımlanmıştır.

Ayrıca 2863 sayılı yasanın 6. Maddesinde, korunması gerekli kültür varlıkları için tarihlendirme ***"19. yüzyıl sonuna kadar yapılmış taşınmazlar"*** olarak belirlenmiş ancak bu tarihten sonra yapılan yapıların tescili için ***"önem ve özellikleri bakımından Kültür ve Turizm Bakanlığınca korunmalarında gerek görülen taşınmazlar"*** bazı özel kriterler aranmaktadır.

"Ülkemizde tarihi çevrenin belirli bir mevzuat çerçevesinde koruması Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine kadar uzanmaktadır. Ancak modern anlamda koruma çalışmalarının Cumhuriyet dönemiyle başladığını ve asıl temellerinin 1951 senesinde yürürlüğe giren 5805 sayılı kanun ile kurulan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) ile atıldığını söylemek yanlış olmayacaktır." (Levent 2019).

Tarihi çevrenin korunmasına yönelik mevzuatta yapılan değişikliklere bakıldığında üç evrede incelenebilir. İlk dönem 1951-1972 yılları arasında, korumanın çoğunlukla tek yapı ölçeğinde sürdürüldüğü dönem, ikinci dönem ise Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk koruma yasasının etkin olduğu 1973-1983 yılları arasını kapsamakta, üçüncü dönem ise 1710 sayılı Eski Eserler Yasasının 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile değiştirilmesiyle başlayan ve 2004 senesinde yasada yapılan son değişikliğe kadar geçen zaman zarfını kapsamaktadır (Levent, 2019).

Kültür varlıklarını korumaya dönük ülkemizde yapılan ilk yasa düzenlemesi olan 13 Şubat 1869 tarihli ***"Asar-ı Atika Nizamnamesi"***, yabancı araştırmacıların ülkemizde yapacakları arkeolojik kazıları izne tabi tutan ve kazılarda buldukları eserleri yurtdışına çıkarmalarını önleyen düzenlemelere sahipti. 1951 tarihinde yurt içinde korunması gerekli kültür varlıkları ile ilgili iş ve işlemleri yürütmek ve uygulama ilkelerini belirlemek üzere Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde Anıtlar Yüksek Kurulu kurulmuştur. Zaman içinde mevcut yasaların gereksinimlere cevap vermemesi ile eski yasalar yürürlükten kaldırılmış ve tarihi çevrenin doku bütünlüğüyle korunmasına olanak sağlayan ilk yasa olma özelliğiyle 1973 yılında 1710 Sayılı Eski Eserler Kanunu getirilmiştir. Arkeolojik, tarihi ve doğal sit kavramlarını da içeren yeni yasanın sağladığı olanaklardan yararlanılarak, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu 1973-1982 yılları arasında 100'ü kentsel sit olmak üzere 417 sit alanı içinde 3442 anıtsal yapı ve 6815 sivil mimarlık örneğini tescillemiştir (Ahunbay 2009).

Yaklaşık on yıl yürürlükte kaldıktan sonra Eski Eserler Kanunu 21 Temmuz 1983'te yürürlükten kaldırılarak yerini 2863 Sayılı Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'na bırakmıştır. Bu yasa ile ***"eski eser"*** deyimi kaldırılarak yerine UNESCO tarafından kullanılan ***"kültür varlığı"*** deyimi kullanılmaya başlanmıştır.

Koruma konusunda kültür varlıklarına yönelik karar alma ve görev verme yetkisi Kültür Bakanlığı'nda toplanmıştır (Ahunbay 2009).

2863 sayılı yasa ile kurulan Koruma Kurulları merkez ve taşra teşkilatlar olarak belli illerde kurulmuşlardır. "İlke oluşturma, merkezi kurul olan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunda kalırken, Yüksek Kurulun verdiği ilke kararlarına uymak koşuluyla, karar oluşturma, uygulamaya ilişkin tüm yetkiler ve yerel ölçekte denetim, yerel yönetimden temsilcilerin de bulunduğu yerel koruma kurullarına bırakılmıştır. Koruma kurulları hem tek yapı, hem de yerleşme ölçeğinde karar aldıkları halde bu kararların uygulanmasını takip edecek olanağa sahip olmaması nedeniyle, 2863/3386 sayılı koruma yasası uyarınca, uygulama aşamasında koruma kurullarının yanı sıra belediyelere de yetki ve sorumluluk verilmiştir." (Levent 2019).

2863 Sayılı Kanun'un tanımlar bölümünde 1987, 2004 ve 2011 tarihlerinde değişiklikler yapılmıştır.

1987 yılında yapılan değişiklik; "17/6/1987 tarih ve 3386 sayılı Kanunun 16 ncı maddesiyle bu kanuna eklenen ve teselsül sebebiyle Ek Madde 1 olarak numaralandırılan ek madde hükmü gereğince, Kanunun 6, 8, 20 ve 65 inci maddelerinde geçen "***Yüksek Kurul, Bölge Kurulları"***, ***"Koruma Kurulları"***; 54 ve 62 nci maddelerinde geçen ***"Yüksek Kurul"***, ***"Koruma Yüksek Kurulu"***; ***"Bölge Kurulu"*** ise ***"Koruma Kurulları"*** olarak değiştirilmiş ve gerekli değişiklik madde metinlerine işlenmiştir. Daha sonra 14/7/2004 tarihli ve 5226 sayılı Kanunun 17 nci maddesiyle değiştirilen Ek Madde 1 hükmü gereğince, bu Kanunda yer alan ***"Koruma Kurulu"*** ibareleri, ***"koruma bölge kurulu"*** olarak değiştirilmiş ve metne işlenmiştir." şeklindedir.

2004 yılında yapılan değişiklik ile "Ören Yeri, Koruma Amaçlı İmar Planı, Çevre Düzenleme Projesi, Yönetim Alanı, Yönetim Planı ve Bağlantı Noktası" gibi tanımlar yasaya eklenmiştir. Dünya miras alanları için gibi UNESCO'nun istediği ve yasal düzenlemede olmayan ***"Yönetim Planı"*** deyimin ve uygulanmasının yasaya eklenmesi uluslar arası normlara uygun olan tanımın yasaya eklenmesi önemli bir gelişmedir (Ahunbay 2009).

2011 yılında yapılan değişiklik; "8/8/2011 tarihli ve 648 sayılı KHK'nın 41 inci maddesi ile bu Kanunda yer alan ***"Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek***

Kurulu" ibareleri ***"Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu"*** şeklinde ve ***"kültür ve tabiat varlıklarını koruma bölge kurulu"*** ile "***Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu"*** ibareleri ***"Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu"*** şeklinde değiştirilmiş ve metne işlenmiştir." şeklindedir. Bu değişiklikle Tabiat Varlıkları ve Kültür Varlıkları'na ilişkin alınan kararların aynı bölge kurulunun yetkisinden çıkarılmış, Tabiat Varlıkları ile ilgili karar alma yetkisi Kültür Bakanlığı'ndan Çevre ve Şehircilik Bakanlığına devrolmuştur. Kültür Varlıkları için karar alma yetki Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurullarına, Tabiat Varlıkları için karar alma yetkisi ise Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurullarına verilmiştir.

Türkiye, uluslararası sözleşmeler ile uluslararası koruma modellerine uygun bir norma erişme çabasını göstermiştir (https://www.academia.edu/25543245/Tarihi_Çevre_Koruma_Mevzuatına_Genel_Bir_Bakış 2019).

2863 Sayılı Yasa'ın 10. Maddesine göre; *"Her kimin mülkiyetinde veya idaresinde olursa olsun, taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının korunmasını sağlamak için gerekli tedbirleri almak, aldırmak ve bunların her türlü denetimini yapmak veya kamu kurum ve kuruluşları ile belediyeler ve valiliklere yaptırmak, Kültür ve Turizm Bakanlığına aittir"* Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü bünyesinde kurulan Merkez Teşkilatı ve yurt geneline yayılan, Koruma bölge Kurulları, Müze Müdürlükleri, Rölöve ve Anıtlar Müdürlükleri, Restorasyon Konservasyon Laboratuvarlarını oluşturan Taşra teşkilatı ile kültür varlıklarının korunması ve denetimi sağlanmaktadır.

Diyarbakır Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'ne yönelik alınan restorasyon kararları yukarıda geçen hukuki kabuller doğrultusunda 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ve tüzüklere uygun ilkelerle verilmiştir.

4.9.6. Restorasyon Müdahaleleri

Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii'ne yönelik geliştirilen restorasyon kararları yapının durum tespiti ve belgeleme çalışması yapıldıktan sonra araştırmalar sonucu elde edilen bilgi ve belgeler ışığında hazırlanan restitüsyon projesi ile restorasyon ilke ve teknikleri doğrultusunda belirlenmiştir. Yapının farklı bölümlerinde farklı bozulma tipleri görüldüğünden bu bozulmalar için önerilen müdahale kararları da değişkenlik

göstermektedir. Yapıda meydana gelen bozulmalar için önerilen müdahale yöntemleri temizleme, sağlamlaştırma, bütünleme, yenileme ve yeniden yapma başlıkları altında değerlendirilerek, işlevlendirme konusunda yapının ibadet mekânı olma işlevini aktif olarak sürdürmesinden dolayı işlev değişikliği önerilmemiştir.

Hoca Ahmed Camii'ni korunması ve onarımı sırasında, gerek yapı, gerekse malzeme ölçeğinde mevcut durumunun tarih, kültür ve sanat açısından taşıdığı değere saygı duyulması, gereksiz ve uygun olmayan uygulama ve müdahalelerden kaçınılarak, yapının özgün malzeme ve dokusunun yaşatılması temel anlayış olmalıdır.

Uygulanacak bütün koruma-onarım uygulama çalışmalarının kalıcı bir hale gelmesini sağlamak ve yeni bozulmaların önüne geçmek için gerek yapı gerekse malzeme ölçeğinde düzenli olarak kontrol edilmeli ve gerekli durumlarda ilgili kurum denetiminde, doğru yöntem ve malzemelerle koruyucu müdahalelere başvurulmalıdır.

4.9.6.1.Temizlik

"Anıtların ve kentsel sitlerin genel etkisini bozan, tarihi ve estetik değer taşımayan eklerden arındırılması işlemidir." (Ahunbay 2009).

"Basınçlı hava makinesi yardımıyla uygun atmosfer basıncında kirlenmiş yüzeylerin, kireç badana yapılmış mekânların, atmosfer olayları ve çevresel faktörlerden dolayı kir tutmuş mekânların yerine göre sıcak ya da soğuk su ile yıkanıp temizlenmesi gerekmektedir. Yıkama tekniğinde önemli olan nokta yüzeyin sertlik derecesine göre uygun basınçta müdahale edilmesidir."(Öz 2014)

"Yüzey kumlama, basınca dayanıklı kumlama kazanı, makinesi içine doldurulmuş çelik granüllerin, çelik giritlerin, cam kürelerin, kumlama kumunun vb. malzemenin, çelik yüzeylere, mermer yüzeylere, ahşap yüzeylere püskürtülerek bu yüzeylerdeki pas, boya, kir, çapak ve vb. istenmeyen katmanları kaldırmak için yapılan mekanik temizleme tekniğidir." (Ahunbay 2009). Bu işlemin özel makinalar ile sulu veya susuz yapılabilme özelliği mevcuttur. Hoca Ahmed Camii'nde belirli yerlerde bu yöntemin hafif dokunuş ve yüzeysel silme etkisi ile malzemenin patinasına zarar vermeden hassas yüzey temizliği sağlayan Mikro kumlama yöntemi kullanılması önerilmektedir.

* Camide tamamen eklenti olan şadırvanın, güney cephede yer alan ve komşu yapı ile birleşen bölücü duvarın, avlu doğu kanadında yer alan Gasilhanenin, restorasyon projesinde avlunun batı kanadında DEPO olarak işlevlendirilmiş mekânın üzerinde yükselen su deposu kütlesinin, avlu kuzey duvarının üzerinde yükselen briket duvarın ve mihrabı kapatan mermer kaplamanın, yapının özgün mimarisine zarar vermeden sökülmesi, söküm sonrasında hafriyatının yapıdan uzaklaştırılması gerekmektedir.

* Caminin tüm iç ve dış mekânlarında yer alan duvar, kemer ve sütunlarda çeşitli boyalar ile yapılan müdahalelerin uygun temizlik yöntemleriyle mimari dokuya zarar vermeyecek şekilde temizliği yapılmalı, yeteri temizliğin sağlanamadığı yerlerde kısmi olarak kimyasal boya sökücülerle mekanik temizlik uygulanmalıdır (Şekil 4.274.-286.).

* Tüm iç mekânlarda tonoz, kemer ve duvarlarda ve minare petek kısmında yer alan çimento esaslı sıvaların küçük el aletleri yardımıyla itinalı bir biçimde sökülmesi özgün yüzeylerin açığa çıkarılarak niteliksiz kaplamalardan arındırılması gerekmektedir. Söküm sonrasında özgün sıva malzemesinin uygulanmayacağı yerlerde hala çimento esaslı sıva kalıntıları var ise kalıntıların olduğu yüzeylerde tam temizliğin sağlanabilmesi için uygun iklim koşullarında basınçlı hava ve su yardımıyla temizlik yapılmalıdır.

* Cephelerde tuzlanma olan yüzeylerde cephelerin ıslatılarak tuzun cephe yüzeyine çekilmesi sağlanıp cephe yüzeyinde biriken tuzlanmaların sarı uçlu tel fırça yardımıyla temizliği sağlanmalıdır (Şekil 4.276.,284.,285.).

* Cephe yüzeyinde kararma ve sararmaların olduğu yerlerde amonyum bikarbonatlı kağıt hamuru ile uzmanlar tarafından cephe temizliği yapılmalıdır (Şekil 4.283.)

* Yapının taş duvar olan bütün cephe yüzeylerine (minarenin kaide kısmından yukarısı hariç) niteliksiz olan çimento esaslı harç malzemesi ile derzleme yapılmıştır. Hem görsel açıdan estetiği bozması, hem de malzeme uyumsuzluğuyla ortaya çıkan sorunların ilerlememesi açısından bu derzlerin yapı duvarlarına zarar vermeksizin küçük el aletleri yardımıyla sökülmesi gerekmektedir.

* Mevcut niteliksiz metal kapı ve pencere doğramaları ile özgün lokmalıklı korkulukların ardına takılan metal ızgaraların yapının özgün dokusuna zarar vermeden sökümü yapılmalıdır (Şekil 4. 270.-272.,283., 284.,289.).

* Restorasyon projesinde Depo olarak işlevlendirilen mekânın mevcutta ahşap olan, yıpranan ve kullanıma uygun olmayan giriş kapısının sökümü yapılmalıdır.

* Avlu zemininde kaplama malzemesi olarak kullanılan betonun şap malzemesinin küçük el aletleriyle itinalı bir şekilde sökülmesi gerekmektedir (Şekil 4.262.,272.).

* Harim zeminlerinde kaplama malzemesi olarak kullanılan beton ve ahşap malzemenin küçük el aletleri yardımıyla özgün mimari dokuya zarar vermeden kaldırılması gerekmektedir

* Son Cemaat Yeri, restorasyon projesinde KURAN KURSU, İMAM ODASI, DEPO, HELA ve ABDESTHANE olarak işlevlendirilen mekânların zeminlerinde kaplama malzemesi olarak kullanılan beton şapın küçük el aletleri yardımıyla özgün mimari dokuya zarar vermeden kaldırılması gerekmektedir

* Son Cemaat Yerini kapatan camekanların sökümü yapıya zarar vermeden yapılmalıdır (Şekil 4.268.,281.).

* Harimde doğu batı uzantılı bölümün batısında yer alan mekânın kuzey duvarında bunan nişin, niteliksiz metal olan kapağı taş duvara zarar vermeden sökülmelidir.

* Caminin mevcut durumunda Hela bölümde yer alan ve Depo 1 olarak adlandırılan mekânın kuzey ve batı duvarının özgün mimari dokuya zarar vermeden itinalı bir şekilde sökümü yapılmalı ve söküm sonucunda hela bölümüne girişi sağlayan özgün kemer açıklığı bütünüyle ortaya çıkarılmalıdır (Şekil 4.286.)

* Caminin mevcut durumunda Hela bölümde yer alan kabinlerin niteliksiz duvarları ve metal kapıları ile hela girişinin üzerini örten niteliksiz sac sundurma, yapının özgün mimari dokusuna zarar vermeyecek şekilde sökülmelidir (Şekil 4.262.).

* Caminin mevcut durumunda Hela bölümünde kabinlerin ve Depo 1 mekânının üzerini örten betonarme döşemenin, mekânların duvarları askıya alındıktan sonra minareye ve bu bölümün taş duvarlarına zarar vermeyecek şekilde, yapıya zarar verecek

bir titreşim yaratmadan, insan gücüyle sökülmesi ve söküm sonrasında hafriyatının yapıdan uzaklaştırılması, yapının niteliksiz döşeme malzemesinden arındırılması gerekmektedir. Bu mekânların zeminini kısmen kapatan beton şapın küçük el aletleri yardımıyla sökülmesi gerekmektedir (Şekil 4.261.,274.).

* Son cemaat yerini örten betonarme tavanın, son cemaat yeri ve cephe duvarları ve bu bölüme bakan harim duvarları askıya alındıktan sonra yapıya zarar verecek bir titreşim yaratmadan, insan gücüyle, özgün dokuya zarar vermeyecek şekilde sökülmesi, söküm sonrasında hafriyatının yapıdan uzaklaştırılması, yapının niteliksiz döşeme malzemesinden arındırılması gerekmektedir (Şekil 4.268.,281.).

* Caminin mevcut durumunda İmam Odası ve Depo 2 olarak adlandırılan, restorasyon projesinde İMAM ODASI, KURAN KURSU VE DEPO olarak işlevlendirilen mekânların duvarları askıya alındıktan sonra mekânların üzerini örten betonarme tavanın yapıya zarar verecek bir titreşim yaratmadan, insan gücüyle sökümünün yapılması, söküm sonrasında hafriyatının yapıdan uzaklaştırılması, yapının niteliksiz döşeme malzemesinden arındırılması gerekmektedir (Şekil 4.264.).

4.9.6.2. Sağlamlaştırma

"Sağlamlaştırma, aşınma, dökülme, çatlama ve parça kayıpları bulunan malzemenin güçlendirilmesi ve durumlarının iyileştirilmesi amacıyla yapılan müdahaleleri kapsamaktadır." (Şener 2013). "Sağlamlaştırma çalışmaları, anıtın malzemesinin, taşıyıcı sisteminin ve üzerinde bulunduğu zeminin sağlamlaştırması olmak üzere üç düzeyde ele alınabilir." (Ahunbay 2009).

* Cami avlusunun kuzey cephesinde zeminden gelen su ve nemin etkisiyle duvar alt seviyelerinde meydana gelen bozulmaları gidermek amacıyla statik uzmanlarının da değerlendirmesi sonrasında gerekli görülmesi durumunda duvar örgüsü Depo mekanının da doku kaybı olan kuzey cephe duvarını da kapsayacak şekilde tamamen sökülüp, sökülen taşlar arasından iyi durumda olan taşlar yeniden kullanılarak geleneksel malzeme ve teknikle, düzgün moloz örgüde taş duvar yeniden örülmeli, taş duvar bitiminde yağmur ve kar sularının duvara zar vermemesi için restorasyon projesinde gösterilen detaylarda bazalt taş harpuşta yapılmalıdır (Şekil 4.285.).

* HARİM üst örtüsünde düzensizlikler mevcut olup, doğu bölümündeki kemerde ayrışmalar oluşmuştur. Ayrıca HARİM'in güneye bakan cephesinde dönemsel

uygulamalardan ötürü doğu bölümün duvarının eksenden kaydığı görülmüştür. HARİM üst örtüsü sıva raspası yapıldıktan sonra statik alanda uzman kişilerce incelenip statik sorunları bölgesel onarımlara elverişli durumda değil ise harim duvarları askıya alındıktan sonra üst örtü sökülmelidir. HARİM üst örtüsünün sökümü yapılırsa güneyde yer alan ve eksenden kayan duvar ile batı cephe duvarı numaralandırılıp söküldükten sonra yeniden aslına uygun bir biçimde geleneksel yöntemle örülmelidir. Harim üst örtüsü ve doğu mekânında yer alan kemerin sökümü yapıldıktan sonra restitüsyon projesi doğrultusunda özgün malzeme ve teknikle özgün formunda yeniden yapılmalıdır (Şekil 4.263-267.,276.-280.).

* HARİM'in cephe duvarlarında betonarme kirişler mevcuttur. Cephede yer alan betonarme kirişler insan gücüyle yapıya zarar verecek bir titreşim yaratmadan cepheden sökülmeli ve uzaklaştırılmalıdır. Cephede meydana gelen malzeme boşluğu restorasyon projesinde gösterilen detaylarda geleneksel malzeme ve teknikle tamamlanmalıdır. HARİM damı ise beton şapla kaplıdır ve beton şap altında betonarme döşemenin var olup olmadığı bilinmemektedir. Beton şap kaldırıldıktan sonra betonarme döşemeye rastlanırsa betonarme döşemenin, insan gücüyle ve yapıya zarar verecek bir titreşim yaratmadan, tonoza zarar vermeyecek şekilde sökümü yapılmalıdır.

* Ekseninde olmayan SON CEMAAT YERİ'nin avluya bakan cephe duvarı numaralandırıldıktan sonra sökümü yapılarak restorasyon projesinde gösterilen kot ve detaylarda yeniden örülmelidir (Şekil 4.281.).

* Betonarme hatıl kullanılarak müdahale gören İMAM ODASI'nın doğu cephesinde niteliksiz eklerin yapıdan ayıklanarak sağlam ve geleneksel bir duvar dokusunun elde edilebilmesi için bu bölümde yer alan duvarlar askıya alındıktan sonra beton hatıl ile müdahale gören duvarın cephe taşlarının numaralandırılarak sökümü yapıldıktan sonra restorasyon projesinde belirtilen malzeme ve ölçülerde yeniden örülmelidir.

* Restorasyon projesinde DEPO olarak isimlendirilen mekânın mevcutta var olan, yıpranmış durumda olan kapısının sökümünden sonra alanında uzman konservatörlerce belirlenen yöntemle sağlamlaştırılıp yeniden yerinde kullanılmalıdır.

* Taşlarda meydana gelen çatlaklara, alanında uzman konservatörler tarafından incelendikten sonra belirleyecekleri uygun yöntem ile müdahale edilmelidir.

* Taş duvar olan cephelerde derz boşalmalarının olduğu yerlerde boşalan derzler temizlendikten sonra özgün harç ile derzleme işlemi yapılmalı bu işlem yapılırken taş yüzeylere bulaştırmadan ve 3-5 mm kadar yüzeyinden aşağıda kalacak şekilde uygulanarak taş doku vurgulanmalıdır.

* Yapının iklim ve atmosfer koşullarına en çok maruz kalan bölümü Minare olduğundan, Minarenin cephe temizliği yapıldıktan sonra cephe yüzeylerine nefes alabilen, su itici ve yüzey koruyucu malzeme sürülerek suya bağlı (tuz çıkışı, nem, don oluşumu, mikrobiyolojik tabaka oluşumu gibi) bozulma oluşumları da engellenerek taş yüzeyde bir koruma katmanı oluşturulmalıdır.

* Caminin duvarlarında 5 cm den az aşınmaya uğramış taşların yüzeyine nefes alabilen, su itici ve yüzey koruyucu malzeme sürülerek suya bağlı (tuz çıkışı, nem, don oluşumu, mikrobiyolojik tabaka oluşumu gibi) bozulma oluşumlarını da engellenerek taş yüzeyde bir koruma katmanı oluşturulmalıdır.

* MİNARE'de meydana gelen eksen kayması durumunun değerlendirmesi statik uzmanlarınca yapıldıktan sonra minaredeki bu soruna yönelik koruma önerisi geliştirilmelidir.

4.9.6.3. Tamamlama

"Bir bölümü hasar görmüş, ya da yok olmuş yapı ve öğeleri ilk tasarımlarındaki bütünlüğe kavuşturacak biçimde geleneksel, ya da çağdaş malzeme kullanılarak tamamlama işlemine 'bütünleme-reintegrasyon' denilmektedir." (Ahunbay 2009).

Tamamlama yapılırken kullanılacak olan malzemenin tamamlanacak malzeme ile uygun mekanik ve kimyasal özelliklere sahip olması önemli bir kriterdir. Aksi halde zaman içinde kullanılan malzemelerin birbiri ile uyumsuzluğu ve buna bağlı sorunlar ortaya çıkacaktır. Çağdaş malzeme ile bir tamamlama amaçlanmıyorsa tamamlama ana yapı ile uyumlu olmalı ancak bütünleme yapılırken malzeme özgün yapı izi kaybedilmemelidir.

* Minare cephesindeki taşlarda meydana gelen küçük parça kopmalarının bazalt taş malzeme ile imitasyon tamamlama yapılmalıdır.

* Minarenin kaide kısmında avlu doğu ve batı kanadında yer alan mekânların cephesinde, yapı güney ve doğu sokak cepheleri ile kuzeyde hela bölümünü kapsayan

cephe yüzeyinde çimento esaslı harç ile yapılan derzlerin sökümü yapıldıktan sonra özgün harç malzemesiyle sökümü yapılan tüm derzler geleneksel tekniğine uygun bir biçimde tamamlanmalıdır.

4.9.6.4. Yeniden Yapım

"Tümüyle yıkılmış, yok olmuş, ya da çok harap durumda olan bir anıtın veya sitin elde bulunan belgelere dayanılarak yeniden yapılması işlemidir. Bir yapının tıpkısını inşa etme uygulaması tarihi açıdan bir anlam taşımasa da, bir yapım tekniğini sürdürme, geleneği yaşatma bakımından korumaya yönelik olabilmektedir." (Ahunbay 2009).

* Yapı iç mekânda zemin, duvar, tavan ve dış cephede özgün harç numuneleri alınarak analiz edilmeli çıkan sonuçlara en yakın harç karışımları oluşturularak uygulama yapılacak yüzeye göre yeniden hazırlanmış uygun olan özgün harcın uygulanması gerekir. Bu analizler sonucu yeniden oluşturulacak özgün harç karışımları ile uygulama yapılacak yüzeyde aderansın sağlanması ve yapıda zaman içinde farklı bozulmalara yol açmaması amaçlanır.

* HELA bölümü dışında, yakın zamanda değiştirilerek yerine aslına uygun olmayan doğramaların getirildiği giriş kapıları ve pencere doğramaları restorasyon projesinde gösterilen ölçü ve kotta geleneksel malzeme ve yapım tekniği ile yeniden yapılmalıdır (Şekil 4.262.,273.).

* Yeniden yapılan tüm kapı ve pencere elemanlarının emprenye edilmiş ahşap malzemeden üretilmesi ve yeni ahşapların üzerlerine 2 kat ahşap koruyucu sürülmesi gerekmektedir.

* Sıva raspası yapılacak HARİM ve SON CEMAAT YERİ, iç mekân duvarlarında raspa sonrasında duvar örgüsü gözden geçirilecek ve düzgün bir duvar örgüsünün çıkması durumunda duvar yüzeyinde tam temizlik yapılarak boşalan derzler varsa özgün derz malzemesi ile derzleme yapılarak duvar yüzeyi açığa çıkarılıp sıvanmadan bırakılacaktır. Ancak sıva raspası sonucu düzenli ve estetik görünüm sunan bir taş örgüsünün açığa çıkmaması durumunda raspa sonrasında özgün harç malzemesiyle duvar yüzeyleri yeniden sıvanacaktır.

* SON CEMAAT YERİ tavan döşemesinin sökümü yapıldıktan ve SON CEMAAT YERİ duvarları sağlamlaştırıldıktan sonra bu bölümün üst örtüsü restorasyon projesinde yer alan malzeme, kot ve detaylara göre kirişleme+ahşap kaplama+lifli bağlayıcı modern malzemelerle güçlendirilmiş toprak düz dam olarak geleneksel malzeme ve yöntemle yeniden yapılacaktır (Şekil 4.264.,268.).

* İMAM ODASI, KURAN KURSU ve DEPO'nun tavan döşemeleri mekân duvarları askıya alındıktan sonra sökümü yapılmalıdır. Söküm işleminden sonra restorasyon projesinde yer alan malzeme, kot ve detaylara göre bu bölümlerin üst örtüsü, ahşap kirişleme+ahşap kaplama+lifli bağlayıcı modern malzemelerle güçlendirilmiş toprak düz dam olarak geleneksel malzeme ve yöntemle yeniden yapılacaktır.

* SON CEMAAT YERİ'nin zemin döşemesini örten beton şap küçük el aletleriyle kaldırıldıktan sonra taş yüzeylerinde kalan kalıntılar var ise tam temizliğin sağlanabilmesi için uygun iklim koşullarında basınçlı hava ve su yardımıyla temizlik yapılmalıdır. Bu uygulamadan sonra derz boşlukları özgün malzemesi ile doldurulmalıdır (Şekil 4.275.).

* HARİM döşemelerini kaplayan beton şap, ahşap rabıta ve ahşap parke kaplamaları küçük el aletleri ile söküldükten sonra ahşap kaplama olan yerlerde özgün taş döşemeye rastlanırsa temizliği yapılıp derz araları özgün harç ile doldurulduktan sonra ahşap rabıta ile kaplanacaktır. Eğer özgün döşeme kaplamasına rastlanmaz ise geleneksel teknik ve malzeme ile kısmi olarak var olan özgün döşeme ile uyumlu olacak şekilde bazalt taş döşeme yapılacak ve üzeri ahşap rabıta ile kaplanacaktır. HARİM döşemesine ahşap kaplama yapılırken bazalt taş döşeme üzerine 50 cm aralıklarla ahşap kadronlar serilip aradaki boşluklar kireç serilerek haşerenin bu boşluklara girişleri engellenip, ahşap kadronlar üzerine 3 cm kalınlığında emprenye edilmiş ahşap kaplama tahtası ile kaplama yapılacaktır (Şekil 4.275.).

* HELA bölümünde döşemede yer yer mevcut olan beton şap ve derz malzemesi küçük el aletleriyle söküldükten sonra özgün döşemenin olduğu yerde derzler geleneksel harç ile doldurulduktan sonra ıslak hacim olması nedeniyle duvarların su almaması için helalarda zemin ve duvarlar tarihi doku ile uyumlu granit malzeme ile kaplanacaktır. Bu bölümde yer alan abdest alma bölümünde ise mevcutta beton ile kaplı

olan ve havuz olarak kullanılan boşluk döşeme kotuna kadar moloz taş ve harç karışımı ile doldurulup yüzeyi düzeltildikten sonra özgün döşeme ile uyumlu bazalt taş ile kaplanmalıdır.

* Abdest alma bölümünde oluşturulan su kanalı ve duvar yüzeyi musluk seviyesine kadar, duvarın su almaması için bazalt taş malzeme ile kaplanmalıdır.

* Hela bölümünde hela kapıları ahşap görünümlü PVC malzemeden restorasyon projesinde gösterilen kot ve detaylarda yapılmalıdır.

* Avlunun batı kanadında yer alan İMAM ODASI, KURAN KURSU ve DEPO mekânlarının zemininde yer alan beton şap küçük el aletleri yardımıyla kaldırıldıktan sonra özgün döşemeye rastlanırsa temizliği yapılıp derz araları özgün harç ile doldurulacaktır. Eğer özgün döşemeye rastlanmaz ise geleneksel teknik ve malzeme ile bazalt taş döşeme yapılacaktır.

SON CEMAAT YERİ, HELA ve ABDESTHANE BÖLÜMÜ, İMAM ODASI, KURAN KURSU ve DEPO üzerine üst örtü olarak yeniden yapılacak olan toprak damın katmanları; 18 cm çapında ahşap kirişlemeler üzerine oturan 2.6 cm ahşap kaplama malzemesi, bunun üzerine 3 mm kalınlığında jeotekstil keçe serildikten sonra 3 cm kalınlığında ısı yalıtım (ekstrüde polistren) malzemesi serilerek bu katman üzerine gelecek olan 3 mm kalınlığında jeotekstil keçe sonrasında %15 puzolonik kireç katkılı sıkıştırılmış toprak dam malzemesi serilip, bunun üzerine uygulanan 1mm su yalıtımı (PVC membran) son olarak yine %15 puzolonik kireç katkılı sıkıştırılmış toprak dam malzemesiyle kaplanacaktır. Belirlenen toprak dam katmanlarında, Surp Giragos Kilisesi Restorasyon çalışmasında yapılan toprak dam uygulaması esas alınmıştır (FMZ Mühendislik Arşivi).

4.9.6.5. Yenileme

Zamanla doğa koşullarının etkisiyle yapı elemanları ve yapı malzemelerinde yıpranma ve işlevini sürdürememe durumu ortaya çıkabilmektedir. Yıpranan ve tahrip olan elemanların, yapının bütünlüğünde daha fazla tahribatın yaşanmaması ve işlevini sürdürebilmesi amacıyla yenisiyle değiştirilmesi gerekmektedir (Öz 2014).

* Taşlarda büyük eksilmelerin olduğu parça kopmaları estetik görünümü bozmanın yanında duvarın sağlamlığını etkileyen bir risk unsuru oluşturmaktadır. Bu

nedenle büyük eksilmelerin olduğu taşların çürütme yöntemiyle yenilenmesi gerekmektedir.

* MİNARE giriş kapısının olduğu alanda kapı çevresinde yer alan taşlarda restorasyon müdahale çizimlerinde belirtilen bölgede büyük oranda erime olan ve çatlamış durumda olan taşların çürütme yöntemi kullanılarak geleneksel malzeme ve teknikle yenilenmesi gerekmektedir.

* MİNARE'nin ve yapının tüm cephelerinde 5 cm den fazla aşınmaya uğrayan taşların çürütme yöntemi kullanılarak geleneksel malzeme ve teknikle yenilenmelidir.

4.9.6.6. İşlevlendirme

"Zamanla değişen yaşam biçimi ve ona bağlı istekler nedeniyle birçok tarihi yapı özgün işlevini yitirmekte, ilk yapılış amacından farklı bir işleve hizmet etmek için uyarlanmaktadır. Hamam, kervansaray, tekke, manastır gibi tarihi yapı türleri ancak özel durumlarda özgün işlevini sürdürdüklerinden, bu yapı türlerinin farklı amaçlarla kullanılmaları zorunlu olmaktadır. Konut, otel gibi işlevleri günümüzde de geçerli olan binalar ise bugün yapılan benzerlerinin konfor koşullarını sunmaktan uzak olduklarından, işlevsel olarak eskiyerek standart altı kalmakta, güncelleştirme yapılmadığında, terk edilerek harap olmaktadır. Yeniden işlevlendirme eski binaların yıkımdan kurtarılması için bir araçtır." (Ahunbay 2009). Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii, günümüzde cami çevresinde yaşayan halkın ibadet etmek amacıyla aktif olarak kullandığı bir ibadet mekânıdır ve ilk yapım işlevini sürdürmektedir. Bu işlevin değişmeden devam etmesinde iki önemli etken söz konusudur. Birincisi caminin yapımından itibaren İslamiyet inancının şehirde yaygın olması ve giderek daha da yaygınlaşmasıyla, camiyi kullanan bir kesimin daima var olmasından ileri gelmektedir. Bir diğer etken ise yaklaşık 400 yıl boyunca **Hoca Ahmed Mescidi Vakfı** ya da zamanla değişen adıyla **Hoca Ahmed Camii Vakfı** tarafından korunması, cami giderleri ve onarımları için gelir sağlanmasıdır.

Tarihi yapıların korunmasındaki en önemli husus sürekli bakımlarının sağlanabilmesidir (Ahunbay 2009). Sürekli bakımın sağlanması için, yapının daima kullanılarak meydana gelen yapısal aksaklıkların ilerlemeden tespit edilmesi ve bu aksaklıklara çözüm sağlayabilecek bir kaynağın olması ile mümkündür. Hoca Ahmed Camii'nin dini bir yapı olması, sürekli kullanıma açık vaziyette olmasını sağlamış, bir

vakfa bağlı olması ve bu vakfın akarlarının olması sayesinde camide zaman içerisinde meydana gelen yapısal aksaklıkların giderilmesine olanak sağlamıştır. Bu iki önemli etkenin daima var olması Akkoyunlu Dönemi yapısı olan camiinin günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

Anıtsal bir yapı olan Hoca Ahmed Camii'nin yüzyıllar boyunca süren işlevinin, günümüzde de sürdürülüyor olması nedeniyle mevcut özgün işlevinin korunması gerekmektedir. Camii'nin yine aynı işlevle anıtsal yapısını ve tarihi kimliğini kullanıcılarına sunmaya devam etmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu nedenle yapıya farklı bir işlev önerisi getirilmemiş ve caminin restorasyon projesi bu görüş doğrultusunda hazırlanmıştır.

Yine cami işlevinin sürdürülmesi önerilen yapının restorasyon projesinde caminin tarihi dokusuna daha uygun ve fonksiyonel bir kullanım amacıyla cami ana mekânı, son cemaat yeri ve minare dışındaki bölümlerde yeniden işlevlendirme yapılmıştır. Bu işlevlendirmenin yapılmasındaki neden, yapıda bulunan niteliksiz kütlelerin kaldırılması ile kullanım açısından gerekli mekânların yapı bünyesinde tarihi dokuyu bozmayacak şekilde çözümlenmeye çalışılmasındandır.

Yapının doğu kanadında ve minarenin çevresinde yer alan kütle içinde hela bölümü ve abdest alam yerleri düzenlenmiş ve bu mekân işlevi doğrultusunda Hela ve Abdesthane olarak adlandırılmıştır.

Yapının batı kanadında yer alan bölüm ihtiyaç doğrultusunda üç ana mekâna bölümlenerek güneyde yer alan, imam odası, orta bölümde yer alan kuran kursu, kuzeyde yer alan ise Ddpo olarak işlevlendirilmiştir.

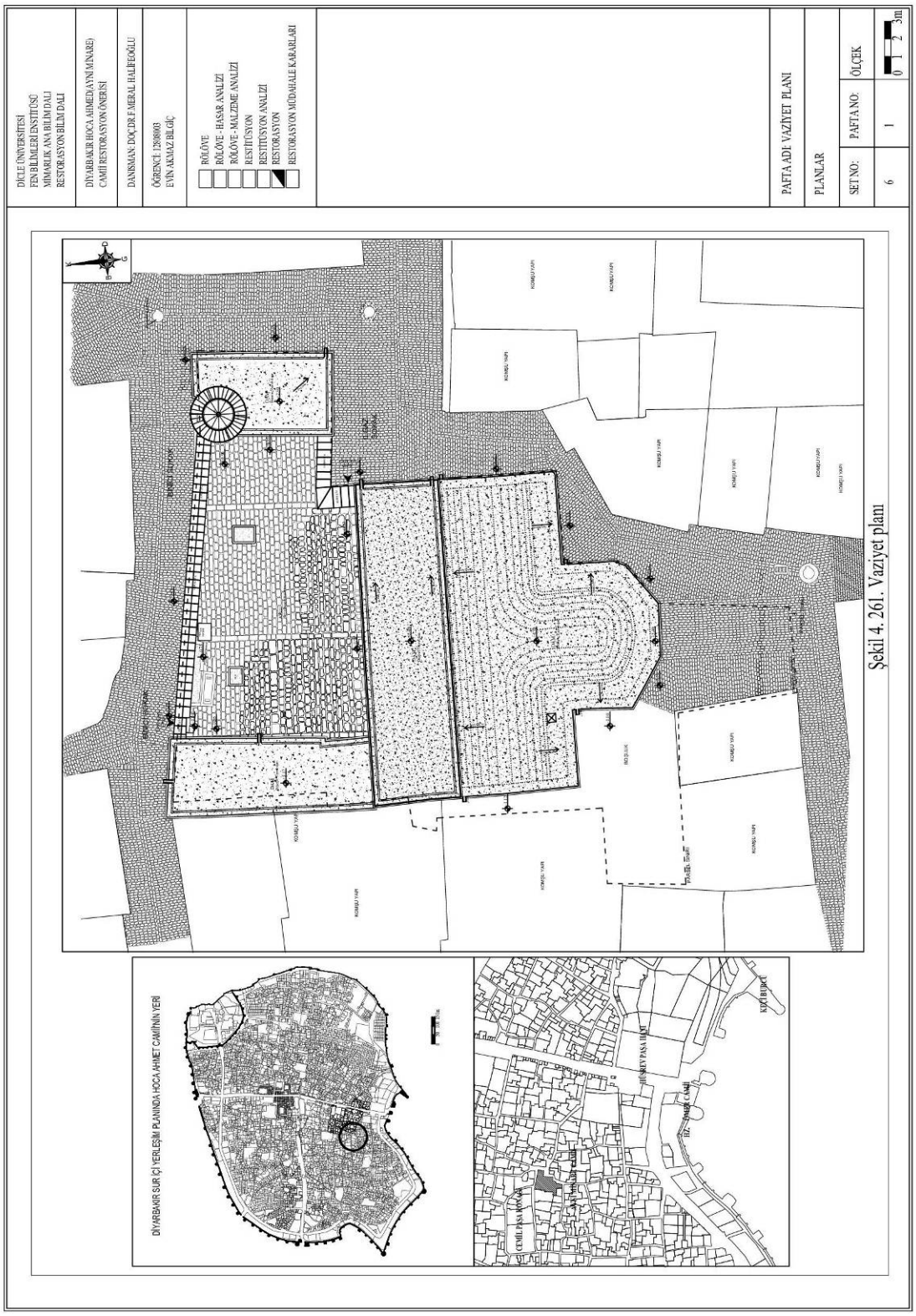
Caminin Harim ve Son Cemaat Yerinin işlevleri aynı şekilde korunmuştur.

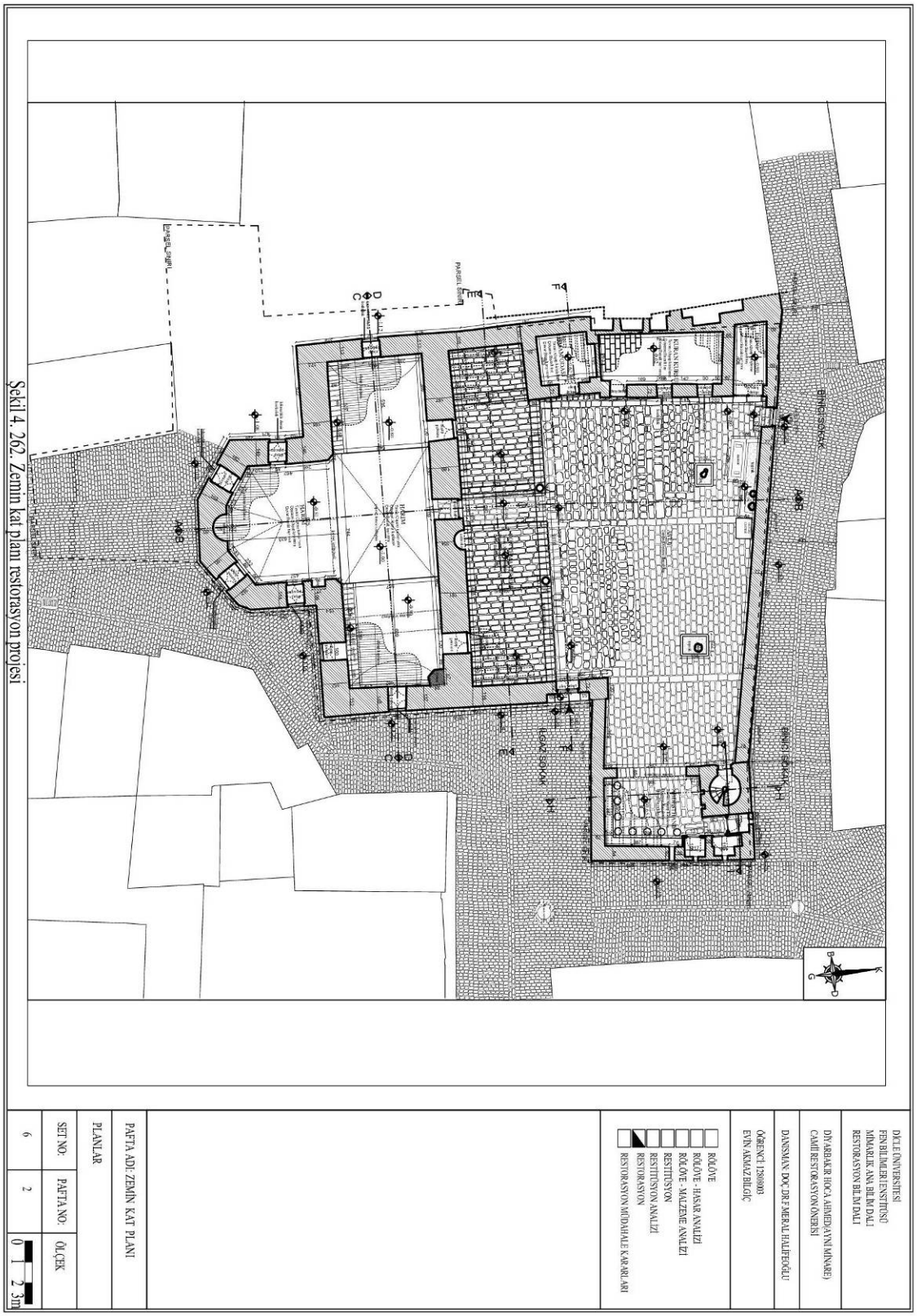
4.9.6.7. Çağdaş Mekanik Sistemler

Hoca Ahmed Camii'nin ilk yapıldığı zamanlarda elektriğin bulunmadığından ve o tarihlerde suyun da taşıma yoluyla kullanılmasından dolayı yapıda herhangi bir özgün tesisat sistemi bulunmamaktadır. Yapının ilk yapımından günümüze kadar aynı ısıtma sisteminin kullanıldığı kalorifer tesisatının olmadığı yapıda kış aylarında istiflenen odun ve yapının kapalı mekânlarında kurulan sobalardan anlaşılmaktadır. Yapının ilk yapıldığı yıllarda ve tahminen 20. yy. ın başlarına kadar aydınlatma için kandillerin

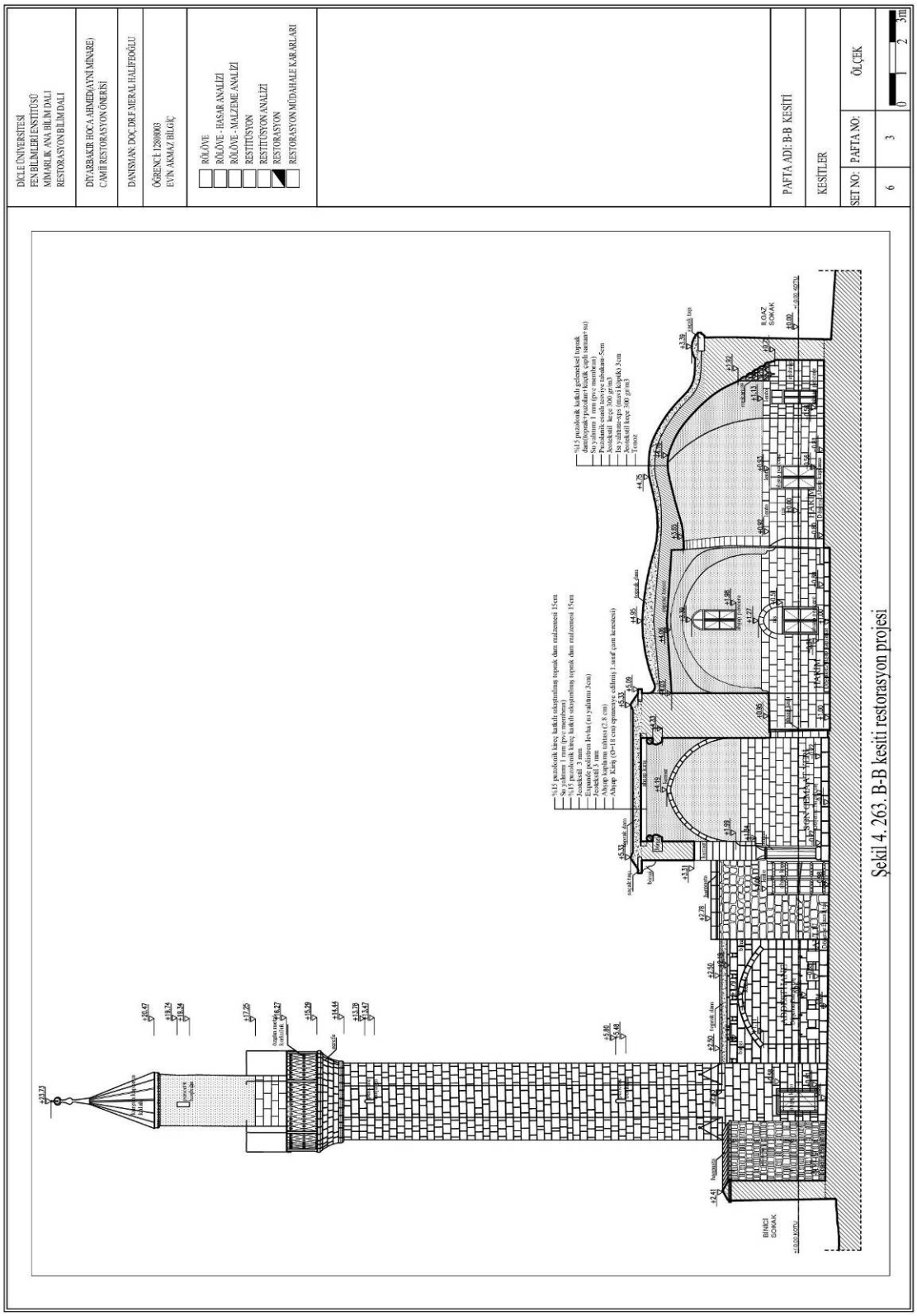
kullanıldığı yapıya ilişkin Osmanlı Dönemi'nde tutulmuş muhasebe kayıtlarından (Osmanlıca belge 3) anlaşılmaktadır. Diyarbakır Suriçi yerleşiminin sokaklarında yaygın olarak görülen çeşmelerin insanların su ihtiyacını karşılayan yapılar olması dolayısıyla Hoca Ahmed Camii'ne yakın bir çeşmeden suyun taşıma yoluyla kullanıldığı tahmin edilmektedir. Zamanla gelişen yeni sistemlerin yapıya ihtiyaçlar doğrultusunda aktarımı sağlanırken elektrik ve su tesisatı gelişigüzel bir şekilde ve yapının tarihi dokusu düşünülmeksizin sağlanmıştır. Bu nedenle restorasyon projesi hazırlandıktan sonra yapının işlevine uygun mekanik, sıhhi ve elektrik ve tesisat projelerinin de hazırlanması gerekmektedir. Böylelikle günümüz koşullarında yapıdaki ihtiyaçlara cevap verecek çağdaş mekanik sistemlerin projelendirilerek yapının özgün mimari yapısıyla uyum içinde ve bu yapıya zarar vermeyecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Bu mekanik sistemler iki bölümde çözümlenmiştir. Su deposu ve su saati ve elektrik panosu Depo içinde çözümlenmiştir. 20 KW gücünde VRF sistemi kurularak ısıtma-soğutma ve sıcak su ihtiyacının karşılanması gerekmektedir. Tesisat borularının özgün duvarlara zarar vermeyecek şekilde duvarları delmeksizin, süpürgelik hizasından kanal içine gizlenerek iç mekânlara taşınması önerilmektedir. Yapı duvarlarında görülen nem sorununu ortadan kaldırmak için, iyi bir drenaj sistemi yapılarak, yapı çevresinde biriken zemin suyunun yapıdan tahliye edilmesi gerekir.

4.10. Restorasyon Projesi

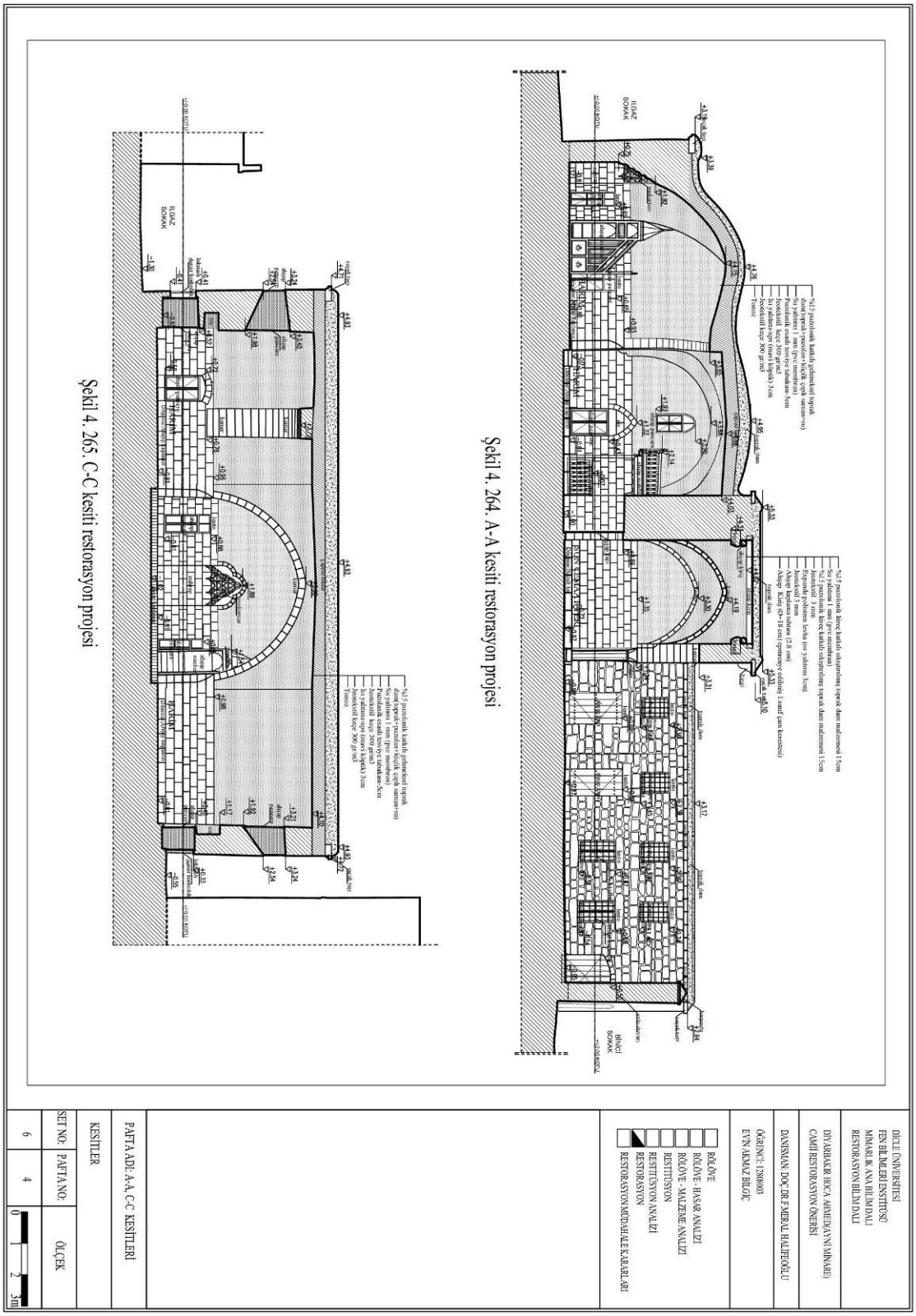

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİYARBAKIR HOCA AHMED AYNÎ (MİNARE) CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.F.MERAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 12038003
EVİN AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHALE KARARLARI
PAFTA ADI: VAZİYET PLANI
PLANLAR
SET NO: 6
PAFTA NO: 1
ÖLÇEK
0 1 2 3m
Şekil 4. 261. Vaziyet planı
DİYARBAKIR SUR İÇİ YERLEŞİM PLANINDA HOCA AHMET CAMİİNİN YERİ
CEMİL PAŞA KONAĞI
HÜKÜMET PAŞA HAMAMI
KIZIL MİNARE CAMİİ
KIZIL MİNARE

Şekil 4. 262. Zemin kat planı restorasyon projesi

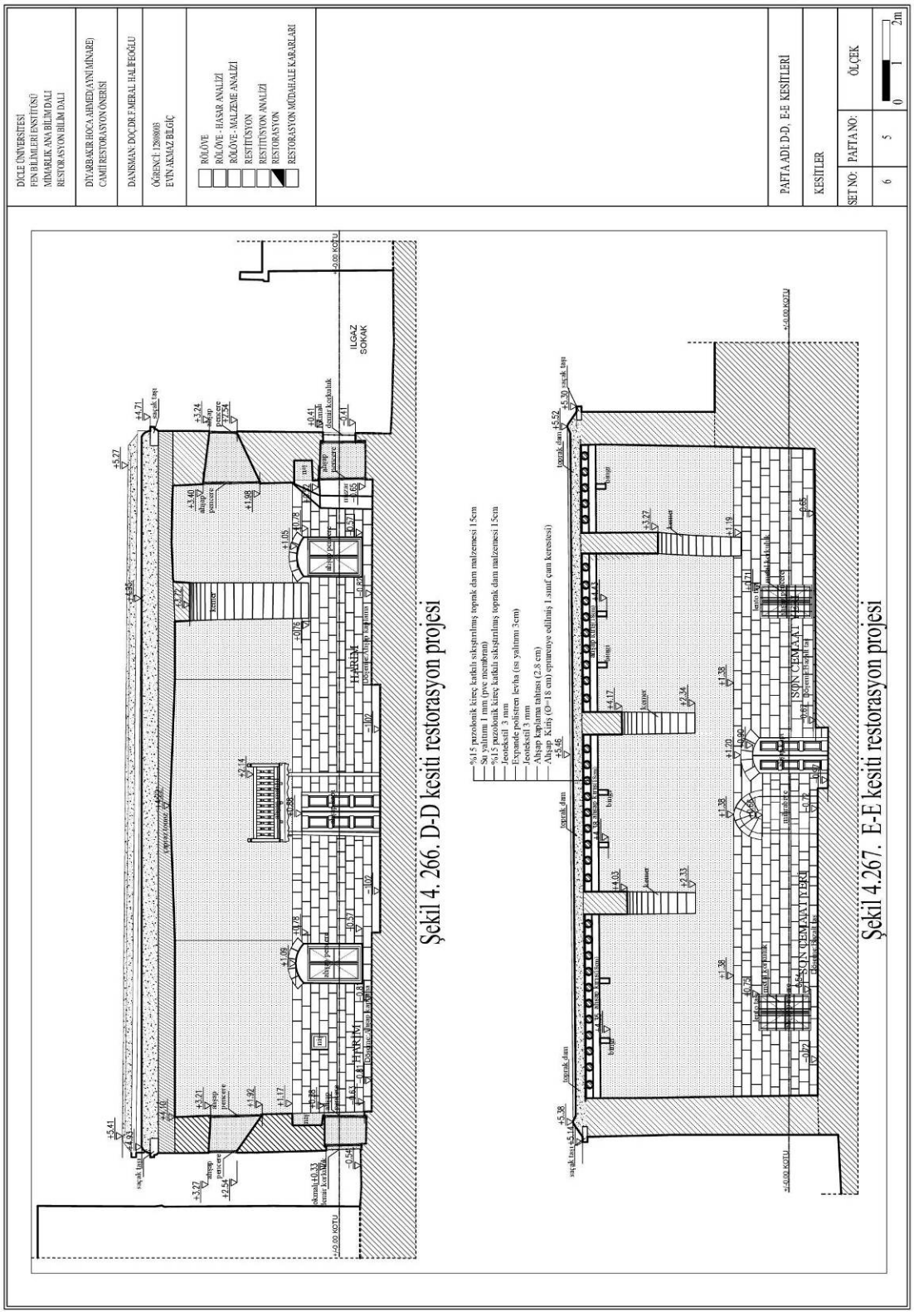

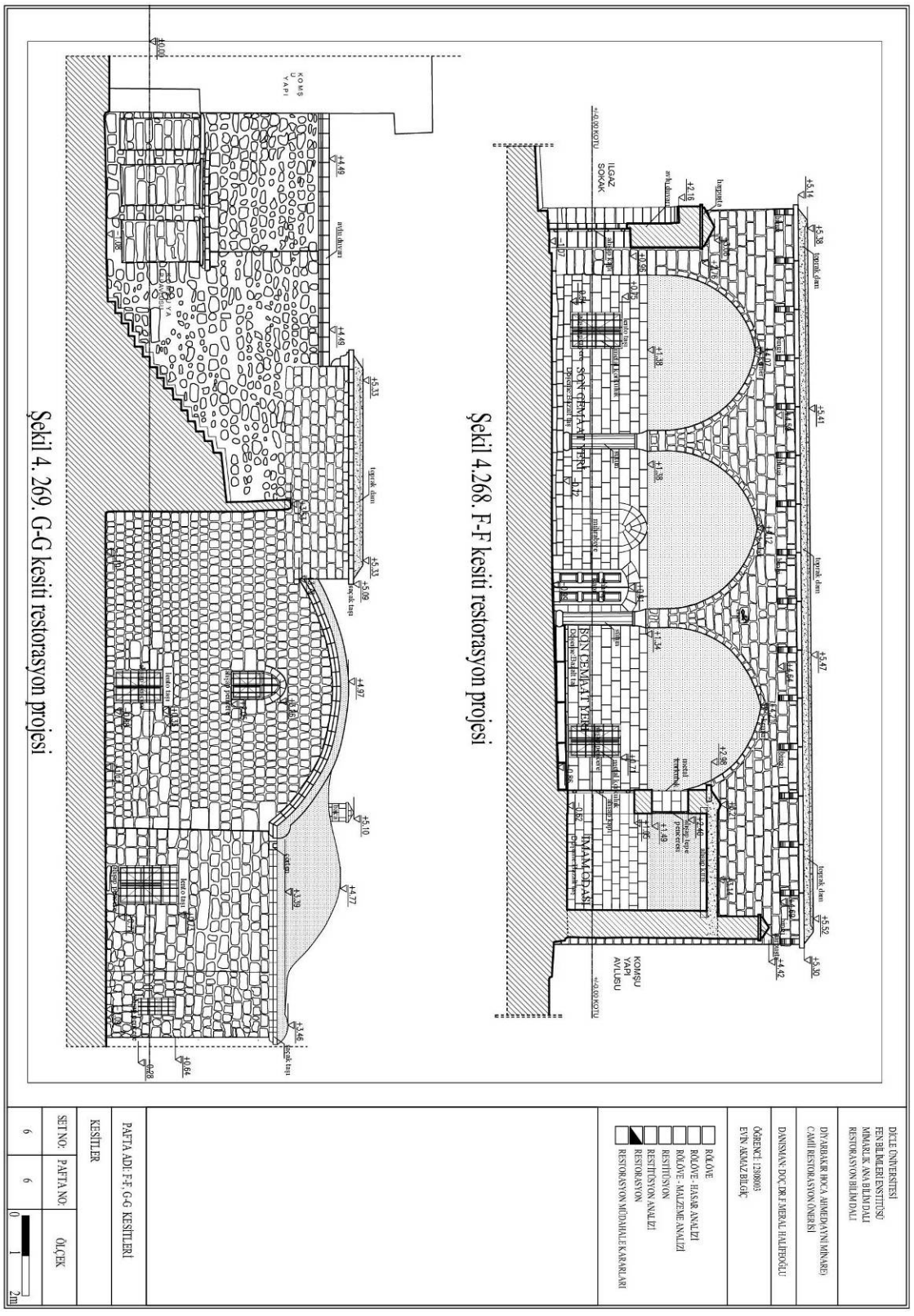
Şekil 4. 263. B-B kesiti restorasyon projesi

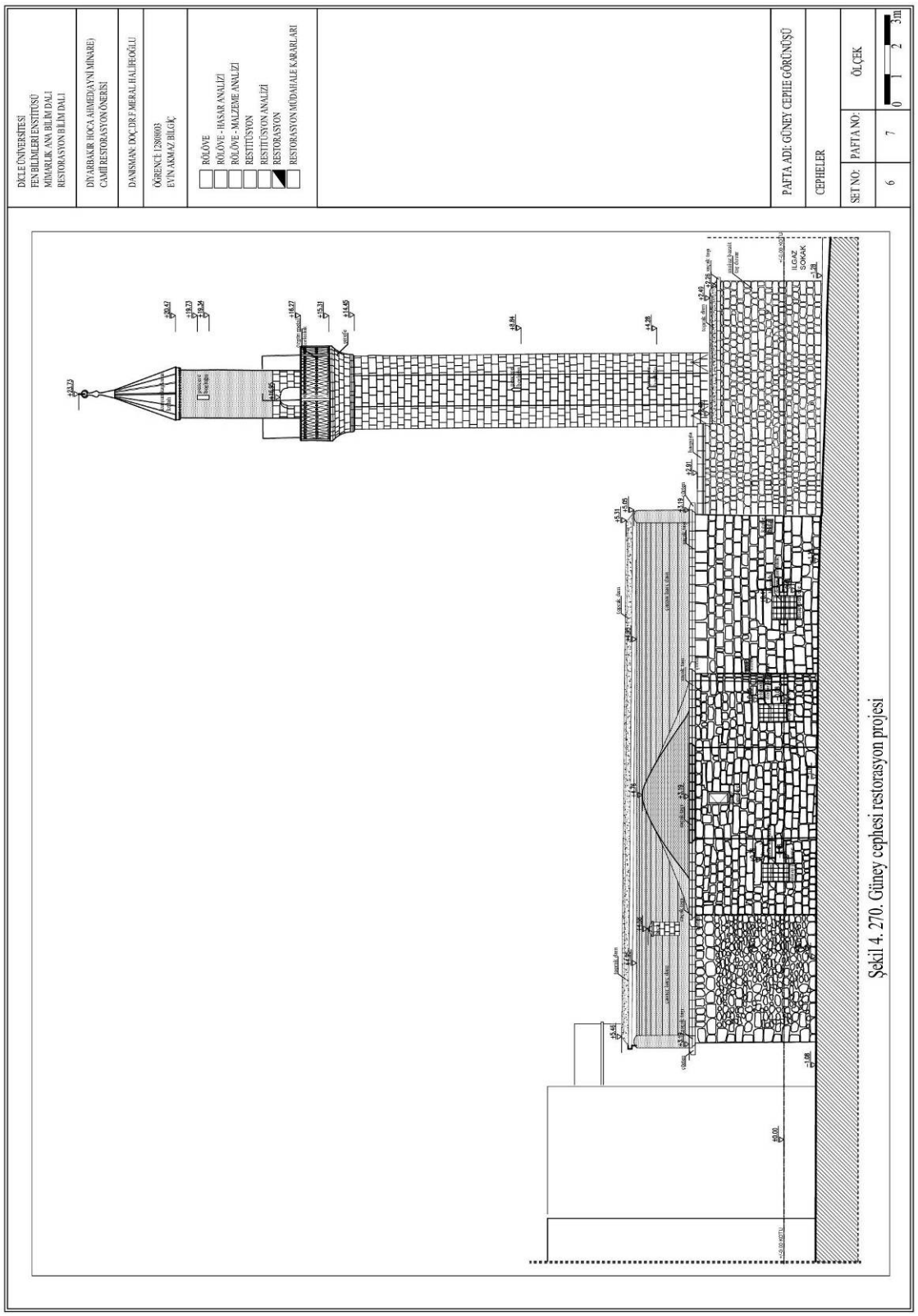

Şekil 4. 264. A-A kesiti restorasyon projesi

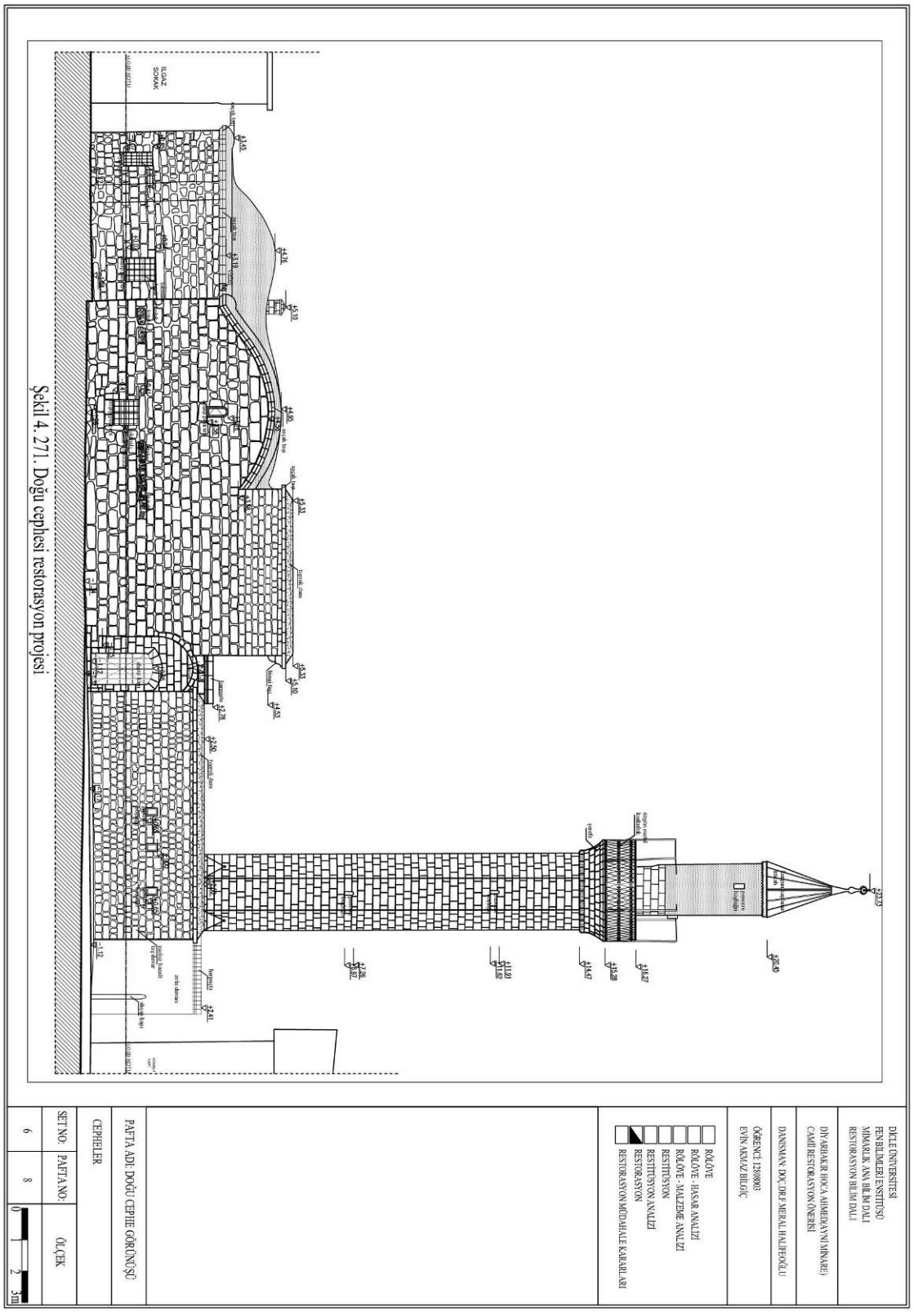
Şekil 4. 265. C-C kesiti restorasyon projesi

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİYARBAKIR HOCA AHMED AYNÎ (MİNARE) CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.F.MERAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 12080806
EVİN AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHALE KARARLARI
PAFTA ADI: D-D, E-E KESİTLERİ
KESİTLER
SET NO: 6
PAFTA NO: 5
ÖLÇEK
0
2m
ILGAZ SOKAK
HARİM
İSTİNA CEMAATİ YERİ
Şekil 4. 266. D-D kesiti restorasyon projesi
Şekil 4.267. E-E kesiti restorasyon projesi

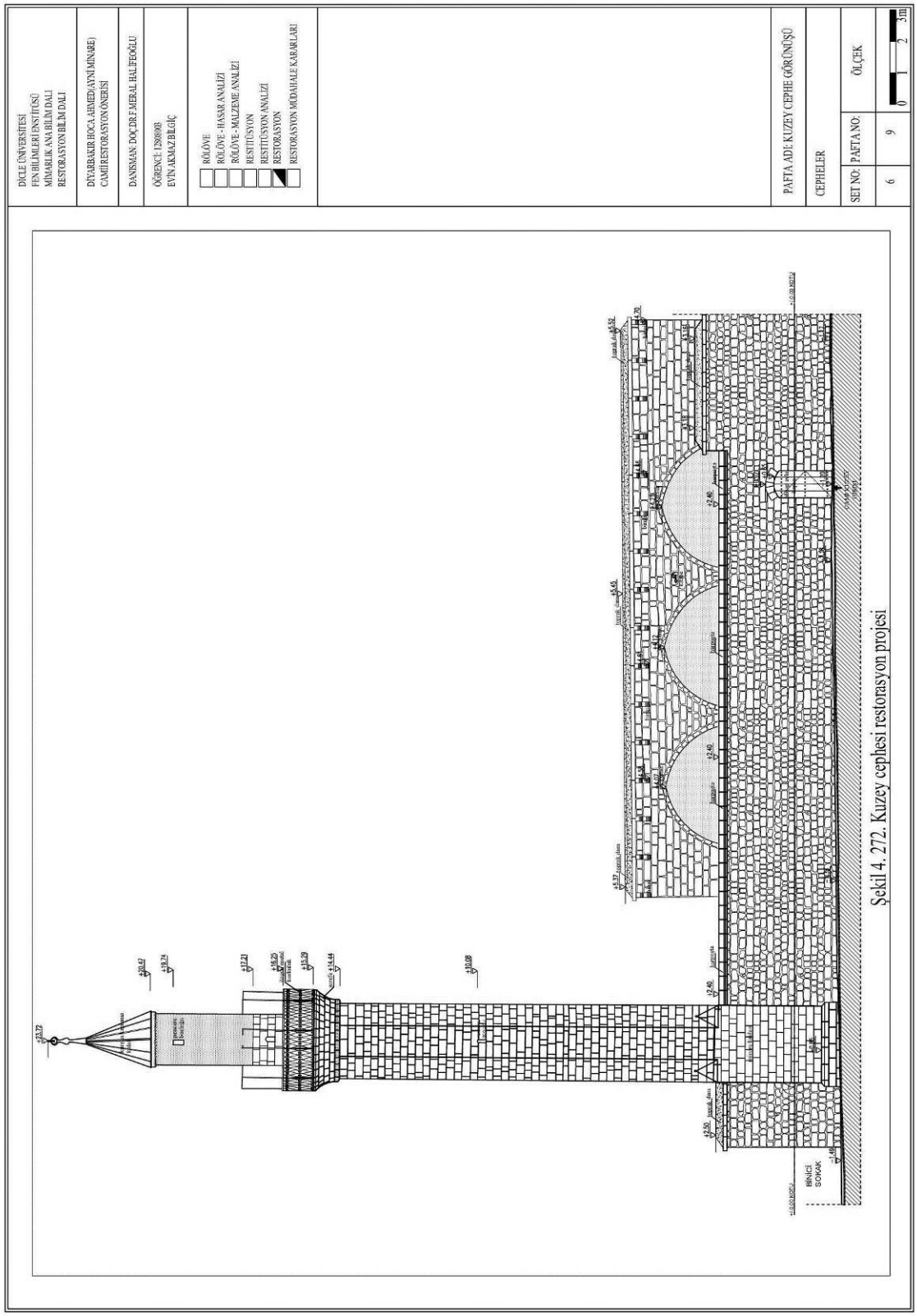

Şekil 4.268. F-F kesiti restorasyon projesi
Şekil 4. 269. G-G kesiti restorasyon projesi
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİYARBAKIR HOCA AHMED AYNİ MİNARE) CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN DOÇ.DR.F.MERAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 13080003
EYÜP AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHALE KARARLARI
PAFTA ADI: F-F, G-G KESİTLERİ
KESİTLER
SET NO: 6
PAFTA NO: 6
ÖLÇEK
0 1 2m

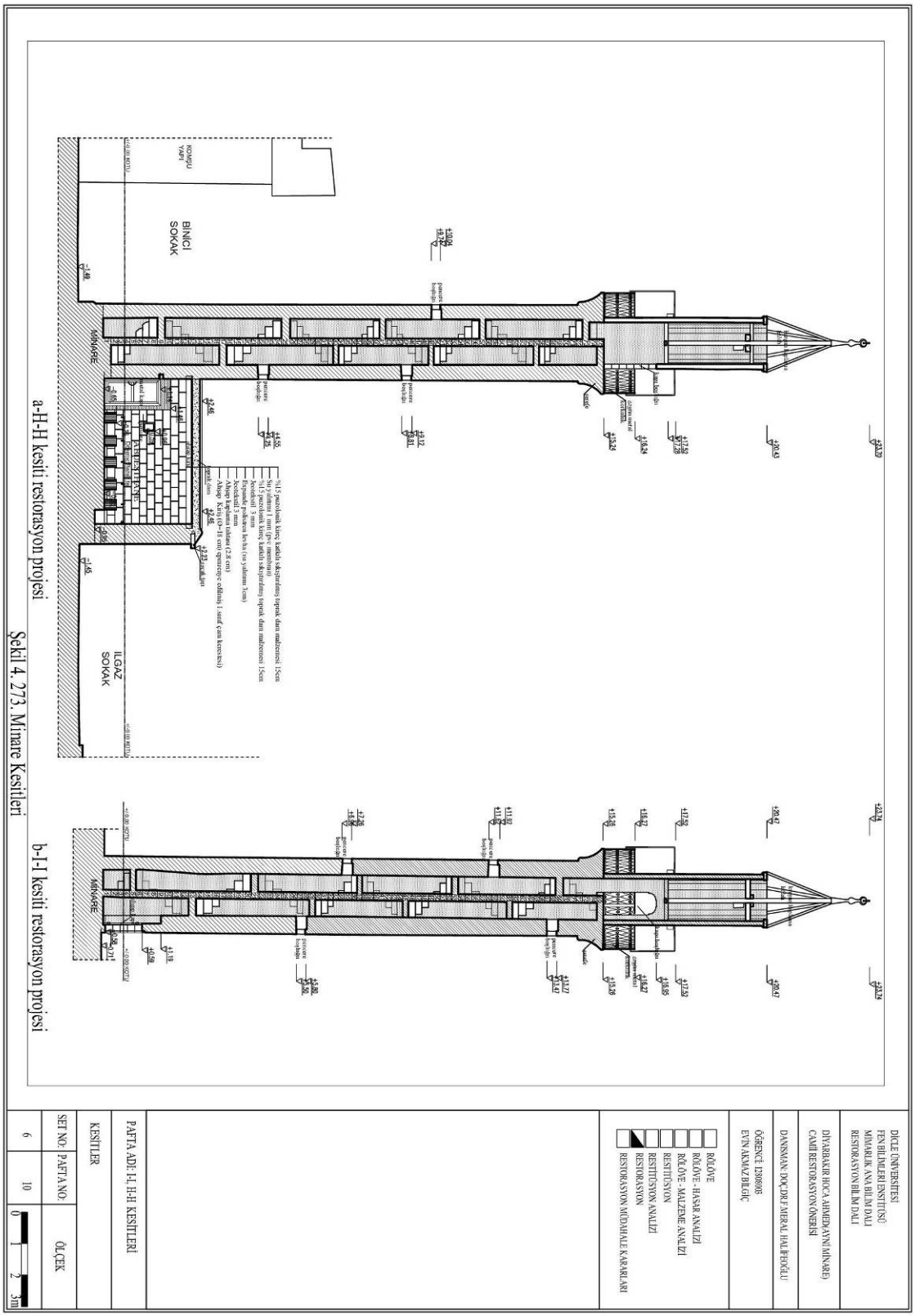
Şekil 4. 270. Güney cephesi restorasyon projesi

Şekil 4. 271. Doğu cephesi restorasyon projesi

Şekil 4. 272. Kuzey cephesi restorasyon projesi

Şekil 4. 273. Minare Kesitleri

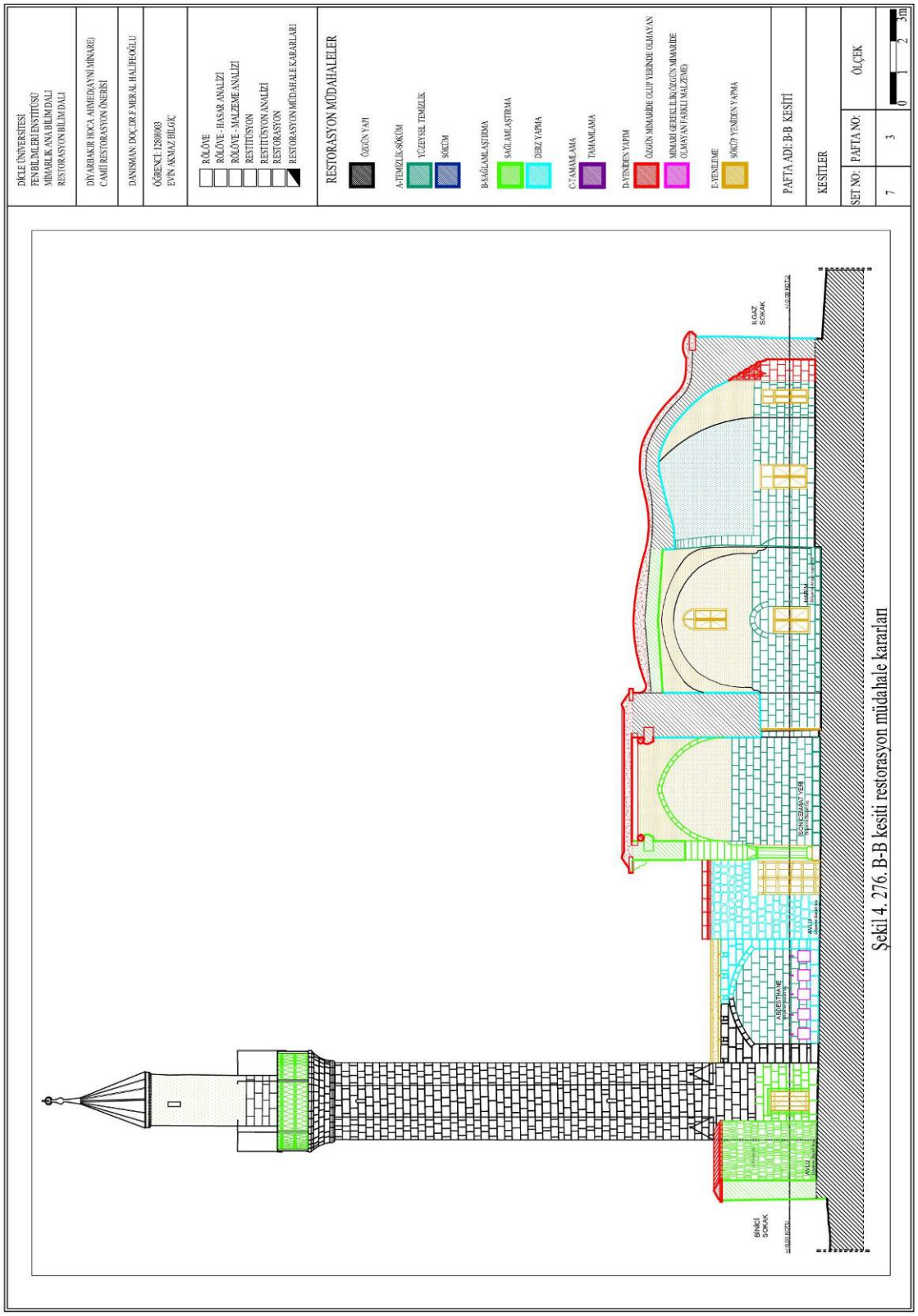
4.10.1. Restorasyon Analiz Çizimleri

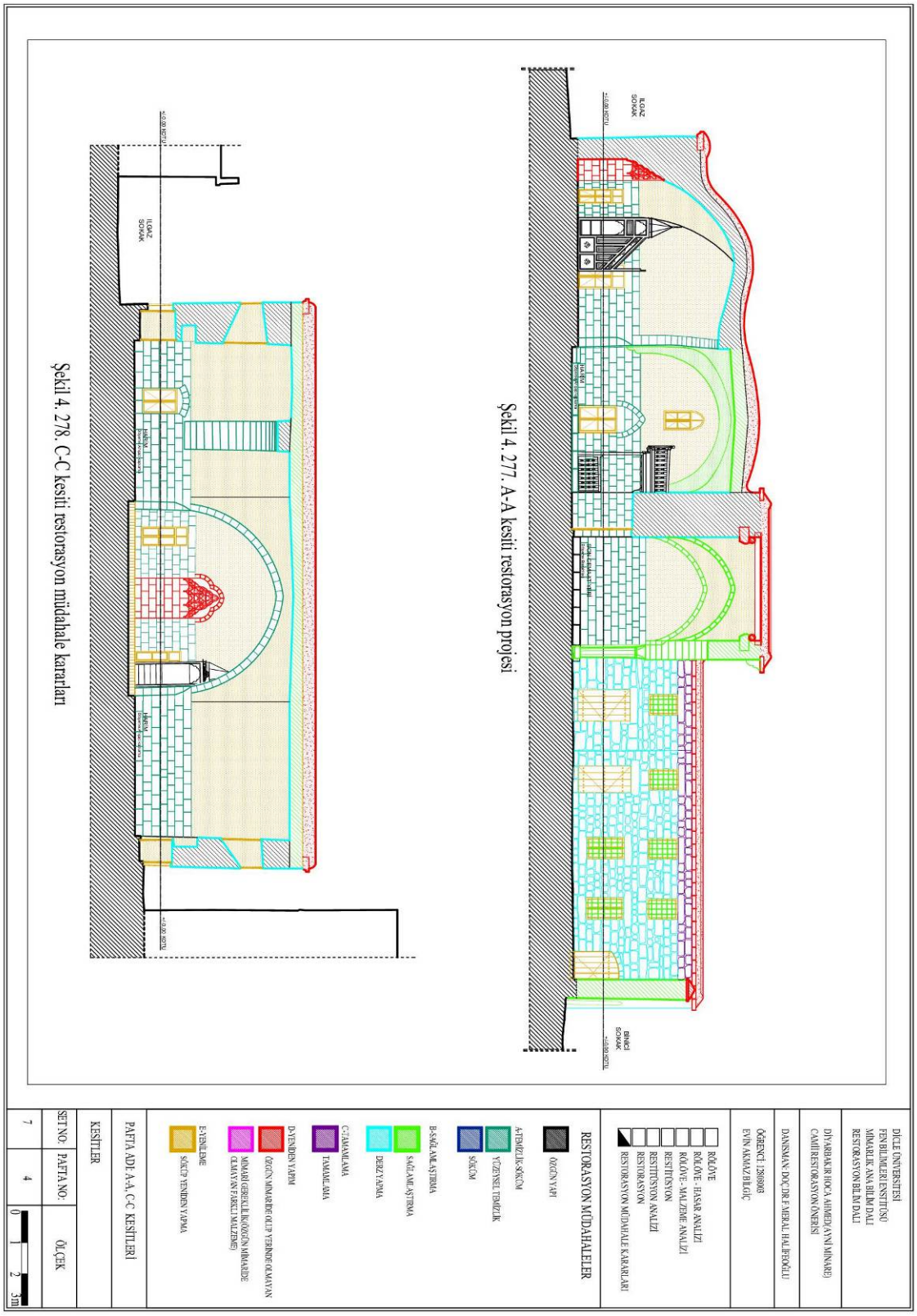

Şekil 4. 274. Vaziyet planı restorasyon müdahale kararları

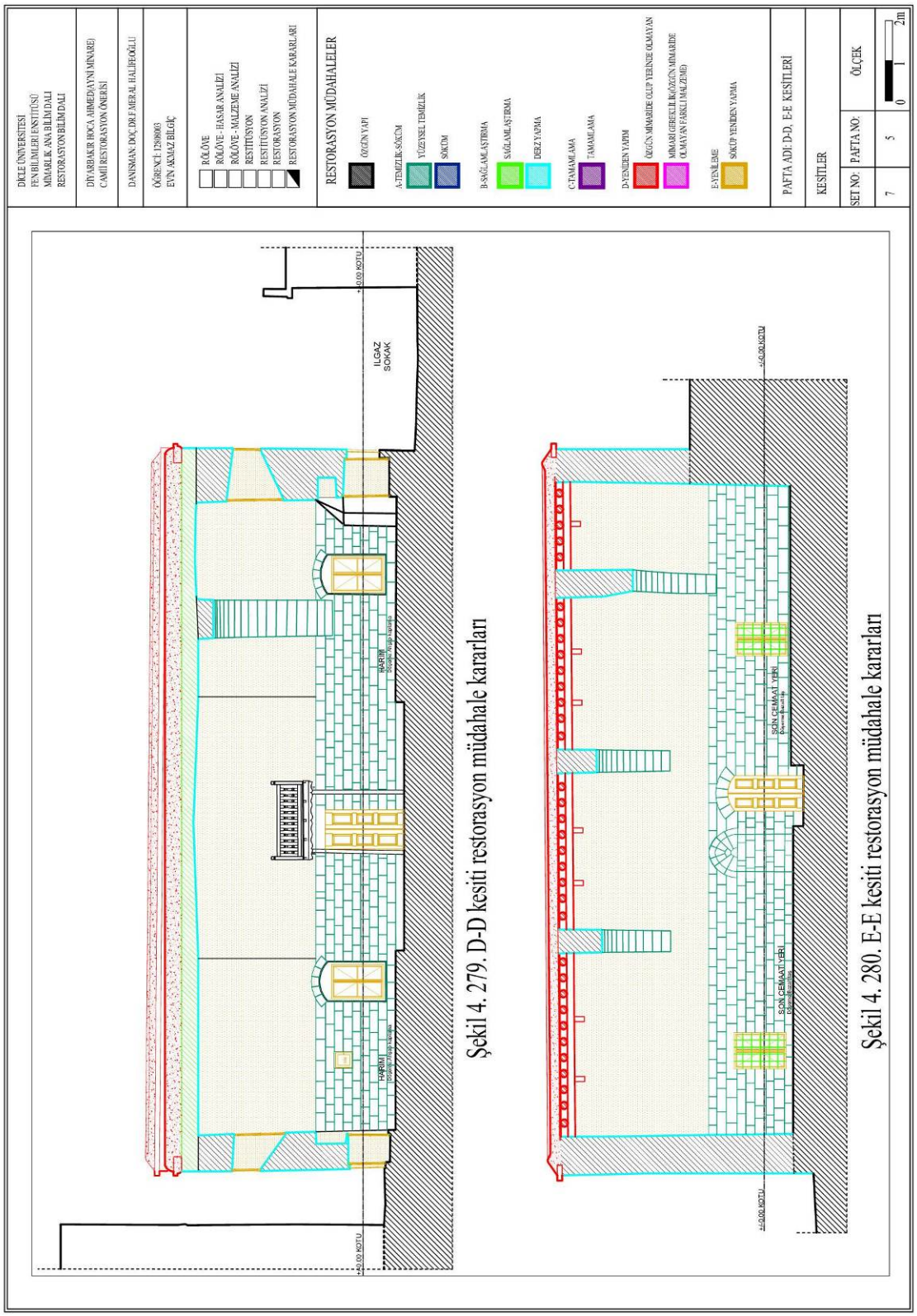
Şekil 4. 275. B-B kesiti restorasyon müdahale kararları

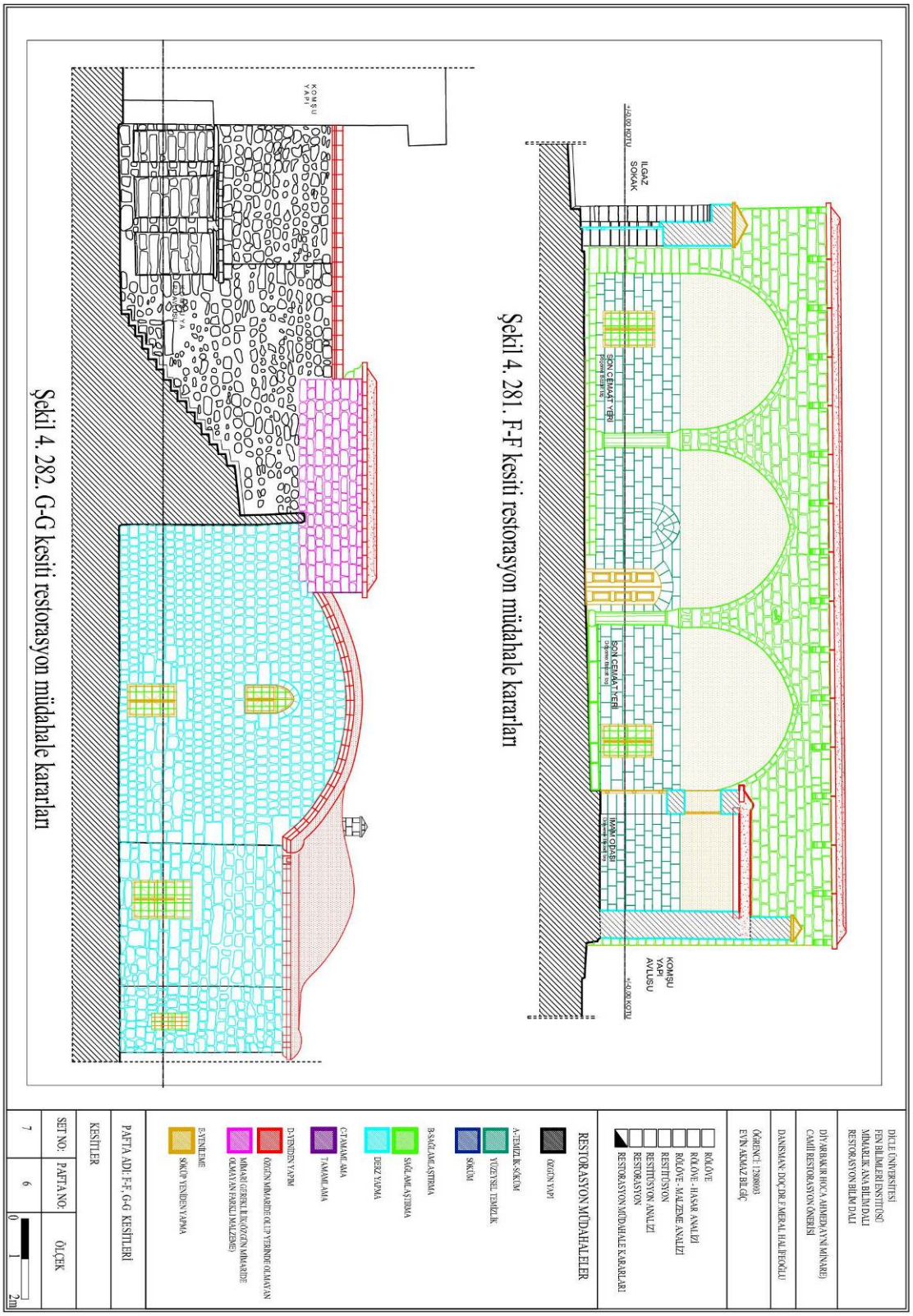

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİYARBAKIR HOCA AHMEDİ AYNİ (MİNARE) CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.F.MERAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 1298003 EVİN AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHALE KARARLARI
RESTORASYON MÜDAHALELER
ÖZGÜN YAPI
A-TEMİZLİK-SÖKÜM
YÜZEYSEL TEMİZLİK
SÖKÜM
B-SAĞLAMLAŞTIRMA
SAĞLAMLAŞTIRMA
DİBZ YAPMA
C-TAMAMLAMA
TAMAMLAMA
D-YENİDEN YAPIM
ÖZGÜN MİMARİDE OLUP YERİNDE OLMAYAN
MİMARİ GEREKLİLİK(ÖZGÜN MİMARİDE OLMAYAN FARKLI MALZEME)
E-YENİLEME
SÖKÜP YENİDEN YAPMA
PAFTA ADI: B-B KESİTİ
KESİTLER
SET NO: 7
PAFTA NO: 3
ÖLÇEK
0 1 2 3m
ILGAZ SOKAK
BİNİCİ SOKAK
AVLU
ARŞİVİ-MAĞAZA
Şekil 4. 276. B-B kesiti restorasyon müdahale kararları

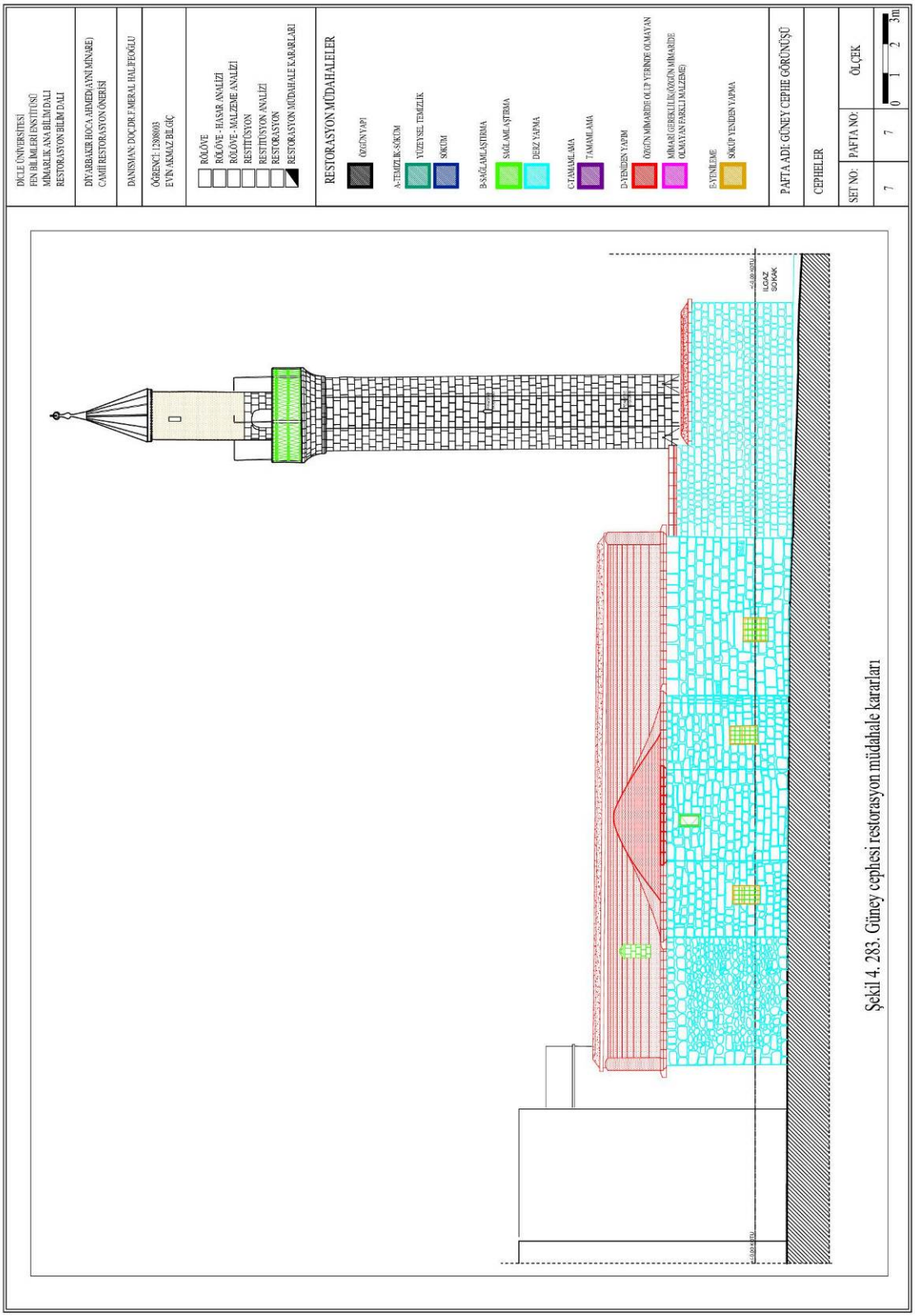

Şekil 4. 277. A-A kesiti restorasyon projesi

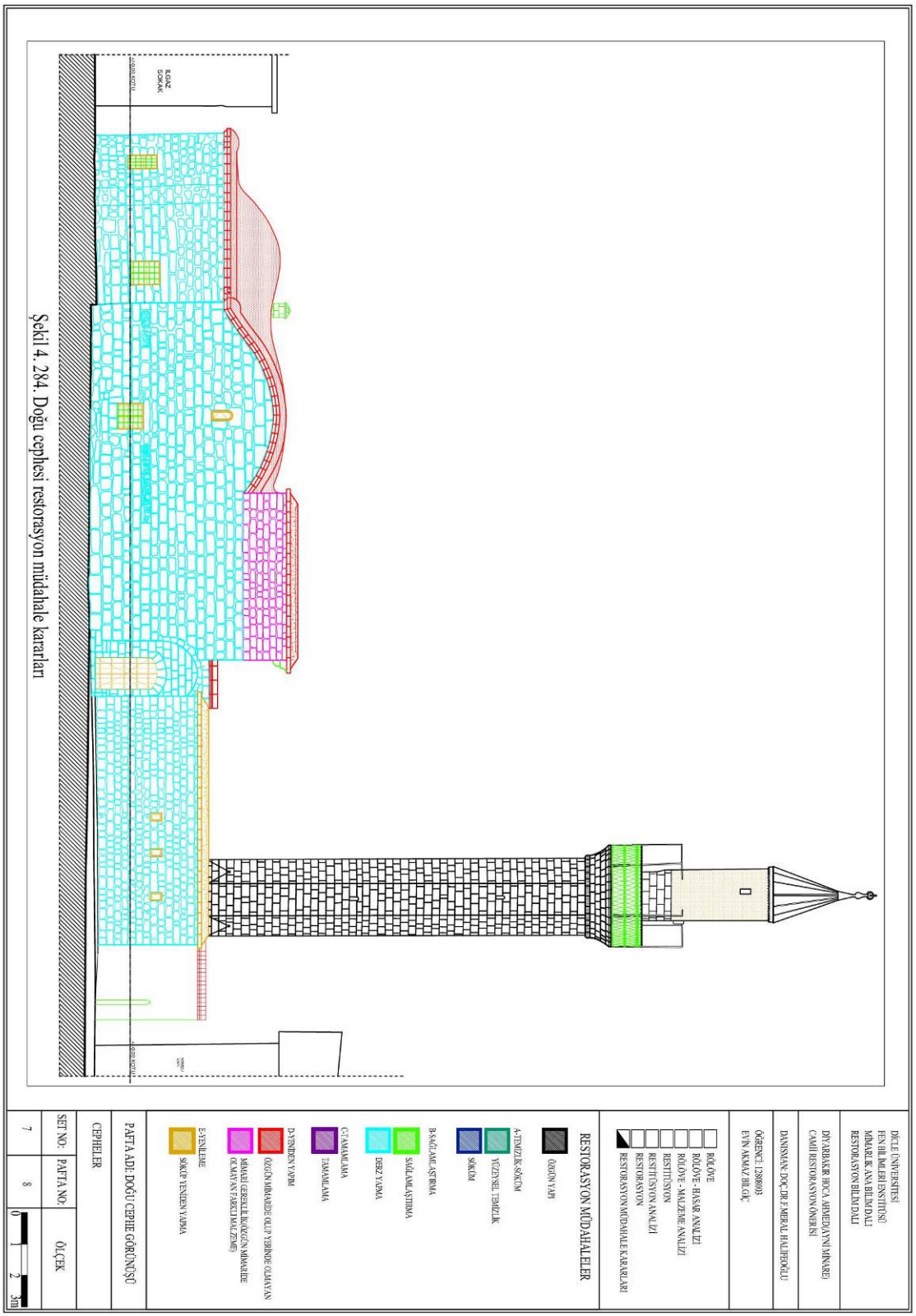
Şekil 4. 278. C-C kesiti restorasyon müdahale kararları

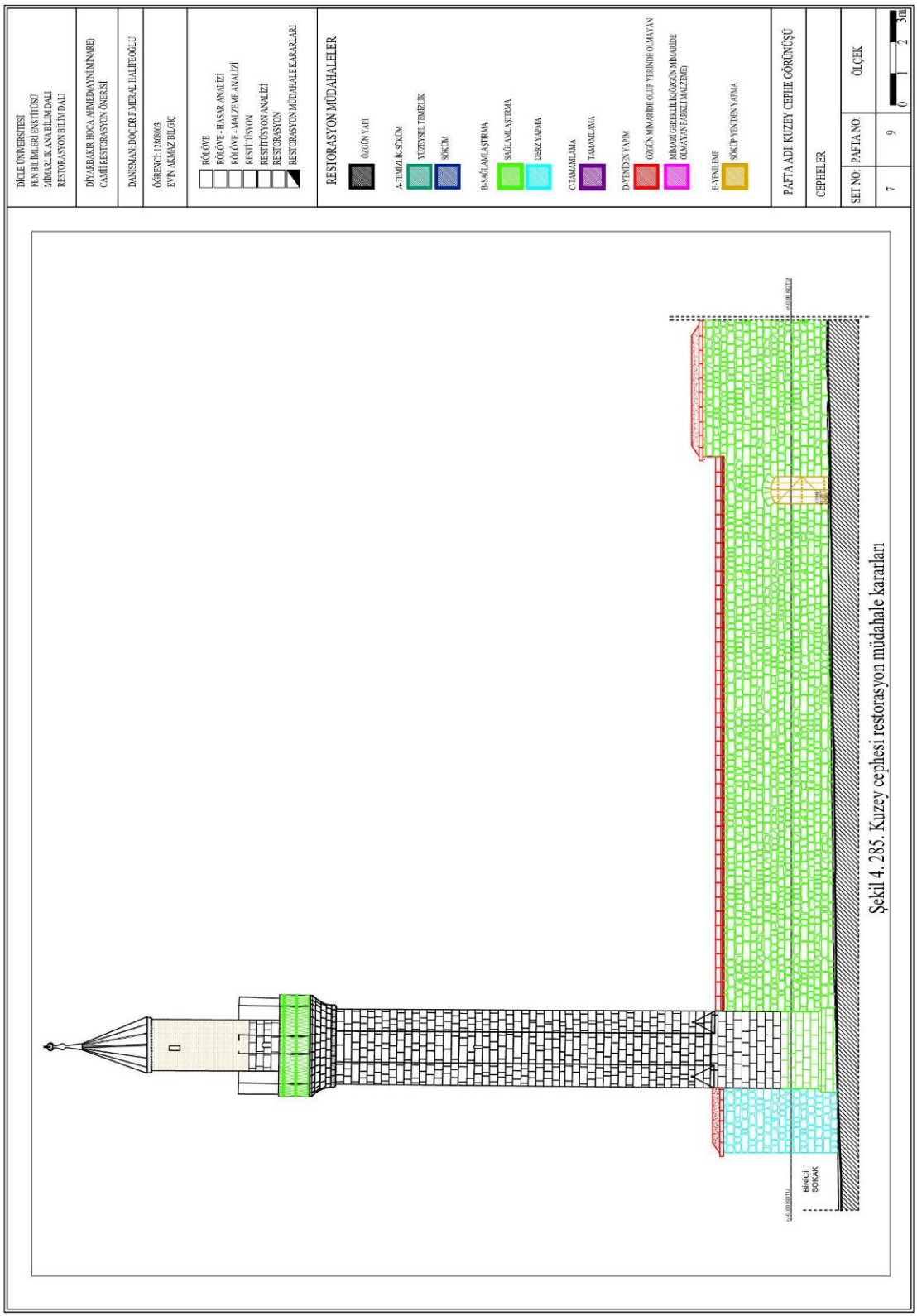

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİYARBAKIR HOCA AHMED AYNİ MİNARE)
CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.F.MERAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 12980003
EVİN AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHALE KARARLARI
RESTORASYON MÜDAHALELER
ÖZGÜN YAPI
A-TEMİZLİK-SÖKÜM
YÜZEYSEL TEMİZLİK
SÖKÜM
B-SAĞLAMLAŞTIRMA
SAĞLAMLAŞTIRMA
DERZ YAPMA
C-TAMAMLAMA
TAMAMLAMA
D-YENİDEN YAPIM
ÖZGÜN MİMARİDE OLUP YERİNDE OLMAYAN
MİMARİ GEREKTİLİK(ÖZGÜN MİMARİDE OLMAYAN FARKLI MALZEME)
E-YENİLEME
SÖKÜP YENİDEN YAPMA
PAFTA ADI: D-D, E-E KESİTLERİ
KESİTLER
SET NO: 7
PAFTA NO: 5
ÖLÇEK
0 1 2m
ILGAZ SOKAK
+0.00 KOTU
HARİM
SON CEMAATYERİ
Şekil 4. 279. D-D kesiti restorasyon müdahale kararları
Şekil 4. 280. E-E kesiti restorasyon müdahale kararları

Şekil 4. 281. F-F kesiti restorasyon müdahale kararları
Şekil 4. 282. G-G kesiti restorasyon müdahale kararları
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİY. MİMARLIK HOCA AHMED AYVA MİNARE) CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.F.MİRAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 12308003
EYÜP AKBAŞ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHALE KARARLARI
RESTORASYON MÜDAHALELER
ÖZGÜN YAPI
A-TEMİZLİK-SÖKÜM
YÜZEYSEL TEMİZLİK
SÖKÜM
B-SAĞLAMLAŞTIRMA
SAĞLAMLAŞTIRMA
DERZ YAPMA
C-TAMAMLAMA
TAMAMLAMA
D-YENİDEN YAPIM
ÖZGÜN MİMARİDE OLUP YERİNDE OLMAYAN
MİMARİ GEREKLİLİK(ÖZGÜN MİMARİDE OLMAYAN FARKLI MALZEME)
E-YENİLEME
SÖKÜP YENİDEN YAPMA
PAFTA ADI: F-F, G-G KESİTLERİ
KESİTLER
SET NO: 7
PAFTA NO: 6
ÖLÇEK
0 1 2m
İLGAZ SOKAK
SON CEMAAT YERİ
KOMŞU YAPI AVLUSU
MAHYA ÇATI
KOMŞU YAPI

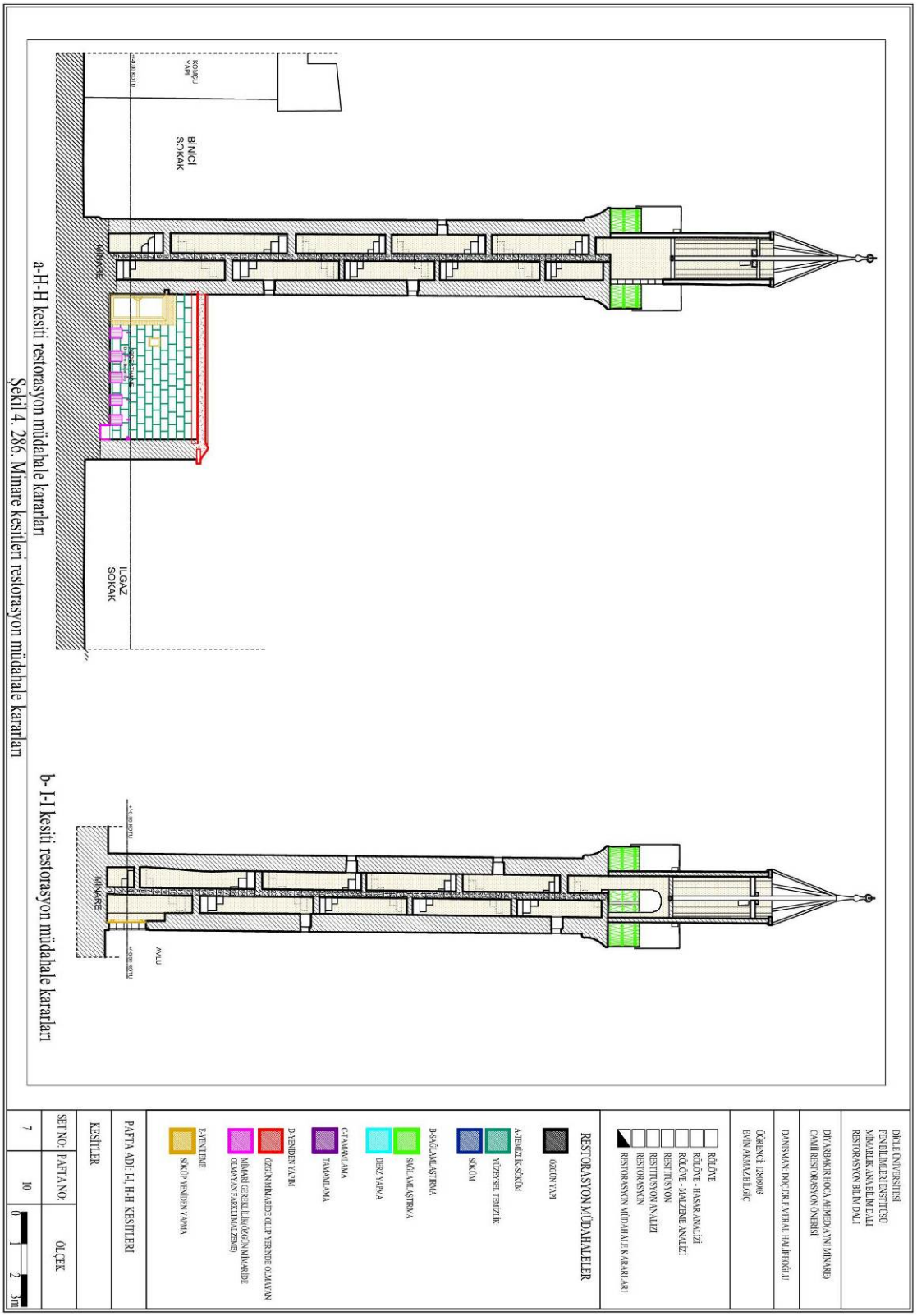

Şekil 4. 283. Güney cephesi restorasyon müdahale kararları

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI
DİY.ARBAKUR.HOCA AHMEDAYNI MİMARİ ESERİ
CAMİİ RESTORASYON ÖNERİSİ
DANIŞMAN: DOÇ.DR.F.MİRAL HALİFEOĞLU
ÖĞRENCİ: 12808003
EVİN AKMAZ BİLGİÇ
RÖLÖVE
RÖLÖVE - HASAR ANALİZİ
RÖLÖVE - MALZEME ANALİZİ
RESTİTÜSYON
RESTİTÜSYON ANALİZİ
RESTORASYON
RESTORASYON MÜDAHALE KARARLARI
RESTORASYON MÜDAHALELER
ÖZGÜN YAPI
A-TEMİZLİK-SÖKÜM
YÜZEYSEL TEMİZLİK
SÖKÜM
B-SAĞLAMLAŞTIRMA
SIĞALAMLAŞTIRMA
DERZ YAPMA
C-TAMAMLAMA
TAMAMLAMA
D-YENİDEN YAPIM
ÖZGÜN MİMARİDE OLUP YERİNDE OLMAYAN
ÖZGÜN MİMARİDE GEREKLİLİKLERİ(ÖZGÜN MİMARİDE OLMAYAN FARKLI MALZEMİ)
E-YENİLEME
SÖKÜP YENİDEN YAPMA
PAFTA ADI: DOĞU CEPHE GÖRÜNÜŞÜ
CEPHELER
SET NO: 7
PAFTA NO: 8
ÖLÇEK
0 1 2 3m
Şekil 4. 284. Doğu cephesi restorasyon müdahale kararları

Şekil 4. 285. Kuzey cephesi restorasyon müdahale kararları

Şekil 4. 286. Minare kesitleri restorasyon müdahale kararları

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Diyarbakır'ın surlarla çevrili kentsel sit alanı olan Suriçi bölgesinde çok sayıda korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı bir arada bulunmaktadır. Kaynaklara göre günümüze ulaşanların yanı sıra ulaşamayanlarında sayısı oldukça fazladır. Günümüze ulaşanlar ise gelişigüzel karar ve uygulamalara maruz kaldığından ya da sahiplenilmediğinden yeterince korunamamaktadır. Ayrıca kentte 2015 yılında meydana gelen olaylar sonucunda birçok tescilli yapı ya tamamen yıkılmış ya da ağır hasarlı duruma gelmiştir. Özellikle yakın zamanda yaşanan bu olumsuzluklar Suriçi bölgesinin çoğunlukla güneydoğu ve kuzeydoğu diliminde büyük bir yıkıma yol açmıştır. Hoca Ahmed Camii, surlarla çevrili geleneksel kent alanının güneybatı dilimi içerisinde yer alan önemli anıtsal yapılardan biridir. Yapılan bilinçsiz onarımlar nedeniyle özgün yapısı kısmen zarar görse de mimari doku, malzeme ve plan özelliğini korumaktadır. Diyarbakır'da Akkoyunlu Dönemi'nde yapılan Ters T planlı bağımsız bir cami ve sekizgen minare biçimi ile tek olma özelliğine sahip bir eserdir. Bir Akkoyunlu Dönemi yapısı olan Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii, Diyarbakır'da Akkoyunlu Dönemi'nde inşa edilen ve günümüze ulaşan cami ve mescitlerden, ters T plan düzeni ve tonozlu üst örtü sistemi ile farklı bir mimariye sahiptir. Bu bakımdan yapısal olarak incelendiğinde Erken Osmanlı Dönemi' nde inşa edilen Ters T Planlı (Tabhaneli) yapılar ile önemli benzerlikler gösterdiği tespit edilmiştir. Şeyhoğulları Evi'nin kesin yapım tarihi hakkında bir bilgiye sahip olamamakla birlikte, bu yapının ***Erken Osmanlı Dönemi Ters T Planlı ve Tabhaneli*** yapıların, Diyarbakır Suriçi bölgesinde inşa edilen ve günümüze ulaşan ilk örneği olduğu düşünülmektedir.

Yapının, herhangi bir vakıf veya kamu kurumunun mülkiyeti yerine şahısların mülkiyetinde olması, devlet yatırım programında yer almamasına neden olmaktadır. Teknik açıdan doğru bir uygulamanın olmayışı, yapıda var olan sorunları artırarak yapının tarihi niteliği ve estetik değerlerine zarar vermiştir.

Kamuya açık ve sürekli hizmet veren bir anıtsal yapı olarak Hoca Ahmed Camii'nin koruma ve bakım çalışmalarının daha sağlıklı yürütülebilmesi için kamulaştırılması koruma açısından daha yararlı olacaktır. Yapıyı konu olarak ele alan kapsamlı bir bilimsel çalışma da bulunmadığından, geçirdiği evre ve müdahaleler daha çok caminin kendisi üzerindeki incelemelerden ve bazı araştırmalar sonucunda elde

edilen bilgi ve belgelerden öğrenilebilmektedir. Yapının özgün mimari yapısının sürdürülebilmesi, bir kültür varlığı olarak uzun süreçli hizmet verebilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasının -kamulaştırma mümkün oluncaya kadar- Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından koruma altına alınarak, yapılacak müdahalelerde etkin olmasıyla mümkün olabilecektir.

Bu çalışmanın ***Önceki Çalışmalar*** bölümünde Diyarbakır'ın konumu, coğrafyası, tarihi, sosyal yapısı ve demografik dokusu ile geleneksel kent dokusu üzerine genel bilgiler verilmiştir. ***Materyal ve Metot*** bölümünde izlenen yöntem ve kullanılan malzemeler ile birlikte Anadolu'da Akkoyunlu tarihi ve mimarisi ile Erken Osmanlı Dönemi Ters T Planlı (Tabhaneli) Camiler'inin tarihsel gelişimi hakkında bilgiler verilmiştir. ***Bulgular ve Tartışma*** bölümünde Diyarbakır cami ve mescitleri üzerine araştırma yapılarak Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii ile karşılaştırılması yapılmıştır.

Hoca Ahmed(Ayni Minare) Camii'nin korunması gerekli, özgün yapısal özelliklere sahip, önemli bir kültür varlığıdır. Yapıda korumanın tam anlamıyla sağlanabilmesi için, sosyal ve mimari yapının birlikte korunması gerekmektedir. Bu açıdan yapı için önerilen koruma uygulamaları sosyal ve mimari açılardan değerlendirilmektedir.

5.1. Sosyal Açıdan Öneriler

Hoca Ahmed(Ayni Minare) Camii, günümüzde cami çevresinde yaşayan halkın ibadet etmek amacıyla aktif olarak kullandığı bir ibadet mekânıdır. Diyarbakır'da, 1950 yılı sonrasında şehrin kuzeybatı yönünde gelişmesi ve Suriçi bölgesi dışında yeni yerleşim alanlarının oluşması ile Suriçi bölgesindeki nüfus yoğunluğunun azalmasına bağlı olarak bazı camilerin işlerliği azalmıştır. Buna karşın Diyarbakır'da Müslüman cemaatinin önemli bir yoğunlukta olması, bu mekânların ayakta oldukları sürece ziyaret edilen ve ibadet edilen mekânlar olma özelliklerini kaybetmemelerini sağlamıştır. Hoca Ahmed(Ayni Minare) Camii, ilk yapım işlevini sürdürmektedir. Bu işlevin değişmeden devam etmesinde iki önemli etken söz konusudur. Birincisi caminin yapımından itibaren İslamiyet inancının şehirde yaygın olması ve giderek daha da yaygınlaşmasıyla, camiyi kullanan bir kesimin daima var olmasından ileri gelmektedir. Bir diğer etken ise yaklaşık 400 yıl boyunca **Hoca Ahmed Mescidi Vakfı** veya zamanla değişen ismiyle

Hoca Ahmed Camii Vakfı tarafından korunması, cami giderleri ve onarımları için gelir sağlanmasıdır.

Hoca Ahmed Camii'nin dini bir yapı olması, sürekli kullanıma açık vaziyette olmasını sağlamış, bir vakfa bağlı olması ve bu vakfın akarlarının olması sayesinde camide zaman içerisinde meydana gelen yapısal aksaklıkların giderilmesine olanak sağlamıştır. Bu iki önemli etkenin daima var olması yaklaşık 522 yıl önce inşa edilen camiinin günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

Anıtsal bir yapı olan Hoca Ahmed Camii'nin yüzyıllar boyunca süren işlevinin, günümüzde de sürdürülüyor olması nedeniyle mevcut özgün işlevinin korunması gerektiği kanaatindeyiz. Camii'nin yine aynı işlevle anıtsal yapısını ve tarihi kimliğini kullanıcılarına sunmaya devam etmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu nedenle yapıya farklı bir işlev önerisi getirilmemiş ve caminin restorasyon projesi bu görüş doğrultusunda hazırlanmıştır. Hoca Ahmed(Ayni Minare) Camii'nin sağlıklı bir restorasyon çalışmasıyla özgün yapısını daha iyi yansıtan bir duruma getirilerek yeniden kullanımının sağlanması, sosyal koruma ve süreklilik için önemli gelişmeler sağlayacaktır.

Cemaati bulunan Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii, inanç turizmi açısından kente değer katan işlevini günümüzde sürdürmektedir.

5.2. Mimari Açıdan Öneriler

Diyarbakır'da yer alan pek çok taşınmaz kültür varlığında olduğu gibi, Hoca Ahmed(Ayni Minare) Camii'nde de yapılması gereken koruma çalışmaları yapılmamıştır. Caminin harim bölümünde yapılan bazı bilinçsiz müdahalelerle kısmen özgün yapısı bozulsa da genel olarak bu bölümün ve minarenin korunduğunu söylemek mümkündür. Ancak son cemaat yerinde tahrip edici tamir niteliğinde uygulamalar bu bölümün özgün yapısında bozulmalara yol açmıştır. Tescilli bir taşınmaz kültür varlığı olmasına rağmen yapıya yönelik hazırlanmış herhangi bir rölöve çizimi veya proje olmadığından ilk çalışma olarak yapının mevcut durumu belgelenmiştir. Bu tezde hazırlanan rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri ile analizlerin, gerekli tespit ve araştırma ile restorasyon projesini sağlayacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte çalışmada kültür varlığı olan yapıya yönelik koruma önerileri sunulmuştur. Yapılan çalışma sırasında yapıda mevcut olan sorunlar belirlenerek, mevcut durumunun tespit

edilmesi ve belgelenmesi amacıyla rölöve çizimleri yapılmış, hasar tespit ve malzeme analiz paftaları hazırlanmıştır. Mimari yapısıyla günümüzde bütünüyle özgün halini yansıtmadığından ilgili kurumlarda arşiv taraması ve kaynaklarda araştırmalar yapılmıştır. Bununla birlikte yapının kendisi de analiz edilerek edinilen bilgi belgeler ve yapılan analojik çalışmalar ışığında yapının geçirdiği nitelikli dönemler hakkında bilgi edinilmeye çalışılmış, bu doğrultuda restitüsyon projesi ve restitüsyon analizleri hazırlanmıştır. Yapıya yönelik hazırlanan rölöve çizimleri ve restitüsyon projelerinden gelen bilgiler doğrultusunda restorasyon ilkeleri dikkate alınarak ve günümüzdeki kullanımı da göz önünde bulundurularak yapının korunmasına yönelik restorasyon müdahale kararları belirlenmiş ve restorasyon projesi hazırlanmıştır.

Bu çalışmada sunulan tespit ve proje çalışmalarıyla birlikte ***DİYARBAKIR HOCA AHMED (AYNİ MİNARE) CAMİİ'*** nin korunarak yaşatılması hedeflenmektedir.

6. KAYNAKLAR

A, Altun. 2019. Ayni Minare Camii, https://islamansiklopedisi.org.tr/ayni-minare-camii, Erişim Tarihi:20.12.2019

Abdulgani Bulduk, El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi II. Kısım, Tarihsiz Yazma, Diyarbekir (Abdülsettar Hayati Afşar'ın özel kütüphanesinde)S:211 ve 212

Acar, T. 2011. Anadolu Türk Mimarisinde Tabhaneli Camiler. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Ahunbay, Z. 2009. Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon. Yem yayın, İstanbul. S:90,97,99,100,135,136,

Akın, A. 2016. Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme, ***Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi***.15(29):185,208

Uysal, A.O. 1997. Zaviyeli Camilerde Minare Problemi, ***Türk Etnografya Dergisi,*** Sayı XX, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, S:51, Ankara,

Kuran, A. 1964. İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami, ***Mimarlık Fakültesi Yayın*** No:1, S:64, Ankara

Arslan, R. 2013. Diyarbakır Tarihi Kentsel Kesiminde Toplumsal- Ekonomik ve Mekânsal Yapı Özellikleri. http://www.bilinmeyendiyarbekir.com/sehircilik.html Erişim tarihi:13.07.2013

Beysanoğlu, Ş. 1963. Bütün Cepheleriyle Diyarbakır, Şehir Matbaası, S:140,192,193, İstanbul.

Beysanoğlu, Ş. 1998. Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 2.cilt, İstanbul. S:473,484,593,666

Beysanoğlu, Ş. 1999. Diyarbakır: Müze Şehir, Yapı Kredi Yayınları, Diyarbakır.

Bizbirlik, A. 1995, 16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. S:33,95,104

Bruinessen, M.V., Boeschoten, H. 1997. Evliya Çelebi Diyarbekir'de. İletişim Yayınları, S:101-116, İstanbul.

Dağtekin, E. 2017, Geleneksel Diyarbakır Hamamları Kataloğu, ***Dicle Üniversitesi Mühandislik Dergisi***, 8(2):359-370.

Daşdağ, F.E. 2013, Diyarbakır Melek Ahmet Paşa Camii Çinileri. ***Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi***, 12(45):270-280.

Değertekin, H. 2000. DündenBugüne Diyarbakır ve Diyarbakır Surlarının Onarımı 1. BütünYönleriyle Diyarbakır Sempozyumu, Ankara

Doğan, B., Doğanay, A. 2017. Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletlerinde Mimarî ve Sanat Üslûbu Üzerine Bir Değerlendirme, ***İnsan ve Toplum Araştırmaları Dergisi,*** 6(1):653-682

Erzurum, K.(2012) Fotoğraflarla Diyarbakır ve Kültür Varlıkları 1928, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, S:41,İstanbul

Gabriel, A.(1940). Voyages Archeologiques Dans La Turquie Oriantale, Paris.

Güldoğan, V., 2011. Diyarbakır Tarihi, Kripto Basım Yayın, Ankara

Halifeoğlu, F. M., Cesur, C., Güleç, A. 2017. Diyarbakır Ulu Camii Hanefîler Bölümünde Yer Alan Minber Kapısını Koruma Çalışmaları. ***Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi***, 1 (20): 3-10.

Halifeoğlu, F.M. 2009. Diyabakır Suriçi'nde Yer Alan Mescitler. Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği, S:323-333, Diyarbakır.

Hanar, E. 2018. Diyarbakır Müzesindeki Cam Kaplar, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Hasbay, U., Hattab, S. 2017. Doğal Taşlardaki Bozunma (Ayrışma) Türleri ve Nedenleri***, Bilim ve Gençlik Dergisi***, 5(1): 25-45

Hasol, D., 1998. Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul. S:108,311,432,

http://cografyaharita.com/turkiye_interaktif_haritalari.html-2019, Erişim Tarihi:1.12.2019

Işık, İ. 2013. Diyarbakır Ansiklopedisi, Elvan Yayınları, Ankara.

Işık, N. 2017. Geleneksel Yığma Yapılarda Taşıyıcı Sistem Hasarları ve Nedenlerinin Tespiti İle Güçlendirme ve Tamamlayıcı Müdahale Önerileri; Diyarbakır; Suriçi Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fen Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır.

İlhan, M.M. 1992. XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehrinin Nüfusu ve Vakıfları:1518 ve 1540 Tarihli Tapu Tahrir Defterlerinden Notlar, ***Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tatih Araştırmaları Dergisi,*** 16 (27):S318

Klavuz, B.N. 2005. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Minareleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van. S:131

Levet, Y. 2019. Tarihi Çevre Koruma Mevzuatına Genel Bir Bakış. https://www.academia.edu/25543245/Tarihi_Çevre_Koruma_Mevzuatına_Genel_Bir_Bakış, Erişim Tarihi:12.12.2019

Ökse, T. 2015. Amida Höyük Bulguları ve Tarihi Belgeler Işığında Eski Çağlarda Diyarbakır, (Ed. N. Soyukaya), *Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzaj*, İstanbul. S:17,28.

Öz, İ. 2014. Diyarbakır Mar Petyum Keldani Kilisesi Restorasyon Önerisi, (Yüksek Lisans Tezi) Fen Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır. S:45,124,131

Özkaya, V., Coşkun, A., Soyukaya, N. 2013. KörtikTepe, İstanbul

Palalı, İ. 1999. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Malatya

Semavi Eyice, 1962, İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesi Zâviyeler ve Zâviyeli-Camiler, ***İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi,*** XXI, İstanbul, S:4-57

Sıramkaya, S., Yaldız, E., Aydın, D. 2018. 21.Yy Cami Mimarisinde Estetik Arayışın Mekânsal ve Biçemsel Analizi. Uluslararası Cami Sempozyumu(Kültürel açıdan), Malatya, S,539-570

Sözen,M.,(1971). Diyarbakır'da Türk Mimarisi, Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayını, İstanbul

Sözen,M.,(1981). Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul.

Şener, S. 2013. Arkeolojik Alanda Yapı Malzemelerinin Korunması: Temel Yaklaşımlar, Yöntem Ve Uygulama Biçimleri. Editör: Kökdemir, G., Orhan Bingöl'e 67. Yaş Armağanı, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara. S:618

TUİK http://www.tuik.gov.tr Erişim Tarihi:01.12.2019

Tuncer, O.C.(2012a). Diyarbakır Surları, Diyarbakır Valiliği, Ankara

Tuncer, O.C.(2012b). Diyarbakır Sur İçi Anıtları İle Köşkler Ve Bağ Evleri, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara.

Tuncer,O.C. 1996. Diyarbakır Camileri Mukarnas, Geometri, Orantı, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları,

Tuncer,O.C.,(2002). Diyarbakır Kiliseleri, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları,

Uğurlu, M.A., Erdemli Günaslan, S., Karaşin, A., 2017. Dört Ayaklı Minare'nin Modellenmesi ve Yapısal Analizi, ***Mühendislik Dergisi***,8(2):S413-422.

Ünalan, A., (2016), Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri, Dicle Üniversitesi İlahyat Fakültesi Yayınları, 2.Cilt, Diyarbakır. S:184

Ünver, H., Yamaçlı, R., Tokman, L.Y. 2014. *Mimari Tasarımda Restorasyon ve Ulaşılabilirlik: Akreditasyon İhtiyacı,* ***Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi,*** 2(2):295-306.

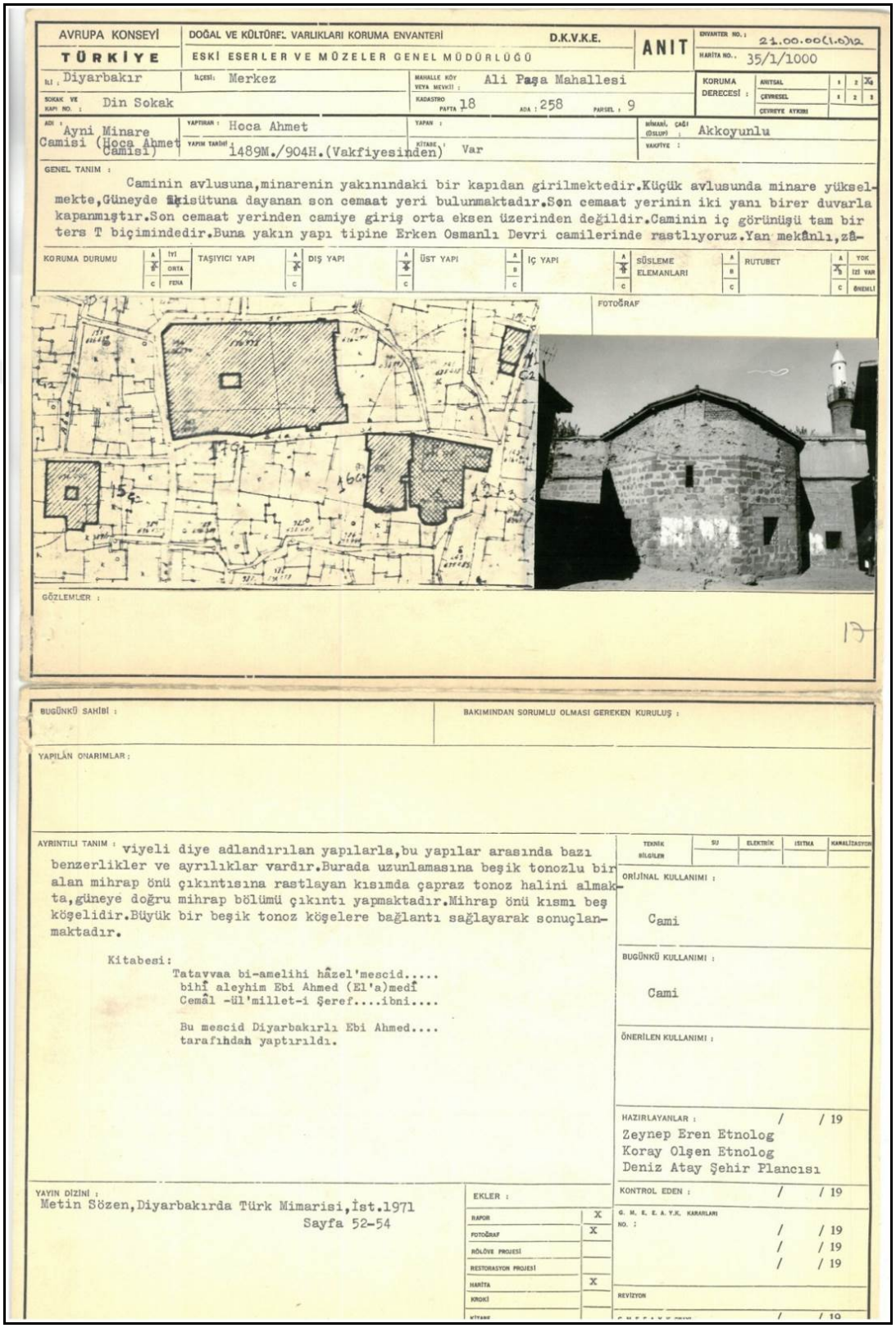
Yakuboğlu,K., Erpolat, M.S., Sarıbıyık, M. 2013. Osmanlı Belgelerinde Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği, Diyarbakır. S:287.

Yediyıldız,B., Tomanendal,K. 2008. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara. S:473.

Yılmazçelik,İ. 1995. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara. S:58.

EKLER

Ek 1: Hoca Ahmed Camii 1982 yılına ait Tescil Fişi (D.K.V.K.B.K.M. Arşivi)

AVRUPA KONSEYİ
TÜRKİYE
DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ — D.K.V.K.E.
ESKİ ESERLER VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
ANIT
ENVANTER NO.: 21.00.00(1.6)12
HARİTA NO.: 35/1/1000

İLİ: Diyarbakır
İLÇESİ: Merkez
MAHALLE KÖY VEYA MEVKİİ: Ali Paşa Mahallesi
SOKAK VE KAPI NO.: Din Sokak
KADASTRO PAFTA: 18 ADA: 258 PARSEL: 9
KORUMA DERECESİ: ARKEOLOJİK 1 2 3; ÇEVRESEL 1 2 3; ÇEVREYE AYKIRI

ADI: Ayni Minare Camisi (Hoca Ahmet Camisi)
YAPTIRAN: Hoca Ahmet
YAPIM TARİHİ: 1489M./904H.(Vakfiyesinden)
YAPAN:
KİTABE: Var
MİMARİ ÇAĞI (ÜSLUP): Akkoyunlu
VAKFİYE:

GENEL TANIM:
Caminin avlusuna,minarenin yakınındaki bir kapıdan girilmektedir.Küçük avlusunda minare yükselmekte,Güneyde ahşap sütuna dayanan son cemaat yeri bulunmaktadır.Son cemaat yerinin iki yanı birer duvarla kapanmıştır.Son cemaat yerinden camiye giriş orta eksen üzerinden değildir.Caminin iç görünüşü tam bir ters T biçimindedir.Buna yakın yapı tipine Erken Osmanlı Devri camilerinde rastlıyoruz.Yan mekânlı,zâ-

KORUMA DURUMU: A İYİ, B ORTA, C FENA
TAŞIYICI YAPI: A, B, C
DIŞ YAPI: A, B, C
ÜST YAPI: A, B, C
İÇ YAPI: A, B, C
SÜSLEME ELEMANLARI: A, B, C
RUTUBET: A YOK, B İZİ VAR, C ÖNEMLİ

FOTOĞRAF

GÖZLEMLER:

17

BUGÜNKÜ SAHİBİ:
BAKIMINDAN SORUMLU OLMASI GEREKEN KURULUŞ:

YAPILAN ONARIMLAR:

AYRINTILI TANIM: viyeli diye adlandırılan yapılarla,bu yapılar arasında bazı benzerlikler ve ayrılıklar vardır.Burada uzunlamasına beşik tonozlu bir alan mihrap önü çıkıntısına rastlayan kısımda çapraz tonoz halini almakta,güneye doğru mihrap bölümü çıkıntı yapmaktadır.Mihrap önü kısmı beş köşelidir.Büyük bir beşik tonoz köşelere bağlantı sağlayarak sonuçlanmaktadır.

Kitabesi:
Tatavvaa bi-amelihi hâzel'mescid.....
bihî aleyhim Ebi Ahmed (El'a)medî
Cemâl -ül'millet-i Şeref....ibni....

Bu mescid Diyarbakırlı Ebi Ahmed....
tarafıhdah yaptırıldı.

TEKNİK BİLGİLER: SU, ELEKTRİK, ISITMA, KANALİZASYON

ORİJİNAL KULLANIMI: Cami

BUGÜNKÜ KULLANIMI: Cami

ÖNERİLEN KULLANIMI:

HAZIRLAYANLAR: / / 19
Zeynep Eren Etnolog
Koray Olşen Etnolog
Deniz Atay Şehir Plancısı

KONTROL EDEN: / / 19

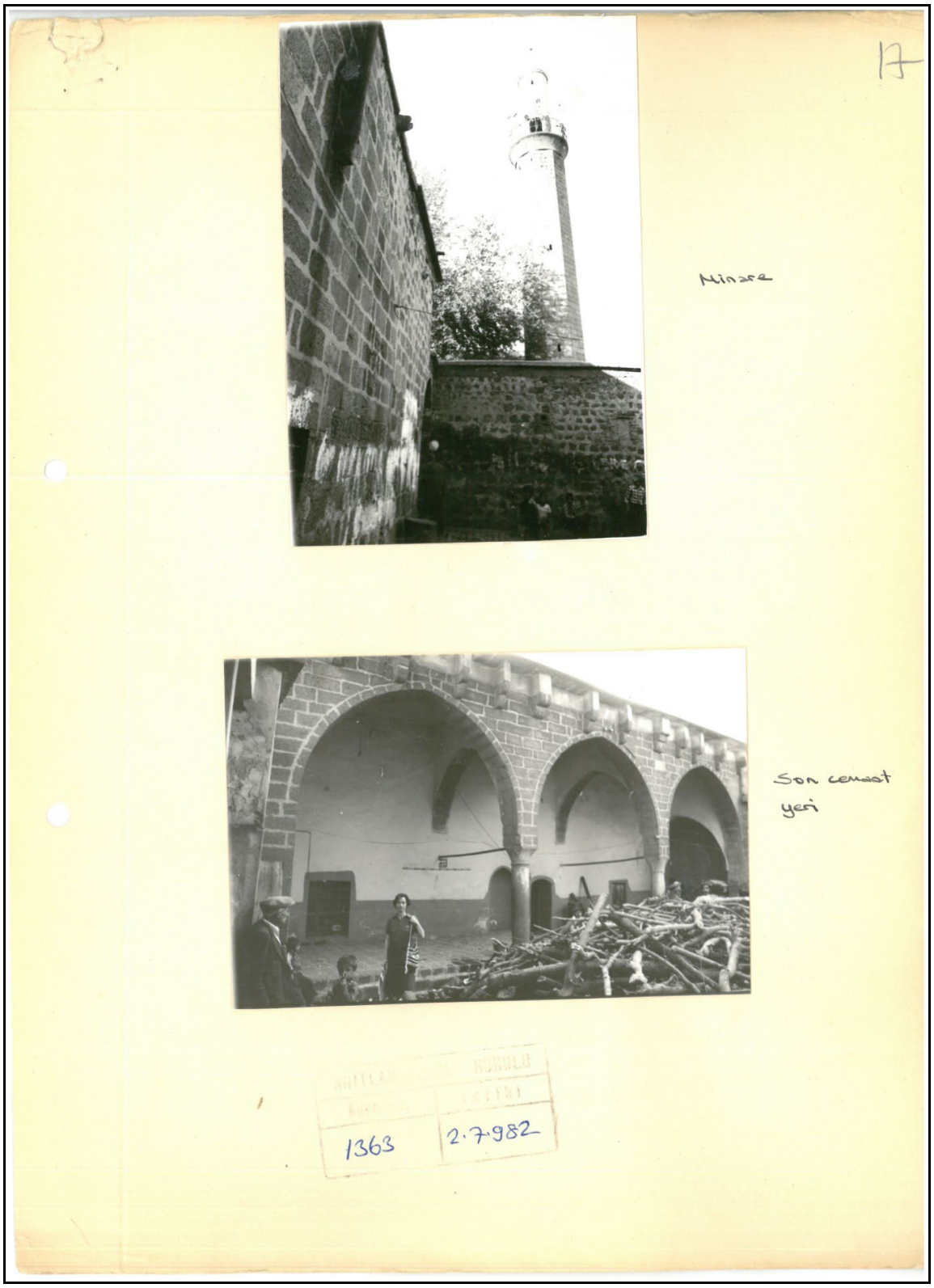
G. M. E. E. A. Y.K. KARARLARI NO.: / / 19 / / 19 / / 19

REVİZYON

YAYIN DİZİNİ:
Metin Sözen,Diyarbakırda Türk Mimarisi,İst.1971
Sayfa 52-54

EKLER:
RAPOR X
FOTOĞRAF X
RÖLÖVE PROJESİ
RESTORASYON PROJESİ
HARİTA X
KROKİ
KİTABE

Ek 2: Hoca Ahmed Camii 1982 yılına ait Tescil Fişi Arka yüzü(D.K.V.K.B.K.M. Arşivi)

Ek 3: Hoca Ahmed Camii 2009 yılında hazırlanmış güncel tescil fişi(D.K.V.K.B.K.M. Arşivi)

AVRUPA KONSEYI / TURKIYE — ANIT — ENVANTER NO / HARITA NO

ILI: Diyarbakir | ILCESI: Sur | MAHALLE KOY VEYA MEVKII: Alipaşa mah. | KORUMA DERECESI: ANITSAL: / CEVRESEL: / CEVREYE AYKIRI:

SOKAK VE KAPI NO: Ilgar sok. | KADASTRO PAFTA: | PARSEL: 9 | ADA: 258

ADI: Aynalı Minare Camii | YAPTIRAN: | YAPAN: | MIMARI CAGI (USLUP): | YAPIM TARIHI: | KITABE: | VAKFIYE:

GENEL TANIM: Cami ters 'T' planlı olup kuzeydoğu köşesinde minaresi yeralmaktadır.Kesme bazalt taştan inşa edilmiştir.

GOZLEMLER:
Cami planı itibariyle dikkat çekicidir.Dışı iyi durumda fakat iç mekan ve üst örtüsü değişime uğramıştır.

KORUMA DURUMU	IYI / ORTA / FENA	TASIYICI YAPI	DIS YAPI	UST YAPI	IC YAPI	SUSLEME ELEMANLARI	RUTUBET	YOK / IZI VAR / ONEMLI
	A	A	A	A	A	A	A	
	B	B	B	B	B	B	B ●	
	C	C	C	C ●	C ●	C ●	C	

/AZIYET PLANI:

FOTOGRAF:

BUGUNKU SAHIBI: Onurlar

BAKIMINDAN SORUMLU OLMASI GEREKEN KURULUS:

'APILAN ONARIMLAR:
Üst örtü düz dam betonla kaplanmıştır.Avluya betonarme bir mekan eklenmiştir.İç mekanlarda boya sıva ve badana yapılmıştır.

AYRINTILI TANIM:
Caminin dikdörtgen formlu avlusunun ortasında şadırvanı bulunmaktadır.Avlunun batısında günümüzde odunluk olarak kullanılan bir yapı bulunmaktadır.Avlunun kuzey doğusunda yarısı kapatılarak betonarme bir eklenti yapılan basık kemer ve gerisinde tuvalet yapısı mevcuttur.Tuvaletin yanında minareye çıkan kapı yer almaktadır.Minare sekizgen gövdeli, kesme bazalt taştan yapılmıştır.Kare kaide üzerinde köşeler pahlanarak sekizgen gövdeye geçilmiştir.Caminin sivri kemerli üç gözlü son cemaat yeri kepenklerle kapatılmıştır.İki kemer arasında Arapça yazıt bulunmaktadır.Cami içi ters 'T' planlı olup tek sahınlıdır.Mihrap sonradan mermerle yenilenmiştir.Caminin kuzeybatı köşesinde türbesi bulunmaktadır.

TEKNIK BILGILER:	SU	ELEKTRIK	ISITMA	KANALIZASYON
	Var	Var	Var	Var

ORIJINAL KULLANIMI: Cami

BUGUNKU KULLANIMI: Cami

ONERILEN KULLANIMI: Cami

HAZIRLAYANLAR: TARIH:
Zafer HAN:Sanat Tarihçi Esma 11/05/2009
BEDİRHANOĞLU:Arkeolog Fatma TİMUR:

AYIN DIZINI:

EKLER:
- ☐ RAPOR
- ☒ FOTOGRAF
- ☐ ROLOVE PROJESI
- ☐ RESTORASYON PROJESI
- ☒ HARITA
- ☐ KROKI
- ☐ KITABE
- ☐ VAKFIYE

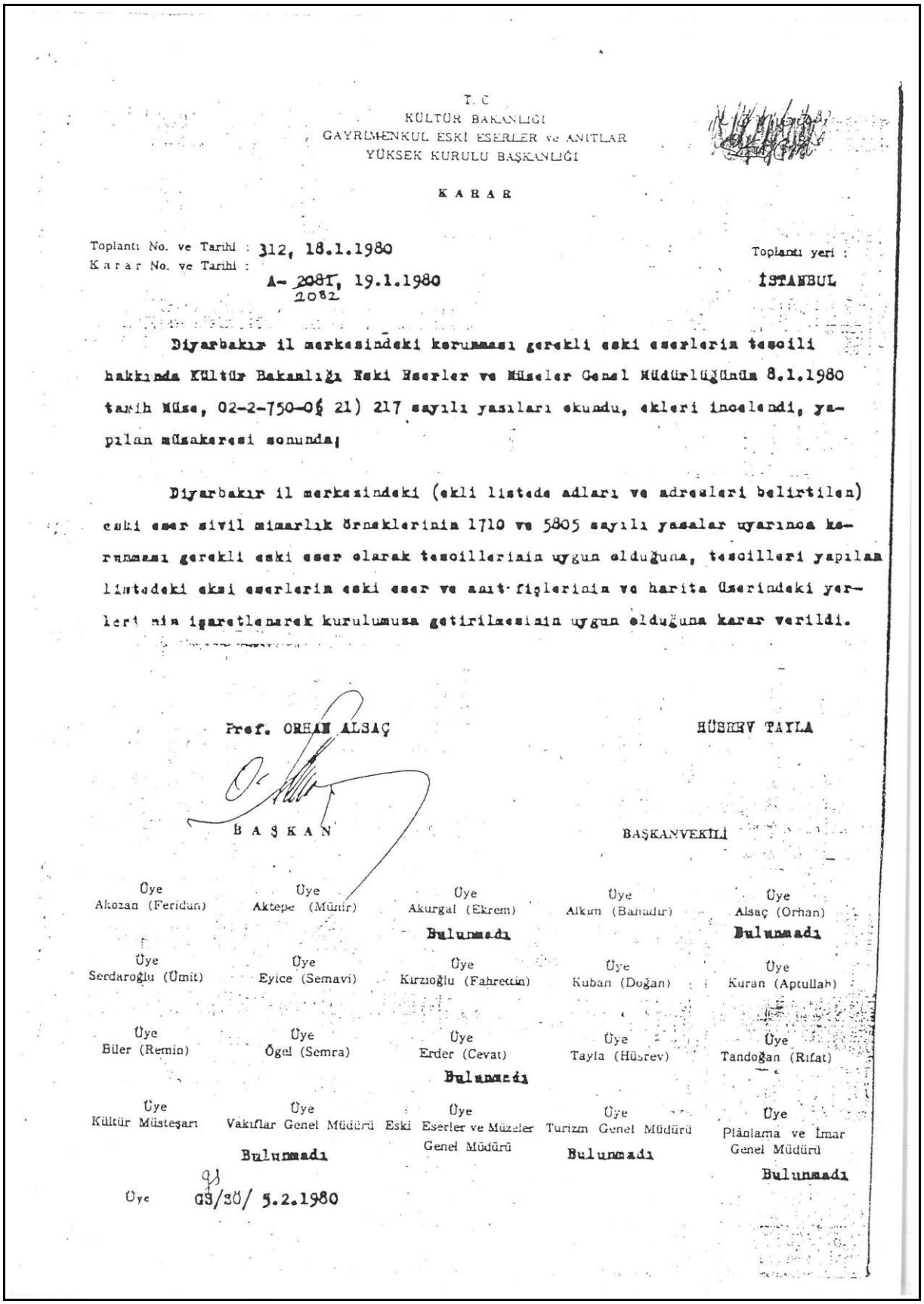
KONTROL EDEN: TARIH:
Nevin SOYUKAYA:ARKEOLOG 29/06/2009

KURUL ONAYI
NO: TARIH:
TARIH:
TARIH:

REVIZYON: TARIH:

KURUL KARARLARI:

Ek 4: Hoca Ahmed Camii'ne yönelik itescil kararı(D.K.V.K.B.K.M. Arşivi)

T. C
KÜLTÜR BAKANLIĞI
GAYRIMENKUL ESKİ ESERLER ve ANITLAR
YÜKSEK KURULU BAŞKANLIĞI

KARAR

Toplantı No. ve Tarihi : 312, 18.1.1980
Karar No. ve Tarihi : A- 2081, 19.1.1980
2082

Toplantı yeri : İSTANBUL

Diyarbakır il merkezindeki korunması gerekli eski eserlerin tescili hakkında Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 8.1.1980 tarih Müze, 02-2-750-06 21) 217 sayılı yazıları okundu, ekleri incelendi, yapılan müzakeresi sonunda;

Diyarbakır il merkezindeki (ekli listede adları ve adresleri belirtilen) eski eser sivil mimarlık örneklerinin 1710 ve 5805 sayılı yasalar uyarınca korunması gerekli eski eser olarak tescillerinin uygun olduğuna, tescilleri yapılan listedeki eski eserlerin eski eser ve anıt fişlerinin ve harita üzerindeki yerleri nin işaretlenerek kurulumuza getirilmesinin uygun olduğuna karar verildi.

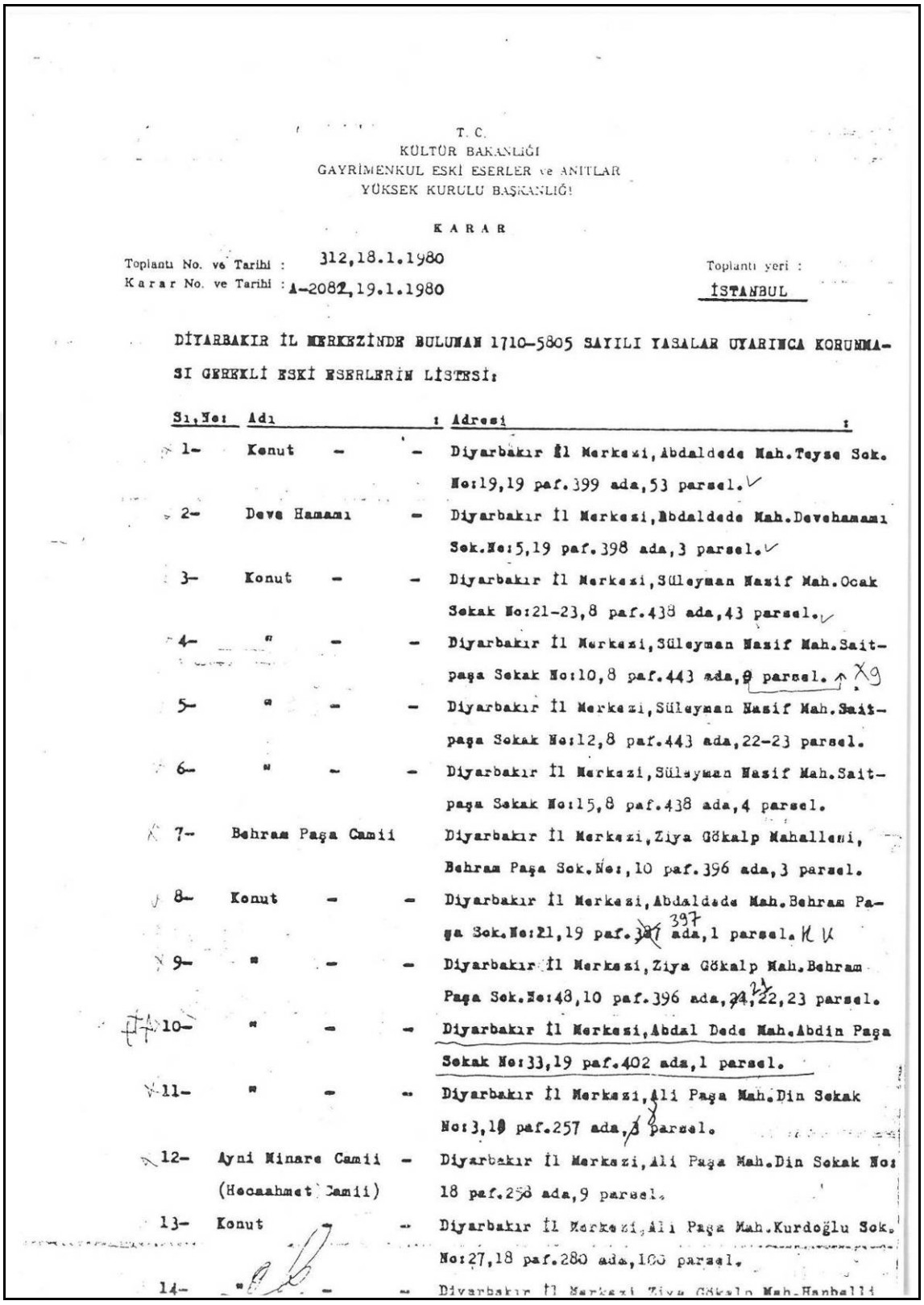
Prof. ORHAN ALSAÇ
BAŞKAN

HÜSREV TAYLA
BAŞKANVEKİLİ

Üye Akozan (Feridun)	Üye Aktepe (Münir)	Üye Akurgal (Ekrem) Bulunmadı	Üye Alkım (Bahadır)	Üye Alsaç (Orhan) Bulunmadı
Üye Serdaroğlu (Ümit)	Üye Eyice (Semavi)	Üye Kızıoğlu (Fahrettin)	Üye Kuban (Doğan)	Üye Kuran (Aptullah)
Üye Biler (Remin)	Üye Ögel (Semra)	Üye Erder (Cevat) Bulunmadı	Üye Tayla (Hüsrev)	Üye Tandoğan (Rifat)
Üye Kültür Müsteşarı Bulunmadı	Üye Vakıflar Genel Müdürü	Üye Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü	Üye Turizm Genel Müdürü Bulunmadı	Üye Planlama ve İmar Genel Müdürü Bulunmadı

Üye 03/30/ 5.2.1980

Ek 5: Hoca Ahmed Camii'ne yönelik tescil kararı eki liste(D.K.V.K.B.K.M. Arşivi)

T. C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
GAYRİMENKUL ESKİ ESERLER ve ANITLAR
YÜKSEK KURULU BAŞKANLIĞI

KARAR

Toplantı No. ve Tarihi : 312,18.1.1980
Karar No. ve Tarihi : A-2082,19.1.1980

Toplantı yeri : İSTANBUL

DİYARBAKIR İL MERKEZİNDE BULUNAN 1710-5805 SAYILI YASALAR UYARINCA KORUNMASI GEREKLİ ESKİ ESERLERİN LİSTESİ:

Sı.No:	Adı	Adresi
1-	Konut - -	Diyarbakır İl Merkezi, Abdaldede Mah. Teyse Sok. No:19,19 paf.399 ada,53 parsel.
2-	Deve Hamamı -	Diyarbakır İl Merkezi, Abdaldede Mah. Devehamamı Sok. No:5,19 paf.398 ada,3 parsel.
3-	Konut - -	Diyarbakır İl Merkezi, Süleyman Nazif Mah. Ocak Sokak No:21-23,8 paf.438 ada,43 parsel.
4-	" - -	Diyarbakır İl Merkezi, Süleyman Nazif Mah. Saitpaşa Sokak No:10,8 paf.443 ada,9 parsel.
5-	" - -	Diyarbakır İl Merkezi, Süleyman Nazif Mah. Saitpaşa Sokak No:12,8 paf.443 ada,22-23 parsel.
6-	" - -	Diyarbakır İl Merkezi, Süleyman Nazif Mah. Saitpaşa Sokak No:15,8 paf.438 ada,4 parsel.
7-	Behram Paşa Camii	Diyarbakır İl Merkezi, Ziya Gökalp Mahalleni, Behram Paşa Sok. No:,10 paf.396 ada,3 parsel.
8-	Konut - -	Diyarbakır İl Merkezi, Abdaldede Mah. Behram Paşa Sok. No:21,19 paf.397 ada,1 parsel.
9-	" - -	Diyarbakır İl Merkezi, Ziya Gökalp Mah. Behram Paşa Sok. No:48,10 paf.396 ada,22,23 parsel.
10-	" - -	Diyarbakır İl Merkezi, Abdal Dede Mah. Abdin Paşa Sokak No:33,19 paf.402 ada,1 parsel.
11-	" - -	Diyarbakır İl Merkezi, Ali Paşa Mah. Din Sokak No:3,19 paf.257 ada,3 parsel.
12-	Ayni Minare Camii (Hocaahmet Camii) -	Diyarbakır İl Merkezi, Ali Paşa Mah. Din Sokak No: 18 paf.258 ada,9 parsel.
13-	Konut - -	Diyarbakır İl Merkezi, Ali Paşa Mah. Kurdoğlu Sok. No:27,18 paf.280 ada,100 parsel.
14-	" - -	Diyarbakır İl Merkezi, Ziya Gökalp Mah. Hanbelli

Ek 6: Hoca Ahmed Camii'ne yönelik tescil güncelleme kararı (D.K.V.K.B.K.M. Arşivi)

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
DİYARBAKIR KÜLTÜR ve TABİAT VARLIKLARINI
KORUMA BÖLGE KURULU
KARAR

Toplantı Tarihi ve No. : 18.12.2009- 142
Karar Tarihi ve No. : 18.12.2009- 2754

Toplantı Yeri
DİYARBAKIR

Diyarbakır İli, Sur İlçesi, Kentsel Sit Alanında ve Kentsel Sit Alanı Dışında kültür ve tabiat varlıklarının tespitini ve daha önce tescili yapılan yapıların güncelleştirilmesini içeren Kültür Envanteri Çalışmasına ilişkin; Diyarbakır Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü'nün 30.06.2009 gün ve 665 sayılı yazısı, 02.11.2009 gün ve 1619 sayılı yazısı, 01.12.2009 gün ve 1799 sayılı yazısı ile 10.12.2009 gün ve 1890 sayılı yazısı ve ekleri okundu. Konu ile ilgili bilgi ve belgeler incelendi.

Yapılan görüşmeler sonunda;

Diyarbakır İli, Sur İlçesi, Kentsel Sit Alanında ve Kentsel Sit Alanı Dışında kültür ve tabiat varlıklarının tespitini ve daha önce tescili yapılan yapıların güncelleştirilmesini içeren Kültür Envanteri Çalışmasında;

-Güncelleştirilmesi yapılan ekli Liste-I deki 163 adet taşınmaz "Korunması Gerekli Kültür Varlığı" özelliği gösterdiğinden, 2863 sayılı (3386 sayılı ile 5226 sayılı yasalar ile değişik) Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun Tespit ve Tescil ile ilgili 7. maddesi uyarınca tescilinin devamına, taşınmazların yapı grubunun ekli Liste-I de belirtildiği yapı grubu olarak uygun olduğuna,

-Tespiti yapılan ekli Liste-II deki 10 adet taşınmaz "Korunması Gerekli Kültür Varlığı" özelliği gösterdiğinden, 2863 sayılı (3386 sayılı ile 5226 sayılı yasalar ile değişik) Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun Tespit ve Tescil ile ilgili 7. maddesi uyarınca tesciline, taşınmazların yapı grubunun II.Grup yapı olarak belirlenmesine,

karar verildi.

ASLI GİBİDİR
Mehriban KARAASLAN
Bölge Kurulu Müdürü

BAŞKAN
Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM
(İmza)

BAŞKAN YARDIMCISI
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TOP
(İmza)

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. Hanifi BİBER
(İmza)

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. Ceyhan YÜCEL
(İmza)

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. S. Yıldız SALMAN
(İmza)

ÜYE
Av. Vedat PEHLİVAN
(İmza)

ÜYE
Mimar M. Halis BİLDEN
(Bulunmadı)

ÜYE
M. Arif BİLİCİ
Diyarbakır Müze Temsilcisi
(İmza)

ÜYE
Murat ALÖKMEN
Diyarbakır Büy. Şeh. Bel. Temsilcisi
(İmza)

ÜYE
Edip DİLEK
Sur Belediye Temsilcisi

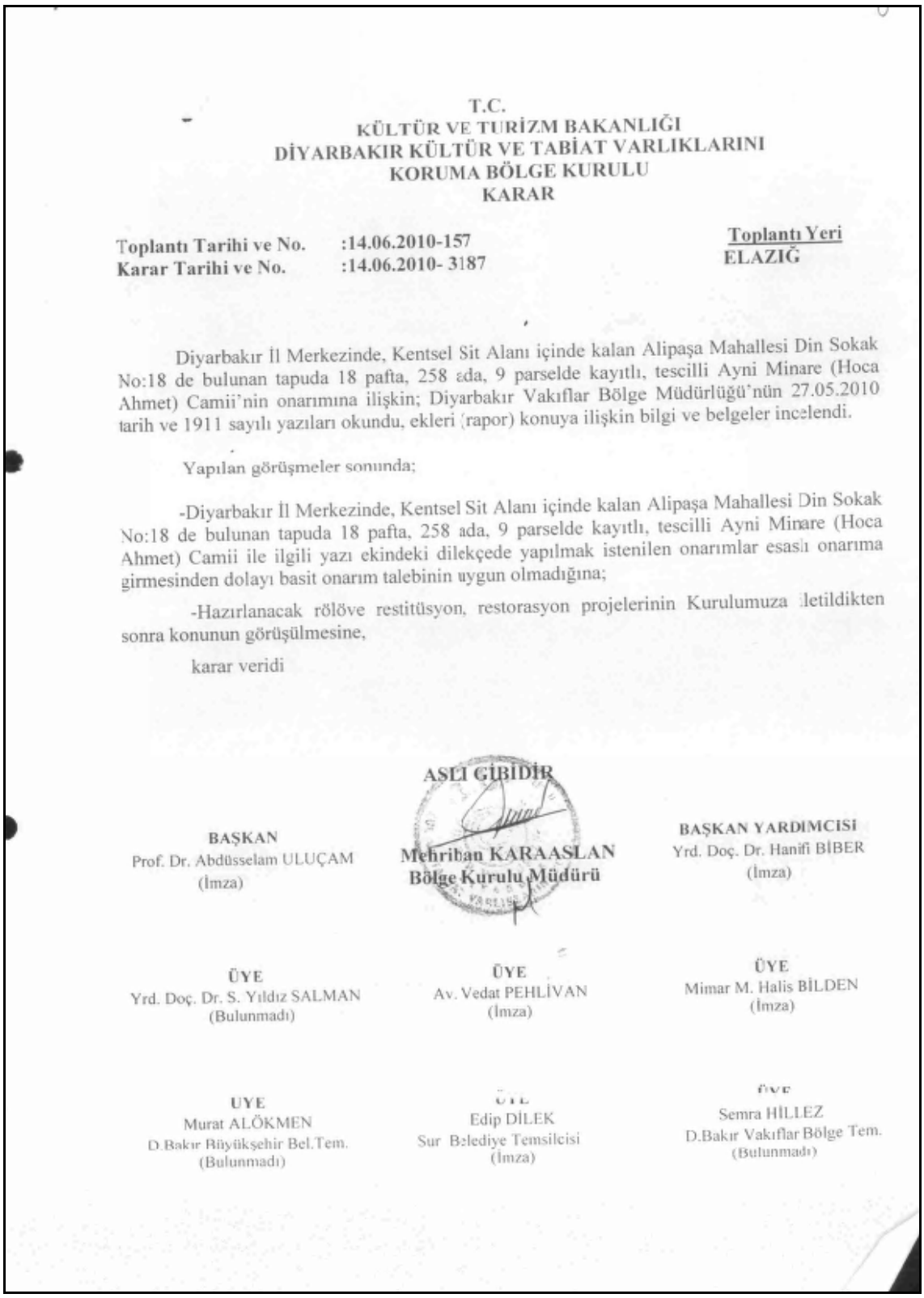
Ek 7: Hoca Ahmed Camii'ne yönelik tescil güncelleme kararı eki liste (D.K.V.K.B.K.M. Arşivi)

T.C.
Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun
sayılı kararı gereği

LİSTE-I (Devamı)

No	Ad	Adres	Pafta	Ada	Parsel	Yapı Grubu
31	Hacı Mıştak Camii	Süleyman Nazif Mah. Sait Paşa Sok.	8	438	1-2-44	I. Grup
32	Konut	Süleyman Nazif Mah. Sait Paşa Sok. No:8-10-12	8	443	9	II. Grup
33	Konut	Süleyman Nazif Mah. Ocak Sok. No:19/A	8	438	43	II. Grup
34	Konut	Ali Paşa Mah. Köylü Sok. No:14		255	4	II. Grup
35	Cemil Paşa Çeşmesi	Ali Paşa Mah. Binici Sok.		255	2	I. Grup
36	Konut	Lale Bey Mah. Orta Sok. No:1	14	296	12	II. Grup
37	Ali Paşa Camii	Ali Paşa Mah. Kuzu Sok.	17	269	1	I. Grup
38	Ali Paşa Medresesi	Ali Paşa Mah. Kuzu Sok.	17	269	1	I. Grup
39	Konut	Ali Paşa Mah. Yedi Kardeş Sok. No:18	18	259	12	II. Grup
40	Konut	Ali Paşa Mah. Binici Sok. No:16	18	258	8	II. Grup
41	Çağal Camii (Çağaloğlu Mescidi)	Ali Paşa Mah. Yıldırım Sok. No:5	18	264	3	I. Grup
42	Konut	Ali Paşa Mah. Kurdoğlu Sok. No:21	18	280	10	II. Grup
43	Çeşme	Ali Paşa Mah. Talu Sok.		302	5	I. Grup
44	Çeşme	Ali Paşa Mah. Karabulut Sok.	17	277	8	I. Grup
45	Ayni Minare (Hoca Ahmet) Camii	Ali Paşa Mah. Ilgar Sok.	18	258	9	I. Grup
46	Konut	Ali Paşa Mah. Hambeli Sok. No:16	10	418	21	II. Grup
47	Konut	Ali Paşa Mah. Etüler Sok. No:11	17	278	6	II. Grup
48	Konut	Ali Paşa Mah. Hambeli Sok. No:5	17	278	3	II. Grup
49	Konut	Ali Paşa Mah. Kurdoğlu Sok. No:1	18	258	16	II. Grup
50	Konut	Ali Paşa Mah. Kurdoğlu Sok. No:3	18	258	15	II. Grup
51	Hüsrev Paşa Camii	Cemal Yılmaz Mah. Çukurlu Sok.	33	250	5	I. Grup
52	Konut	Cemal Yılmaz Mah. Muallak Sok. No:26-28	49	673	228-229	II. Grup
53	Konut	Cemal Yılmaz Mah. Muallak Sok. No:30/A	49	673	213	II. Grup
54	Konut	Cemal Yılmaz Mah. Çizmeci Sok. No:3	49	673	111	II. Grup
55	Konut	Cemal Yılmaz Mah. Şair Sırrı Sok. No:2	32	247	1	II. Grup
56	Konut	Cemal Yılmaz Mah. Muallak Sok. No:10	32	30	2	II. Grup
57	Konut	Cemal Yılmaz Mah. Deveci Sok. No:2	32	30	3	II. Grup
58	Salos Camii	Cemal Yılmaz Mah. Gazi Caddesi Mardin Kapı	32	252	5	I. Grup
59	Deliler Hanı (Hüsrev Paşa Hanı)	Cemal Yılmaz Mah. Gazi Caddesi	33	250	33	I. Grup
60	Deve (Deva) Hamamı	Abdal Dede Mah. Deve Hamamı Sok. No:5	19	398	3	I. Grup

Ek 8: Hoca Ahmed Camii'ne yönelik alınan 14.06.2010 tarih ve 3187 sayılı karar (D.K.V.K.B.K.M. Arşivi)

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
DİYARBAKIR KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI
KORUMA BÖLGE KURULU
KARAR

Toplantı Tarihi ve No. :14.06.2010-157
Karar Tarihi ve No. :14.06.2010- 3187

Toplantı Yeri
ELAZIĞ

Diyarbakır İl Merkezinde, Kentsel Sit Alanı içinde kalan Alipaşa Mahallesi Din Sokak No:18 de bulunan tapuda 18 pafta, 258 ada, 9 parselde kayıtlı, tescilli Ayni Minare (Hoca Ahmet) Camii'nin onarımına ilişkin; Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün 27.05.2010 tarih ve 1911 sayılı yazıları okundu, ekleri (rapor) konuya ilişkin bilgi ve belgeler incelendi.

Yapılan görüşmeler sonunda;

-Diyarbakır İl Merkezinde, Kentsel Sit Alanı içinde kalan Alipaşa Mahallesi Din Sokak No:18 de bulunan tapuda 18 pafta, 258 ada, 9 parselde kayıtlı, tescilli Ayni Minare (Hoca Ahmet) Camii ile ilgili yazı ekindeki dilekçede yapılmak istenilen onarımlar esaslı onarıma girmesinden dolayı basit onarım talebinin uygun olmadığına;

-Hazırlanacak rölöve restitüsyon, restorasyon projelerinin Kurulumuza iletildikten sonra konunun görüşülmesine,

karar veridi

ASLI GİBİDİR
Mehriban KARAASLAN
Bölge Kurulu Müdürü

BAŞKAN
Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM
(İmza)

BAŞKAN YARDIMCISI
Yrd. Doç. Dr. Hanifi BİBER
(İmza)

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. S. Yıldız SALMAN
(Bulunmadı)

ÜYE
Av. Vedat PEHLİVAN
(İmza)

ÜYE
Mimar M. Halis BİLDEN
(İmza)

UYE
Murat ALÖKMEN
D.Bakır Büyükşehir Bel.Tem.
(Bulunmadı)

ÜYE
Edip DİLEK
Sur Belediye Temsilcisi
(İmza)

ÜYE
Semra HİLLEZ
D.Bakır Vakıflar Bölge Tem.
(Bulunmadı)

Ek 9: Vakıf Eser Fişi(V.G.M. Arşivi)

T. C.
VAKIFLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
ABİDE VE YAPI İŞLERİ DAİRESİ
Vakıf Eski Eser Fişi

DOSYA NO. : 21.01/22 İL : DİYARBAKIR
KİTABE NO. : İLÇE : MERKEZ
KÜTÜPHANE ve ARŞİV FİŞ NO. : BUCAK

Eserin Adı : (Türlü Ad ve Şöhretleri) HOCA AHMET (AYNI MINARE) CAMİSİ

Bulunduğu Yer : (Mahalle, Köy, Sokak, Kapı No.) Şehrin güneyinde, Mardin kapı yakınında

Yapıldığı Tarih / Devri : 904 H./1498 (vakfiyeden)

Bânisi Hoca Ahmet

Vâkıfı : " "

Mimarı ve Ustası : -

Kitabesi : (Varsa ayrıca fiş düzenlenecektir) Yok

Mahalli Teşkilâttaki Vakfiyesi : Defter No. Sayfa No.

Mimari Özellikleri : Erken Osmanlı devrinin " yan Mekânlı" , "Zâviyeli"ve " tera T tipi diye adlandırılan camileriyle , plân yönünden büyük bir benzerlik gösteren yapıda kesme taş malzeme kullanılmıştır. Çeşitli dönemlerde onarımlar görmüş ve bu işlemler sırasında özellikle son cemaat yeri büyük ölçüde değişime uğramış, örtü sistemi bütünüyle değişmiştir. Ana yapıda da bütün bir onarım görülmekle beraber planı ve örtüyü etkileyen bir değişim pek söz konusu değildir.

Boydan boya,enine beşik tonozla örtülü ilk bölmenin orta kısımdan dışa yarım sekizgen bir çıkıntı yaptığı, mihrap yüzü dışında her yüzünde birer pencere bulunan, taşıntılı bölümde,mukarnas kavsaralı mihrap girintisi yer almaktadır. Mihrap bölmesinin beşik tonozu, güneyde enine uzanan tonozla bir çapraz tonoz teşkil etmekte,

Onarıldığı Yıllar ve Onaranlar : Çeşitli

Bugünkü Durumu : Sağlam, ibadete açık

Tapu ve Kadastro Kaydı : (Mümkün Olanların Çapları da Konacaktır)

Çevresi İle İlgili Bilgiler : (İstimlâk Konusu Varmıdır?)

Fotograf Sayısı :

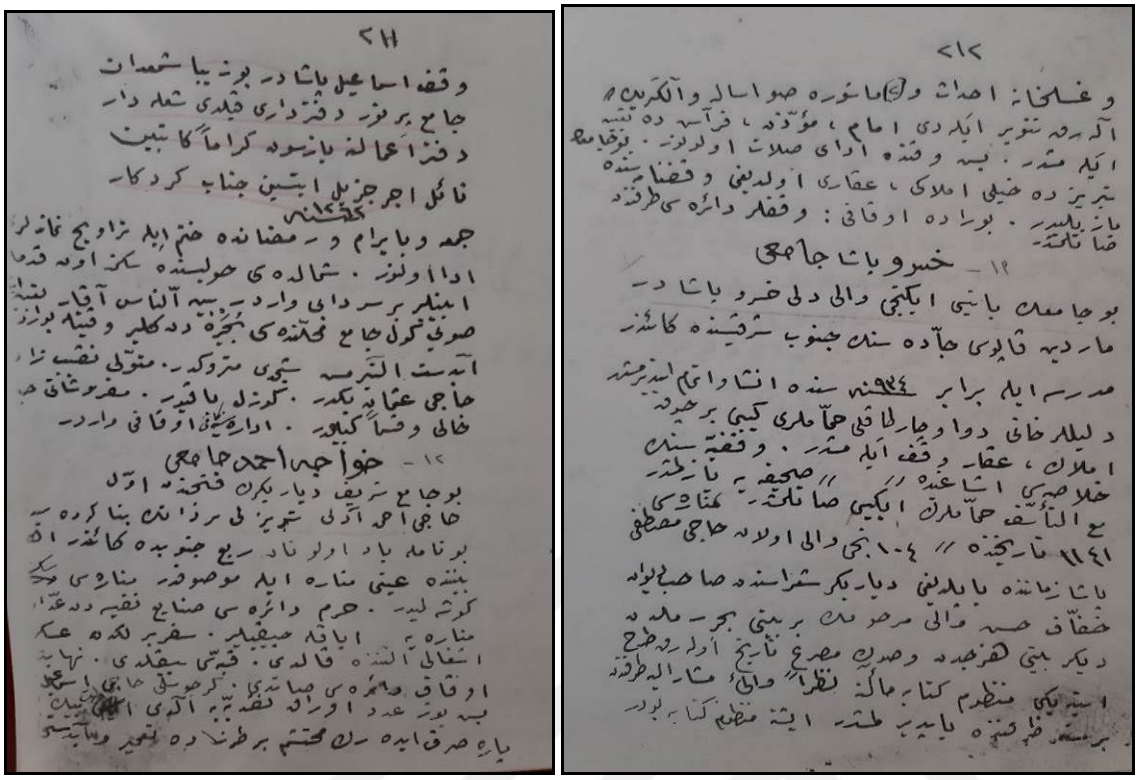
Plan, Kesit, Cephe Sayısı :

Sonuç : Korunması gerekli eski eserdir.

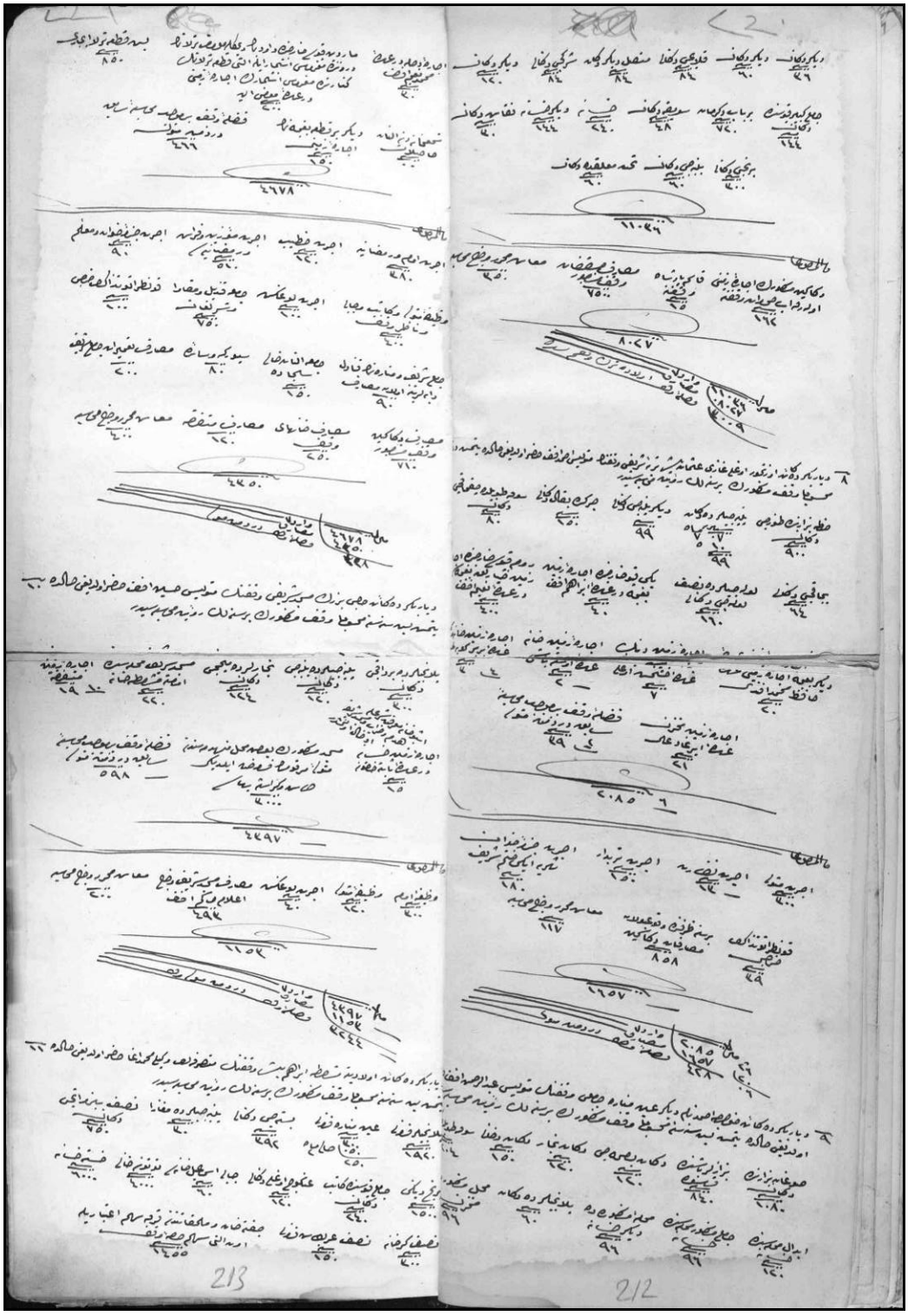
TESCİLİ YAPAN	İNCELEYEN	ONANDI
/ / 19	/ / 19	/ / 19
Zafer Bayburtluoğlu		

TESCİL FİŞİ 210001026-TF00

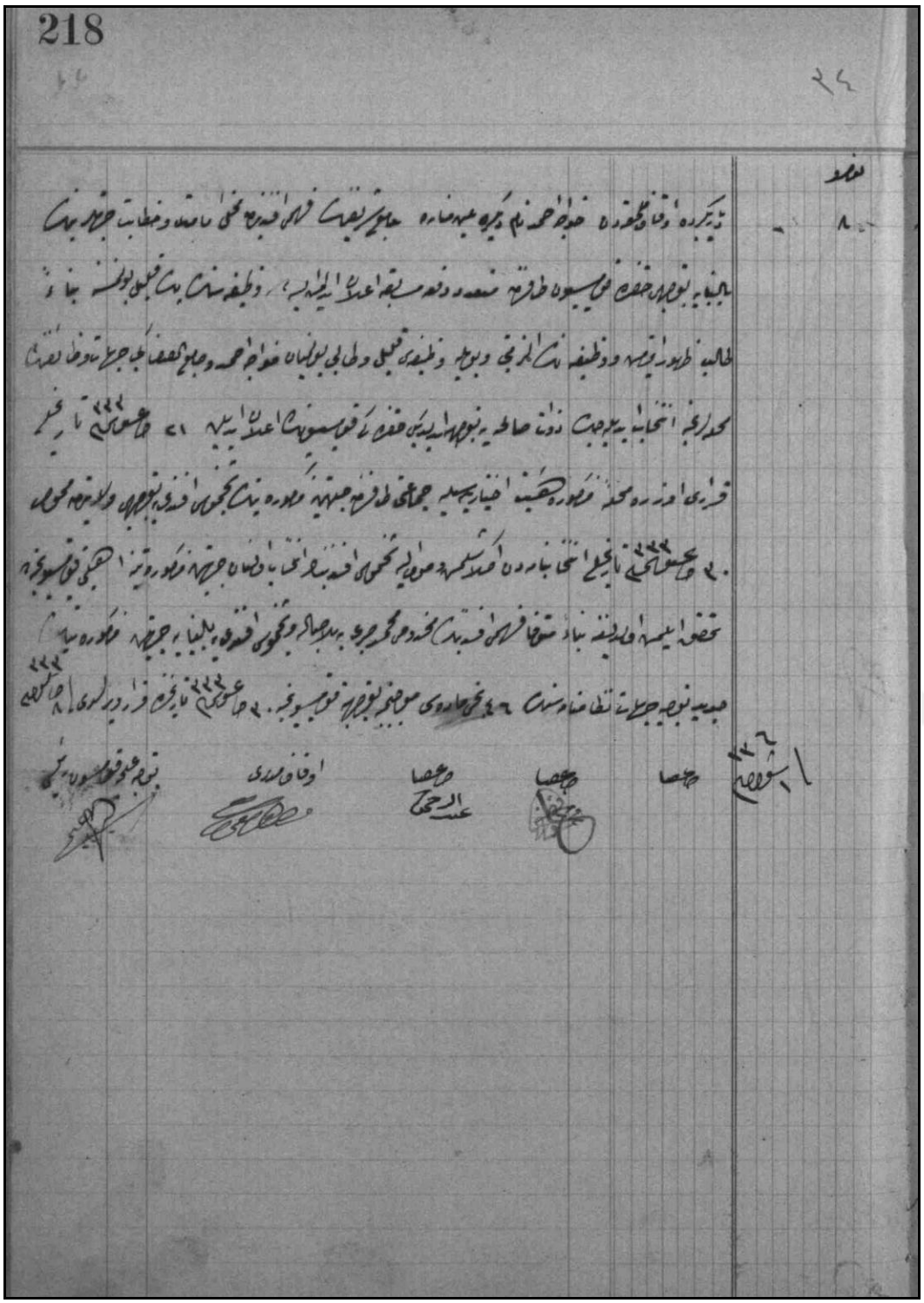
Ek 10: El Cezirenin Muhtasar Tarihi Kitabında Hoca Ahmed Camii'ne ilişkin Bölüm(Abdulgani Bulduk)

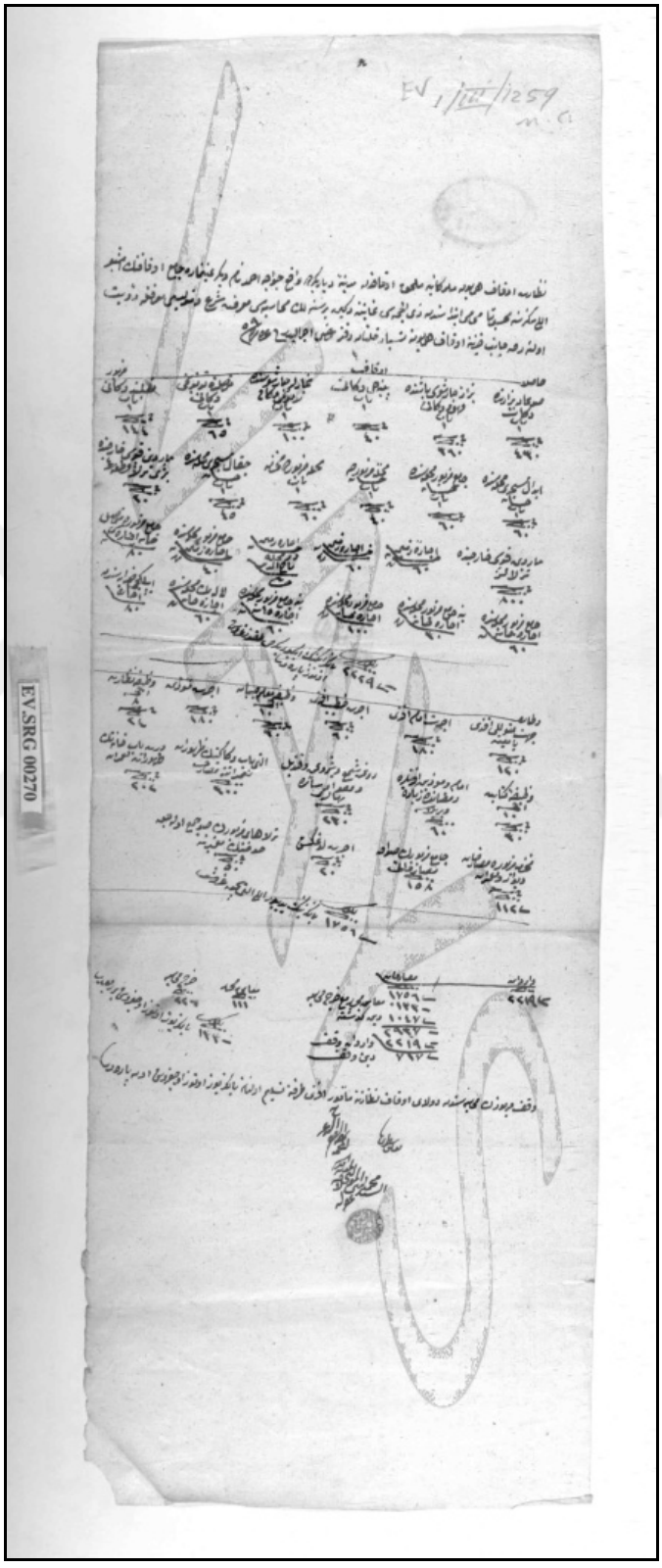
Ek 11: Osmanlı Dönemi Hoca Ahmed Camii muhasebe kayıtları (VGM__VGM__DEFTER__03006_00088) (V.G.M. Arşivi)

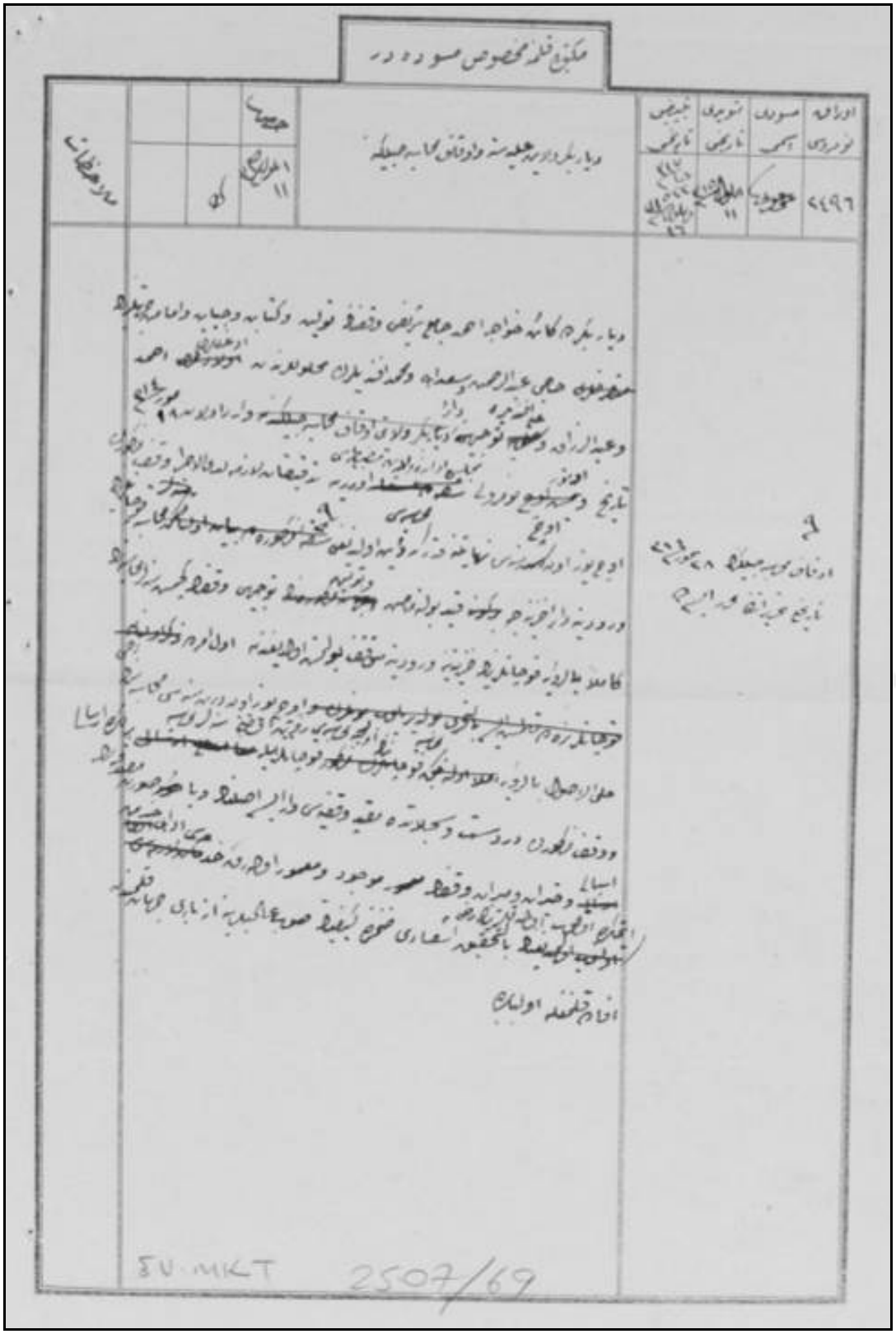
Ek 12: Osmanlı Dönemi Hoca Ahmed Camii kayıtları (VGM__VGM__DEFTER__04507_00055) (V.G.M. arşivi)

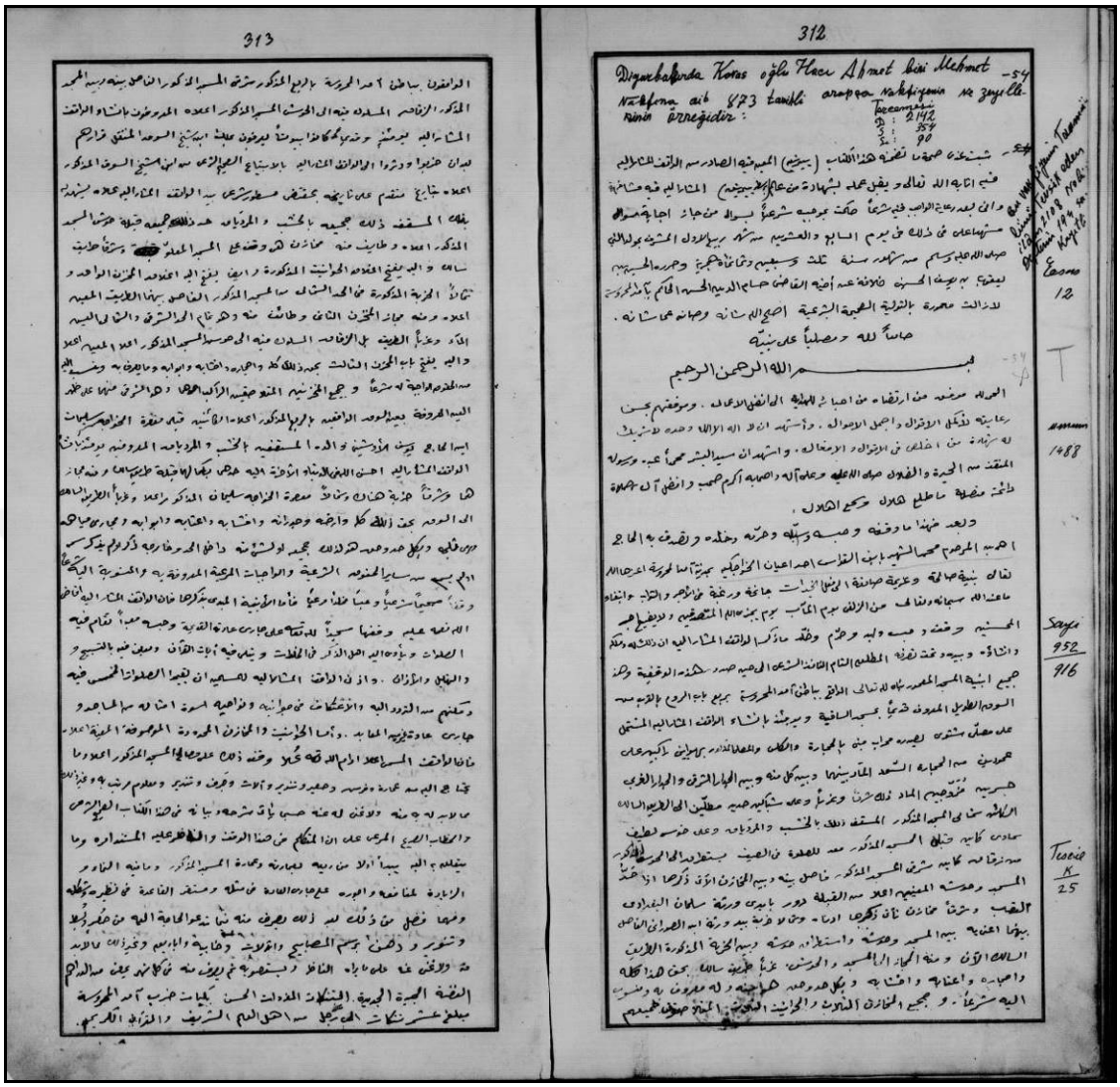
Ek 13: Osmanlı Dönemi Hoca Ahmed Camii muhasebe kayıtları (BOA__EV__SRG__00270_00028) (V.G.M. arşivi)

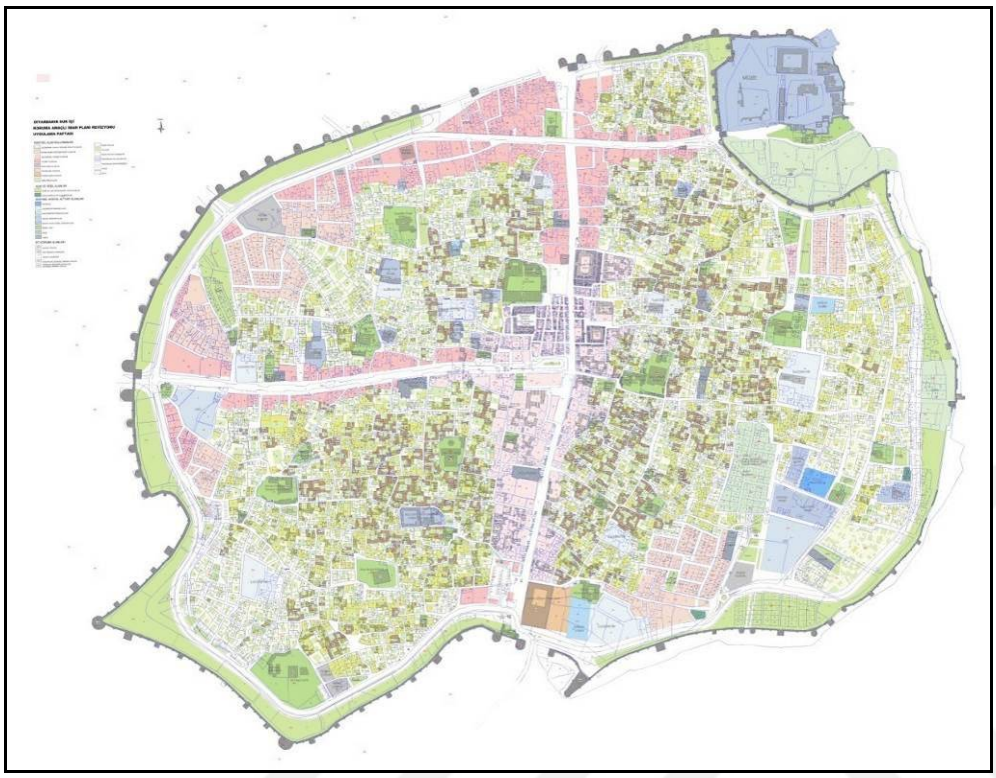
Ek 14: Osmanlı Dönemi Hoca Ahmed Camii kayıtları (BOA__EV__MKT__02507_00262) (V.G.M. arşivi)

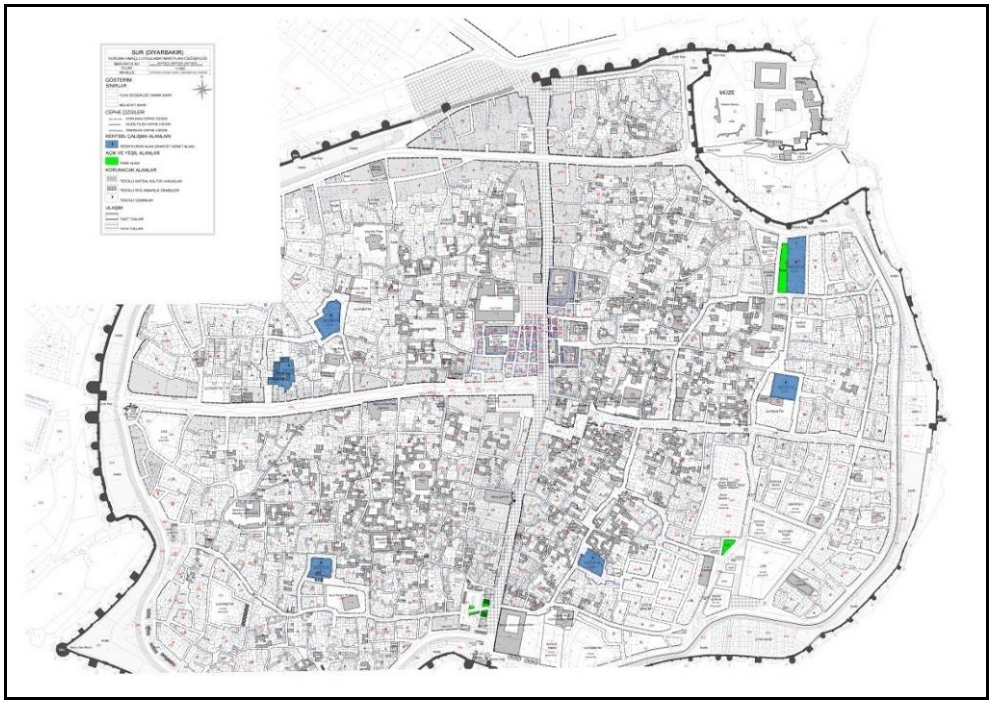
Ek 15: Kavas-ı Sağir Mescidi Vakfiyesi

Ek 16: Diyarbakır Suriçi bölgesine yönelik 2012 yılında hazırlanan Koruma Amaçlı İmar Planı (D.K.V.K.B.K.M. Arşivi)

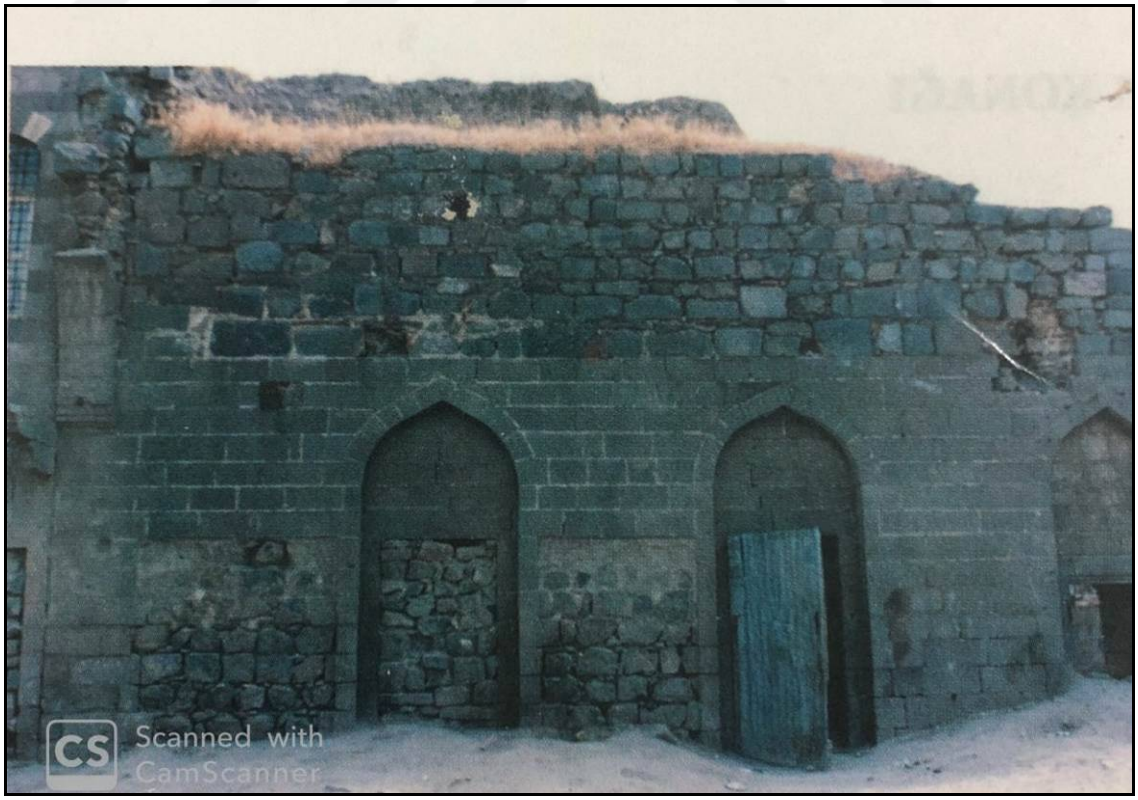
Ek 17: Diyarbakır Suriçi bölgesine yönelik 2016 yılında revize edilen Koruma Amaçlı İmar Planı (D.K.V.K.B.K.M. Arşivi)

Ek 18: Şeyhoğulları Evi kuzey cephesinden görünüm

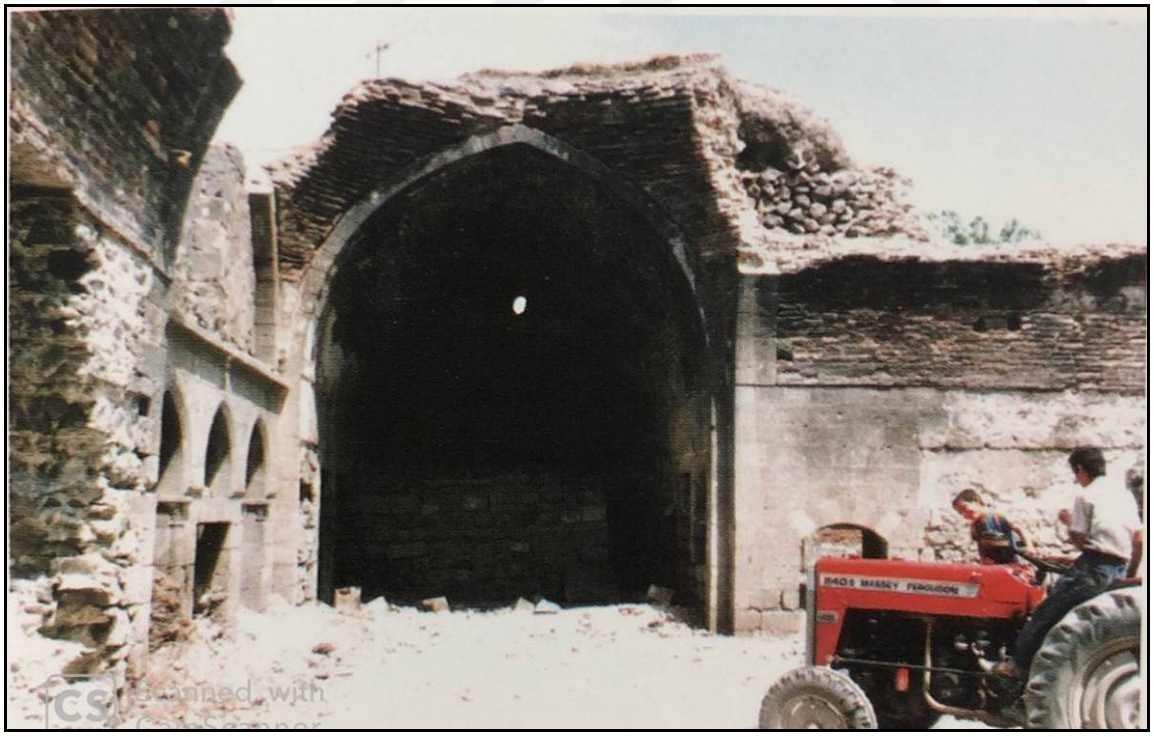
Ek 19: Şeyhoğulları Evi kuzey cephesinden görünüm(Tuncer 2012s.384)

Ek 20: Şeyhoğulları Evi giriş bölümü ve doğu mekanı

Ek 21: Şeyhoğulları Evi giriş bölümü ve doğu mekânı(Tuncer 2012)

Ek 22: Şeyhoğulları Evi batı tabhane mekânı ve baca görünümü

Ek 23: Şeyhoğulları Evi batı tabhane mekânı ve Ters T Planlı mekân görünümü (Tuncer 2012)

Ek 24: Şeyhoğulları Evi iç mekânın güneyden görünümü

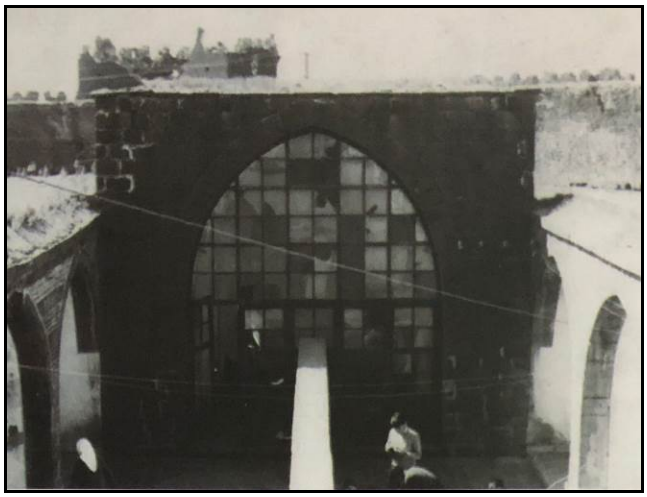
Ek 25: Ali Paşa Medresesi güney cephesi

Ek 26: Ali Paşa Medresesi güney cephesi

Ek 27: Ali Paşa Medresesi Mescit bölümü eyvan görünümü ve Mescit mihrabı (Tuncer 2012)

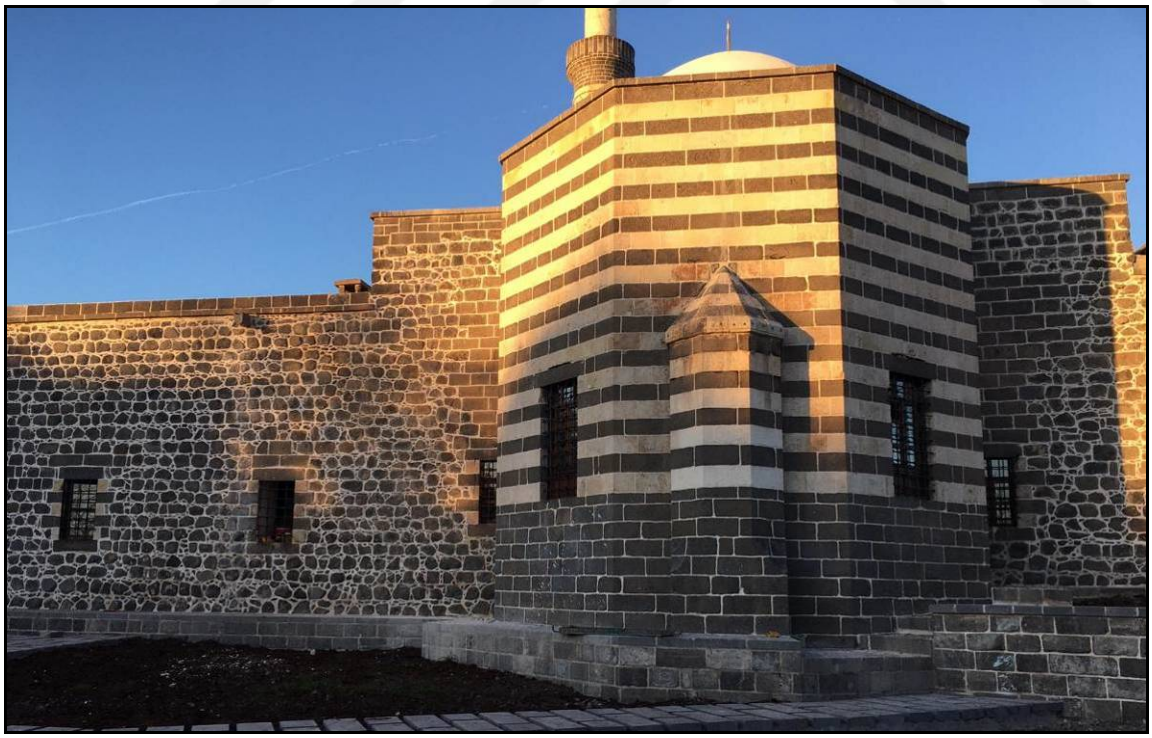

Ek 28: Hüsrev Paşa Camii (Hüsreviyye Medresesi) Mescit giriş cephesi

Ek 29: Hüsrev Paşa Camii (Hüsreviyye Medresesi) Mescit bölümü güney cephesi

Ek 30: Hüsrev Paşa Camii Mescit Bölümü güneyde çıka yapan yarım sekizgen planlı bölüm

Ek 31: Hüsrev Paşa Camii Mescit Bölümü doğu batı uzantılı bölüm

Ek 32: Hüsrev Paşa Camii Mescit Bölümü güneyde çıka yapan yarım sekizgen planlı bölüm ve kubbe görünümü

Ek 33: İskender Paşa Camii harimi (Mücahit Polat Arşivi)

Ek 34: Fatih Paşa Camii Harim mekânı

Ek 35: Fatih Paşa Camii Harim Mekânında yer alan merkezi kubbe

Ek 36: Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii ve yakın çevresi (Google Earth 2017 görüntüsü)

Ek 37: Arap Şeyh Mescidi (Tuncer 2012-b), Hz. Süleyman Camii ve Hacı Mıştak Mescidi Miharapları

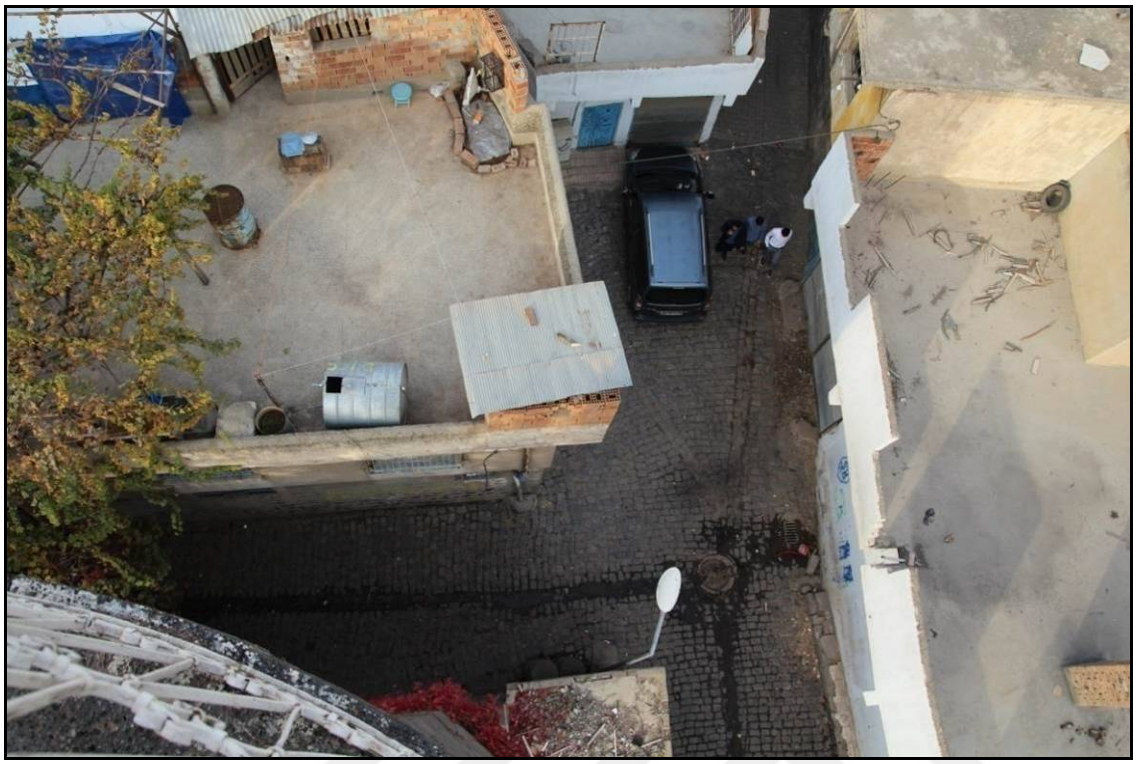
Ek 38: Cami doğu cephesi ve Ilgaz Sokak

Ek 39: Cami yakın çevresinin batı kesimi

Ek 40: Binici Sokak ve Ilgaz Sokağın kesişimi

Ek 41: Cami yakın çevresinin doğu kesimi

Ek 42: Harim bölümü üst örtüsü

Ek 43: Binici Sokak ve Ilgaz Sokağın kesişiminden cami kuzey ve doğu cephesinin görünümü

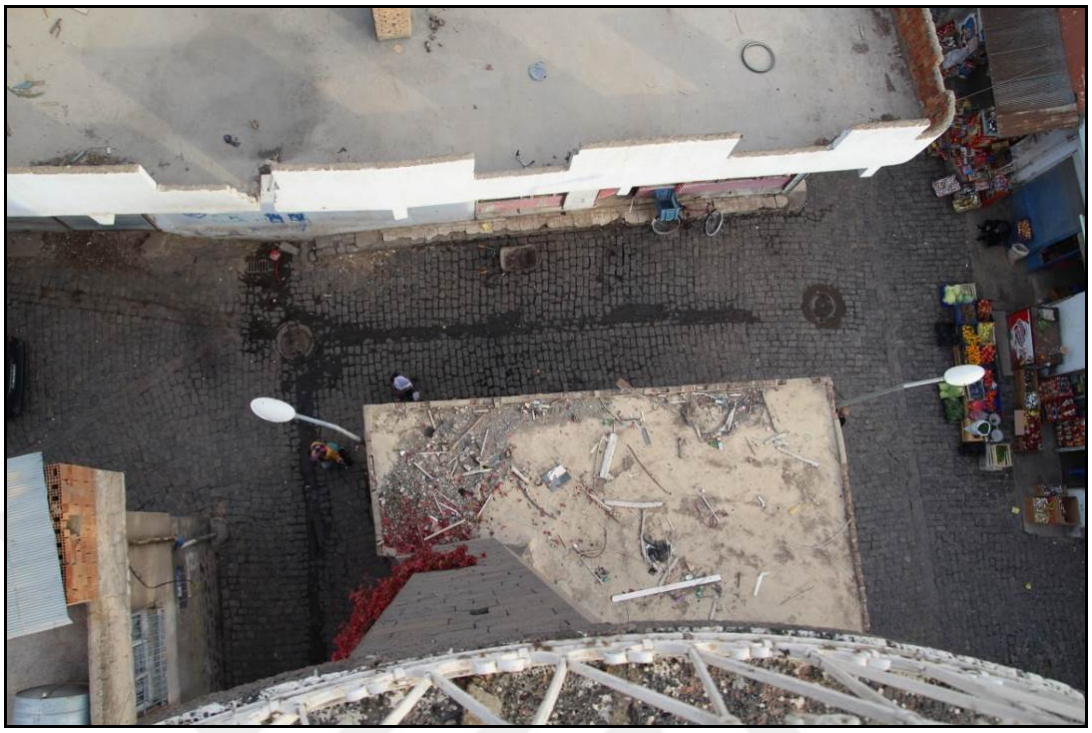
Ek 44: Binici Sokak ve cami kuzey girişi cephesinin görünümü

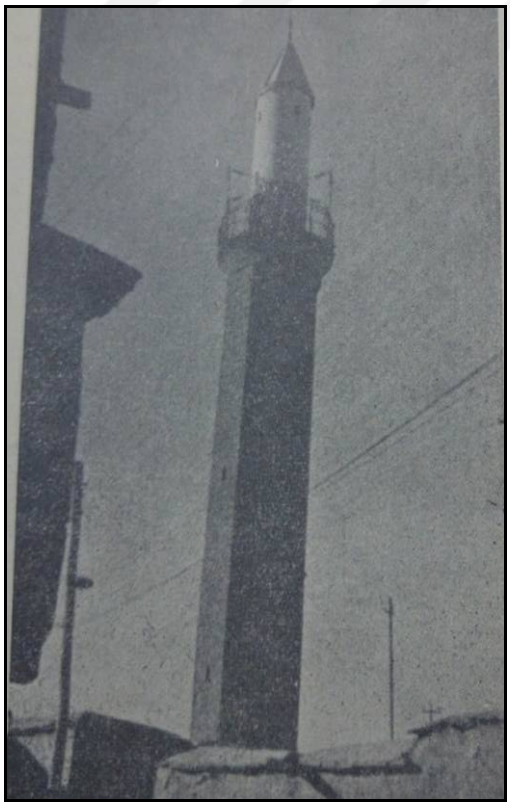
Ek 45: Cami kuzey cephesi ve Binici Sokak

Ek 46: Hela Blümü ve Depo 1'in betonarme üst örtüsünün minareden görünümü

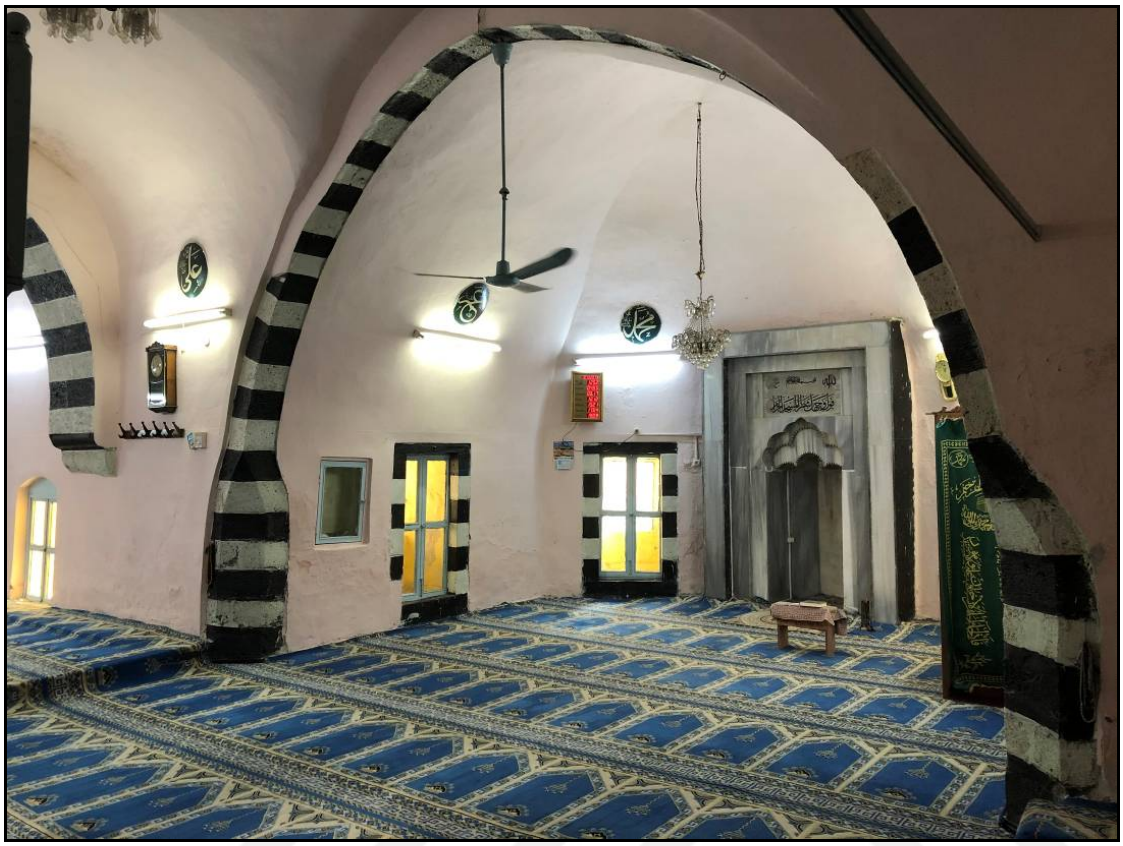
Ek 47: Minare (Beysanoğlu 1963)

Ek 48 : Minare kuzey cephesi

Ek 49: Harim güney bölümü

Ek 50: Harim doğu bölümünde yer alan kemer

Ek 51: Harim giriş kapısı ve mihrabiye

Ek 52: Depo 2 giriş kapısı

Ek 53: Depo 2 iç mekan görünümü

Ek 54: .Cami kuzey girişi

Ek 55: .Son cemaat yerinde bulunan bingi taşları

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı :AKMAZ BİLGİÇ Evin

Uyruğu : T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri :14.09.1988 – Diyarbakır

Medeni Hali :Evli

Telefon :0531 585 34 90

e-mail :evinakmaz@Gmail.Com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Dicle Üniversitesi Mimarlık Bölümü	2012

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2013	Aslan Yapı Denetim Şirketi	Kontrol Elemanı
2013-2019	Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü	Mimar

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEZ İNTİHAL FORMU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
ADI VE SOYADI	Evin AKMAZ BİLGİÇ
ÖĞRENCİ NO	12808003
EĞİTİM – ÖĞRETİM YILI	2019-2020
YARIYIL	☒ Güz ☐ Bahar
ANABİLİM DALI	MİMARLIK
PROGRAM	Yüksek Lisans
TEZ KONUSU	DİYARBAKIR HOCA AHMED (AYNİ MİNARE) CAMİİ RESTORASYON PROJESİ
İNTİHAL RAPORU BİLGİLERİ	
RAPOR TÜRÜ	Tez Savunma Sınavı Sonrası
SAYFA SAYISI	320
BENZERLİK ORANI	% 9
RAPORLAMA TARİHİ	21/01/ 2020

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın kapak sayfası, giriş, ana bölümler, sonuç ve tartışma kısımlarından oluşan toplam 320 sayfalık kısmına ilişkin, 21/01/2020 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan intihal raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 9 'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

☐ Kabul/Onay sayfaları hariç,
☐ Kaynakça hariç
☐ Alıntılar hariç/dâhil
☐ Diğer

Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Lisansüstü Programlarda Tez Çalışması İntihal Raporu Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

21.01.2020

Evin AKMAZ BİLGİÇ

Doç.Dr.Fatma Meral HALİFEOĞLU **Tez Danışmanı** 21.01.2020	Doç.Dr.Türkan KEJANLI **Anabilim Dalı Başkanı** 21.01.2020

Formdaki bilgiler bilgisayar ortamında doldurulmalıdır. El yazısı ile doldurulan formlar geçersiz sayılmaktadır.